

คุณค่าของบทอาชยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

๗ S.ศ. 2554

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2554

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คุณค่าของบทอาชยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2554

วิชัย ไกรสร. (2554). คุณค่าของบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.

ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการควบคุม: อาจารย์ ดร.พรธาดา สุวัชรานิช, อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ โฉนงุ่น.

การศึกษาวิเคราะห์ คุณค่าของบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาคุณค่าด้านสุนทรียรส และคุณค่าด้านสติปัญญา ในบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา จำนวน 35 เรื่อง จากหนังสืออ่านเพิ่มเติม กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย เรื่องบทอาขยานภาษาไทย ช่วงชั้นที่ 1 - ช่วงชั้นที่ 4 และ เสนอผลการวิจัยเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบคุณค่าด้านสุนทรียรส ของบทอาขยานประเภท โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และ ร่าย พบการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ดังนี้

โคลง ใช้การปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระและ สัมผัสอักษร ได้แก่ สัมผัสชิดกัน สัมผัสคั่นกัน สัมผัสเชื่อมวรรค พบสัมผัสอักษรชิดกันมากที่สุด ฉันท์ ใช้การปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งจังหวะเน้น จังหวะสมดุล และจังหวะกระชั้น พบการเล่นเสียงจังหวะกระชั้นมากที่สุด กาพย์ ใช้การปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งการเล่นสัมผัสสระและสัมผัสอักษร เช่นเดียวกับโคลง แต่ไม่ปรากฏสัมผัสเชื่อมวรรค พบสัมผัสอักษรชิดกันมากที่สุด กลอนใช้วิธีการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร เช่นเดียวกับกาพย์ พบสัมผัสอักษรชิดกันมากที่สุด ร่าย ใช้วิธีการเล่นสัมผัสสลับแทรกในวรรค เป็นลักษณะการเล่นสัมผัสใน ทั้งการเล่นสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร พบการเล่นสัมผัสอักษรแทรกในวรรคมากที่สุด ส่วนการปรุงแต่งคำ ของบทอาขยานประเภท ทั้ง 5 ประเภท มีวิธี การสรรคำ การเล่นคำ และ การใช้คำซ้ำกัน การปรุงแต่งความของบทอาขยาน ทั้ง 5 ประเภท มีวิธีการใช้ภาพพจน์ การใช้โวหาร และ การลำดับเนื้อความ

ในเรื่องคุณค่าด้านสติปัญญา พบคุณค่าด้านความรู้ และคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม คุณค่าด้านความรู้ พบ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านศิลปะ ด้านประวัติศาสตร์ และ ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ พบการให้ความรู้ด้านศิลปะมากที่สุด ในส่วนของคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม พบมากที่สุด คือ ความกตัญญู

บทอาขยานภาษาไทยระดับ มัธยมศึกษา เน้นคุณค่าด้านสุนทรียรส มากกว่า คุณค่าด้านความรู้ เพราะคุณค่าด้านความรู้ เป็นเพียงองค์ประกอบเพิ่มเติมให้นักเรียนได้เรียนรู้ นอกจากจุดประสงค์สำคัญคือ ให้นักเรียนได้รับความไพเราะทางเสียง รู้สึกซาบซึ้งในความหมายของบทประพันธ์ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

THE VALUE OF THE RECITATION OF THAI LANGUAGE
FOR SECONDARY EDUCATION: ANALYSIS STUDY

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Art Degree in thai
at Srinakharinwirot University
may 2011

Wichai Krisorn. (2011). *The Value of the Recitation of Thai Language for Secondary Education:*

Analysis Study. Thesis. M.A. (Thai Language). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University.
Advisor Committee: Dr.Porntada Suvattanavanich, Ms.Wiroonrat Chanaingoon.

The purpose of the analysis study on the value of the recitation of Thai language for secondary education was aimed to study the aesthetical and intelligent value. It was written from the 35 recitations, including additional books: Thai Language Group Learning entitled the Recitation of Thai Language from the first to the fourth year periods. The study was presented in descriptive analysis. It was found that the aesthetical value of the recitation in various aspects; stanza, poem, poet, poetry, and narrative poem using sound, wording, and content embellishments were as follows:

The stanza was composed with sound embellishments using inner rhymes; both vowel and consonant rhymes. There were closed, separated, and linking interval rhymes. It was found that consonant rhymes were the closest. The poem was created in sound embellishments using inner rhymes in rhythmic emphasis, balance, and approach. It was found that sound embellishments were rhythmic approaches. The poet was formed in sound embellishments using inner rhymes; both vowel and consonant rhymes. It was as same as the stanza, but no linking punctuation rhymes. It was found that consonant rhymes were the closest. The poetry was written in sound embellishments using inner rhymes; both vowel and consonant rhymes. It was as same as the poet. It was found that consonant rhymes were the closest. The narrative poem was noted by using switching inserted writing with inner rhymes; both vowel and consonant rhymes. The wording embellishments of the 5 types of the recitation were used by selected, playing, and repetition words. The content embellishments of the 5 types of the recitation were used by images, literary styles, and wording sequences.

The intelligent value of the recitation consisted of the value of knowledge, moral and ethics. The value of knowledge was found in 4 aspects; arts, history, and ways of living. It was mostly found in the knowledge of arts. And the value of moral and ethics were mostly found in gratitude.

The recitation of Thai language for secondary education was emphasized on the aesthetical value more than the value of knowledge. The value of knowledge was the additional elements for students in learning. The important objective of the recitation was for students to perceive the melody of voices and to appreciate the meanings of poetry, and pieces of writings. They can also apply these things to their daily lives.

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

คุณค่าของบทอาชยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

ของ

วิชัย ไกรสร

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร. สมชาย สันติวัฒนกุล)

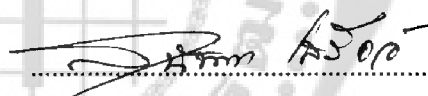
วันที่ 27 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2554

คณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

พชดต สุวัจนวนิช

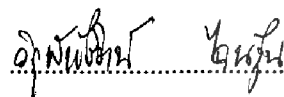
..... ประธาน

..... ประธาน

(อาจารย์ ดร.พรชาดา สุวัจนวนิช)

(รองศาสตราจารย์ สุนันทา ไสรจักษ์)

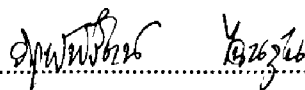
..... กรรมการ

พชดต สุวัจนวนิช

..... กรรมการ

(อาจารย์ วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ่น)

(อาจารย์ ดร.พรชาดา สุวัจนวนิช)

..... กรรมการ

(อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ่น)

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.วาสนา นามพงศ์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานี้สำเร็จได้ด้วยความสามารถและคำแนะนำจาก อาจารย์ ดร.พรธาดา สุวัธนวิช อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ่น รองศาสตราจารย์ สุันทนา โสรจิจ์ และ อาจารย์ ดร.วาสนา นามพงศ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้กับลูกศิษย์เพื่อให้ความรู้ในการเขียนวิจัยเล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ลัดดา ปานุทัช อาจารย์ประจำวิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ผู้ที่เป็นแรงบันดาลใจ ให้ข้าพเจ้าเข้ามาศึกษาต่อสาขาภาษาไทยในมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเจริญรอยตามท่าน

ขอกราบขอบพระคุณ พี่สมจิตร บุญนอก และ พี่ทองใบ โสคานิล ที่สนับสนุนเงินทุนทางการศึกษา

ขอขอบพระคุณคุณพ่อสมนึก และคุณแม่ราตรี ไกรสร ที่ให้ลูกคนนี้ได้เกิดมาและเห็นคุณค่าของการศึกษา

วิชัย ไกรสร

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง.....	2
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	3
ความสำคัญของการของการศึกษาค้นคว้า.....	3
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	4
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	5
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า.....	6
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทอาชยาน.....	7
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทอาชยาน.....	20
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี.....	24
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี.....	25
3 วิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียรสในบทอาชยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา.....	26
โคลง.....	26
ฉันท์.....	67
กาพย์.....	87
กลอน.....	103
ร่าย.....	149
4 วิเคราะห์คุณค่าด้านสติปัญญาในบทอาชยานภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา.....	160
คุณค่าด้านความรู้.....	161
ด้านศิลปะ.....	161
ด้านประวัติศาสตร์.....	169

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 (ต่อ)	
ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่.....	171
คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม.....	175
การบูชาคุณ.....	175
ความกตัญญู.....	177
การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ.....	178
ความรัก.....	183
ความสามัคคี.....	184
ความอดทนอดกลั้น.....	185
การผูกมิตรไมตรี.....	187
ความสันโดษ.....	188
การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน.....	188
การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม.....	189
การมีสติ.....	190
ความไม่ประมาท.....	192
การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ.....	194
การอนุรักษ์ภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรม.....	195
5 สรุปผลอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	198
สรุปผล.....	198
อภิปรายผล.....	208
ข้อเสนอแนะ.....	209

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
บรรณานุกรม	211
ภาคผนวก	213
บทอาขยานภาษาไทยช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3).....	213
บทอาขยานภาษาไทยช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6).....	227
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	248

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีคืองานศิลปะสร้างสรรค์ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ ความคิด และความรู้สึก ผ่านจินตนาการ โดยผสมเข้ากับเรื่องราวจากประสบการณ์ของกวี หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น วรรณคดีมีการใช้ภาษาอย่างประณีต เพื่อสร้างความพึงพอใจทางสุนทรียะ สุนทรียภาพของสารในวรรณคดี คือสิ่งที่เรียก และรับรู้กันทั่วไปว่า วรรณศิลป์

วรรณศิลป์ ปรากฏในรูปภาษาร้อยกรอง ที่เรียงร้อยภาษาให้สละสลวย จนได้รับรสทางเสียงที่ไพเราะจากการฟัง และเกิดมโนภาพที่งดงาม การได้ลิ้มรสวรรณศิลป์ ช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นคุณค่าความงาม ที่เกิดจากความพิถีพิถันในการตกแต่งถ้อยคำให้ไพเราะ และซาบซึ้งใจด้วยความหมาย ซึ่งเป็นคุณค่าอันสำคัญของบทร้อยกรอง นอกจากนี้ เสฐียร โกเศศ (2515: 20) กล่าวว่าร้อยกรองมีคุณค่าหลายรูปแบบ คือช่วยให้เร้าอารมณ์และความรู้สึก เร้าจินตนาการ เร้าความคิด เทียบเคียงประสบการณ์และจินตนาการของผู้อ่านให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น บทกวีนิพนธ์ชั้นดีจะให้สิ่งที่มีคุณค่าสูงทางภูมิปัญญาแก่ผู้อ่านโดยใช้คำพูดเพียงไม่กี่คำ ดังนั้นผู้อ่านจึงเสียเวลาน้อย ที่จะเพิ่มพูนสิ่งที่ผู้อ่านมีอยู่แล้วให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น บทกวีนิพนธ์ที่มีคุณค่าเป็นสมบัติล้ำค่าซึ่งคนในชาติหวงแหน และระวังกษัตริย์ให้ยั่งยืนชั่วลูกชั่วหลาน โดยการคัดเลือกบทกวีจากวรรณคดีเรื่องต่างๆมาใช้เป็นบทอาขยาน

บทอาขยาน เป็นบทท่องจำที่ไพเราะ โดยครูเลือกคำประพันธ์ร้อยกรองจากวรรณคดีเรื่องต่างๆ เพื่อให้เด็กท่องจำ บทร้อยกรองนั้นอาจจะสั้น ยาว ตามความสามารถในการท่องจำของนักเรียนตามระดับชั้นเรียน วรรณคดีที่เลือกมานั้นจะมีสุนทรียรสทั้งด้านถ้อยคำ ทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม โดยเฉพาะเป็นการสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ดังนั้นการท่องอาขยานในอดีตจึงเป็นการท่องเพื่อให้อ่านและเห็นคุณค่าของบทประพันธ์ ตลอดจนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

บทอาขยานที่นักเรียนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาท่องจำกันนั้นเป็นอาขยานที่กระทรวงศึกษาธิการ สถานศึกษา หรือครู เป็นผู้กำหนด โดยเลือกสรรบทกวีที่ดีเป็นพลังแห่งภูมิปัญญาที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รับรสแห่งถ้อยคำ รู้จักความคิดความงามและความจริงอันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต และได้รับแบบอย่างในการแต่งคำประพันธ์ตามความสนใจ เป็นการส่งเสริมจิตสำนึกร่วมกันของคนในชาติในฐานะรากร่วมทางวัฒนธรรม การเรียน การสอนภาษาไทยในอดีตจวบจนถึงปัจจุบันผู้มีหน้าที่จัดการศึกษา และครูผู้สอนได้ตระหนักในความสำคัญของเรื่องดังกล่าว จึงได้กำหนดให้นักเรียนศึกษาและท่องจำบทกวีที่ดี ที่คัดสรร หรือเรียกว่า บทอาขยาน สืบเนื่องมาทุกหลักสูตร

การท่องอาขยานในระยะแรก (พ.ศ.2477-2478) เป็นการท่องจำหรือกรอกร่องที่ถือว่าไพเราะซึ่งคัดตอนมาจากหนังสือวรรณคดี โดยนำมาให้นักเรียนท่องประมาณ 3-4 หน้า และมีการท่องบทธอาขยานติดต่อกันเรื่อยมา การท่องอาขยานจะใช้เวลาหลังเลิกเรียนตอนเย็นเล็กน้อย และเพื่อให้นักเรียนท่องพร้อมๆกันทั้งห้อง แต่เมื่อมีการประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 จนถึงหลักสูตรฉบับปรับปรุงใหม่ พุทธศักราช 2533 ในหลักสูตรทุกหลักสูตรที่กล่าวมานั้น ไม่ได้ระบุให้ชัดเจน เกี่ยวกับการท่องอาขยาน จึงเป็นสาเหตุให้การท่องบทธอาขยานเริ่มจางหายไปจากสถานศึกษาบางแห่ง จนถึงปี พ.ศ. 2538 ได้กำหนดให้มีการท่องอาขยานในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แต่ก็ยังไม่แพร่หลายเท่าที่ควร หลังจากนั้นกระทรวงศึกษาธิการจึงวางนโยบายให้มีการท่องอาขยานอย่างจริงจังในสถานศึกษา ตั้งแต่วันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ.2542 เป็นต้นมา

ในการท่องบทธอาขยานหรือบทประพันธ์ที่คัดเลือกมานั้น ครูควรให้นักเรียนทำความเข้าใจบทประพันธ์ก่อนท่อง รวมทั้งนักเรียนให้ได้มีโอกาสท่องบทธอาขยานพร้อมกันทั้งห้องนั้น จะเป็นผลดีในภายหลัง ผู้ที่เคยท่องบทธอาขยานจะหววนระลึกถึงบรรยากาศของการท่องอาขยาน ว่าเป็นช่วงเวลาที่น่าประทับใจ จำบทธอาขยานได้แม่นยำ และนำไปใช้อ้างอิงได้ เกิดการสืบทอดทางวัฒนธรรม และปลูกสำนึกให้เยาวชนรู้สึกซาบซึ้งในบทประพันธ์แต่เยาว์วัย การท่องบทธอาขยานจึงมิใช่การท่องแบบนกแก้วนกขุนทอง แต่เพื่อมุ่งให้เกิดการจำ เกิดทักษะทางภาษา เกิดความซาบซึ้ง เห็นคุณค่าในความงามของภาษา และได้ข้อคิดนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิต ตามวัตถุประสงค์ของกระทรวงศึกษาธิการซึ่งได้กล่าวไว้ว่า เพื่อให้นักเรียนตระหนักในคุณค่าของภาษาไทย และซาบซึ้งความไพเราะของบทหรือกรอกร่อง เพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และข้อคิดที่เป็นประโยชน์ แก่นักเรียน เพื่อเป็นสื่อส่งเสริมจิตสำนึกทางวัฒนธรรมร่วมกันของคนในชาติ เพื่อเป็นพื้นฐานและแนวทางการแต่งบทประพันธ์ของนักเรียน

บทอาขยานเป็นบทฝึกให้นักเรียนจดจำรูปแบบทางฉันทลักษณ์วิธีหนึ่ง ที่มีบทประพันธ์หลากหลายรูปแบบ เหมาะสมกับวัยและผู้อ่านได้รับรู้สาระ สามารถเป็นแบบอย่างชี้แนะให้เห็นด้านภูมิปัญญา ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านคุณธรรม ด้านจริยธรรม และด้านชีวิต ซึ่งในประเด็นดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นหน้าที่ของครูผู้สอนที่มีส่วนรับผิดชอบที่จะต้องเสนอแนะแก่ผู้เรียน เพราะถือว่าบทอาขยานได้ถ่ายทอดศิลปะการใช้ภาษาสู่ผู้ท่องจำและผู้ฟังทำให้เพลิดเพลิน

นันทา ขุนภักดี (2537: 119-120) กล่าวว่า การอ่านทำนองเสนาะจากบทวรรณคดี กวีนิพนธ์ไทย เป็นการกระตุ้นความสนใจด้านการอ่านทำนองเสนาะให้เกิดขึ้นกับนักเรียน ช่วยฝึกความพร้อม ทำให้นักเรียนต้องการท่องบทธประพันธ์มากขึ้น จนถึงขั้นรู้สึก ซาบซึ้ง ได้รสซาติ และเกิดมโนภาพ อีกทั้งยังช่วยให้เข้าใจ และจำเนื้อหาได้เร็วขึ้น มากขึ้น แม่นยำไม่ลืมนำ นอกจากนี้ การอ่านทำนองเสนาะยังทำให้เกิดรส เกิดความบันเทิง เกิดความสนุกสนานกับการเรียนวรรณคดีด้วยส่วน อำนวย ใจหวัง (2545: 28) กล่าวว่า การท่องอาขยานเป็นแนวทางที่จะให้เยาวชน หันกลับมาซึมซับและชื่นชม

วัฒนธรรมไทยได้ หนึ่งการท่องอาขยานนิยมให้ท่องออกเสียงพร้อมเพรียงกันทั้งชั้น เพราะทำให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ช่วยพัฒนาความจำ และช่วยให้คนที่ยังท่องไม่คล่องสามารถท่องได้คล่องขึ้น และมั่นใจว่าท่องได้ถูกต้องแล้ว

บทอาขยานมักจะคัดเลือกมาจากวรรณคดีมรดกและวรรณกรรมเด่นๆจึงเป็นส่วนหนึ่งของมรดกไทย เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอด และสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตคนไทย คำนิยม เจตคติ จริยธรรม คุณธรรมที่มีคุณค่า มีความเพลิดเพลินสนุกสนาน ตลอดจนรูปแบบของคำประพันธ์ที่หลากหลาย และความคิดจากอดีตสู่ปัจจุบัน เป็นแบบอย่างและตัวอย่างที่ดี ที่จะนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม และถูกต้อง ทั้งยังเสริมสร้างให้เกิดเกิดความซาบซึ้ง เห็นความงามของภาษา เห็นคุณค่าของภาษาและวรรณคดีไทย ที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติ อันควรค่าแก่การรักษา สืบสานภูมิปัญญาต่างๆที่มีในบทเรียน สืบทอดศิลปวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่ตลอดไป

จากความสำคัญของบทอาขยานทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาคุณค่าของอาขยานทั้งบทหลักและบทเล็อก เพราะเนื่องจากความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าบทอาขยานมีความสำคัญต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา แต่ในปัจจุบัน ไม่ได้กำหนดให้มีการวัดและประเมินผลที่จริงจัง การวัดผลจะขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของครูผู้สอนที่ให้เพียงท่องจำไว้เท่านั้น อีกทั้งบทอาขยานก็เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยตามหลักสูตรที่กำหนดและเปลี่ยนแปลงไป มีจำนวนไม่น้อยที่มีการตัดบทท่องบางบทไป และเพิ่มบทท่องใหม่ขึ้นมา ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นแล้วว่าบทอาขยานมีคุณค่าจึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาและวิเคราะห์คุณค่าในด้านต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้บรรจุหลักสูตร ผู้ใช้หลักสูตรการศึกษา ได้แก่ ครู และนักเรียน อันจะเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อให้เห็นคุณค่าด้านสุนทรียรส และคุณค่าด้านสติปัญญา ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา ช่วงชั้นที่3 และช่วงชั้นที่4 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 ของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาครั้งนี้ ทำให้ทราบว่าบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา มีคุณค่าด้านสุนทรียรส และคุณค่าด้านสติปัญญา เพื่อเป็นแนวทางให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้นำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาการเรียนการสอนภาษาไทยในระดับมัธยมศึกษาต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลจากหนังสืออ่านเพิ่มเติมบทอาขยานภาษาไทย จากหนังสืออ่านเพิ่มเติม กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย เรื่องบทอาขยานภาษาไทย ช่วงชั้นที่1-ช่วงชั้นที่4 หลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ โดยศึกษาเฉพาะบทอาขยานภาษาไทย ช่วงชั้นที่ 3-ช่วงชั้นที่ 4 จำนวน 35 บท แบ่งเป็นบทอาขยานหลัก จำนวน 13 บท และบทอาขยานบทเลือก 22 บท ดังนี้

บทอาขยานบทหลัก (ช่วงชั้นที่ 3-4)

(ช่วงชั้นที่ 3)

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1

1. นิราศภูเขาทอง
2. โคลงโลกนิติ

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2

3. โคลงสุภายิตนฤทมนานการ
4. บทเสภาสามัคคีเสวก
5. อิศรญาณภาษิต

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

6. บทพากย์เอราวัณ

(ช่วงชั้นที่ 4)

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4

7. นมัสการมาตาปิตุคุณ
8. นมัสการอาจารย์คุณ
9. อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5

10. ลิลิตตะเลงพ่าย
11. มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

12. กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมกระบวนเรือ
13. สามัคคีเภทคำฉันท์

บทอาขยานบทเลือก (ช่วงชั้นที่ 3-4)

(ช่วงชั้นที่ 3)

1. รามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต

- 2.นุพการี
- 3.อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว
- 4.วัฒนธรรม
- 5.พอใจให้สุข
- 6.พระสุริโยทัยขาดคอช้าง
- 7.พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร
- 8.พระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองพลีก
- 9.พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่

(ช่วงชั้นที่ 4)

10. นิราศพระบาท
11. สวรรค์ชั้นกวี
12. ธรรมาธรรมะสงคราม
13. ยามมีด
14. อิเหนา ตอนสังคามาระดาแต่งถ้ำ
15. มงคลสูตรคำฉันท์
16. มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่मार
17. นิราศนรินทร์
18. โลก
19. ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง
20. สามัคคีเภทคำฉันท์
21. อยู่เพื่ออะไร
22. วารีดุริยางค์

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

1. สํารวจเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอาชยาน และคุณค่าของวรรณคดี
2. วิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.1 วิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียรส
 - 2.2 วิเคราะห์คุณค่าด้านสติปัญญา
3. เสนอผลการศึกษาค้นคว้า โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะ

บทอาขยานบทหลัก หมายถึง บทอาขยาน ที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้นักเรียนท่องจำเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ ส่วนใหญ่ คัดเลือกจากวรรณคดีที่กำหนดให้เรียนตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง วรรณคดีสำหรับการจัดการเรียนการสอนภาษาไทย ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544

บทอาขยานบทเลือก หมายถึง บทอาขยานที่นักเรียนเลือกท่องตามความสนใจได้เป็นการบังคับโดยอาจเลือกท่องจากบทอาขยานที่กระทรวงศึกษาธิการคัดเลือกไว้ หรือบทประพันธ์ที่ครูผู้สอนแนะนำเพิ่มเติมหรือเป็นบทอาขยานที่นักเรียนชอบ นักเรียนแต่งขึ้นเอง หรือผู้ปกครอง ผู้มีความสามารถในท้องถิ่นแต่งขึ้นก็ได้

สมมุติฐานในการวิจัย

บทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา มีคุณค่าด้านสุนทรียรส และคุณค่าด้านสติปัญญา

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยแบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทอาขยาน
 - 1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทอาขยาน
 - 1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทอาขยาน
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี
 - 2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี
 - 2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทอาขยาน

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทอาขยาน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542: 1360) ได้ให้คำนิยามคำ “อาขยาน” ไว้ว่า “บทท่องจำ การเล่า การบอก การสวด เรื่อง นิทาน ”

บทอาขยานภาษาไทยเป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติมที่กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาประกาศให้ใช้ในโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2542 ซึ่งเห็นชอบให้นักเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาท่องอาขยานภาษาไทย โดยคณะกรรมการคัดเลือกบทอาขยานภาษาไทยสำหรับนักเรียน ในสมัยนายสมศักดิ์ ปรีศนานันทกุล เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ที่ให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วย จึงแบ่งบทอาขยานที่กำหนดให้ท่องออกเป็น 3 ประเภท คือ บทอาขยานบทหลัก บทอาขยานบทรอง และบทอาขยานบทเลือกอิสระ

บทอาขยานหลัก หมายถึง บทอาขยานที่กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนดให้นักเรียนท่องจำ เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ โดยให้ท่องจำทุกชั้น ทุกภาคเรียน

บทอาขยานบทรอง หมายถึง บทอาขยานที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดมาให้ครูผู้สอนหรือสถานศึกษาเป็นผู้คัดเลือกให้นักเรียนท่องจำเสริมจากบทอาขยานหลัก ที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด และเป็นบทร้อยกรองที่มีลักษณะตรงตามเกณฑ์การคัดเลือกบทอาขยาน หรือเป็นร้อยกรองที่แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก คำวชขอ ผญา เพลงร้องเรือ และบทกวีร่วมสมัย ที่มีคุณค่า เป็นต้น โดยกำหนดให้ท่องจำภาคเรียนละ 1 บท เป็นอย่างน้อย

บทอาขยานบทเลือกอิสระ หมายถึง บทอาขยาน ที่นักเรียนแต่ละคนชื่นชอบ เลือกสรรมา
 ท่องเองด้วยความสมัครใจ โดยความเห็นชอบของครูผู้สอนหรือสถานศึกษา อาจเป็นร้อยกรองที่มีผู้แต่ง
 ขึ้น หรือผู้ปกครองเป็นผู้แต่งขึ้นก็ได้ และสามารถบอกเหตุผลที่เลือกบทร้อยกรองนั้นๆ มาท่องจำเป็น
 อาขยานของตนเอง

อำนาจใจหวัง (2545: 28-30) กล่าวว่า ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษา
 ตอนต้น พุทธศักราช 2521 จนถึงฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2524 จนถึงหลักสูตรปรับปรุง พุทธศักราช
 2533 แต่ในหลักสูตรมิได้กล่าวไว้ให้ชัดเจนว่าให้ท่องบทอาขยานจึงเป็นสาเหตุให้การท่องบทอาขยาน
 เริ่มจางหายไปจนกระทั่งปีพุทธศักราช 2538 ได้มีการกำหนดให้ท่องบทอาขยานในหนังสือเรียน
 ภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนปลายแต่ยังไม่มีการปฏิบัติเท่าที่ควร

วัตถุประสงค์ของการท่องบทอาขยาน มีดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้นักเรียนตระหนักในคุณค่าของภาษาไทย และซาบซึ้งในคุณค่าของบทร้อย
 กรอง

2. เพื่อเป็นพื้นฐานในการแต่งวรรณกรรม

3. เพื่อเป็นสื่อในการถ่ายทอดคุณธรรม คติธรรม และข้อคิดที่เป็นประโยชน์ต่อ
 ส่วนรวม

4. เพื่อส่งเสริมให้มีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของคนในชาติในฐานะ“รากร่วมทาง
 วัฒนธรรม”

เกณฑ์การคัดเลือกบทอาขยานบทรอง และบทเลือกอิสระ ควรพิจารณาบทร้อยกรอง
 ที่มีลักษณะดังนี้

1. มีเนื้อหา ความยากง่ายเหมาะสมกับวัย
2. มีความยาวพอเหมาะ
3. มีคุณธรรม คติธรรม ให้แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม
4. มีสุนทรียรสทางภาษา
5. มีความถูกต้องตามฉันทลักษณ์
6. มีรูปแบบที่หลากหลาย

บทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 มีบทหลัก
 และบทรอง จำนวน 35 บท ดังนี้

บทหลัก ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น

1. นิคมพจน์ กาพย์ห่อโคลง
2. รามเกียรติ์ ตอนศึกไมยราพ และ ตอนศึกอินทรชิต
3. สักวา

4. บุพการี
5. พระสุริโยทัยขาดคอช้าง
6. บทเสภาสามัคคีเสวก
7. วัฒนธรรม
8. พระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองผลึก และตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่
9. ขุนช้างขุนแผน ตอนพลาญงามพบพ่อ
10. โคลงโลกนิติ
11. นิราศนรินทร์

บทหลัก ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

1. นิราศพระบาท
2. ธรรมาธรรมะสงคราม
3. สวรรค์ชั้นกวี
4. อิเหนา ตอนตั้งคามาระตาแต่งถ้ำ
5. มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร
6. ขามมณี
7. ลิลิตตะเลงพ่าย
8. นมัสการอาจารย์คุณ
9. กาพย์เห่เรือ
10. มงคลสูตรคำฉันท์
11. วารีย์ขุขันธ์
12. ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

บทรอง ระดับมัธยมศึกษา

1. คำวาทิต
2. โคลงกระทู้สุภายิต
3. ณ ขามสายัณห์
4. ดอกไม้จะบาน
5. นมัสการพระพุทธคุณ
6. นมัสการพระธรรมคุณ
7. นมัสการพระสังฆคุณ
8. บททำรำเบื่องคั่น
9. ฟังทะเลตะวันตก

10. วรรณกรรมคำสอนอีสาน (ภาพย์ปูสอนหลาน)

11. ไหมแท้ที่แม่ทอ

12. อยู่เพื่ออะไร

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ (2548: บทนำ) กล่าวว่าเมื่อมีการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 ได้กำหนดให้คณะกรรมการพิจารณาคัดเลือกบทอาขยาน โดยนางพรนิภา ลิ้มปพยอม เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพุธ โสภวงศ์ เป็นประธานกรรมการ ได้แบ่งบทอาขยานออกเป็น 2 ประเภท คือ บทอาขยานบทหลัก และบทอาขยานบทเลือก ซึ่งคณะกรรมการได้จัดทำคำอธิบายเพิ่มเติมไว้เพื่อให้เข้าใจบทอาขยานได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ในการกำหนดบทอาขยานบทหลักและเสนอตัวอย่างบทเลือกนี้ได้พิจารณาให้สอดคล้องกับประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่องวรรณคดีสำหรับจัดการเรียนการสอนภาษาไทย ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ประกาศ ณ วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2545 และพัฒนาจากบทอาขยาน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดเป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติม ประกาศ ณ วันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2542 โดยปรับปรุงให้ยืดหยุ่น สอดคล้องกับประกาศดังกล่าว และเหมาะสมกับสภาพปัจจุบันมากยิ่งขึ้น การคัดเลือกบทประพันธ์ร้อยกรองกำหนดเป็นบทอาขยานนั้นกระทรวงศึกษาธิการมีแนวทางการคัดเลือกบทประพันธ์ที่มีลักษณะดังนี้ คือมีสุนทรียรสทางภาษา คือใช้ภาษาที่ไพเราะ งดงาม ให้ความหมายลึกซึ้งกินใจ ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ให้ข้อคิดและแนวทางดำเนินชีวิตที่ดีงาม มีรูปแบบและฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย ถูกต้อง เหมาะสมกับวัยและระดับชั้น มีเนื้อหายากง่ายเหมาะสมกับวัย และมีความยาวพอสมควร นอกจากกระทรวงศึกษาธิการพิจารณาคัดเลือกและวางแนวทางการท้อบทอาขยานสำหรับนักเรียนทุกช่วงชั้นแล้ว ยังเปิดโอกาสให้บุคคลในท้องถิ่น ได้แก่ ครู บิคามารดา ผู้ปกครอง และนักเรียน มีส่วนร่วมคัดเลือกบทอาขยานด้วย

วัตถุประสงค์ของการท้อบทอาขยาน มีดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้นักเรียนตระหนักในคุณค่าของภาษาไทย และซาบซึ้งในความไพเราะของบทร้อยกรอง

2. เพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และข้อคิดที่เป็นประโยชน์แก่นักเรียน

3. เพื่อเป็นสื่อส่งเสริมจิตสำนึกทางวัฒนธรรมร่วมกันของคนในชาติ

4. เพื่อเป็นพื้นฐานและแนวทางการแต่งบทประพันธ์ของนักเรียน

เกณฑ์การคัดเลือกบทประพันธ์ร้อยกรองเป็นบทอาขยานนั้น กระทรวงศึกษาธิการ มีแนวทางคัดเลือกบทประพันธ์ที่มีลักษณะดังนี้

1. มีสุนทรียรสทางภาษา คือใช้ภาษาที่ไพเราะ งดงาม ให้ความหมายที่ลึกซึ้งกินใจ

2. ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ให้ข้อคิดและแนวทางดำเนินชีวิตที่ดีงาม

3. มีรูปแบบและฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย ถูกต้อง เหมาะสมกับวัยและระดับชั้น

4. มีเนื้อหายากง่ายเหมาะสมกับวัย และมีความยาวพอสมควร

ตามเกณฑ์นี้ ครู ผู้ปกครอง และนักเรียนสามารถใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกบทอาขยานบทเลือกได้ และอาจเพิ่มเติมเกณฑ์ได้ตามดุลยพินิจ

บทอาขยานจากหนังสืออ่านเพิ่มเติมกลุ่มสาระภาษาไทย เรื่องบทอาขยานภาษาไทย ช่วงชั้นที่1 - ช่วงชั้นที่4 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 35 บท ซึ่งเป็นบทอาขยานหลักจำนวน 13 บท และบทอาขยานบทเลือก 22 บท ดังนี้

บทอาขยานบทหลัก (ช่วงชั้นที่ 3-4)

(ช่วงชั้นที่ 3)

1. นิราศภูเขาทอง
2. โคลงโลกนิติ
3. โคลงสุภายิตนฤทมนานการ
4. บทเสภาสามัคคีเสวก
5. อิศรญาณภายิต
6. บทพากย์เอราวัณ

(ช่วงชั้นที่ 4)

1. นมัสการมาตาปิตุคุณ
2. นมัสการอาจารย์คุณ
3. อิเหนา ตอนศึกกะหมังกูหนิง
4. ลิลิตตะเลงพ่าย
5. มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี
6. กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมกระบวนเรือ
7. สามัคคีเภทคำฉันท์

บทอาขยานบทเลือก (ช่วงชั้นที่ 3-4)

(ช่วงชั้นที่ 3)

1. รามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต
2. บุพการี
3. อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว
4. วัฒนธรรม
5. พอใจให้สุข
6. พระสุริโยทัยขาดคอช้าง

7. พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร
 8. พระอภัยมณี ตอน อูศเรนตีเมืองผลึก
 9. พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีตีเมืองใหม่
- (ช่วงชั้นที่ 4)

1. นิราศพระบาท
2. สวรรค์ชั้นกวี
3. ธรรมชาติระดมสงคราม
4. ข้ามมืด
5. อิเหนา ตอน สังคามาระตาแต่งถ้ำ
6. มงคลสูตรคำฉันท์
7. มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร
8. นิราศนรินทร์
9. โลก
10. ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง
11. สามัคคีเภทคำฉันท์
12. อยู่เพื่ออะไร
13. วารีย์ครุยางค์

จากการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาจากหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 หลักสูตรฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2524 หลักสูตรปรับปรุงพุทธศักราช 2533 จนถึงหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ทำให้บทอาขยานมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และเหมาะสมกับสภาพปัจจุบันมากยิ่งขึ้น โดยมีการปรับปรุงให้ชัดเจน สอดคล้องกับประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องวรรณคดีสำหรับจัดการเรียนการสอนภาษาไทย และได้พัฒนาจากบทอาขยานภาษาไทยเดิม ทำให้บทอาขยานมีการเปลี่ยนแปลงจากข้อบทหลัก บทรอง และบทเลือกอิสระ เป็นบทหลัก และบทเลือก ส่วนเรื่องของวรรณคดีก็มีการโยกย้าย ตัดออก และเพิ่มเรื่องใหม่ ดังนี้ เรื่องที่ถูกตัดออกจากบทหลัก คือ เรื่องนิคมพจน์ กาพย์ห่อโคลง สักวา ขุนช้างขุนแผนตอนพลาชามพบพ่อ ส่วนบทรอง เรื่องที่ตัดออก ได้แก่ คำถวายจิต โคลงกระทู้สุภายิต ฦ ขามสายัณห์ ดอกไม้จะบาน นมัสการพระพุทธคุณ นมัสการพระธรรมคุณ นมัสการพระสังฆคุณ บททำร้ายเบื้องต้น ฟังทะเล ตะวันตก วรรณกรรมคำสอนอีสาน (กาพย์ปู่สอนหลาน) และไหมแท้ที่แม่ทอ ส่วนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพิ่มเรื่องวรรณคดีหลัก ได้แก่ นิราศภูเขาทอง โคลงสุภายิตนฤทมนการ อิสรญาณภายิต บทพากย์เอราวัณ นมัสการมาดาปิตุคุณ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี สามัคคีเภทคำฉันท์ บทเลือก

ได้แก่ อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว พอใจให้สุข พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร โลก สามัคคีเภทคำฉันท์

สาระสำคัญในบทอาขยานภาษาไทยช่วงชั้นที่ 3 และช่วงชั้นที่ 4 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 มีรายละเอียด ดังนี้

1. นิราศภูเขาทอง

1.1 ผู้แต่ง พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือนิยมเรียกทั่วไปว่า สุนทรภู่

1.2 ที่มาของเรื่อง สุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องนี้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่าราว พ.ศ. 2371 เมื่อครั้งอุปสมบทและจำพรรษาอยู่วัดราชบูรณะหรือวัดเลียบ และได้เดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ณ วัดภูเขาทอง อันเป็นวัดโบราณในพระนครศรีอยุธยา

1.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนนิราศ หรือกลอนเพลงยาว

2. โคลงโลกนิติ

2.1 ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

2.2 ที่มาของเรื่อง โคลงโลกนิติมีที่มาจากคัมภีร์โลกนิติซึ่งเป็นคัมภีร์คำสอนของอินเดียโบราณ แนะนำแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์

2.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

3. โคลงสุภาษิตนฤมิตนาการ

3.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.2 ที่มาของเรื่อง เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลจากบทประพันธ์ภาษาอังกฤษ แล้วนำมาทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ สอนแนวทางที่ควรประพฤติ 10 ประการ ชื่อว่า ทศนฤมิตนาการ หมายถึง กิจ 10 ประการ ที่ผู้ประพฤติดังไม่เคยเสียใจ

3.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

4. บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิสวกรรม

4.1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.2 ที่มาของเรื่องเป็นบทสำหรับขับเสภาอธิบายนำเรื่องการฟ้อนรำตอนต่างๆ ในตอนนี้กล่าวสรรเสริญพระวิสวกรรม

4.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนเสภา

5. อิศรญาณภาษิต

5.1 ผู้แต่ง หม่อมเจ้าอิสรญาณ

5.2 ที่มาของเรื่อง ทรงนิพนธ์ขึ้นเพื่อให้ข้อคิดเป็นคติเตือนใจ มีหลายบทที่ยังเป็นที่นิยมท่องจำกันจนถึงปัจจุบัน

5.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนเพลงยาว

6. บทพากย์เอราวัณ

6.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

6.2 ที่มาของเรื่อง เนื้อเรื่องมาจากเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต กวีในสมัยอยุธยา นำมาแต่งเป็นบทพากย์สำหรับแสดงหนังใหญ่และโขน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่

6.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกาพย์ฉบัง 16

7. รามเกียรติ์

7.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

7.2 ที่มาของเรื่อง บทประพันธ์นี้อยู่ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต ศึกครั้งนั้นพระลักษณ์ต้องสรอินทรชิต พระรามเสียพระทัยจนสลบไป นางสีดานั่งบุษบกแก้วไปดูกองทัพฝ่ายพระราม เข้าใจว่าพระรามสิ้นชีพ แต่นางศรีศุภางค์ซึ่งไปด้วย ยืนยันว่าพระรามยังมีชีวิตอยู่ เพราะบุษบกนั้นเป็นบุษบกเลี้ยงตาย ถ้าหญิงหม้ายนั่ง บุษบกจะไม่ลอย

7.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนบทละคร

8. บุพการี

8.1 ผู้แต่ง อังคาร กัลยาณพงศ์ กวีซีไรต์ ปี พ.ศ. 2529 และศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ (กวีนิพนธ์) พ.ศ. 2532

8.2 ที่มาของเรื่อง เป็นบทประพันธ์อยู่ในหนังสือรวมกวีนิพนธ์ เรื่อง ปณิธานกวี ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน หรือที่เรียกกันทั่วไปว่ารางวัลซีไรต์ ประเภท กวีนิพนธ์ ประจำปี 2529

8.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็น โคลงสี่สุภาพ

9. อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว

9.1 ผู้แต่ง พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)

9.2 ที่มาของเรื่อง เป็นบทประพันธ์ประกอบในงานเขียน เรื่อง ไชยภาษา อยู่ในภาค “เกร็ดภาษาไทย” ในหนังสือ ชุมนุมนิพนธ์ อ.น.ก. ของพระยาอุปกิตศิลปสาร(นิ่ม กาญจนาชีวะ) พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านผู้นิพนธ์เมื่อพ.ศ. 2484 อ.น.ก. เป็นนามปากกาซึ่งยืมมาจากราชทินนามและนามเดิมของท่านผสมกัน ไชยภาษาเป็นงานเขียนบันทึกความรู้และข้อคิด อธิบายความหมายของสำนวนให้เข้าใจตรงกัน จบตอนหนึ่งมี “นิคมพจน์” ลักษณะเป็นกาพย์ห่อโคลงสุภาษิต บทนี้ได้นำเนื้อเรื่องจากนิทานชาดกเรื่อง มิตตวินทุกชาดก

9.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกาพย์ห่อโคลง

10. วัฒนธรรม

10.1 ผู้แต่ง หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล

10.2 ที่มาของเรื่อง เป็นบทประพันธ์พิมพ์รวมในหนังสือ คำประพันธ์ร้อยเรื่อง ของ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล พ.ศ. 2496

10.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

11. พอใจให้สุข

11.1 ผู้แต่ง ศาสตราจารย์กิตติคุณฐะปะนีย์ นาครทรรพ

11.2 ที่มาของเรื่อง ผู้แต่งประพันธ์ไว้เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2482 พิมพ์เผยแพร่หลาย ครั้ง กระทรวงศึกษาธิการคัดเลือกเป็นบทเรียนพิมพ์ใน หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน วิชาภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 พ.ศ. 2548

11.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

12. พระสุริโยทัยขาดคอช้าง

12.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

12.2 ที่มาของเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรรเรื่องใน พระราชพงศาวดารให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพ และให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงศาวดารตรงที่ เขียนรูปภาพติดประจำไว้ทุกกรอบ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์โคลงเองบ้าง โปรดเกล้าฯให้พระบรม วงศานุวงศ์และข้าราชการแต่งถวายบ้าง โคลงภาพพระราชนิพนธ์พงศาวดารพระสุริโยทัยขาดคอช้าง เป็นโคลงบรรยายภาพที่ 10 แผ่นดินสมเด็จพระจักรพรรดิ ภาพพระสุริโยทัยขาดคอช้าง เป็นภาพเขียนฝี พระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปัจจุบันประดับอยู่ ณ พระที่นั่ง วโรภาสพิมาณ พระราชวังบางปะอิน

12.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

13. พระอภัยมณี

13.1 ผู้แต่ง พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือนิยมเรียกทั่วไปว่า สุนทรภู่

13.2 ที่มาของเรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง สันนิษฐานว่า สุนทรภู่เริ่มแต่งเรื่องพระอภัยมณีครั้งต้องโทษจำคุก โดยผูกเรื่องขึ้นเองจากเรื่องที่ได้ยิน ได้ฟัง หรือได้อ่านจากวรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างชาติมาผสมผสานเข้ากับเรื่องจริงที่ได้พบเห็น รวมทั้งเรื่องจินตนาการขึ้นอย่างกลมกลืน ในบทอาขยานเป็นบทพรรณนาจากทะเล และอารมณ์ ความรู้สึกของพระอภัยมณีขณะชี้แจงกนิษฐนางผีเสื้อ

13.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

14. พระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองสลัก

14.1 ผู้แต่ง พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือนิยมเรียกทั่วไปว่า สุนทรภู่

14.2 ที่มาของเรื่องพระอภัยมณีตอนนี้ เป็นตอนที่อุศเรนยกทัพมาตีเมืองผลึก เพื่อแก้แค้นพระอภัยมณีที่นำนางสุวรรณมาลีคู่หมั้นของตนมาเป็นมเหสี อุศเรนเสียทีถูกจับได้ พระอภัยมณีพยายามพูดสมานไมตรี เพราะอุศเรนเคยช่วยชีวิตตนไว้เมื่อครั้งเรือแตก

14.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

15. พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่

15.1 ผู้แต่ง พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือนิยมเรียกทั่วไปว่า สุนทรภู่

15.2 ที่มาของเรื่อง มาจากเรื่องพระอภัยมณี ตอนที่พระอภัยมณีทำศึกกับลังกา ต้องเผชิญกับกองทัพพันธมิตรของฝ่ายลังกาถึง 12 กองทัพ พระอภัยมณีตกอยู่ในภาวะคับขัน จึงเป่าปี่สะกดทัพฝ่ายตรงข้าม

15.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

16. นมัสการมาดาปิตุคุณ

16.1 ผู้แต่ง พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือนิยมเรียกทั่วไปว่า สุนทรภู่

16.2 ที่มาของเรื่อง เป็นบทประพันธ์ร่วมพิมพ์ในภาคเบ็ดเตล็ด หนังสือชุดภาษาไทย เล่ม 2 ของ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

16.3 ฉันทลักษณ์ พระยาศรีสุนทรโวหารเรียกฉันทน์นี้ว่า “อินทวะชิระฉันทน์” แต่โดยทั่วไป เรียกว่า อินทรวชิระฉันทน์

17. นมัสการอาจารย์คุณ

17.1 ผู้แต่ง พระยาศรีสุนทรโวหาร

17.2 ที่มาของเรื่อง เป็นบทประพันธ์ร่วมพิมพ์ในภาคเบ็ดเตล็ด หนังสือชุด ภาษาไทย เล่ม 2 ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

17.3 ฉันทลักษณ์ พระยาศรีสุนทรโวหารเรียกฉันทน์ชนิด นี้ว่า “อินทวะชิระฉันทน์” แต่โดยทั่วไป เรียกว่า อินทรวชิระฉันทน์

18. อิเหนา ตอนศึกกะหมังกูหนิง

18.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

18.2 ที่มาของเรื่อง เป็นตอนหนึ่งในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา ซึ่งมีที่มาจากนิทานชวา แต่ได้ดัดเติมเสริมเรื่องให้พิสดาร

18.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนบทละคร

19. ลิลิตตะเลงพ่าย

19.1 ผู้แต่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

19.2 ที่มาของเรื่องทรงนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเพื่องานพระราชพิธีฉลองตึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

19.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยร่ายสุภาพ และโคลงสุภาพ ในบทอาขยานเป็นโคลงสี่สุภาพ

20. มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

20.1 ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

20.2 ที่มาของเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เมื่อเสวยพระชาติ เป็นพระเวสสันดร และได้ทรงบำเพ็ญทานบารมียิ่งสูงสุดก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้แต่งมหาเวสสันดรชาดกมีหลายคนต่างกันไปเป็นกัณฑ์ กรมศึกษาธิการในอดีตได้สืบทอดกันมาและจัดพิมพ์จำนวนที่เห็นว่าดีและเหมาะสมจัดเป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์

20.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นร่ายยาว

21. กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน

21.1 ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐาสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง)

21.2 ที่มาของเรื่อง ทรงนิพนธ์เพื่อใช้เป็นบทเห่เรือ เมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระราชบิดาไปนมัสการและสมโภชพระพุทธบาทสระบุรี ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ได้นำมาใช้เป็นบทเห่เรือหลวง

21.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกาพย์เห่เรือ ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บท และกาพย์ยานี 11 แต่งชยบาย ไม่จำกัดจำนวนบท

22. สามัคคีเภทคำฉันท์

22.1 ผู้แต่ง ชิต บุรทัต

22.2 ที่มาของเรื่อง เรื่องสามัคคีเภทมีอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร และอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ผู้แต่งอาศัยเค้าเรื่องดังกล่าวต่อเติมเสริมตามลีลาแห่งคำฉันท์ ประพันธ์เมื่อ พ.ศ. 2457

22.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็น คำฉันท์ ประกอบด้วยฉันท์และกาพย์ ในบทอาขยาน เป็นอินทรวชิรฉันท์ 11

23. นิราศพระบาท

23.1 ผู้แต่ง พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือนิยมเรียกทั่วไปว่า สุนทรภู่

23.2 ที่มาของเรื่อง สุนทรภู่แต่งขึ้นเมื่อปลาย พ.ศ. 2350 เมื่อครั้งเป็นมหาดเล็กในพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสกรมพระราชวังหลัง และได้ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ซึ่งผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม ไปนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

23.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนนิราศ

24. สวรรค์ชั้นกวี

24.1 ผู้แต่ง พระราชนิพนธ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

24.2 ที่มาของเรื่องทรงนิพนธ์บทประพันธ์นี้ไว้ในช่วงต้นของเรื่องสามกรุง ทรงจินตนาการถึงบรรดากวีผู้ล่วงลับไปแล้วว่าได้ไปสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ และทรงขนานนามสวรรค์ชั้นนี้ว่า สวรรค์ชั้นกวี

24.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

25. ธรรมชาติระสมสงคราม

25.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

25.2 ที่มาของเรื่อง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงพระธรรมเทศนาตามเค้าเรื่องในธรรมชาติกเอกาทศนิบาตในงานเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2461 พระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น

25.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นอินทวิเชียร ฉันท 11

26. อิเหนา ตอนสังคามาระดาแต่งถ้ำ

26.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

26.2 ที่มาของเรื่อง พระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องอิเหนา ปรับปรุงมาจากพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่อง อิเหนา ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อให้เหมาะแก่การแสดงละคร เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นเหตุการณ์เมื่ออิเหนาเตรียมจะลักตัวบุษบาจึงได้สั่งให้สังคามาระดาไปจัดเตรียมแต่งถ้ำไว้เป็นที่พำนักของบุษบา

26.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนบทละคร

27. มงคลสูตรคำฉันท์

27.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

27.2 ที่มาของเรื่อง มงคลสูตรมีเนื้อความกล่าวถึงมงคล 38 ประการเป็นพระสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นฉันท 11 เมื่อ พ.ศ. 2466

27.3 ฉันทลักษณ์ มงคลสูตรคำฉันท์ ประกอบด้วยกาพย์ฉันท 16 และอินทวิเชียรฉันท 11 ในบทอาขยานเป็นอินทวิเชียรฉันท 11

28. มหาเวสสันดรชาดก

28.1 ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

28.2 ที่มาของเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นชาดกเรื่องยี่สำคัญยิ่ง กล่าวถึงพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนจะตรัสรู้ ได้บำเพ็ญทานบารมีอย่างสูงสุดยากเกินกว่าจะมีผู้ใดกระทำได้ คือให้บุตรและภรรยาเป็นทาน นอกจากนั้นยังได้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่อื่นๆ ครบถ้วนทั้ง 10

ประการ เพื่อนำไปสู่พระโพธิญาณ อันจะนำมาสั่งสอนยังประโยชน์สุขแก่ชาวโลก มหาเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องที่อยู่ในความนิยมมาช้านาน

28.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นร้อยยาว

29. นิราศนรินทร์

29.1 ผู้แต่ง นายนรินทร์ไชย (อิน)

29.2 ที่มาของเรื่อง แต่งเมื่อคราวตามเสด็จสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาเสนานุรักษ์ ยกกองทัพหลวงไปปราบพม่าข้าศึกซึ่งยกมาตีเมืองกลาง และเมืองชุมพรเมื่อต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. 2352

29.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นร้อยสุภาพนำ 1บท และโคลงสี่สุภาพ 143 บท ในบทอาขยานนี้ เป็นโคลงสี่สุภาพ

30. ยามมีด

25.1 ผู้แต่ง รองศาสตราจารย์ ดร. สวนิต ยมาภัย

25.2 ที่มาของเรื่อง ผู้แต่งประพันธ์ขึ้นเพื่อเป็นบทกวีให้แง่คิดแก่นักเรียนวัยรุ่นและผู้สนใจ เป็นบทเรียนในหนังสือเรียนภาษาไทย ท503 วรรณสารวิจักษณ์ เล่ม 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

25.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็น โคลงสี่สุภาพ

31. โลก

31.1 ผู้แต่ง อังคาร กัลยาณพงศ์ กวีซีไรต์ ปี พ.ศ. 2529 และ ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ (กวีนิพนธ์) พ.ศ. 2532

31.2 ที่มาของเรื่อง แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2495 เป็นบทประพันธ์ร่วมพิมพ์ในหนังสือกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2507 โดย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภาทรงพระกรุณาประทานทุนทรัพย์เป็นค่าพิมพ์ ต่อมามูลนิธิและสำนักพิมพ์นำไปจัดพิมพ์อีกครั้ง

31.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็น โคลงสี่สุภาพ

32. ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

32.1 ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

32.2 ที่มาของเรื่อง แต่งขึ้นเพื่อขับเสภา จัดเป็นวรรณคดีเรื่องเล่า การแต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีกวีร่วมประพันธ์หลายราย

32.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนเสภา

33. สามัคคีเภทคำฉันท์

33.1 ผู้แต่ง ชิต บุรทัต

33.2 ที่มาของเรื่อง สามัคคีเภทคำฉันท์มีที่มาในมหาปรินิพพานสูตร และอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ผู้ประพันธ์ได้อาศัยเค้าคำแปลเรื่องนี้เป็นโครงร่างในการประพันธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2457 และได้ต่อเติมเสริมลีลาแห่งคำฉันท์

33.3 ฉันทลักษณ์แต่งเป็นคำฉันท์ ประกอบด้วยฉันทและกาพย์ บทอาขยานนี้เป็นวสันตคิลกฉันท 14

34. อยู่เพื่ออะไร

34.1 ผู้แต่ง ประดิษฐ์ ชุมสาย ณ อยุธยา ใช้นามปากกาว่า อุชเชนี

34.2 ที่มาของเรื่อง จากหนังสือกวีนิพนธ์ ขอบฟ้าขลิบทอง

34.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

35. วารีย์คริยางค์

35.1 ผู้แต่ง เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ (กวีนิพนธ์) พ.ศ. 2536 และ กวีซีไรต์ ปี พ.ศ. 2523

35.2 ที่มาของเรื่อง จากหนังสือวารีย์คริยางค์ ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

35.3 ฉันทลักษณ์ แต่งเป็นกลอนแปด

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทอาขยาน

อำนวยการ โดย จีหวัง (2545: บทคัดย่อ) ศึกษาคุณค่าในบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา โดยวิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียรส ค่านิยม สัจธรรม และวัฒนธรรม ในบทอาขยานภาษาไทย ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 35 บท พบว่า คุณค่าด้านสุนทรียรสในคำและในความจากบทอาขยานทั้ง 35 บท ส่วนสุนทรียรสในภาพ พบเพียง 15 บท คุณค่าด้านปัญญาพบองค์ความรู้เรื่องภาษามากที่สุด จำนวน 5 บท และ ความรู้ประวัติศาสตร์ 3 บท คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม พบองค์ความรู้ด้านหลักธรรมคุณธรรม และจริยธรรมมากที่สุด จำนวน 7 บท รองลงมาเป็นเรื่องคำสอนทั่วไป 6 บท วิถีชีวิต 4 บท ส่วนองค์ความรู้ด้านจิตสำนึกความกตัญญูพบ 3 บท การศึกษาและขนบธรรมเนียมประเพณี ประเภทละ 2 บท และความเชื่อพบเพียง 1 บท

สำหรับการศึกษาความรู้ทั่วไปในบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา ปรากฏว่าบทอาขยานภาษาไทยที่พบสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ประเภทของบทอาขยาน
2. รูปแบบคำประพันธ์
3. สาระสำคัญ

ประเภทของบทอาชยาน

1. วรรณคดีขบ คือ หนังสือที่แต่งขึ้นไว้เป็นมรดกตกทอดกันมาแต่อดีต ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร และถือเป็นแบบอย่างในการแต่งคำประพันธ์ เป็นแบบอย่างในด้านคุณค่า คติธรรม และข้อคิดที่เป็นประโยชน์ ที่พบมีดังนี้ สักกาวานอื่นมีหมื่นแสน นิคมพจน์ ภาพ्ह่อโคลง รามเกียรติ์ พระอภัยมณี พระสุริโยทัยขาดคอช้าง บทเสภาสามัคคีเสวก โคลงโลกนิติ เสภาขุนช้าง ขุนแผน นิราศนรินทร์ นิราศพระบาท อิเหนา ธรรมาธรรมะสงคราม มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร นมัสการอาจารย์คุณ ลิลิตตะเลงพ่าย ภาพ्ह่อเหเรือ มงคลสูตรคำฉันท์ ขุนช้างขุนแผน โคลงกระทู้สุภาพิต นมัสการพระพุทธคุณ นมัสการพระธรรมคุณ และนมัสการพระสังฆคุณ

2. วรรณกรรม คือ เอกสารที่กล่าวถึงไว้แสดงถึงความรู้สึกนึกคิด มีสำนึกในหน้าที่ของมนุษย์ โดยใช้ภาษาเป็นสื่อกลาง ที่พบมีดังนี้ อนุพการี วัฒนธรรม เสนาะฉันท ยามมีด วาริคุริยางค์ ณ ยามสายัณห์ ดอกไม้จะบาน ผึ้งทะเลตะวันตก ไหมแท้ที่แม่ทอ และอยู่เพื่ออะไร

3. วรรณกรรมมุขปาฐะ คือ วรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยการพูดและขับร้องสืบต่อกันมาช้านาน ที่พบมีดังนี้ คำวาทิต บททำรำเบื้องต้น วรรณกรรมคำสอนอีสาน และดอกไม้จะบาน

รูปแบบคำประพันธ์ บทอาชยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา มีรูปแบบการประพันธ์ 18 ประเภท คือ

1. ภาพ्ह่อโคลง ได้แก่ นิคมพจน์ห่อโคลง
2. กลอนสักวา ได้แก่ สักกาวานอื่นมีหมื่นแสน
3. โคลงสี่สุภาพ ได้แก่ อนุพการี พระสุริโยทัยขาดคอช้าง โคลงโลกนิติ ยามมีด โคลงกระทู้สุภาพิต และนิราศนรินทร์
4. กลอนบทละคร ได้แก่ รามเกียรติ์ และอิเหนา
5. กลอนนิทาน ได้แก่ พระอภัยมณี
6. กลอนสุภาพ ได้แก่ วัฒนธรรม สวรรค์ชั้นกวี วาริคุริยางค์ ผึ้งทะเลตะวันตก ไหมแท้ที่แม่ทอ และอยู่เพื่ออะไร
7. กลอนเสภา ได้แก่ บทเสภาสามัคคีเสวก ขุนช้างขุนแผน ดอน ขุนแผนขึ้นเรือขุนช้าง และขุนแผนตีเมืองใหม่
8. กลอนนิราศ ได้แก่ นิราศพระบาท
9. ภาพ्ह่อนิ 11 และ ภาพ्ह่อนิ 16 ได้แก่ ธรรมาธรรมะสงคราม
10. ร่ายยาว ได้แก่ มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร
11. ลิลิตสุภาพ ได้แก่ ลิลิตตะเลงพ่าย
12. อินทรวชิธรณันท์ 11 ได้แก่ นมัสการอาจารย์คุณ และนมัสการพระพุทธคุณ
13. โคลงสี่สุภาพ ภาพ्ह่อนิ 11 ได้แก่ ภาพ्ह่อเหเรือ

14. อินทรวชิธรัตน์ 11 และ กาศย์ฉับ 16 ได้แก่ มงคลสูตรคำฉันท์
15. คำขอ ได้แก่ คำภาษิต
16. กาศย์ฉับ 16 ได้แก่ นมัสการพระธรรมคุณ และนมัสการพระสังฆคุณ
17. กาศย์โบราณ ได้แก่ วรรณกรรมคำสอน
18. เปรียญนาทฉันท์ ได้แก่ ฌ ยามสายัณห์

จากรูปแบบคำประพันธ์ในบทอาขยานแต่เดิมพบว่า มีรูปแบบคำประพันธ์ที่มีเรื่องใกล้ตัว บังคับด้วยคำประพันธ์แตกต่างในบทอาขยานปัจจุบัน บทท่องจำมักเป็นเรื่องใกล้ตัว ไม่นั้นในรูปแบบ คำประพันธ์ ทำให้จดจำง่าย ไพเราะและจะเป็นลักษณะกลอนเปล่า เช่น ดอกไม้จะบาน ของจิรนนท์ พิศรปริชา เป็นต้น

จุดมุ่งหมายในการแต่ง บทอาขยาน

1. เพื่อให้คุณค่าทางด้านความหมายของจำนวนและที่มาของภายิต
2. เพื่ออนุรักษ์วรรณคดีมรดกของไทยไว้ มิให้สูญหาย.
3. เพื่อให้มีหลักธรรม จริยธรรม ความกตัญญูต่อบุพการี และแนวทางในการดำเนินชีวิต
4. เพื่อให้มีความรักชาติ ความสามัคคี รู้จักบำรุงศาสนา และศิลปวัฒนธรรม ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติเอาไว้
5. เพื่อให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมไทย อันได้แก่ ภาษา วรรณคดี และระเบียบประเพณีอันดีงามของชาติ
6. เพื่อให้เป็นแบบอย่างทางถิ่นทลักษณ์ ซึ่งบทอาขยานทุกบทสามารถนำมาใช้เป็นแบบอย่างหรือพื้นฐานในการประพันธ์ได้
7. เพื่อให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ชาติไทย
8. เพื่อให้ความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม
9. เพื่อให้เห็นสุนทรียภาพทางภาษาซึ่งบทอาขยานทุกบทให้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน

จากการศึกษาค้นคว้าบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา ทั้งบทหลัก และบทรอง จำนวน 35 บท พบว่า บทอาขยานภาษาไทยมีอยู่ในรูปแบบคำประพันธ์ ประเภท กาศย์ กลอน ร่าย ลิลิต โคลง ฉันท์ และคำ จำนวน 16 ชนิด ดังนี้

กาศย์ ได้แก่ กาศย์ห่อโคลง กาศย์ยานี 11 กาศย์ฉับ 16 และกาศย์โบราณ
 กลอน ได้แก่ กลอนสัทวา กลอนบทละคร กลอนนิทาน กลอนสุภาพ
 กลอนเสภา และกลอนนิราศ
 ร่าย ได้แก่ ร่ายยาว

ลิลิต ได้แก่ ลิลิตสุภาพ

โคลง ได้แก่ โคลงสี่สุภาพ

ฉันท ได้แก่ อินทรวชิรฉันท 11 และ เพลิดเพลินฉันท

คำว ได้แก่ คำวขอ

บทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาได้เน้นการปลูกจิตสำนึกให้นักเรียนมีความเข้าใจ และซาบซึ้งในสุนทรียรสเป็นสำคัญ ส่วนการส่งเสริมองค์ความรู้ในคุณค่าด้านปัญญาด้านสังคมและ วัฒนธรรมนั้น เป็นองค์ความรู้เสริมที่มีความคาดหวังให้เกิดขึ้นกับเด็กในวัยนี้ และผลการศึกษาค้นคว้า นำไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมให้นักเรียนมีนิสัยรักการอ่าน และฝึกแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง เพื่อ เสริมสร้างประสบการณ์ตนเอง พร้อมทั้งให้นักเรียนเกิดสุนทรียรสการท่องบทอาขยานได้อย่างไพเราะ ด้วย

กฤษฎา กงทน (2548: บทคัดย่อ) ศึกษาวิเคราะห์บทอาขยานภาษาไทยระดับ ประถมศึกษา:ลักษณะทางจริยธรรมและกลวิธีนำเสนอ จำนวน 25 บท โดยใช้หลักเกณฑ์การวิเคราะห์ จริยธรรม 13 ประการ จากกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับ ปรับปรุง พ.ศ.2533) พบว่าบทอาขยานภาษาไทยระดับประถมศึกษาได้สอดแทรกจริยธรรมที่ปลูกฝัง และเสริมสร้างให้แก่นักเรียนครบ ทั้ง 13 ด้าน ตามเกณฑ์ที่ใช้วิเคราะห์ คือ 1.ความใฝ่รู้ 2. ความขยัน 3. ความอดทน 4.ความประหยัด 5.ความซื่อสัตย์สุจริต 6.ความมีระเบียบวินัย 7.ความรับผิดชอบ 8. ความสามัคคี 9.ความเสียสละ 10.ความเมตตากรุณา 11.ความกตัญญูกตเวที 12.ความยุติธรรม 13.ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม และปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี จริยธรรมที่ปรากฏในบทอาขยาน ภาษาไทยแต่ละระดับชั้นมีไม่เท่ากัน และแต่ละด้านมีความถี่ไม่เท่ากันด้วย บทอาขยานที่มีจริยธรรมมาก ที่สุด คือ บทอาขยานภาษาไทยระดับชั้นประถมศึกษาปีที่5 ซึ่งมีจริยธรรมปรากฏอยู่ 9 ด้าน และความถี่ที่ ปรากฏก็มากที่สุด คือ มีความถี่ 13 บทอาขยานที่มีจริยธรรมน้อยที่สุด คือ บทอาขยานภาษาไทยระดับ ประถมศึกษาปีที่2 ซึ่งมีจริยธรรมปรากฏอยู่ 3 ด้าน และความถี่ที่ปรากฏก็น้อยที่สุด คือ มีความถี่ 3

ส่วนกลวิธีนำเสนอในบทอาขยานภาษาไทยระดับประถมศึกษา พบว่าใช้กลวิธีการ นำเสนอแบบตรงไปตรงมา มากกว่าการนำเสนอแบบให้ผู้อ่านตีความในอัตราส่วน 2:1 บทอาขยาน ทั้งหมดนำเสนอในรูปแบบของบทร้อยกรอง และรูปแบบของบทร้อยกรองที่ใช้มากที่สุดคือ กลอนสุภาพ รองลงมาคือ กาพย์ยานี และที่น้อยที่สุดคือร้อยโบราณกับกาพย์ห่อโคลง

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี

2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี

เบญจมาศ พลอินทร์ (2525: 10-12) กล่าวถึงคุณค่าของวรรณคดีมักมีจุดประสงค์ต่างกัน บางคนศึกษาวรรณคดีในแง่ของตำราหรือศึกษาความหมายในวรรณคดีของผู้แต่ง หรือปรัชญาที่แฝงอยู่ จะกำหนดแน่นอนไม่ได้ว่าวรรณคดีมีคุณค่าอย่างไรบ้าง ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ที่ศึกษาที่จะรับ และมองเห็นคุณค่าของวรรณคดีแต่ละเล่มเป็นสิ่งสำคัญ จึงกล่าวอย่างกว้างๆ ไว้ว่า

1. มีคุณค่าในทางเพิ่มพูนความรู้และส่งเสริมสติปัญญาของผู้อ่าน เช่น เพิ่มพูนความรู้ทางภาษาและฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ เป็นสิ่งช่วยเพิ่มพูนความรู้ในด้านสังคม เกี่ยวกับความเชื่อ ด้านศาสนาขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม ตลอดจนการปกครองและเศรษฐกิจในสมัยนั้น

2. คุณค่าในทางอารมณ์ถ้าจะพูดถึงคุณค่าทางอารมณ์นั้นถือเป็นความสามารถของผู้แต่ง เป็นกลวิธีการถ่ายทอดอารมณ์ให้เหมาะสมด้วยการพรรณนาให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกทางอารมณ์ ส่วนทางด้านจิตใจนั้น หมายถึง เนื้อหาในวรรณคดีแฝงความรู้ ความคิดในด้านศีลธรรม จรรยา ในด้านอุดมคติ และทัศนคติไว้ให้ผู้อ่านได้คิด พิจารณา อาจนำมาเป็นแนวทางและแบบอย่างในการครองชีวิต รู้จักเลือกทางที่ถูกหรือรู้ว่าสิ่งผิดควรเอาอย่าง เป็นต้น คิดสอนใจ สุภาษิต หลักธรรมทางศาสนา หรือพฤติกรรมของตัวละคร เหล่านี้จะมีประโยชน์แก่ผู้ที่รู้จักนำมาใช้ในชีวิตประจำวันของตนได้

อุดม หนูทอง (2523: 52-53) กล่าวถึง คุณค่าของวรรณคดีว่า วรรณคดี คือหนังสือที่แสดงความคิดอันงดงามด้วยภาษา อ่านแล้วทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจและมีความคิดนึกในทางสูง ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าที่สำคัญยิ่งของวรรณคดี 2 ประการ คือ

1. คุณค่าทางด้านปัญญาความคิด (Intellectual Value)
2. คุณค่าทางด้านอารมณ์ความรู้สึก (Emotional Value)

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (2548: 66-67) กล่าวว่า คุณค่าของวรรณคดี อยู่ที่เนื้อความอันละเอียดสุขุม เนื้อความนั้นมีได้หมายถึงแต่เพียงใจความ หรือแต่ความเท่านั้น แต่หมายถึง ข้อความเต็มตามถ้อยคำที่แสดง เนื้อความอย่างหนึ่งก็พูดได้อย่างเดียว ถ้าพูดไปอีกอย่างหนึ่งก็ทำให้เนื้อความอันละเอียดสุขุมนั้นต่างไปด้วย และความหมายของคำในวรรณคดี นอกจากจะมีความหมายในทางภาษารวมแล้ว ยังมีความหมายเนื่องจากเสียงของคำท้าย และเสียงของเราทำให้คิดนึกถึงภาพและอารมณ์อันมีละเอียดปลีกย่อยต่างออกไปอีก เช่น โสภณ กับ โสภาก็เป็นคำเดียวกัน แต่เป็นคนละรูปกันเท่านั้น ความหมายที่ต่างกันก็อยู่ที่เสียงเป็นสำคัญ เสียงที่กระทบหูผู้ฟังนั้นมีได้ก่อความไพเราะขึ้นเท่านั้น แต่ทำให้ความหมายต่างกันไปด้วย โดยทำให้เรารู้สึกสะเทือนใจอันเป็นกิจของวรรณคดีที่จะกระทำ

นภลัย สุวรรณธาดา (ม.ป.ป: 27-30) กล่าวว่า คุณค่าของวรรณคดีในด้านสติปัญญาหรือความรู้ความคิดอาจมิได้ปรากฏเด่นชัดเหมือนตำราวิชาการ แต่ผู้ประพันธ์มักสอดแทรกไว้ในที่ต่างๆ ให้

เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง บางเรื่องอาจมิได้ให้ข้อเท็จจริงที่จะเป็นความรู้ แต่ให้คติในการดำเนินชีวิต ให้ความคิดสร้างสรรค์ และความรู้สึกลึกซึ้งซาบซึ้งดี เช่น โคลงพาลีสอนน้อง สอนการปฏิบัติราชการ พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน ให้ความรู้เชิงสารคดีท่องเที่ยว โดยสอดแทรกข้อชวนคิด นิราศต่างๆ เช่น นิราศภูเขาทอง ก็ให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติสถานที่ ชื่อต้นไม้และสัตว์ต่างๆ โดยแฝงข้อคิดและคติธรรมไว้ด้วย

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของวรรณคดี

อำนาจ ใจหวัง (2545: 174) ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่องคุณค่าในบทอาขยานภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา ว่า บทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เป็นบทอาขยานที่ทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะ ความรู้และเจตคติในลักษณะเป็นการวางพื้นฐาน และเสริมสร้างคุณลักษณะทั้ง 3 ด้าน เน้นการสอนวรรณคดี เพื่อให้นักเรียนมีความคุ้นเคยกับวรรณคดี และการอ่านวรรณคดี ในลักษณะจับความคิดรวบยอด เนื้อหาสาระความยากง่ายเหมาะกับวัยของผู้เรียน เนื้อหาสาระไม่ซับซ้อน ให้ความคิดต่อเนื่อง ส่วนบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จะเน้นบทให้นักเรียนมีพฤติกรรมการเรียนรู้วรรณคดีที่ลึกซึ้ง และจริงจังมากยิ่งขึ้น มุ่งเน้นให้ฝึกอ่านวรรณคดีและวรรณกรรมในรูปแบบต่างๆ อย่างเข้าใจข้อความสำคัญ จับแก่นเรื่อง เน้นให้รู้คำศัพท์มากขึ้น เพื่อช่วยให้เข้าใจความหมายของถ้อยคำสำนวนภาษาในวรรณคดีจนเกิดความซาบซึ้งความประทับใจ และเห็นคุณค่าของวรรณคดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะฝึกให้นักเรียนรู้จักสังเกต วิเคราะห์ ตีความ และวิจารณ์ และจับแนวคิดของเรื่องได้ รวมถึงสามารถอ่านทำนองเสนาะและอ่านร้อยแก้วได้ดีกว่านักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544

บทที่ 3

วิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียรสในบทอาขยานภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา

การวิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียรสในบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 1- 6 จำนวน 35 บท ผู้วิจัยได้วิเคราะห์บทอาขยานตามลักษณะกลุ่มคำประพันธ์ โดยวิเคราะห์ในด้านการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ทั้งนี้เพราะฉันทลักษณ์ในบทประพันธ์แต่ละชนิด จะมีแนวโน้มในการเล่นเสียง เล่นคำ และเล่นสัมผัสแตกต่างกัน ดังคำกล่าวที่ว่า งานร้อยกรองไทยมีแบบแผนฉันทลักษณ์ 5 ประเภท ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ทุกชนิดมีข้อกำหนดแน่นอนว่า ต้องมีสัมผัสนอก ทั้งระหว่างวรรค ระหว่างบาท และระหว่างบท และขนบนิยามว่างานประพันธ์ จะไพเราะรื่นหูต้องมีคำสัมผัสใน เพิ่มความเสนาะพึงพราว (ธเนศ เวศร์ภาดา. 2549: 76)

ดังนั้นในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้พิจารณาบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา โดยแยกตามฉันทลักษณ์ ทั้งนี้เพราะว่า ร้อยกรอง แต่ละชนิดมีความงามทางด้านเสียงและถ้อยคำต่างกัน และเพื่อให้เห็นว่าฉันทลักษณ์ เป็นประโยชน์ในการสื่อความหมายอย่างไร โดยเริ่มวิเคราะห์ตามรูปแบบคำประพันธ์ ต่อไปนี้

1. โคลง
2. ฉันท์
3. กาพย์
4. กลอน
5. ร่าย

1. โคลง

โคลงเป็นคำประพันธ์เก่าแก่กำหนดขึ้นด้วยการบังคับวรรคยุกต์ เอกและโท ซึ่งเป็นการสร้างจังหวะ และการเน้นน้ำหนักข้อความจากความขัดกันของระดับสูงต่ำของคำ ความแตกต่างของระดับเสียงวรรคยุกต์ที่กำหนดมีผลต่อการเลือกคำให้มีเสียงตามข้อบังคับและมีความหมายเกี่ยวข้องกับคำอื่น นอกจากนี้ยังมีลักษณะเฉพาะที่มีจำนวนคำอันยึดหยุ่นได้ยาก ความไพเราะของโคลงขึ้นกับความเข้มข้นของน้ำหนัก และจังหวะของการจัดกลุ่มคำ (ดวงมน จิตรจันง. 2540: 154, 157) คำประพันธ์ประเภทโคลงมีหลายชนิด แต่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะของโคลงสี่สุภาพ เท่านั้น ซึ่งมีลักษณะดังนี้

ลักษณะบังคับของโคลงสี่สุภาพ กำหนดคณะ ดังนี้ 1 บท มี 4 บาท บาทที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 นั้นมี 2 วรรค วรรคต้นมี 5 คำ วรรคท้ายมี 2 คำ เหมือนกันทั้ง 3 บาท ส่วนบาทที่ 4 นั้น วรรคต้นมี 5 คำ วรรคท้ายมี 4 คำ รวมทั้ง 4 วรรค มี 30 คำ ท้ายบาท 1 และ บาท 3 ถ้าความไม่ครบยอมให้เติมสร้อยได้อีก 2 คำ และทั้ง 30 คำนี้จัดเป็น 3 พวก คือ

1. คำสุภาพ คือ คำธรรมดาไม่กำหนดเอกโท จะมีหรือไม่มีก็ได้ 19 คำ
2. คำเอก คือ คำที่บังคับไม้เอก หรือจะใช้คำตายแทนเอกก็ได้ 7 คำ
3. คำโท คือ คำที่บังคับไม้โท มี 4 คำ

คำสัมผัส มีทั้งสัมผัสใน และสัมผัสนอก

1. คำสัมผัสใน ไม่ได้บังคับ แต่นิยมใช้อยู่ 2 แห่ง คือ

ก. แห่งต้น สัมผัสในวรรคที่มี 5 คำ ใช้ได้ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร

แต่นิยมสัมผัสอักษร มากกว่าสัมผัสสระ และสัมผัสชิดกันสละสลวยดีกว่าสัมผัสคั่นกันทั้งสัมผัสสระ และอักษร

สัมผัสชิดกัน เช่น “โอ้จิตคิดบ่เว้น” สัมผัสสระ จิต กับ คิด

“โอ้ว่าเวรเก่าสร้าง” สัมผัสอักษร ว่า กับ เวร

สัมผัสคั่นกัน เช่น “โอ้จิตเริ่มคิดเสรำ” สัมผัสสระ จิต กับ คิด

“โอ้เริ่มนิราศเจ้า” สัมผัสอักษร เริ่ม กับ (นิ)ราศ

ข. แห่งที่สอง คือคำสุวรรคต้น กับคำต้นท้ายวรรค มักจะใช้การสัมผัสอักษรหรือสัมผัสสระเชื่อมแทนได้ เช่น

“เสียงลือเสียงเล่าอ้าง อันใด พี่เอย” สัมผัสอักษร อ้าง กับ อัน

“สองพี่คิดเองอ้า อย่าได้ถามเมื่อ” สัมผัสสระเชื่อม อ้า กับ อย่า

2. คำสัมผัสนอก มีสัมผัสส่งอยู่ท้ายบาท 1 สัมผัสรับอยู่ท้ายวรรคต้นบาท 2 และสัมผัสรองอยู่ท้ายวรรคต้นบาท 3 และมีสัมผัสโทอีกคู่หนึ่ง คือ สัมผัสส่งอยู่ท้ายบาทที่ 2 และสัมผัสรับอยู่ท้ายวรรคต้นบาท 4 (อุปกิตศิลปสาร. 2541: 379-383)

บทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบรูปแบบคำประพันธ์ประเภทโคลง 9 เรื่อง ได้แก่ โคลงโลกนิติ โคลงสุภาษิตคนอุทุมานาการ โคลงบุพการี โคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว โคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง โคลงถิลิตตะเลงพ่าย โคลงนิราศนรินทร์ โคลงโลก และโคลงยามมีด จากการศึกษาพบว่า กวีใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ดังนี้

1. การปรุงแต่งเสียง โดยปกติในคำประพันธ์ประเภทโคลงจะไม่เน้นการเล่นเสียงสัมผัสในที่เกิดจากการสัมผัสสระ และสัมผัสอักษรมากนัก แต่ถ้ามีก็จะทำให้โคลงไพเราะมากขึ้น ดังนี้

- 1.1 การเล่นเสียงสัมผัสใน พบในบทอาขยานทั้ง 9 เรื่อง ดังนี้

โคลงโลกนิติ

พระสมุทรสุดสีก้าน	ภคณา
สายดั่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้

เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้ไร	ยากแท้หยั่งถึง
ก้านบัวบอกลึกตื้น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โศคนลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
ห่อมญาเหี้ยวแห่งเรือ	บอกร้ายแสดลงดิน
โคควายวายชีพได้	เขาหนั่ง
เป็นสิ่งเป็นอันยัง	อยู่ไซ้ไร
คนเค็ดดับสูญสัง-	ขารร่าง
เป็นชื่อเป็นเสียงได้	แต่ร้ายกับดี
เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งนี้
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ่ายแทนชี-	วาอาคม
หายาก ผากผีไซ้	ยากแท้จักหา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิดกัน ดังนี้

“พระสมุทรสุดลึกถื่น” สัมผัสสระ สมุทร กับ สุด

“สายดิ่งทิ้งทอดมา” สัมผัสสระ ดิ่ง กับ ทิ้ง

“โคควายวายชีพได้” สัมผัสสระ ควาย กับ วาย

1.1.1.2 สัมผัสสระกันกัน ในโคลงกระทู้สำนวน “เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหา

ยาก” ใช้การเว้นวรรคระหว่างกระทู้โคลงในการค้นคำ แล้วเล่นสัมผัสสระ ดังนี้

“เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว” สัมผัสสระ กิน กับ สิ้น

“หาง่าย หลายหมื่นมี” สัมผัสสระ ง่าย กับ หลาย

“เพื่อนตาย ถ่ายแทนชี” สัมผัสสระ ตาย กับ ถ่าย

“หายาก ผากผีไซ้” สัมผัสสระ ยาก กับ ผาก

1.1.1.3 สัมผัสสระเชื่อมวรรค ดังนี้

“พระสมุทรสุดลึกถื่น คณนา” สัมผัสสระเชื่อม ถื่น กับ คณ(นา) (อ่านออกเสียงว่า คน เพื่อส่งสัมผัสเชื่อมกัน)

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“สายดิ่งทิ้งทอดมา” สัมผัสอักษร ทิ้ง กับ ทอด

“เขาสูงอาจวัดวา” สัมผัสอักษร วัด กับ วา

“จิตมนุษย์นี้ไซ้ไร” สัมผัสอักษร มนุษย์ กับ นี้

“ก้านบัวบอกลึกลิ้น” สัมผัสอักษร บัว กับ บอก

“มารยาทส่อสันดาน” สัมผัสอักษร ส่อ กับ สันดาน

“โจดฉลาดเพราะคำขาน” สัมผัสอักษร โจด กับ ฉลาด

“หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรือ” สัมผัสอักษร หย่อม กับ หญ้า (คำว่า หญ้า มาจากคำว่า

หญ้า เป็นคำเอกโทษ เป็นการปรุงแต่งเสียงเพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ และได้เสียงสัมผัสที่ไพเราะขึ้น) และ เกี่ยว กับ แห้ง

“โคควายวายชีพได้ ” สัมผัสอักษร โค กับ ควาย

“คนเค็ดดับสูญสัง” สัมผัสอักษร เค็ด กับ ดับ

“เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว ” สัมผัสอักษร สิ้น กับ ทรัพย์

“หาง่าย หลายหมื่นมี ” สัมผัสอักษร หมื่น กับ มี

“เพื่อนตาย ถ้ายแทนชี” สัมผัสอักษร ถ้าย กับ แทน

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“ยากแท้หยั่งถึง” สัมผัสอักษร ยาก กับ หยั่ง

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“เป็นลิ่งเป็นอันยัง อยู่ไซ้ไร” สัมผัสอักษร ยัง กับ อยู่

“หาง่าย หลายหมื่นมี มากได้” สัมผัสอักษร มี กับ มาก

จากการวิเคราะห์เรื่องโคลงโลกนิติดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร การมีสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร จำนวนมาก ในโคลงทำให้โคลงโลกนิติมีเสียงที่ไพเราะ คล่องจองง่ายแก่การจดจำ เหมาะที่จะเป็นบทอาขยานให้กับเด็กได้อ่าน นอกจากนี้ยังมีการใช้เอกโทษ เพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์

โคลงสุภาษิตนฤทุมานการ

โคลงบทที่ ๑ เพราะความดีทั่วไป

ทำดีไปเลือกเว้น

ผู้ใด โคเฮย

แต่ผูกไมตรีไป

รอบข้าง

ทำคุณอุทหนุโน	การชอบ ธรรมดา
ไว้ศัตรูปองมล้าง	กลับช่องสรรเสริญ

โคลงบทที่3 เพราะถามฟังความก่อนตัดสินใจ

ยินคดีมีเรื่องน้อย	ใหญ่ไฉน ก็ดี
ยังบ่ลงเห็นไป	เดี๋ยวจัก
ฟังตอบชอบคำไข	คิดใคร่ ครวญนา
ห่อนตัดสินห้วนห้วน	เหตุด้วยเบาความ

โคลงบทที่4 เพราะคิดเสียก่อนจึงพูด

พาทีมีสติรั้ง	รอคิด
รอบคอบชอบแลผัด	ก่อนพริ้ง
คำพูดพรั่งลิขิต	เขียนร่าง เรียงแฮ
ฟังเพราะเสนาะต้อง	โสตทั้งห่างภัย

โคลงบทที่5 เพราะขอโทษบรรดาที่ได้ผิด

ใดกิจผิดพลาดแล้ว	ไปละ ลืมเลย
ห่อนทิวี่มานะ	อ่อนน้อม
ขอโทษเพื่อการวะ	วายบาด หมางแฮ
ดีกว่าปดอ้อมค้อม	คิดแก้โดยโง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

- “ยินคดีมีเรื่องน้อย” สัมผัสสระ คดี กับ มี
- “ฟังตอบชอบคำไข” สัมผัสสระ ตอบ กับ ชอบ
- “พาทีมีสติรั้ง” สัมผัสสระ พาที กับ มี
- “รอบคอบชอบแลผัด” สัมผัสสระ รอบคอบ กับ ชอบ
- “ฟังเพราะเสนาะต้อง” สัมผัสสระ เพราะ กับ เสนาะ
- “ใดกิจผิดพลาดแล้ว” สัมผัสสระ กิจ กับ ผิด
- “ดีกว่าปดอ้อมค้อม” สัมผัสสระ อ้อม กับ ค้อม

1.1.1.2 สัมผัสสระกันกัน ดังนี้

- “แต่ผูกไมตรีไป” สัมผัสสระ ไมตรี กับ ไป
- “ทำคุณอุทหนุโน” สัมผัสสระ คุณ กับ อุทหนุโน

1.1.1.3 สัมผัสสระเชื่อมวรรค ดังนี้

“ฟังตอบขอบคำไข คึดใคร่ ครวญนา” สัมผัสสระ คำไข กับ

ใคร่ครวญ

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชิดกัน ดังนี้

“ทำคุณอุคหนุนใน” สัมผัสอักษร อุคหนุน กับ ใน

“คำพูดพรวงลิจิต” สัมผัสอักษร พุด กับ พรวง

“กลับช่องสรรเสริญ” สัมผัสอักษร ช่อง กับ สรรเสริญ

“คึดใคร่ ครวญนา” สัมผัสอักษร คึด กับ ใคร่ครวญ

“ไปละ ลีมเลข” สัมผัสอักษร ลีม กับ เลข

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“ไว้ศัทรูปองมล้าง” สัมผัสอักษร ไว้ กับ มล้าง

“ฟังตอบขอบคำไข” สัมผัสอักษร ขอบ กับ ไข

“ห่อนตัดสินห้วนห้วน” สัมผัสอักษร ห่อน กับ ห้วน

“รอบคอบขอบแลผิด” สัมผัสอักษร รอบ กับ แล

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“ฟังตอบขอบคำไข คึดใคร่ ครวญนา” สัมผัสอักษร ไข กับ คึด

“ห่อนตัดสินห้วนห้วน เหตุด้วยเบาความ” สัมผัสอักษร ห้วน กับ เหตุ

“พาทีมีสติรั้ง รอคิด” สัมผัสอักษร รั้ง กับ รอคิด

“คำพูดพรวงลิจิต เขียนร่าง เรียงแฮ” สัมผัสอักษร ลิจิต กับ เขียน

“ใดกิจผิดพลาดแล้ว ไปละ ลีมเลข” สัมผัสอักษร แล้ว กับ ละ

“ห่อนทิจูมานะ อ่อนน้อม” สัมผัสอักษร มานะ กับ น้อม

“ขอโทษเพื่อการวะ วายบาด หมางแฮ” สัมผัสอักษร การวะ กับ วายบาด

“ดีกว่าปดอ้อมค้อม คึดแก้โดยโกง” สัมผัสอักษร อ้อมค้อม กับ คึด

จากการวิเคราะห์เรื่องโคลงสุภาษิตคนฤๅมนานการ จะเห็นได้ว่าการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสในทั้งสัมผัสสระและอักษรในทุกวรรค ทำให้เกิดเสียงอ่านที่ไพเราะรื่นหู และได้รับความเพลิดเพลิน ในขณะที่อ่าน

โคลงบุพการี

ใครแทนพ่อแม่ได้	ไปมี เลขท่าน
คือคุณจันทร์สุรีย์ศรี	สว่างหล้า
สิ้นท่านท้าวปฐมพี	มีดหม่น
หมอมิ่งขวัญซ่อนหน้า	นั่งน้ำตาไหล
พ่อแม่เสมอพระเจ้า	บนสวรรค์
ลูกนึ่งน้อมมิ่งขวัญ	กราบไหว้
น้ำตาต่างรสสุคันธ์	อบร่ำ หอมฤ
หอมค่าน้ำใจไซรี	ท่านให้หมดเสมอ
ถึงตายเกิดใหม่ซ้ำ	โฉนสนอง
คุณพ่อแม่ทั้งสอง	สั่งฟ้า
น่านมที่ถูกรอง	ดูค้อม
หวานใหม่ในชาติหน้า	ก็หล้าฤสลาย
รอยเท้าพ่อแม่ได้	เหยียบลง ไคแล
เพียงแค่ฝุ่นธุลีผง	ค่าไว้
กราบรอยท่านมิ่งมง-	คลคู่ ใจนา
กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้	เพื่อให้ขวัญขลัง

อังคาร กัลยาณพงศ์

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

“คือคุณจันทร์สุรีย์ศรี” สัมผัสสระ สุรีย์ กับ ศรี

“หอมค่าน้ำใจไซรี” สัมผัสสระ น้ำใจ กับ ไซรี

“หวานใหม่ในชาติหน้า” สัมผัสสระ ใหม่ กับ ใน

“ก็หล้าฤสลาย” สัมผัสสระ หล้า กับ ฤ

1.1.1.2 สัมผัสสระกันกัน ดังนี้

“ลูกนึ่งน้อมมิ่งขวัญ” สัมผัสสระ นึ่ง กับ มิ่ง

“กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้” สัมผัสสระ ใส่ กับ ไว้

1.1.1.3 สัมผัสสระเชื่อมวรรค ดังนี้

“ใครแทนพ่อแม่ได้ ไปมี เลขท่าน” สัมผัสสระ ได้ กับ ไป

“หวานใหม่ในชาติหน้า ก็หล้าฤสลาย” สัมผัสสระ หน้า กับ หล้า

“กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้ เพื่อให้ขวัญคลัง” สัมผัสสระ ไว้ กับ ให้

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“คือคู่จันทร์สุรีย์ศรี” สัมผัสอักษร คือ กับ คู่

“สิ้นท่านทั่วปฐพี” สัมผัสอักษร ท่าน กับ ทั่ว

“หมอมิ่งขวัญซ่อนหน้า” สัมผัสอักษร หมอง กับ มิ่ง

“นึ่งน้ำดาไหล” สัมผัสอักษร นึ่ง กับ น้ำ

“ลูกนึ่งน้อมมิ่งขวัญ” สัมผัสอักษร นึ่ง กับ น้อม

“น้ำดาต่างรสคันธ” สัมผัสอักษร น้ำดา กับ ต่าง

“ท่านให้หมดเสมอ” สัมผัสอักษร หมด กับ เสมอ

“กราบรอยท่านมิ่งมง” สัมผัสอักษร มิ่ง กับ มงคล

“คลคู่ โจนา” สัมผัสอักษร มงคล กับ คู่

“กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้” สัมผัสอักษร กายสิทธิ์ กับ ใส่

“เพื่อให้ขวัญคลัง” สัมผัสอักษร ขวัญ กับ คลัง

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“พ่อแม่เสมอพระเจ้า” สัมผัสอักษร พ่อ กับ พระ

“เพียงแต่ฝุ่นธุลีผง” สัมผัสอักษร เพียง กับ ผง

“กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้” สัมผัสอักษร กาย กับ แกล้า

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“คือคู่จันทร์สุรีย์ศรี สว่างหล้า” สัมผัสอักษร ศรี กับ สว่าง

“หมอมิ่งขวัญซ่อนหน้า นึ่งน้ำดาไหล” สัมผัสอักษร หน้า กับ นึ่ง

“คุณพ่อแม่ทั้งสอง สั่งฟ้า” สัมผัสอักษร สอง กับ สั่ง

จากการวิเคราะห์เรื่องบุพการีจะเห็นได้ว่า มีการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นสัมผัสในทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ถึงแม้ว่าจะมีการปรุงแต่งเสียงสัมผัสสระไม่มากนัก แต่กวีก็ชดเชยโดยใช้วิธีการปรุงแต่งเสียงสัมผัสอักษรชนิดกันมากขึ้น เพื่อให้เกิดเสียงที่ไพเราะขณะที่อ่านมากยิ่งขึ้น

โคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว

อย่า นิยมสิ่งร้ายชอบ	ชมชัว
เห็น สนุกทุกข์ถึงตัว	จิ้งจู้
กง จักรว่าดอกบัว	บอกรับ เร้วแฮ

จักร พัดเศียรร้องอู้	จึงรู้ผัดคน
อย่า นิยมสิ่งทุกข์	เห็น สนุกกลับทุกข์ทน
กง จักรว่าบัวจน	จักร พัดคนจึงรู้ตัว
ว่า โอ้เรานี่ชั่ว	ชอบกรรม ชั่วนา
เป็น ออกคัญญาทำ	โทษไว้
ดอก บัวย่นเนตรนำ	นึกชอบ
บัว กลับเป็นจักรได้	คั่งนี้กรรมสนอง
ว่า โอ้ตัวเรานั้น	เป็น ออกคัญญมัวหมอง
ดอก บัวย่นจิตจง	บัว ผิดปองเป็นจักรไป

พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

“เห็น สนุกทุกข์ถึงตัว” สัมผัสสระ (ส)นุก กับ ทุกข์

“ดอก บัวย่นเนตรนำ” สัมผัสสระ บัว กับ ย่น

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“เห็น สนุกทุกข์ ถึงตัว” สัมผัสอักษร ทุกข์ กับ ถึง

“ดอก บัวย่นเนตรนำ” สัมผัสอักษร เนตร กับ นำ

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“ชอบกรรม ชั่วนา” สัมผัสอักษร ชอบ กับ ชั่ว

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“อย่า นิยมสิ่งร้ายชอบ ชมชั่ว” สัมผัสอักษร ชอบ กับ ชม

“กง จักรว่าดอกบัว บอกรับ เร็วเส” สัมผัสอักษร บัว กับ บอกรับ

“ว่า โอ้เรานี่ชั่ว ชอบกรรม ชั่วนา” สัมผัสอักษร ชั่ว กับ ชอบ

“เป็น ออกคัญญาทำ โทษไว้” สัมผัสอักษร ทำ กับ โทษ

“ดอก บัวย่นเนตรนำ นึกชอบ ” สัมผัสอักษร นำ กับ นึก

“บัว กลับเป็นจักรได้ คั่งนี้กรรมสนอง ” สัมผัสอักษร ได้ กับ คั่ง

จากการวิเคราะห์เรื่องอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว จะเห็นได้ว่าการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสในน้อยมากไม่มีสัมผัสสระคั่นกัน และสัมผัสสระเชื่อมวรรค แต่ใช้วิธีการเล่นเสียงสัมผัส

อักษรเชื่อมวรรค คือจากวรรคต้นไปวรรคที่สองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็เป็นวิธีการสร้างความงามทางเสียงได้อีกวิธีหนึ่ง

โคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง

บังอรอักรเศผู้	พิสมัย ท่านนา
นามพระสุริโยทัย	ออกอ้าง
ทรงเครื่องยุทธพิไชย	เช่นอุป-ราชแฮ
เถลิงกษาราชกว้าง	ควบเข้าขบวนไคล
พลไกรกองนำเร้า	โรมรัน กันเฮย
ช้างพระเจ้าแปรประจัญ	คชให้
สารทรวงวดเซผัน	หลังแล่น เตลิดแฮ
เตลงจับคชไล่ไกล	หวัดท้ายกษาราช
นงคราญองค์เอกแก้ว	กระษัตริย์
มานมนัสกัตเวที	ยิ่งล้ำ
เกรงพระราชสามี	มลายพระ ชนม์เฮย
จับกษेत्रเช่นค้ำ	สะอึกผู้คัสกร
ขุนมอญร้อนง้าวฟาด	ฉลาดจะ
ขาดแล่งตราบอระ	หรรบคั้น
โอรสรีบกันพระ	ศพสู่ นครแฮ
สูญชีพไปสูญสิ้น	พจน์ผู้สรรเสริญ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

“เตลงจับคชไล่ไกล” สัมผัสสระ ไล่ กับ ไกล

“มานมนัสกัตเวที” สัมผัสสระ (ม)นัส กับ กัต(เวที)

“ขุนมอญร้อนง้าวฟาด” สัมผัสสระ มอญ กับ ร้อน

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน ดังนี้

“ช้างพระเจ้าแปรประจัญ” สัมผัสสระ พระ(เจ้า) กับ ประ(จัญ)

1.1.1.3 สัมผัสสระเชื่อมวรรค ดังนี้

“ขุนมอญร้อนง้าวฟาด ฉลาดจะ” สัมผัสสระ ฟาด กับ ฉาด

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

- “บังอรอัศเรศผู้” สัมผัสอักษร (บัง)อร กับ อัศ(เรศ)
- “ควบเข้าขบวนไคล” สัมผัสอักษร ควบ กับ เข้า กับ ข(บวน) กับ ไคล
- “พลไกรกองนำเร้า” สัมผัสอักษร ไกร กับ กอง
- “ข้างพระเจ้าแปรประจัญ” สัมผัสอักษร แปร กับ ประ(จัญ)
- “สารทรงชวคเชผัน” สัมผัสอักษร ทรง กับ ชวคเช
- “หลังเล่น เติลิดแฮ” สัมผัสอักษร หลัง กับ เล่น
- “เตลงขับคชไล่ไกล” สัมผัสอักษร ขับ กับ คช
- “นงคราญองค์เอกแก้ว” สัมผัสอักษร องค์ กับ เอก
- “มานมนัสกัตเวที” สัมผัสอักษร มาน กับ ม(นัส)
- “สะอึกสู้อัสกร” สัมผัสอักษร สะ(อึก) กับ สู้อ
- “ฉาดฉะ” สัมผัสอักษร ฉาด กับ ฉะ
- “โอรสรีบกันพระ” สัมผัสอักษร (โ)อรส กับ รีบ
- “สูญชีพไปสูญสิ้น” สัมผัสอักษร สูญ กับ สิ้น
- “พจน์ผู้สรรเสริญ” สัมผัสอักษร พจน์ กับ ผู้

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

- “เถลิงคชาธารกว้าง” สัมผัสอักษร ค(ชา)กับ กว้าง
- “ควบเข้าขบวนไคล” สัมผัสอักษร ควบ กับ เข้า กับ ข(บวน) กับ ไคล
- “ขับคเชนทรเช่นค้ำ” สัมผัสอักษร ขับ กับ เช่น กับ ุค(เชนทร) กับ ค้ำ

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

- “บังอรอัศเรศผู้ พิสมัย ท่านนา” สัมผัสอักษร ผู้ กับ พิ(สมัย)
- “ทรงเครื่องยุทธพิไชย เช่นอุป-ราชแฮ” สัมผัสอักษร ไชย กับ เช่น
- “เถลิงคชาธารกว้าง ควบเข้าขบวนไคล” สัมผัสอักษร กว้าง กับ ควบ
- “พลไกรกองนำเร้า โรมรัน กันเฮย” สัมผัสอักษร เร้า กับ โรม(รัน)
- “นงคราญองค์เอกแก้ว กระทบตรีชัย” สัมผัสอักษร แก้ว กับ กระทบ(ตรีชัย)
- “เกรงพระราชสามี มลายพระ ชนม์เฮย” สัมผัสอักษร (ราชสา)มี กับ

จากการวิเคราะห์ เรื่องพระสุริโยทัยขาดคอช้าง จะเห็นได้ว่าการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสอักษรทั้ง 4 คำ โดยเฉพาะการเล่นเสียงสัมผัสอักษรชนิด ซึ่งเป็นวิธีการสร้างความไพเราะด้านเสียงในคำประพันธ์ประเภทโคลง มีผลให้โคลงบทนี้คล้องจอง น่าอ่าน และสง่างามยิ่งขึ้น

ลิลิตตะเลงพ่าย

เบื้องนั้นนฤนาถผู้	สยามินทร์
เบี่ยงพระมาลาศิน	ห่อนพ้อง
ศัตราวุธอรินทร์	ฤถูก องค์เอย
เพราะพระหัตถ์หากป้อง	ปัดด้วยขอทรง
บัคมงกลพ่าห์ให้	ทวารดี
แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเคียรสะบัด	ตกได้
อุกคลูกพลุกเฆงังด	คอกช เือกแฮ
เบนบ่ายหงายแหงนให้	ท้วงท้อทีถอย
พลอยปล้ำเพรียกถ้ำท่าน	ในรณ
บัตราชฟาดแสงพล-	พ่ายพื่อน
พระเดชพระแสงคล	เผด็จคู่ เจ้าญเฮ
ถนัดพระอึงสาข้อ	ขาดคิ้วโดยขวา
อุรารานร้าวแยก	ชลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท้าวคิน
เหนือคอกชซอนชบ	สังเวช
วายุชีวิตม้สุดสิ้น	สู่ฟ้าเสวยสวรรค

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

“แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเคียรสะบัด” สัมผัสสระ เหวี่ยง กับ เบี่ยง

“อุกคลูกพลุกเฆงังด” สัมผัสสระ อุก กับ คลูก กับ พลุก

“เบนบ่ายหงายแหงนให้” สัมผัสสระ บ่าย กับ หงาย

“บัตราชฟาดแสงพล” สัมผัสสระ ราช กับ ฟาด

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“เบื่อนั้นนฤนาถผู้” สัมผัสอักษร นั้น กับ น(ฤนาถ)

“เพราะพระหัตถ์หากป้อม” สัมผัสอักษร เพราะ กับ พระ

“อุกคฤกพฤกเงยงัด” สัมผัสอักษร เย กับ งัด

“คอคช เส็กเส” สัมผัสอักษร คอ กับ คช

“เบนบ่ายหงายแหงนให้” สัมผัสอักษร เบน กับ บ่าย และ หงาย กับ

แหงน

“ท้วงท้อที่ถอย” สัมผัสอักษร ทั้งสี่คำ

“พลอยพลาเพรียกถ้ำท่าน” สัมผัสอักษร พลอย พลา เพรียก และ ถ้ำ กับ

ท่าน

“ขาดค้ำวโดยขวา” สัมผัสอักษร ค้ำว กับ โดย

“อุรารานร้าวแยก” สัมผัสอักษร (อุ)รา ราน ร้าว

“ยลสยบ” สัมผัสอักษร ยล กับ (ส)ยบ

“เหนือคอคชซอนชบ” สัมผัสอักษร ซอน กับ ชบ

“ววยชีวาตม์สุดสิ้น” สัมผัสอักษร ววย กับ (ชี)วาตม์ และ สุด กับ สิ้น

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเสียรสะบัด” สัมผัสอักษร เบี่ยง กับ (สะ)บัด

“พระเดชพระแสงคล” สัมผัสอักษร เดช กับ คล

“สู่ฟ้าเสวยสวรรค” สัมผัสอักษร สู่ กับ เสวยสวรรค

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“เพราะพระหัตถ์หากป้อม ปัดด้วยขอทรง” สัมผัสอักษร ป้อม กับ ปัด

“บัคมงคลพ่าให้ ทวารดี” สัมผัสอักษร ให้ กับ ท(วารดี)

“ถนัดพระอังสาซ้อน ขาดค้ำวโดยขวา” สัมผัสอักษร ซ้อน กับ ขาด

“อุรารานร้าวแยก ยลสยบ” สัมผัสอักษร แยก กับ ยล

“เอนพระองค์ลงทบ ท่าวคิน” สัมผัสอักษร ทบ กับ ท่าว

“เหนือคอคชซอนชบสังเวช” สัมผัสอักษร ชบ กับ สัง(เวช)

“ววยชีวาตม์สุดสิ้น สู่ฟ้าเสวยสวรรค” สัมผัสอักษร สิ้น กับ สู่

จากการวิเคราะห์เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย จะเห็นได้ว่าไม่มีการปรุงแต่งเสียงสัมผัสใน โดยสัมผัสสระคั่นกัน และสัมผัสสระเชื่อมวรรค แต่กวีใช้สัมผัสอักษรได้อย่างสละสลวย คำสัมผัสอักษรมีเป็นคู่

สามคำ และสี่คำ ซึ่งเป็นวิธีเล่นสัมผัสอักษรที่โดดเด่นของลิลิตตะเลงพ่าย นอกจากนี้ ยังมีการใช้โทโทษ ในคำว่า ท่า เป็นคำว่า ถ่า เพื่อให้ถูกต้องและตรงกับข้อบังคับตามฉันทลักษณ์ของโคลง

โคลงนิราศนรินทร์

อยุธยาสล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤ
สิงหาสน์ปรางค์รัตนบรร-	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสวรรค์	ศาสน์รุ่ง-เรืองแฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝีกพื้นใจเมือง
เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง	คำเช่า
เจดีย์ระคะแซง	เสียดยอด
ยลยั้งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์
โฉมควรวจกฝักฟ้า	ฤาติน คีฤา
เกรงเทพไท้ธรณินทร์	ลอบกล้า
ฝักลมเลื่อน โฉมบิน	บนเกล้า นะแม่
ลมจะชายชักช้า	ชอกเนื้อเรียมสงวน
จากมามาแล้วล้ำ	ล้ำบาง
บางยี่เรือราพลา	พี่พร้อง
เรือแพงช่วยพานาง	เมียงม่าน มานา
บางรับรับคำคล้อง	กล่าวน้ำตาคลอ
เอียงอกเทออกอ้าง	อวดองค์ อรเอย
เมรุชูปสมุทรคินลง	เลขแต้ม
อากาศจักงานผจง	จารึก พอฤ
โฉมแม่หยาดฟ้าเย็น	อยู่ร้อนฤาเห็น

นาขนิราศนรินทร์ (อิน)

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“อยุธยาสล่มแล้ว” สัมผัสอักษร (อยุธยา) กับ ชส และ ล่ม กับ แล้ว

“บุญเพรงพระหากสวรรค์” สัมผัสอักษร เพลง กับ พระ

“บังอบายเบิกฟ้า” สัมผัสอักษร (อ)บาย กับ เบิก

“ฝึกพินใจเมือง” สัมผัสอักษร ฝึก กับ พิน
 “รินรสพระธรรมแสดง” สัมผัสอักษร ริน กับ รส
 “ขลยั้งแสงแก้วแก้ว” สัมผัสอักษร ขล กับ ยั้ง และ แก้ว กับ แก้ว
 “แก่นหล้าหลากสวรรค” สัมผัสอักษร หล้า กับ หลาก
 “โถมควรวักฝักฟ้า” สัมผัสอักษร ฝัก กับ ฟ้า
 “เกรงเทพไท้ธรณินทร์” สัมผัสอักษร เทพ ไ้ ธร(ณินทร์)
 “ฝักลมเลื่อนโถมบิน” สัมผัสอักษร ลม กับ เลื่อน
 “ลมจะชายชักช้า” สัมผัสอักษร ชาย ชัก ช้า
 “จากมามาแล้วล่า” สัมผัสอักษร ล้า กับ ล้า
 “บางยี่เรือราพลาถ” สัมผัสอักษร เรือ กับ รา
 “เมี่ยงม่าน มานา” สัมผัสอักษร เมี่ยง กับ ม่าน
 “บางปรับคำคล้อง” สัมผัสอักษร บาง กับ บ่ และ คำ กับ คล้อง
 “เอียงอกเทออกอ้าง” สัมผัสอักษร เอียง ออก ออก อ้าง
 “อวดองค์ อรเอย” สัมผัสอักษร อวด องค์ อร เอย
 “อากาศจักงานผจง” สัมผัสอักษร จัก งาน (ผ)จง
 “อยู่ร้อนฤเห็น” สัมผัสอักษร ร้อน กับ ฤ

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“ลอยสวรรค ลงฤ” สัมผัสอักษร ลอย กับ ลง
 “เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน” สัมผัสอักษร เรื่อง กับ (ไตร)รัตน์
 “เรือแพงช่วยพานาง” สัมผัสอักษร แพง กับ พา
 “คล่าวน้ำตาลสอ” สัมผัสอักษร คล่า กับ สอ
 “เมรุชบุสมุทดินลง” สัมผัสอักษร เม(รุ) กับ (ส)มุท
 “โถมแม่หยาดฟ้าแยม” สัมผัสอักษร หยาด กับ แยม

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“อยู่ชยาศล่มแล้ว ลอยสวรรค ลงฤ” สัมผัสอักษร แล้ว กับ ลอย
 “บังอบายเบิกฟ้า ฝึกพินใจเมือง” สัมผัสอักษร ฟ้า กับ ฝึก
 “เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน พันแสง” สัมผัสอักษร พัน กับ พัน
 “เจตียระคะแซงเสียดยอด” สัมผัสอักษร แซง กับ เสียด
 “ขลยั้งแสงแก้วแก้ว แก่นหล้าหลากสวรรค” สัมผัสอักษร แก้ว กับ แก่น
 “ฝักลมเลื่อนโถมบิน บนเล่า นะแม่” สัมผัสอักษร บน กับ บิน
 “ลมจะชายชักช้า ชอกเนื้อเรียบสงวน” สัมผัสอักษร ช้า กับ ชอก

“จากมามาแล้วลำ ลำบาง” สัมผัสอักษร ลำ กับ ลำ
 “บางยี่เรือราพลาฟ พี่พริ่อง” สัมผัสอักษร พลาฟ กับ พริ่อง
 “เรือแผลงช่วยพานาง เมียงม่าน มานา” สัมผัสอักษร นาง กับ เมียง
 “บางปรับคำคล้อง คล่าวน้ำตาลอ” สัมผัสอักษร คล้อง กับ คล่าว
 “เอียงอกเทออกอ้าง อวดองค์ อรเอย” สัมผัสอักษร อ้าง กับ อวด
 “เมรุชูปสมุทรคินลง เลขแแต่้ม” สัมผัสอักษร ลง กับ เลข
 “อากาศจักงานผจง จารึก พอญา” สัมผัสอักษร (ผ)จง กับ จา(ริก)
 “โถมแม่หยาดฟ้าแยม อยู่ร้อนฤเห็น” สัมผัสอักษร แยม กับ อยู่

จากการวิเคราะห์เรื่องนิราศนรินทร์ จะเห็นได้ว่า กวีใช้วิธีการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสในเฉพาะสัมผัสอักษรเท่านั้น การเล่นเสียงสัมผัสอักษรโดยใช้อักษรเดียวกันใน วรรค มากที่สุด ทำให้นิราศนรินทร์มีเสียงของคำที่ไพเราะ น่าอ่าน และที่สำคัญมีการส่งสัมผัสอักษรข้ามวรรคโดยใช้อักษรเดียวกัน ทำให้เกิดเสียงที่คล้องจองกันชวนให้ติดตาม จึงเกิดความเพลิดเพลิน ชวนจดจำ และเพลิดเพลินในขณะที่อ่านออกเสียง

โคลงยามมีด

ยามมีดไขมีดแท้	ทุกสถาน
คูลิเมื่อรัตติกาล	หม่นเศร้า
ดาวศุกร์กลับซ้ชวาล	สุกสว่าง
แม้มีจันทร์เจ้า	ไขว้างหวาดหวี
คราหิวไขจกต้อง	เสียดศรี
อุทกกล้านากิ	อยู่ได้
เย็นชานผ่านอินทรีย์	พอชื่น จิตนา
แม้มิได้อิมไซร์	ไขต้องวางวาย
พราภายไขพรากร้าง	นิรันดร์กาล
มิพราภามีพบพาน	เพื่อนพ้อง
ชิงโสภโสภพาผลาญ	เผาจิต
วันหนึ่งนั้นจกต้อง	กลับร้ายกลายเป็นดี
ถึงที่สบเหตุร้าย	แรงเจ็ญ
พึงพินิจนั้นไขเป็น	สิ่งร้าย
พักหนึ่งจึงจิตเย็น	ระลึกลอยู่ เติศรา

รู้แยก รู้ยักย้าย	จักได้ทางเกษม
จูงเปรมปรีติด้วย	ปัจจุบัน
สานต้อยคู่กัน	แกร่งกล้า
เพียรระลึกรู้ทัน	ในเหตุ ผลนอก
โลกทัศน์จักเจดจ้า	แจ่มด้วยปัญญา

สวนิต ขมาภัย

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

“เย็นชานผ่านอินทรีย์” สัมผัสสระ ชาน กับ ผ่าน
 “พักหนึ่งจึงจิตเย็น” สัมผัสสระ หนึ่ง กับ จึง
 “สานต้อยคู่กัน” สัมผัสสระ อยู่ กับ คู่

1.1.1.2 สัมผัสสระก่นกัน ดังนี้

“แม่มิได้อิ่มไซ้” สัมผัสสระ ได้ กับ ไซ้

1.1.1.3 สัมผัสสระเชื่อมวรรค ดังนี้

“แม่มิได้อิ่มไซ้ ไซ้ต้องวางวาย” สัมผัสสระ ไซ้ กับ ไซ้

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“แม่มิได้อิ่มไซ้” สัมผัสอักษร แม่ กับ มิ
 “ไซ้วางหวาดหวิว” สัมผัสอักษร หวาด กับ หวิว
 “แม่มิฉันท์เจ้า” สัมผัสอักษร ฉันท์ กับ เจ้า
 “ไซ้ต้องวางวาย” สัมผัสอักษร วาง กับ วาย
 “มีพรากมีพบพาน” สัมผัสอักษร พบ กับ พาน
 “ชิงโศกโศกพาลาญ” สัมผัสอักษร พา กับ พาลาญ
 “วันหนึ่งนั้นจักต้อง” สัมผัสอักษร หนึ่ง กับ นั้น
 “พึงพิณจินนัไซ้เป็น” สัมผัสอักษร พึง กับ พิ(นิจ)
 “พักหนึ่งจึงจิตเย็น” สัมผัสอักษร จึง กับ จิต
 “รู้แยก รู้ยักย้าย” สัมผัสอักษร ยัก กับ ย้าย
 “จูงเปรมปรีติด้วย” สัมผัสอักษร เปรม กับ ปรีติ
 “เพียรระลึกรู้ทัน” สัมผัสอักษร ระลึก กับ รู้
 “โลกทัศน์จักเจดจ้า” สัมผัสอักษร จัก กับ เจดจ้า

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“มีพรากรมี่พพาน” สัมผัสอักษร พราก กับ พพาน

“กลับร้ายกลายดี” สัมผัสอักษร กลับ กับ กลาย

“รู้แยกรู้ชั้ย้าย” สัมผัสอักษร แยก กับ ชั้ย้าย

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค ดังนี้

“ขามมีดไข่มืดแท้ ทุกสถาน” สัมผัสอักษร แท้ กับ ทุก

“มีพรากรมี่พพาน เพื่อนพ้อง” สัมผัสอักษร พาน กับ เพื่อน

“ซึ่งโศกโศกพาผลาญเผาจิต” สัมผัสอักษร ผลาญ กับ เผา

“ถึงที่สบเหตุร้าย แรงเจิญ” สัมผัสอักษร ร้าย กับ แรง

“สานต้อยคู่กัน แกร่งกล้า” สัมผัสอักษร กัน กับ แกร่ง

“โลกทัศน์จักเจ็ดจ้า แจ่มด้วยปัญญา” สัมผัสอักษร จ้า กับ แจ่ม

จากการวิเคราะห์เรื่องขามมีด เห็นได้ว่ากวีใช้วิธีปรุงแต่งเสียงเพื่อเล่นสัมผัสใน โดยเล่นสัมผัสอักษรเป็นส่วนใหญ่และมีความโดดเด่นในการซ้ำคำเดิม ทั้งซ้ำคำเดิมแบบชิดกันและซ้ำคำเดิมแบบคั่นคำ ซึ่งเป็นวิธีที่เล่นเสียงอ่านให้ชัดเจนและหนักแน่นขึ้น

โคลงโลก

โลกนี้มีอยู่ด้วย	มณี เคียวนา
ทรายและสิ่งอื่นมี	ส่วนสร้าง
ปวงชาติต่างกลางดี	คุณภาพ
ภาคจักรพาลมีร้าง	เพราะน้ำแรงไหนด
ภพนี้มีใช่หล้า	หงส์ทอง เคียวเลข
กาก็เจ้าของครอง	ชีพด้วย
เมาสมมุติจองหอง	หินชาติ
น้ำมิตรแล้งโลกม้วย	หมกสิ้นสุขสานต์

อังคาร กัลยาณพงศ์

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชิดกัน ดังนี้

“กาก็เจ้าของครอง” สัมผัสสระ ของ กับ ครอง

“เมาสมมุติจองหอง” สัมผัสสระ จอง กับ หอง

ลักษณะของคำประเภทโคลงจะไม่เน้นการเล่นเสียงสัมผัสในเพราะมีจำนวนคำน้อย แต่จะเน้นความถูกต้องของฉันทลักษณ์ นั่นคือจำนวนคำ และการบังคับวรรณยุกต์เอกและโทให้ตรงกับคำที่กำหนดไว้ ซึ่งบทอาขยานทั้ง 9 เรื่อง มีลักษณะฉันทลักษณ์ถูกต้อง มีการใช้เอกโท ในโคลง โลกนิติ และใช้โทโท ในกลิตตะแลงฝาย ซึ่งเป็นการปรุงแต่งเสียง เพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ และเกิดเสียงสัมผัสที่ไพเราะ

ถึงแม้ว่าคำประพันธ์ประเภทโคลงจะไม่เน้นเสียงสัมผัสใน แต่ในบทอาขยานทั้ง 9 เรื่อง พบการเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร มากมาย โดยเฉพาะสัมผัสอักษรที่เป็นอักษรชิดกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้โคลงมีเสียงที่สละสลวย บางบทมีสัมผัสสระคล้ายกับสัมผัสอักษรยิ่งเพิ่มให้โคลงนั้นไพเราะ น่าอ่าน น่าจดจำ และในโคลงบางบท ได้แก่ นิราศนรินทร์ มีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ อันจะทำให้โคลงนั้นมีความไพเราะ และพิเศษต่างจากโคลงทั่วไป

การปรุงแต่งเสียง โดยการเล่นสัมผัสในของ โคลงช่วยให้บทอาขยานประเภทโคลงมีสุนทรียรส ทางเสียงที่ไพเราะ สดงาม ต่างจากโคลงทั่วไปที่ไม่ได้คัดเลือกมาไว้เป็นบทอาขยาน ความดีเด่นนี้ ช่วยให้นักเรียนเกิดความซาบซึ้งในสุนทรียรส ควบคู่แก่การจดจำ และนำไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันได้

2. การปรุงแต่งคำ

2.1 การสรรคำ คือ การเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่เนื้อความ บริบท และตัวละคร

เนื่องจาก โคลงมีลักษณะของคำที่ขัดหูขัดตาได้ยาก เพราะมีจำนวนคำที่กำหนดไว้ คำแต่ละคำที่สรรมาใช้จึงต้องกระชับ มีน้ำหนัก และจังหวะในแต่ละกลุ่ม ในโคลงที่เป็นบทอาขยานทั้ง 9 เรื่อง พบ การสรรคำ ดังนี้

1. สรรคำสั้นๆแต่กินความมาก ให้ความหมายสอดคล้องกับบริบท

พระสมุทรสุดลึกลั่น	คณนา
สายคิ่งทิ้งทอคมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้	ยากแท้หยั่งถึง

กวีสรรคำสั้นๆแต่กินความมาก ได้แก่ คำว่า “คณนา” ซึ่งมีความหมายว่า สุดที่จะคณนาหรือคำนวณได้ เมื่อนำคำนี้มาใช้กับมหาสมุทร ทำให้สื่อความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น

การสรรคำว่า “วัดวา” มาใช้กับการวัดความสูงของภูเขา ว่ามีขนาดสูงก็ว่า คำที่สรรมานี้ นอกจากจะสื่อความหมายแล้ว ยังมีความไพเราะทางเสียงจากการสัมผัสอักษรด้วย

2. สรรคำที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบัน ในโคลงสุภายิตนฤทมนาคาร กวีสรรคำว่า คำว่า “ต้องโตต” แปลว่า ถูกหู แต่ในที่นี้หมายถึง พูคน่าฟัง ดังในวรรคที่ว่า

“ฟังเพราะเสนาะต้อง โตตทั้งห่างภัย”

กวีสรรคำว่า “ขอบ” หมายถึง ตอบ ดังในวรรคที่ว่า

“ฟังตอบขอบคำไข คิโคโร่ ครอบงวนา”

กวีสรรคำว่า “เบาความ” หมายถึง หมายถึง เชื่อโดยมิได้ไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อน ดังในวรรคที่ว่า

“ห่อนตัดสินห้วนห้วน เหตุด้วยเบาความ”

กวีสรรคำว่า “ฟ่าง” หมายถึง เพียง , เหมือน ดังในวรรคที่ว่า

“คำพุดฟ่างลิจิต เขียนร่าง เรียงแฮ”

กวีสรรคำ ที่มีความหมายว่าไม่ ได้แก่ คำว่า “ไป่” , “บ่”, “ห่อน” หมายถึง เคย แต่ในที่นี้ หมายถึง ไม่ , ดังในวรรคที่ว่า

“ทำดีไปเลือกเว้น ผู้ใด ไคเฮย”

“ยังบ่ลงเห็นไป เค็ดค้วน”

“ห่อนตัดสินห้วนห้วน เหตุด้วยเบาความ”

การสรรคำที่ไม่ใช้ในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีที่มีความสามารถในการเลือกคำเพื่อให้เหมาะกับบทประพันธ์ และคงรูปคำโบราณไว้เพื่อใช้ในบทประพันธ์ต่อไป

3. สรรคำที่แสดงเสียง หรือ อากัปกริยาของตัวละคร หรือ สัตว์ ทำให้เห็นภาพ และสัมผัสเสียงชัดเจน ได้เหมาะสมกับบริบท และแสดงให้เห็นถึงความเก่งกาจ และกล้าหาญของตัวละคร

- คำที่แสดงเสียง พบในลิลิตตะเลงพ่าย ดังในวรรคที่ว่า

“ขุนมอญร้อนง้าวฟาด ฉาดละ”

คำว่า ร่อนง้าวฟาด เป็นคำที่แสดงอาการเงื้อง้าว อย่างคล่องแคล่วเหมือนง้าวไ้ น้ำหนักก่อนที่จะพินลงไป ส่วนคำว่า ฉาดฉะ เป็นคำที่แสดงเสียงที่เกิดจากการถูอาวุธที่มีคม เเฉือนตามร่างกายอย่างรุนแรง

- คำที่แสดงอากัปกริยาต่างๆของตัวละคร เพื่อให้มองเห็นภาพที่ชัดเจน ดังในตอนที่สมเด็จพระนเรศวรทรงต่อสู้กับหลังช้าง พระองค์ทรงหลบอาวุธของศัตรูที่เข้ามาโจมตีโดยการเบี่ยงไม่ให้ถูกอาวุธ ดังบทกลอนที่ว่า

“เบี่ยงนั้นนฤนาถผู้	สยามินทร์
เบี่ยงพระมาลาฉิน	ห่อนพ้อง”

- คำ ที่แสดงอากัปกริยาของช้างที่ ต่อสู้กับช้างอีกฝ่าย ได้อย่างแจ่มชัด ดังในตอน ที่ช้างของสมเด็จพระนเรศวร เบี่ยงหัวออกจากหัวช้างของพระมหาอุปราชได้ และใช้งาจับหัวช้างอีกฝ่าย ให้หงายแฉกและถอยออกไป กวีสรรคำว่าการว่า “อูกคลุกพลุก” เป็นคำที่สรรมาใช้กับช้าง ที่ใช้งาต่อสู้ด้วยกันไปมา อย่างไม่มีช้างเชือกโดยอ้อมแพ้ ดังในบทกลอนที่ว่า

“บั้มงคลพ่าห้ไ้	ทวารดี
แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเคียรสะบัด	ตกได้”
เบนบ้ายหงายแฉก	ท้วงท้อที่ถอย
“อูกคลุกพลุกงะงัด	คอกช เสิกเส
เบนบ้ายหงายแฉกให้	ท้วงท้อที่ถอย”

4. สรรคำที่เกิดจากจินตนาการหรือ ความนึกคิดของกวี พบในนิราศนรินทร์
ดังในวรรคที่ว่า

“บังอบายเบิกฟ้า	ฝีกฝืนใจเมือง”
-----------------	----------------

คำว่า “บังอบายเบิกฟ้า” หมายถึง ปิดทางอบาย(ที่ทนทุกข์) และเปิดทางสวรรค์ให้ ส่วน “ฝีกฝืนใจเมือง” หมายถึง ฝีกน้ำใจชาวเมืองให้พ้นจากความหลับ ได้แก่ความมกมายในการทำบาปต่างๆ

“เรื่องเรื่องไ้ไตรรัตน์พัน	พันแสง”
----------------------------	---------

คำว่า “พันแสง” หมายถึง ศาสนารุ่งเรืองสว่างไสว

“ขลุ่ยยังแสงแก้วแก้ว แก่นหล้าหล้ากสวรรค์”

คำว่า “หล้ากสวรรค์” หมายถึง ถิ่นฟ้า ความงามของเจดีย์สวยงามระยิบระยับ แสงแก้วแก้วจนแม้แต่สวรรค์ยังประหลาดใจ

คำเหล่านี้เป็นการสรรคำขึ้นมาใช้ให้เห็นภาพความเจริญรุ่งเรือง ความสวยงาม ของ กรุงเทพมหานครที่มีความยิ่งใหญ่ สวยงามเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งเป็นราชธานี และยังสอดแทรก เรื่องราวของศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่คู่กับชาติเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

5. สรรค่าง่าย ๆ มีความหมายที่ชัดเจน พบในเรื่อง โลก ดังคำกลอนที่ว่า

โลกนี้มีอยู่ด้วย	มณี เดียวนา
ทรายและสิ่งอื่นมี	ส่วนสร้าง
ปวงธาตุต่ำกลางดี	คุณภาพ
ภาคจักรพาลมีร้าง	เพราะน้ำแรงไหล

คำว่า ต่ำ กลาง ดี เพื่อให้เห็น โลกนี้ประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆจึงจะเกิดสมดุลในโลก จึงอยู่ได้ไม่แตกสลาย

การสรรคำของโคลงที่เป็นบทอาขยานทั้ง 9 เรื่อง ถึงแม้ว่าคำประพันธ์ประเภทโคลงจะไม่ ชัดหยุ่นในการใช้คำ และต้องจัดกลุ่มคำให้กระชับและมีน้ำหนัก ซึ่งเป็นงานที่ยากในการประพันธ์ แต่ กวีก็สามารถสรรคำขึ้นมาได้อย่างเหมาะสมกับบริบท และสื่อความหมายที่สมบูรณ์ ซึ่งพบการสรรคำที่ แตกต่างกัน ดังนี้สรรคำที่ สรรคำสั้นๆแต่กินความมาก สรรคำที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบัน สรรคำที่แสดง เสียง หรืออากัปกิริยาของตัวละคร หรือ สัตว์ สรรพที่เกิดจากจินตนาการหรือ ความนึกคิดของกวี และ สรรค่าง่าย ๆ มีความหมายที่ชัดเจน

2.2 การเล่นคำ คือ การนำคำที่มีรูป หรือเสียงพ้องกัน หรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียง และความหมาย ในบทอาขยานที่เป็น โคลง ทั้ง 9 เรื่อง พบการเล่นคำ ดังต่อไปนี้

1.การเล่นคำพ้องเสียง คือการเล่นคำที่ออกเสียงเหมือนกัน แต่ความหมายและเขียน ต่างกัน พบในยามมีด ดังในวรรคที่ว่า

“ดาวสุกักร์กลับซัซวาล สุกสว่าง”

กวีเล่นคำพ้องเสียง คำว่า สุกักร์-สุก เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัส และได้ความหมายที่ ต่างกัน คือ สุกักร์ หมายถึง ดาวสุกักร์ ดวงเคราะห์ดวงที่สองในระบบสุริยะ เรียกอีกอย่างว่าดาวประจำเมือง

ดาวรุ่ง หรือดาวประกายพรึก เพราะมีความสุกสว่าง และมองเห็นได้ในระยะหัวค่ำ หรือเช้ามืด ส่วน สุก หมายถึง ใส หรือสว่าง

2. การเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคำไวพจน์ พบในโคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง ดังนี้

- คำที่หมายถึง “ผู้หญิง” หญิงที่เป็นใหญ่ ได้แก่ คำว่า บังอร, นางคราญ, กระษัตริย์ ดังในวรรคที่ว่า

“บังอรอัคนเรศผู้ พิสมัย ท่านนา”

“นางคราญองค์เอกแก้ว กระษัตริย์”

- คำที่หมายถึง “ช้าง” คือคำว่า กษ, สต, กษาธาร, กเชนทร ดังในวรรคที่ว่า

“เถลิงกษาธารคว้าง ควมเข้าขบวนไคล”

“ช้างพระเจ้าแปรประจัญ คชไถ้”

“สตทรงชวดเซผัน หลังแถ่น เติลิดแฮ”

“จับคเชนทรเช่นค้ำ สะอึกสูัดัสกร”

- คำที่หมายถึง “ชนชาติมอญ” คือคำว่า มอญ, เตลง ดังในวรรคที่ว่า

“ขุนมอญร้อนง้าวฟาด ฉาดฉะ”

“เตลงจับคชไล่ไถ่ หวิดท่ายคษาธาร”

ในลิลิตตะเลงพ่าย กวีเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน ดังนี้

- คำที่หมายถึง “ศัตรู หรือข้าศึก” ได้แก่ คำว่า อรินทร์ , เส็ก ดังในวรรคที่ว่า

“ศัตราวุธอรินทร์ ฤถูก องค์เอย”

“อุกคฤกพุกงยงังค คอกช เส็กแฮ”

- คำที่หมายถึง “ไม้” ได้แก่คำว่า ฤๅ, ห่อน (ปกติคำนี้หมายถึง เศษ แต่มักใช้ในบทร้อยกรองมีความหมายว่า ไม้ ดังในวรรคที่ว่า

“ศัตราวุธอรินทร์ ฤๅถูก องค์เอย”

“เบี่ยงพระมาลาฉิน ห่อนพ้อง”

- คำที่หมายถึง “อาวุธ” ได้แก่ศัตราวุธ, พระแสง ดังในวรรคที่ว่า

“ศัตราวุธอรินทร์ ฤๅถูก องค์เอย”

“พระเดชพระแสงคล เสด็จคู่ เจ็ญแฮ

ในนิราศนรินทร์ กวีเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน ดังนี้

- คำที่หมายถึง “ผู้หญิง” ได้แก่ คำว่า นาง, โฉม, อร ดังในวรรคที่ว่า

“โฉมกรจกฝากฟ้า ฤๅฉิน ศึฤๅ”

“เรือแพงช่วยพานาง เมืองมาน มานา”

“เอียงออกเทออกอ้าง อวดองค์ อรเอย”

- คำที่หมายถึง “เขียน” ได้แก่ จาร(ใช้เหล็กแหลมเขียนลงบนใบลาน) , จารึก (เขียนรอยลึกลงบนแผ่นศิลา, โลหะ) ดังในวรรคที่ว่า

“อากาศจักจารผจง จารึก พอฤๅ”

การเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน แต่เขียนต่างกัน เป็นการเพิ่มเสียง ที่หลากหลายได้ ความหมายให้อารมณ์ความรู้สึกที่ต่างกัน เพราะถ้าหากใช้คำเดียวรูปเดียวซ้ำบ่อยครั้งจะทำให้ไม่เกิดความหลากหลายทางภาษา

3. การเล่นคำซ้อน คือ เล่นคำที่มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน พบในโคลงโลกนิติ ดังนี้

“พระสมุทรสุคติกลั่น คณนา
 สายคิงทิงทอคมา หยั่งได้
 เขาสูงอาจวัดควา กำหนด”

“มารยาทต่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โฉดฉลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
หย่อมญาเหี่ยวแห้งเรื้อ	บอกร้ายแสดงคืน”

“เพื่อนกิน ลิ่นทรัพย์แล้ว แห่งนี้”

คำซ้อน ได้แก่ ทิ้งทอด, วัตวา, ชาติเชื้อ, เหี่ยวแห้ง, แหงงหนี,

คำซ้อนที่พบใน โคลงสุภายิตนฤทมนการ ดังนี้

“ทำคุณอุคหนุนใน	การชอบ ธรรมดา”
“ยังบ่งเห็นไป	เด็ดค้วน
ฟังตอบขอบคำไข	คิดไกร่ ครอบงวน
ห่อนตัดสินห้วนห้วน	เหตุด้วยเบาความ”
“พาทีมีสติรั้ง	รอกิด
รอบคอบขอบแลผัด	ก่อนพร้อม”
“ใดกิจผัดพลาดแล้ว	ไปละ ลืมเลย
หย่อนทีฐิมานะ	อ่อนนุ่ม”

คำซ้อน ได้แก่ คำว่า อุคหนุน, เด็ดค้วน, ไกร่ครอบงวน, ตัดสิน, ผัดพลาด, รอบคอบ, บาดหมาง, อ่อนนุ่ม

คำซ้อนที่พบใน โคลงขามมีค ดังนี้

“ดาวศุกร์กลับซัซवाल	สุกสว่าง
แม่บมีจันทร์เจ้า	ไข่ว่างหวาดหวิว”
“เย็นชานผ่านอินทรีย์	พอชื่น จิตนา
แม่มีได้อ้อมไซร์	ไข่ต้องวางวาย

“หย่อนทิวมานะ

อ่อนน้อม”

กวีเล่นคำตรงกันข้ามคำที่อยู่คนละวรรค ได้แก่ คำว่า น้อย-ใหญ่, ทิว-อ่อนน้อม, และคำตรงกันข้ามคำที่คั่นกัน ได้แก่ ชอบ-ผิด,

คำตรงข้ามที่พบใน โคลงยามมีด ดังนี้

“คูสิเมื่อรัตติกาล

หม่นเศร้า

ดาวศุกร์กลับซ้ชวาล

สุกสว่าง”

“มีพรากมีพพบพาน

เพื่อนพ้อง”

“วันหนึ่งนั้นจักต้อง

กลับร้ายกลายเป็นดี”

คำตรงข้าม ปรากฏคำอยู่คนละวรรค ได้แก่ หม่น- สุกสว่าง และ คำตรงกันข้ามคำที่คั่นกัน ได้แก่ พรา-ก-พพบ, ร้าย-ดี

กวีเล่นคำตรงกันข้าม หรือคำที่ขัดแย้งกัน เพื่อสื่อความหมายให้ชัดเจนขึ้น เพราะคำที่ตรงกันข้ามจะช่วยให้มองเห็นภาพของความต่างระหว่างสองสิ่งได้เป็นอย่างดี ผู้อ่านจะเข้าใจในความหมายได้ดียิ่งขึ้น

การเล่นคำในบทอาขยานที่เป็นโคลง ทั้ง 9 เรื่อง มีการเล่นคำในรูปแบบต่างๆ ดังนี้ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ การเล่นคำซ้อน และการเล่นคำตรงกันข้าม ซึ่งคำเหล่านี้พบในบทอาขยานไม่ทุกบท คำมีมากน้อยต่างกันตามเจตนาของกวี ซึ่งปรากฏดังที่ได้เสนอไปแล้วข้างต้น การเล่นคำเหล่านี้เป็นวิธีการปรุงแต่งคำ ให้เกิดสุนทรียรส ที่ไพเราะและสละสลวย และยังสื่อความหมายจากคำที่ปรากฏ ให้เห็นภาพ อารมณ์ และความรู้สึกของกวีอีกด้วย

2.3 การใช้คำซ้ำกัน คือ การใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่งบท เพื่อย้ำความให้นักแน่นขึ้น การซ้ำคำที่มีความสำคัญ เพื่อเน้นความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อ

ใน โคลง โลกนิติ พบการใช้คำซ้ำกัน ดังนี้

“โคควายวายชีพได้

เขาหนง

เป็นสิ่งเป็นอันยัง

อยู่ไชรั

คนเด็ดคับสุณงง-

ขารร่าง

เป็นชื่อเป็นเสียงได้

แต่ร้ายกับดี”

“โลกนี้มีอยู่ด้วย

มณี เดียวนา”

“ภาคจักรพาลมิร้าง

เพราะน้ำแรงไหน”

“ภพนี้มีไช้เหล่า

หงส์ทอง เดียวเลย”

กวีใช้คำซ้ำกัน นอกจากจะซ้ำเพื่อซ้ำความให้นักแน่นขึ้น และ เพื่อเน้นความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อแล้ว การซ้ำคำยังทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะ จดจำได้ง่าย และเกิดความหมายที่ลึกซึ้ง กินใจตามเสียงอ่าน

การปรุงแต่งคำเพื่อให้เกิดความงามทางสุนทรียรส ในคำประพันธ์ประเภทโคลง ของบทอาขยาน ทั้ง 9 เรื่อง ได้ใช้วิธีการสรรคำ ขึ้นมาได้เหมาะสมกับบริบท และตัวละคร ดังนี้ สรรคำสั้นๆแต่กินความมาก สรรคำที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบัน สรรคำที่แสดงอาการเคลื่อนไหวของตัวละคร หรือสัตว์ สรรคำที่เกิดจากจินตนาการหรือนึกคิดของกวี และ สรรคำง่าย ๆ มีความหมายที่ชัดเจน คำที่สรรคำถูกต้องตามฉันทลักษณ์ ของโคลง ทำให้เกิดความไพเราะ และน่าจดจำ

การใช้วิธีการเล่นคำ เป็นการปรุงแต่งคำ ให้เกิดความไพเราะเสนาะตามลีลาของโคลง ดังนี้ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ การเล่นคำซ้อน และการเล่นคำตรงกันข้าม เหล่านี้ ทำให้บทอาขยานนั้นสละสลวย สวยงาม มีความหมายชัดเจน และลึกซึ้งประทับใจ และทรงคุณค่าในใจของผู้อ่าน

การใช้คำซ้ำกัน เป็นการย้ำคำให้นักแน่น และเกิดความชัดเจน ในโคลงที่เป็นบทอาขยานนี้กวีใช้การซ้ำคำที่มีความสำคัญ แทบทุกบท นั่นเพราะต้องการสื่อให้เห็นความสำคัญของเนื้อความที่ต้องการนำเสนอ และเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกไปพร้อมกับกวี

3. การปรุงแต่งความ เป็นการปรุงแต่งเนื้อความให้มีความลึกซึ้งถึงสาระและอารมณ์ โดยอาศัยการใช้ภาพพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้โวหาร และ การลำดับความ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ คือ การเขียนอย่างแจ่มแจ้งจนมองเห็นภาพโดยใช้ความเปรียบเป็นหลัก มีหลายประเภทที่สำคัญๆมี 6 ประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ บุคคลวัต อติพจน์ นามนัย ปฏิพากษ์ (ชนศ เวศร์ภาดา. 2549: 41- 47)

บทอาขยานที่มีการใช้ภาพพจน์ มี ดังนี้

3.1.1 อุปลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติบางประการร่วมกัน มักใช้คำว่า คือ, เป็น หรือคำอื่นที่มีความหมายทำนองเดียวกันเช่น เสมอ บางครั้งไม่มีคำเชื่อมโยง อุปลักษณ์มักเปรียบค่านามกับค่านาม

บทอาขยาน ที่ใช้ภาพพจน์ แบบอุปลักษณ์ พบในโคลงนมัสการมาตาปิตุคุณ ดังนี้

“ใครแทนพ่อแม่ได้	ไปมี เลยท่าน
คือคุณจันทร์สุรีย์ศรี	สว่างหล้า
สิ้นท่านทั่วปฐพี	มืดหม่น
หมองมิ่งขวัญซ่อนหน้า	นิงน้ำตาไหล
พ่อแม่เสมอพระเจ้า	บนสวรรค์
ลูกนึ่งน้อมมิ่งขวัญ	กราบไหว้
น้ำตาต่างรสสุคันธ์	อปร่า หอมฤา
หอมค่าน้ำใจไซรั	ท่านให้หมดเสมอ”

กวีใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ โดยใช้คำว่า “คือ” เป็นคำเชื่อมกวีเปรียบเทียบว่า พ่อ กับ แม่ ก็คือ พระจันทร์ กับ พระอาทิตย์ เพราะพระจันทร์ ให้ความร่มเย็น ให้แสงสว่างแทนดวงอาทิตย์ในยาม ค่ำคืนได้ ส่วนพระอาทิตย์ ให้ความอบอุ่นให้ประโยชน์กับสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ซึ่งเมื่อขาดทั้งสองสิ่งไปก็ ทำให้โลกมืดหม่น กวีใช้คำว่า “เสมอ” เป็นคำเชื่อมว่า พ่อกับแม่เป็นผู้ที่ประเสริฐสุด เสมอพระเจ้าที่อยู่ บนสวรรค์ ลูกควรจะต้องเคารพบูชาและกราบไหว้

ในโคลงโลกนิติ ใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ เปรียบเทียบสิ่งที่เห็นได้ใกล้ตัว โดยใช้ธรรมชาติมา เปรียบกับสิ่งที่เป็นามธรรม แต่ไม่มีคำเชื่อมโยง ดังนี้

“พระสมุทรสุดลึกล้น	คณนา
สายคิ่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซรั	ยากแท้หยั่งถึง”

ในโคลงบทนี้ เปรียบความลึกของมหาสมุทร ความสูงของภูเขา กับ จิตใจของมนุษย์ โดยเปรียบเทียบว่า มหาสมุทรจะลึกเพียงใด เขาจะสูงเพียงใด ก็สามารถนำเครื่องมือมาวัดได้ แต่จิตใจของ มนุษย์ นั้นลึกล้ำ ไม่มีเครื่องมือใดมาวัดได้เลย

“ก้านบัวบอกลึกต้น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โศคนฉลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
ห่อมนุญาเหี่ยวแห้งเรื้อ	บอกร้ายแสดงคืน”

ในโคลงบทนี้ เปรียบก้านบัวที่บอกความลึกตื้นของน้ำได้ เช่นเดียวกับมารยาทของ คนก็บอกให้รู้ว่ามีชาติตระกูลมาจากไหน คำพูดของคนก็บอกให้รู้ว่าเขาเป็นคนโง่หรือฉลาด เช่นเดียวกับหย่อมหญ้าที่เขียวแห้ง ก็บอกให้รู้ว่าดินดี หรือ ไม่ดีได้เช่นกัน

“โคควายวายชีพได้	เขาหนั่ง
เป็นสิ่งเป็นอันยัง	อยู่ไชร้
คนเค็ดคับสูญสัง-	ขารว่าง
เป็นชื่อเป็นเสียงได้	แต่ร้ายกับดี”

ในโคลงบทนี้ เปรียบประโยชน์หลังการตายของโค ควาย กับประโยชน์หลังการ เสียชีวิตของมนุษย์ว่า โค ควาย ตายไปแล้วยังเหลือเขาหนั่งไว้แสดงให้เห็นว่าเป็นสัตว์ชนิดโค แต่คนเราเมื่อ ตายไปแล้วสิ่งที่เหลืออยู่ก็มีเพียงความชั่วกับความดีเท่านั้น

3.1.2 บุคคลวัต เป็นการสมมุติสิ่งต่างๆ ให้มีกิริยาอาการ ความรู้สึกเหมือนมนุษย์ พบในโคลงขามมีด ดังนี้

“ขามมีด ไซมีดแท้	ทุกสถาน
คูสีเมื่อรัตติกาล	หม่นเศร้า
ดาวศุกร์กลับซ้ซวาล	สุกสว่าง
แม้มีจันทร์เจ้า	ไขว้างหวาดหวิว”

คำว่า รัตติกาล หมายถึง เวลากลางคืน กวีให้เวลากลางคืน มีความรู้สึกหรือมีอาการ หมองเศร้า ซึ่งเป็นลักษณะอาการเหมือนมนุษย์

3.1.3 อติพจน์ เป็นการเปรียบเทียบโดยการกล่าวข้อความที่เกินจริง มักเปรียบเทียบ ในเรื่องปริมาณว่ามีมากเหลือเกิน มีเจตนาเน้นข้อความนั้นให้น้ำหนักยิ่งขึ้น พบในโคลงนิราศนรินทร์ ดังนี้

“โฉมควรจักฝากฟ้า	ฤาดีน ดีฤา
เกรงเทพไทรณินทร์	ลอบกล้า
ฝากลมเลื่อนโฉมบิน	บนเล่า นะแม่
ลมจะชายชักซ้ำ	ชอกเนื้อเรียมสงวน”

ในโคลงบทนี้ กวีกล่าวแสดงความห่วงและห่วงหึงผู้เป็นที่รัก ที่มีความสวยงามกับ นางฟ้า นางสวรรค์ กวีพรรณนาว่า ในการจากไปครั้งนี้ควรจะฝากหึงผู้เป็นที่รักไว้กับฟ้าหรือดินจึงจะ

ดี ถ้าฝากฟ้าก็ไม่ไว้ใจเทวดา ฝากคืนก็ไม่ไว้ใจผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เพราะเกรงว่าจะลอบฆมนางที่มี ความงามยิ่ง จะฝากลมก็เกรงว่าลมพัดนางเลื่อนลอยไป ทำให้เกิดความชอกช้ำแก่ผิวเนื้อของนางซึ่งตน เคยถนอม

“เอียงอกเทออกอ้าง	อวดองค์ อรเอย
เมรุชুবสมุทรดินลง	เลขแต่้ม
อากาศจักรผจง	จารึก พอฤ
โถมแม่หยาดฟ้าแฉ่ม	อยู่ร้อนฤเห็น”

ในโคลงบทนี้ กวีเปิดอกบอกความรู้สึกในใจ และพรรณนาต่อไปว่า แม้จะใช้เขาพระ สุธเมรุเป็นปากกาชুবน้ำในมหาสมุทร เขียนลงแผ่นฟ้า ก็ยังไม่หมดความรักความห่วงใยที่กวีมีต่อนาง

3.1.4 ปฏิพักษ์ คือการใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกันนำมาเข้าคู่กัน ได้อย่างกลมกลืน

พบในโลกโลกนิติ ดังนี้

“เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งนี้
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก ฝากผีไ้	ยากแท้จักหา”

กวีใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกันเพื่อให้เห็นวาระหว่าง คำว่า เพื่อนกิน และ เพื่อน ตาย เป็นอย่างไร ซึ่งคำว่า เพื่อนกิน คือ เพื่อนที่เมื่อหมดทรัพย์สิ้นแล้วก็จะดีจากไป คนเช่นนี้หาง่าย และมีมากมาย ส่วน เพื่อนตาย คือ คนที่สามารถตายแทนเราได้ คนเช่นนี้หายากมากที่เราจะฝากชีวิตไว้ให้ ดูแลเมื่อเจ็บป่วย และเมื่อตายก็ทำศพให้

พบในนิราศนรินทร์ ดังนี้

อูธยายศลัมแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤ
สิงหาสน์ปรางค์รัตน์บรร-	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสวรรค์	ศาสน์รุ่ง เรื่องแธ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝึกพินใจเมือง

กวีใช้คำว่า บัง กับ เบิก ซึ่งเป็นคำตรงกันข้าม มาใช้ประกอบคำดังนี้ ใช้ บัง มาประกอบกับ อบาย ซึ่งหมายถึง ที่ปราศจากความเจริญ เป็น บังอบาย หมายถึง ศาสตร์รุ่งเรือง จนดับสิ่ง ที่ชั่วร้ายให้หมดไป ส่วนเบิก หมายถึง เปิดให้ออกมาให้กว้าง มารวมกับฟ้า เป็น เบิกฟ้า หมายถึง พระธรรมคำสอนได้ เปิดให้สิ่งที่ดีออกมาให้เห็น ผู้คนมีจิตใจผ่องใส

การปรุงแต่งความ โดยการใช้ภาพพจน์ ประเภทโคลงของบทอาขยาน พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ บุคคลวัต อดิพจน์ และ ปฏิพากษ์ ภาพพจน์เหล่านี้ทำให้นึกถึงความแจ่มชัดมองเห็นภาพที่ชัดเจน เข้าใจในเจตนาและอารมณ์ ความรู้สึกของกวียิ่งขึ้น

3.2 การใช้สัญลักษณ์ เป็นการใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง เป็นการสร้างจินตภาพซึ่งเป็นรูปธรรมชักนำไปสู่ความหมายอีกชั้นหนึ่ง ส่วนใหญ่มักจะเป็นที่เข้าใจในสังคม สัญลักษณ์ไม่ใช่ประเภทหนึ่งของภาพพจน์ แต่ภาพพจน์สามารถกลายเป็นสัญลักษณ์ได้ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. 2549: 47) สัญลักษณ์มีทั้งลักษณะสากล ปรากฏในภาษาศิลปะทุกแขนง และในภาษาทั่วไป และลักษณะเฉพาะ ปรากฏใช้ในเฉพาะงานศิลปะเท่านั้น

บทอาขยานที่ใช้สัญลักษณ์ พบใน โคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว ดังนี้

อย่า นิยมสิ่งร้ายชอบ	ชมชั่ว
เห็น สนุกทุกข์ถึงตัว	จึงรู้
กง จักรว่าดอกบัว	บอกรับ เร็วเส
จักร พัดเสี้ยวร้องอู่	จึงรู้ผิดตน
อย่า นิยมสิ่งทุกข์	เห็น สนุกกลับทุกข์ทน
กง จักรว่าบัวจน	จักร พัดตนจึงรู้ตัว
ว่า โอ้เรานี้ชั่ว	ชอบกรรม ชั่วนา
เป็น ออกตัญญาทำ	โทษไว้
ดอก บัวชั่วเนตรนำ	นึกชอบ
บัว กลับเป็นจักรได้	ดังนั้นกรรมสนอง
ว่า โอ้ตัวเรานั้น	เป็น ออกตัญญุมัวหมอง
ดอก บัวชั่วจิตจง	บัว ผิดปองเป็นจักรไป

กวีใช้ กงจักรแทน ความชั่ว และดอกบัว แทนความดี

พบใน โคลงโลก ดังนี้

โลกนี้มีอยู่ด้วย มณี เตียวนา

ทรายและสิ่งอันมี	ส่วนสร้าง
ปวงธาตุต่ำกลางดี	คุณภาพ
ภาคจักรพาลมิร้าง	เพราะน้ำแรงไหน

โคลงบทนี้ กวีใช้สัญลักษณ์ แทนความหมายของสิ่งต่างๆ ได้แก่ คำว่า “มณี” แทนสิ่งที่มีค่า “ทราย” แทนสิ่งที่มีค่าน้อยหรือไม่มีค่าเลย

ภพนี้มีไซ้หล้า	หงส์ทอง เดียวเลย
กาเก้เจ้าของครอง	ชีพด้วย
เมาสวมุดีจองหอง	หินชาติ
น้ำมิตรแล้งโลกม้วย	หมดสิ้นสุขสานต์

โคลงบทนี้ กวีใช้สัญลักษณ์ “หงส์” แทน คนที่สูงศักดิ์ มีความรู้ความสามารถ คำว่า “กา” หมายถึง คนที่ต่ำต้อย

การปรุงแต่งความโดยการใช้สัญลักษณ์ ที่เห็นอยู่ทั่วไปแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม เพราะนามธรรมไม่มีรูปให้เห็น การใช้สัญลักษณ์แทนจึงช่วยให้จดจำง่าย และเข้าใจเรื่องราวได้เป็นอย่างดี ในบทอาขยานพบการใช้สัญลักษณ์แทนนามธรรมทำให้ผู้อ่านเข้าใจในสารที่กวีต้องการสื่อของกวียิ่งขึ้น

3.3 การใช้โวหาร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของโวหาร ว่า ชั้นเชิง หรือสำนวนแต่งหนังสือ หรือพูด ถ้อยคำที่เล่นสำบัดสำนวน โวหารมีความหลากหลาย โดยทั่วไปมักจะใช้ในความหมายว่า สำนวนแต่งหนังสือ ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร (ธเนศ เวศร์ภาดา. 2549: 54)

บทอาขยานพบการใช้โวหารดังนี้

3.3.1. บรรยายโวหาร หมายถึง โวหารที่ใช้ในการอธิบาย เล่าเรื่องราวเหตุการณ์ เพื่อให้ผู้อ่านได้รับความรู้ ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ อย่างละเอียด แจ่มแจ้ง การเรียบเรียง และการใช้ถ้อยคำ จึงมักเลือกใช้ถ้อยคำที่สื่อความหมาย ตรงไปตรงมา กะทัดรัด ชัดเจน

พบใน พระสุริโยทัยขาดคอช้าง ดังนี้

พลไกรกองนำเร้า	โรมรัน กั้นเฮย
ช้างพระเจ้าแปรประจัญ	คชให้
สารทรวงชวดเซผัน	หลังแล่น เตลิดเส
แถลงขับคชไล่ไกล	หวัดท้ายคชาธาร

กวีใช้โวหารบรรยายภาพเหตุการณ์การสู้รบระหว่างกษัตริย์ไทยกับพระเจ้าแปร กษัตริย์ของมอญอย่างละเอียด ช่างของพระเจ้าแปรชนช่างของกษัตริย์ไทยจนเสดถาเล่นหนีไป พระเจ้าแปรได้ทีก็ขับช่างไล่ติดตามอย่างกระชั้นชิด

พบในลิลิตตะเลงพ่าย ดังนี้

บัคมกลพ่าห้ให้	ทวารัตติ
แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเคียรสะบัด	ตกได้
อุกคลุกพุกแกยงัด	คอคช เส็กแฮ
เบนบ่ายหงายแหงนให้	ท่วงท้อทีถอย

กวีพรรณนาการสู้รบระหว่างช่างทรงของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระมหาอุปราชา โดยไม่มีช่างเชือกโดยมอญหนี แต่ในตอนนี้กล่าวถึงช่างทรงของพระนเรศวรมหาราชได้สะบัดหัวลงมาอยู่ข้างล่างหัวของช่างพระมหาอุปราชา ทำให้ได้เปรียบจึงใช้งาคัดให้คอของช่างพระมหาอุปราชาหงายและแหงนหน้าขึ้นจนต้องถอยหลังไป

3.3.2. พรรณนาโวหาร คือ โวหารที่กล่าวถึงความงามของธรรมชาติ สถานที่ หรือความรู้สึกนึกคิดอย่างละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง และเกิดอารมณ์ความรู้สึก คล้อยตาม โดยใช้ถ้อยคำที่มีความไพเราะ และความหมายที่ลึกซึ้ง น่าสนใจ ให้ผู้อ่าน ประทับใจ

พบในนิราศนรินทร์ ดังนี้

อุรุชยายสล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤ
สิงหาสน์ปรางค์รัตนบรร-	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสวรรค์	ศาสน์รุ่ง เรื่องแฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝักพินใจเมือง
เรื่องเรื่องไทรรัตน์พัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง	คำเช่า
เจดีย์ระคะแซง	เสียดยอด
ยลยั้งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์

กวีใช้โวหารพรรณนา โดยได้พรรณนาถึงความสวยงาม ของกรุงเทพมหานครที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนา และสถาปัตยกรรม ที่สวยงาม หลังจากอุรุชยายไปแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านวัตถุ และจิตใจของผู้คน

3.3.3. เทศนาโวหาร เป็นโวหารที่แสดงการสั่งสอน หรือชักจูงให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตาม ชี้แนะคุณและโทษสิ่งที่ควรปฏิบัติ หรือแสดงทัศนะในข้อสังเกต ในการเขียนผู้เขียนต้องใช้ เหตุผล มาประกอบให้ผู้อ่านเกิดความเชื่อมั่น เกิดความรู้สึกร่วมด้วยตนเอง

พบในโคลงโลกนิติดังนี้

เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แทงหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก ฝากผีไว้	ยากแท้จักหา

กวีใช้เทศนาโวหารเพื่อสั่งสอน และอธิบายสำนวนโดยในโคลงโลกนิติบทที่ 4 ได้ยกสำนวน “เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก” มาตั้งเป็นกระทู้ แล้วขยายความในแต่ละบาทเพื่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาลึกลับ ดังนี้ ในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 กวีได้ให้ความหมายของ “เพื่อนกิน” ว่าเมื่อหมดทรัพย์สิ้น ก็จะไม่นับเราอีกต่อไป ซึ่งหาเพื่อนประเภทนี้ ย่างยิ่งนัก ส่วนในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 กวีได้ให้ความหมายของ “เพื่อนตาย” ว่าเป็นคนที่สามารถจะเสียสละชีวิตเพื่อเราได้ ซึ่งหายากมากที่จะมาดูแลเราเมื่อเราเจ็บป่วย ส่วนสำนวน “ฝากผีไว้” มาจากสำนวน “ฝากผีฝากไข้” ที่มีความหมายว่า การฝากชีวิตไว้กับเพื่อนให้ดูแลจนวินาทีสุดท้าย หรือเผาผีเมื่อตาย

ในโคลงสุภาษิตคุณนวมนาการ กวีสั่งสอนหรือแนะแนวทางให้ปฏิบัติตาม คำสอนมักจะสอดคล้องกับสำนวนไทย ดังนี้

ทำดีไปเลือกวัน	ผู้ใด ไคเฮย
แต่ผูกไมตรีไป	รอบข้าง
ทำคุณอุดหนุนใน	การชอบ ธรรมดา
ไว้ศัตรูปองมล้าง	กลับช่องสรรเสริญ

ในบทนี้ สอนเรื่องความดีทั่วไป สอดคล้องกับสำนวนที่ว่า “ผูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย” สอนให้ผูกไมตรีกับทุกคนแม้เป็นศัตรู การทำความดีจะทำให้ไม่มีศัตรูมาทำร้าย

ยินดีมีเรื่องน้อย	ใหญ่ไฉน ก็ดี
ยังบ่ลงเห็นไป	เด็ดค้ำวน
ฟังตอบขอบคำไข	คิดใคร่ ครวญนา
หอนดัดลินห้วนห้วน	เหตุด้วยเบาความ

ในบทนี้ สอนเรื่องให้คิดรอบคอบก่อนตัดสินใจ อย่าหุนหัน หรือฟังความข้างเดียว สอดคล้องกับสำนวนที่ว่า “ฟังหูไว้หู” หรือ “พอกินดีกว่าพอกิน”

พาทิมีสติรั้ง	รอคิด
รอบคอบชอบแลคิด	ก่อนพร้อม
คำพูดพ่วงลิขิต	เขียนร่าง เรียงเส
ฟังเพราะเสนาะต้อง	โสตทั้งห่างภัย

ในบทนี้สอนให้คิดรอบคอบเสียก่อนจึงพูด เพราะคำพูดที่คิดดีแล้วก็เหมือนกับภาษาเขียนที่เรียบเรียงไว้อย่างไพเราะ คนฟังก็เกิดความสุขสบายใจ และไม่เกิดพิษภัยแก่ใคร

ใดก็คิดพลาดแล้ว	ไปละ ส้มเลย
ห่อนทิจูมานะ	อ่อนน้อม
ขอโทษเพื่อคารวะ	วายบาด หมางเส
ดีกว่าปดอ้อมค้อม	คิดแก้โดยโง

ในบทนี้ สอนให้รู้จักขอโทษในสิ่งที่ทำผิดลงไป เป็นการลดทิวามะของตนลง เพื่อไม่ให้เกิดความบาดหมางขึ้น

พบในโคลง อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว ดังนี้	
อย่า นิยมสิ่งร้ายชอบ	ชมชั่ว
เห็น สนุกทุกซ์ถึงตัว	จึงรู้
กง จักรว่าดอกบัว	บอกรับ เร็วเส
จักร พัดเศียรร้องอู้	จึงรู้ผิดคน

ในบทนี้ กวีบอกกล่าวถึงการอย่าหลงคิด เห็นสิ่งที่ไม่ดีเป็นสิ่งที่ดี หรือเห็นผิดเป็นชอบ ตรงตามความหมายของสำนวนที่ตั้งไว้

การปรุ้งแต่งความโดยใช้โวหาร ในบทอาขยานประเภทโคลง พบการใช้โวหารแบบบรรยาย พรรณนา และ เทศนา การใช้โวหารช่วยให้บทอาขยานไพเราะ สละสลวย และได้ภาพพจน์ ที่เกิดจากจินตนาการของกวีที่สื่อสารให้ผู้อ่านได้เข้าใจในความรู้สึกนึกคิดของตน โวหารที่พบส่วนมากเป็นเทศนาโวหาร เพราะเหมาะสมในการใช้ในคำประพันธ์ประเภทโคลง ซึ่งมีจำนวนคำจำกัด และมี

ลักษณะบังคับตายตัว การแนะนำ สั่งสอน หรือชี้แนะ ให้คิด โดยใช้คำสั้นๆแต่ได้ความหมายที่ลึกซึ้งกินใจ ช่วยให้บรรลุผลตามจุดประสงค์ของกวียิ่งขึ้น

3.4 การลำดับเนื้อความ เป็นการเรียงข้อความให้มีสัมพันธ์ภาพ มีการจัดระเบียบการเล่าหรือการเดินความ ให้น่าสนใจ

ในบทอาขยาน ประเภท โคลง พบการลำดับความ ดังนี้

3.4 .1. เรียงข้อความที่บรรจุสาระสำคัญไว้ข้างท้ายบท หรือบทสรุปอยู่บาทสุดท้ายของโคลง ข้อความที่ใช้กลวิธีนี้สังเกตได้ว่าผู้เขียนมักจะให้ข้อมูลเชิงเงื่อนไข หรือข้อมูลที่เป็นรายละเอียดในตอนต้น แล้วสรุปท้ายด้วยประโยคใจความสำคัญ

บทอาขยานที่ใช้กลวิธีนี้ พบในโคลงโลกนิติ ดังนี้

พระสมุทรสุดลี้กลั่น	คณนา
สายดิ่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวิควา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้รู้	ยากแท้หยั่งถึง

ข้อความสามบาทแรก ให้อารยละเอียดว่า ทะเล และภูเขาแม่จะลึกและสูงเพียงใดก็มีสิ่งที่จะนำไปวัดความลึกและความสูงได้ และสรุปในตอนท้ายว่า แต่จิตใจของมนุษย์ นั้นยากที่จะใช้สิ่งใดมาวัดได้

พบใน โคลงสุภายิตนฤทมนการ ดังนี้

ทำดีไปเลือกวัน	ผู้ใด ไคเฮย
แต่ผูกไมตรีไป	รอบข้าง
ทำคุณอุดหนุนใน	การชอบ ธรรมดา
ไว้ศัตรูปองมล้าง	กลับช่องสรรเสริญ

ในโคลงบทนี้จะเห็นว่า กวีแสดงเงื่อนไขไว้ในช่วงต้นบาท การทำความดีไม่ให้เลือกว่าจะทำกับบุคคลใด ควรผูกไมตรีกับคนที่อยู่รอบข้าง ในสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ และมาสู่บทสรุปที่ว่า ความดีจะทำให้ไม่มีศัตรูมาทำลาย แต่กลับจะสรรเสริญเสียอีก

พบใน โคลงยามมีด ดังนี้

ยามมีดใช้มีดแท้	ทุกสถาน
คูสิมื่อรัตติกาล	หม่นเศร้า

ดาวศุกร์กลับซ้ซวาล
แม้มีจันทร์เจ้า

สุกสว่าง
ไขว้างหวาดหวี

กวีแสดงเงื่อนไขในตอนต้นว่า เวลามืด หรือ เวลากลางคืน ไม่ได้มืดไปทุกแห่ง แต่ยังมีแสงสว่างที่เกิดจากดาวศุกร์คอยส่องแสงให้ได้มองเห็น และกวีสรุปด้วยประโยคที่ว่า แม้ไม่มีพระจันทร์มาคอยส่องแสงในเวลากลางคืน ก็เชื่อว่าแสงอ้อว้างเสียดายทีเดียวเพราะยังมีแสงจากดาวศุกร์อยู่นั่นเอง เป็นบทที่ให้กำลังใจกับคนที่สิ้นหวังว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีทางออกเสมอ

พบในโคลงโลก ดังนี้

ภพนี้มีไช้หล้า	หงส์ทอง เดียวเลย
กาก็เจ้าของครอง	ชีพค้ำ
เมาสมมุติจงหอง	หินชาติ
น้ำมิตรแล้ง โลกม้วย	หมคสิ้นสุขสานต์

กวีให้รายละเอียดในตอนต้นว่า โลกนี้มีคนหลายประเภท มีทั้งคนชั้นสูง คนชั้นต่ำ เป็นเจ้าของรวมกัน เพราะฉะนั้น ถ้าหากไม่มีน้ำใจต่อกัน โลกหมคสิ้นความสงบ บทประพันธ์นี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของสรรพสิ่งประกอบกันแล้วทำให้โลกสมคุด ดังนั้นทุกคนต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ไม่มีใครอยู่ตามลำพังได้โดยไม่พึ่งคนอื่น หากไม่มีความเป็นมิตรกัน โลกก็จะปราศจากความสงบสุข

3.4 .2. เรียงความที่มีเนื้อความสำคัญเท่าๆกัน เคียงขนานกัน ไป กลวิธีนี้ผู้เขียนจะเลือกคำ วลีหรือประโยคที่มีน้ำหนักความเท่าๆกัน เรียงลำดับตามกัน ไปอย่างมีระเบียบ

พบในโคลงโลกนิติ ดังนี้

เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แขนงหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ่ายแทนชี-	วาอาคม์
หาซาก ฝักผีไช้	ยากแท้จักหา

กวีเรียงเนื้อความ เพื่อนกิน และเพื่อนตาย โดยให้น้ำหนักของคำเท่าๆกัน โดยได้ให้รายละเอียดของคำว่า เพื่อนกิน ในบาทที่ 1 และ 2 แล้วให้รายละเอียดของคำว่า เพื่อนตาย ในบาทที่ 3 และ 4 ตามลำดับอย่างมีระเบียบ

การปรุงแต่งความในคำประพันธ์ประเภทโคลงของบทอาขยาน พบว่ากวีใช้การปรุงแต่งเนื้อความให้ลึกซึ้งถึงอารมณ์ โดยการใช้ภาพพจน์ การใช้โวหาร การใช้สัญลักษณ์ และการลำดับความ พบการใช้ภาพพจน์ แบบอุปมาถึง บุคคลวัต และปฏิพากย์ พบการใช้โวหารแบบบรรยาย พรรณา และเทศนา พบการใช้สัญลักษณ์ แทนสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งเพื่อให้เห็นภาพเป็นรูปธรรมมากขึ้น และพบการลำดับเนื้อความ โดยใช้วิธีการเรียงข้อความสำคัญไว้ท้ายบท การเรียงคำ วลี หรือประโยคที่มีความสำคัญเท่าๆเคียงขนานกันไป

การปรุงแต่งความดังกล่าวเป็นการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดแก่นเนื้อความ ทำให้โคลงบทอาขยานมีระเบียบสละสลวย และสื่อความได้ชัดเจน เหมาะสมกับการเรียนรู้ของเด็กต่อไป

สรุป

การวิเคราะห์สุนทรียรส ในคำประพันธ์ประเภทโคลงของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบว่า กวีใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และ การปรุงแต่งความ ในการสร้างความงามทางสุนทรียรส

การปรุงแต่งเสียง เป็นการเล่นเสียงสัมผัสในและเล่นเสียงวรรณยุกต์ การเล่นเสียงสัมผัสใน โดยวิธีการเล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสอักษร การเล่นเสียงสัมผัสสระ พบว่า ตามลักษณะของคำประเภทโคลงจะไม่เน้นการเล่นเสียงสัมผัสในเพราะมีจำนวนคำน้อย แต่จะเน้นความถูกต้องของฉันทลักษณ์ มากกว่า แต่จากการวิเคราะห์ ปรากฏว่า โคลงของบทอาขยาน มีการเล่นสัมผัสในที่แพรวพราวมากมาย โดยเฉพาะสัมผัสอักษร ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้บทอาขยานมีความไพเราะสละสลวยยิ่งขึ้น และบางบทก็มีการเล่นสัมผัสวรรณยุกต์ร่วมด้วย

การปรุงแต่งเสียง โดยการเล่นสัมผัสในของโคลงช่วยให้บทอาขยานประเภทโคลงมีสุนทรียรส ทางเสียงที่ไพเราะ สบายงาม ต่างจากโคลงทั่วไปที่ไม่ได้คัดเลือกมาใช้เป็นบทอาขยาน ความคิดนี้ ช่วยให้เด็กเกิดความซาบซึ้งในสุนทรียรส จดจำ และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ได้

การปรุงแต่งคำ กวีใช้วิธีการปรุงแต่งคำ โดยการสรรคำ การเล่นคำ และ การซ้ำคำ การสรรคำ ใช้วิธีการดังนี้ สรรคำสั้นๆแต่กินความมาก สรรคำที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบัน สรรคำที่แสดงอาการเคลื่อนไหวของตัวละคร สรรคำที่เกิดจากจินตนาการตามความนึกคิดของกวี และ สรรคำง่าย ๆ มีความหมายที่ชัดเจน คำที่สรรคำถูกต้องตามฉันทลักษณ์ ของโคลง ทำให้เกิดความไพเราะ และน่าจดจำ การใช้วิธีการเล่นคำ พบดังนี้ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ การเล่นคำซ้อน และการเล่นคำตรงกันข้าม การใช้การซ้ำคำ ซึ่งโคลงส่วนมากใช้วิธีการซ้ำคำ เพื่อนำย้าความสำคัญ และเจตนาของกวีได้ชัดเจนขึ้น

การปรุงแต่งความ ของกวีโดยการใช้ภาพพจน์ การใช้โวหาร การใช้สัญลักษณ์ และการลำดับความ พบการใช้ภาพพจน์ แบบอุปมาถึง บุคคลวัต และปฏิพากย์ พบการใช้โวหารแบบบรรยาย

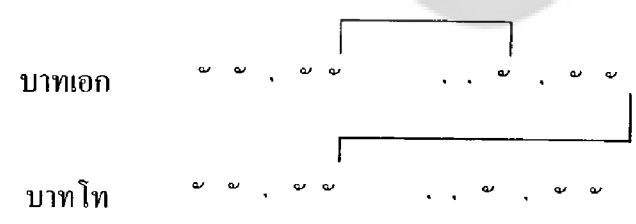
พรรณนา และเทศนา พบการใช้สัญลักษณ์ แทนสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งเพื่อให้เห็นภาพเป็นรูปธรรมมากขึ้น และพบการลำดับเนื้อความ โดยใช้วิธีการเรียงข้อความบรรจุสาระสำคัญไว้ท้ายบท การเรียงคำ วลี หรือ ประโยคที่มีความสำคัญเท่าๆเคียงขนานกันไป

ทั้งการปรุงแต่งเสียง คำ และความ ตามที่ได้กล่าวมาถือว่าเป็นวิธีการสร้างความงามทางสุนทรียรส ของบทอาขยานประเภทโคลง ระดับมัธยมศึกษา ที่มีการประสานระหว่างฉันทลักษณ์ ที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบของเสียง และคำ เพื่อให้สื่อความหรือเนื้อหาตามเจตนาของกวี กล่าวคือ ฉันทลักษณ์ของโคลง ได้กำหนดให้มีเสียงวรรณยุกต์ เอก และ โท เสียงปรากฏเป็นคำและคำต้องมีความหมายเสมอ เมื่อคำรวมเป็นกลุ่ม เป็นความก็จะเกิดความเสียงไพเราะและความหมายที่ชัดเจนขึ้น

2. ฉันท

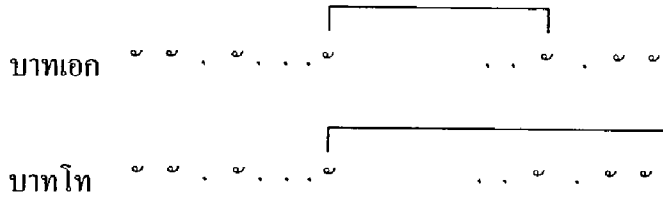
ฉันท เป็นลักษณะหนึ่งของร้อยกรองในภาษาไทย โดยแต่งกันเป็นคณะ มี ครู และลหุ และ สัมผัส กำหนดเอาไว้ด้วย ฉันทในภาษาไทยได้ถ่ายแบบมาจากประเทศอินเดีย ซึ่งแต่เดิมฉันทจะแต่งเป็นภาษาบาลีและสันสกฤต ต่อมา เมื่อเผยแพร่ในประเทศไทย จึงเปลี่ยนแบบมาแต่งในภาษาไทย โดยเพิ่มเติมสัมผัสต่างๆ ขึ้นมา แต่ยังคงคณะ (จำนวนคำ) และเปลี่ยนลักษณะครูลหุแตกต่างกันเล็กน้อย และเพิ่มความไพเราะของภาษาไทยลงไป ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่กำหนด ครุ(๖) คือ อ่านจังหวะสั้น ลหุ (๖) คือ อ่านจังหวะยาว ผู้วิจัยจะกล่าวถึงอินทวิเชียรฉันท และวสันตฉันทฉันท ซึ่งมีลักษณะดังนี้

อินทวิเชียรฉันท ในตอนแรกไม่ได้กำหนดครูลหุ และใช้ชื่อว่า กาศัพท์ยานี ต่อมา มีข้อบังคับให้มีครูลหุ แต่ยังคงวรรค และกำหนดสัมผัส เช่นเดียวกับกาศัพท์ยานีเช่นเดิมเป็นฉันทที่นิยมแต่งมาก กำหนดคณะดังนี้ บาท 1 มี 2 วรรค วรรคต้น 5 คำ วรรคท้าย 6 คำ รวม 2 บาท เป็น 1 บท

ฉันทนี้กำหนดไว้เพียงบาทเอก และบาทโทเท่านั้น ถือว่าจบบท คำสัมผัสไม่ได้กำหนดให้มีสัมผัสใน มีเพียงสัมผัสนอก หรือระหว่างวรรค ดังนี้ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำแรกของวรรคที่ 2 และ คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 (อุปกิตศิลปสาร. 2541: 449-451)

วสันตคิลกฉันท์ แบ่งออกเป็น 2 บาทละ 2 วรรค คือ วรรคต้น 8 คำ วรรคท้าย 6 คำ และ 2 บาทเป็น 1 บท ดังนี้

คำสัมผัส คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 2 คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3

ฉันท์ชนิดนี้ มีความไพเราะที่สุด เหมาะในการแต่งพรรณนา เรื่องเกี่ยวกับความงาม ซึ่งชวนให้ผู้ฟังรู้สึก ซาบซึ้งในใจ

จากการวิเคราะห์บทอาขยานระดับมัธยมศึกษาพบคำประพันธ์ประเภทฉันท์ 6 เรื่อง คือ จากเรื่อง นมัสการมาตาปิตุคุณ นมัสการอาจารย์คุณ สามัคคีเภทคำฉันท์บทหลัก และ บทเลือก ชรรมาธรรมะสงคราม มงคลสูตรคำฉันท์ สามัคคีเภทคำฉันท์พบวิธีการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ดังนี้

1. การปรุงแต่งเสียง กวีสร้างเสียงเสนาะในคำประพันธ์ประเภทฉันท์โดยการบังคับครุ ลหุ เพื่อให้เกิดจังหวะเสียงหนัก เบา เข้ากับอารมณ์ของเรื่องที่ดำเนินอยู่ ดังนี้

การเล่นเสียงสัมผัสใน ในบทประพันธ์ประเภทฉันท์ ใช้วิธีการเล่นจังหวะ ตามแบบแผนที่กำหนด ทั้งจังหวะเน้น จังหวะสมดุล จังหวะเนิบช้า และจังหวะกระชั้น ซึ่งพบการเล่นจังหวะ ในบทอาขยานทั้ง 6 บท ดังนี้

1. จังหวะเน้น เป็นการเล่นเสียงหนัก เบา โดยเน้นเสียงที่สำคัญ พบในฉันท์นมัสการมาตาปิตุคุณ ดังนี้

ข้าขอบชนกคุณ	ชนนีเป็นค้ำมุล
ผู้กอบบุญคุณ	ผดุงจวบเจริญวัย
พุ่มพิกทะนุถนอม	บบำราศนิราไกล
แสนยากเท่าไรๆ	บคิดยากลำบากกาย
ตราทนระคนทุกข์	ถนอมเลี้ยงดูรู้วัย
ปกป้องซึ่งอันตราย	จนได้รอดเป็นกายา
เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนีคือภูผา
ใหญ่พื้นพสุธรธา	ก็บเทียบบเทียบทัน
เหลือที่จะแทนทด	จะสนองคุณานันต์

แท็บูชไนยอัน

อุดมเลิศประเสริฐคุณ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

บทประพันธ์นี้แต่งด้วยอินทรวีเชียรฉันท 11 ซึ่งกำหนดให้ใช้คำ ลหุ คือ คำที่มีเสียงเบา และลหุ คือ คำที่มีเสียงหนัก อยู่ด้วยกันใน 1 วรรค โดยในวรรคที่ 1 และ 3 เป็นกลุ่มคำที่มีเสียง หนัก - หนัก - เบา- หนัก- หนักและวรรค ที่ 2 และ 4 เป็นกลุ่มคำที่มีเสียง เบา-เบา-หนัก-เบา-หนัก-หนัก การมีรูปฉันทลักษณ์ที่กำหนดตายตัว ยกเว้นในวรรคแรก ทำให้มีจังหวะสมดุลทางเสียง ที่เหมือนกันและมีจังหวะที่เน้นเป็นช่วงๆ ซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่ต้องการเน้นคำ เพื่อให้เห็นความสำคัญของสารที่ต้องการสื่อ โดยในบทนี้กล่าวสรรเสริญบุญคุณของบิดา มารดา ที่มีคุณอันใหญ่หลวงลูกควรบูชาทดแทนคุณ

ฉันทในบทนี้ไม่เคร่งฉันทลักษณ์มากนัก ใช้คำเป็นในตำแหน่งของคำลหุอยู่หลายแห่ง เช่น คำว่า เป็น ในวรรคที่ 2 เวลาอ่านนิยมน่านเสียงเบา โดยไม่ลงน้ำหนัก เสียง นอกจากนี้ยังมีการเล่นเสียงหนักเบา ซึ่งเมื่ออ่านแล้วทำให้เกิดความไพเราะของเสียง ในจังหวะเบา-หนัก-เบา-หนัก ได้แก่ ทะนุถนอม และ บ เทียบ บ เทียบ

พบในฉันทนัมัสการอาจารย์คุณ ดังนี้

อนึ่งข้าค่านับน้อม

โอบเอื้อและเจือจุน

ยังบ่ ทราบก็ได้ทราบ

ชี้แจงและแบ่งปัน

จิตมากด้วยเมตตา

เหมือนท่านมาแกลังเกณท์

ขจัดเขลาบรรเทาโม-

กข์ชา ฌ อารมณ

คุณส่วนนี้ควรนับ

ควรนึกและตรึกใน

ต่อพระครูผู้การุญ

อนุศาสน์ทุกสิ่งสรรพ

ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน

ขยายอัตถ์ให้ชัดเจน

และกรุณา บ เอียงเอน

ให้ฉลาดและแหลมคม

หะจิตมีดที่จูนงม

ก็สว่างกระจ่างใจ

ถือว่าเลิศ ฌ แคนไตร

จิตน้อมนิยมชม

พระศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

บทประพันธ์นี้แต่งด้วยอินทรวีเชียรฉันท 11 บทนี้เป็นบทกล่าวสรรเสริญพระคุณของครูบาอาจารย์ ที่ทำหน้าที่สั่งสอนให้ความรู้ในทุกสารวิชา คอยอบรมศีลธรรม จริยธรรม ให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ผู้แต่งใช้ถ้อยคำสื่อความหมายได้ชัดเจนดังนั้นจึงต้องเคารพและสำนึกพระคุณครู

ฉันทที่มีฉันทลักษณ์ที่บังคับคำครุ และ ลหุ ตายตัว ซึ่งในวรรคแรก จะต้องมี จำนวน พยางค์ 5 พยางค์ แต่ “อนึ่งข้าค่านับน้อม” มีจำนวน 6 พยางค์ ทำให้ ไม่ตรงกับฉันทลักษณ์ นอกจากนี้ เสียงของคำก็ไม่ตรงกับรูป เพราะฉะนั้นผู้อ่านควรทราบว่ามีคำใดเป็นเสียงครุ หรือลหุ ที่กำหนดไว้ ก็อ่าน เสียงหนักเบาตามนั้น มิได้ยึดถือคำครุ ลหุ ที่ถือรูปตัวอักษรเป็นสำคัญ

ในส่วนของผู้สวดบังคับ ต่างจากอินทวิเชียรฉันทกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3

2. จังหวะสมดุล เป็นการเล่นเสียงหนักเบา เหมือนกันตลอดทั้งบท พบในมงคลสูตรคำฉันท ดังนี้

หนึ่งคือบ่คบพาล	เพราะจะพาประพศุติผิด
หนึ่งคบกะบัณชิต	เพราะจะพาประสพผล
หนึ่งกราบและบูชา	อภิภูชนีย์ชน
ข้อนี้แหละมงคล	อสิเรกอุดมดี

จะเห็นได้ว่าในวรรคหน้าบาทเอกและบาทโท มีกลุ่มคำที่มีเสียงเช่นเดียวกัน คือ หนัก-หนัก-เบา-หนัก-หนัก ทำให้เกิดเสียงสมดุล และมีการซ้ำคำว่า หนึ่ง และ เพราะ ดังนี้ หนึ่งคือบ่คบพาล เพราะจะพาประพศุติผิด หนึ่งคบกะบัณชิต เพราะจะพาประสพผล หนึ่งกราบและบูชา ทำให้ คำมีจังหวะสมดุล ทางเสียง และความหมาย ทำให้เข้าใจสารที่กวีต้องการสื่ออย่างชัดเจน

3. จังหวะกระชั้น เป็นการเล่นเสียงหนักเบา กระชั้น ต่อเนื่อง พบในสามัคคีเภทคำฉันท ดังนี้

“สามยอดตลอดกระยะระยับ	วะวะวัปลับพรณ
ข้อฟ้าระการกตจะหยัน	จะเยาะขั้วทิมพร”

บทประพันธ์นี้แต่งด้วยวสันตฉันทฉันท 14 กำหนดให้มีครุ และลหุ ดังนี้ วรรคหน้า 8 เสียง คือ หนัก-หนัก-เบา-หนัก-เบา-เบา-เบา-หนัก วรรคหลัง 6 เสียง คือ เบา-เบา-หนัก-เบา-หนัก-หนัก จังหวะที่เป็น เบา-เบา-เบา ที่ปรากฏ ในวรรค ที่ว่า สามยอดตลอดกระยะระยับ เป็นเสียงกระชั้น ให้เกิดเสียงที่กระชั้น และความหมายที่เป็นภาพที่สวยงาม

การใช้วสันตฉันทฉันท เหมาะสมในทางฉันทลักษณ์ สำหรับการพรรณนา ภาพปราสาทราชมนเฑียรอันโอ้อ่า ให้เห็นภาพที่สวยงาม ชวนให้ผู้อ่าน ผู้ฟังซาบซึ้งนึกเห็นภาพที่ตามพรรณนา

การปรุงแต่งเสียงในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ที่เป็นบทอาขยาน กวีใช้การเล่นเสียงสัมผัสใน ได้แก่ การเล่นจังหวะเสียง ทั้งจังหวะเน้น จังหวะสมดุล และจังหวะกระชั้น ซึ่งพบการเล่นจังหวะเน้นมากที่สุด

การเล่นจังหวะทำให้เกิดความงามทางเสียงและ ความหมาย สอดคล้องกับภาพ หรือตัวละครตามจินตนาการของกวี

2.การปรุงแต่งคำ คำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ที่ได้ปรุงแต่งคำให้ประณีตและอย่างพิถีพิถัน เพื่อให้เกิดสุนทรียรส และความหมาย โดยใช้วิธีการดังนี้

2.1 การสรรคำ เป็น การเลือกสรรคำให้เหมาะสมกับลักษณะของฉันทลักษณ์ โดยการปรุงศัพท์ให้ได้คำ ครุ ลหุ พบในฉันทลักษณ์มัสการมาตาปิตุคุณ ดังนี้

“ข้าขอบชนกคุณ ผู้กอบบุญคุณ	ชนนี้เป็นเ้ามูล ผดุงจวบเจริญวัย”
“เปรียบหนักชนกคุณ ใหญ่พื้นพสุธรธา เหลือที่จะทดแทน แท้บุชไวยอัน	ชนนี้คืออภุษา กับเทียบเทียมพัน จะสนองคุณนันท อุดมเลิศประเสริฐคุณ”

กวีสรรคำ ได้แก่ กอบบุญคุณ คำว่า บุญคุณ มาจาก อนุคุณ หมายถึง เกื้อกูล ช่วยเหลือ ปรุงศัพท์โดยการตัด อ ออก คำว่า พสุธรธา มาจากคำว่า พสุธา หมายถึง แผ่นดิน ปรุงศัพท์ โดยการเพิ่มอักษรเข้าไปในคำ คำว่า คุณนันท หมายถึง มีพระคุณมาก มาจากคำว่า คุณ รวมกับ อนันต์ คำว่า บุชไวย หมายถึง ควรบูชา การปรุงแต่งคำเหล่านี้ เพื่อให้ได้เสียงอ่านของคำตรงกับฉันทลักษณ์

“พึงมรรยาทยึด วีริษยาอัน ดั่งนั้น ฌ หมูใด พร้อมเพรียงนิพัทธ์นี้	สุประพุดติสงวนพรรค อุปเจทไมตรี ผิ บ ไร้สมัครมี รวีวาทุระแวงกัน”
“ไปมีก็ให้มี เนื่องเพื่อภโยจิง	ผิวมีก็ค่านึง จะประสพสุชาลัย”

กวีสรรคำ ได้แก่ คำว่า อุปเมทไมตรี เวลาอ่านต้องอ่านว่า อุ-ปะ ซึ่งหมายถึง ตัดไมตรี คำว่า นิรวิวาท หมายถึง ปราศจากการทะเลาะวิวาท คำว่า ภิชโย หมายถึง ยิ่งขึ้นไป คำที่สรรมา เป็นการปรุงศัพท์ เพื่อให้ได้เสียงอ่านของคำตรงกับฉันทลักษณ์

พบในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

อำพนพระมนทึรพระราช	สุนิวาสน์วโรพาร์
อัพภัทร ไพจิตรและพา-	หิรภาคก็พึงชม
เล่ห์เลื่อนชะลอดุสิตฐา-	นมหาพิมานรมย์
มารังสฤษฏ์พิศนิยม	ผิจะเทียบก็เทียมทัน
สามยอดตลอดคระยะระยับ	วะวะวับสลับพรรณ
ข้อฟ้าคระการกลจะหยัน	จะเยาะยั่วทิมมพร
บราลีพิลาศศุกจรูญ	นภศูลประภัสสร
หางหงส์ผจงพิจิตรงอน	คูกวักนภาลัย
รอบค้ำนระหังงานัจจรมูข	พิศสุกอรัมไส
กาญจน์แกมมณิกนกไฟ-	ฑูรย์พร่างพะแพรวพราย
บานบัวภูพระบัญชารสลัก	ฉลุลักษณ์เจลาตย
เพดานก็คารกะประกาย	ระกะคายประคิชฐ์ฉิ
เพ่งภาพตลอดตะละผนัง	กัมลั้งเมลืองศรี
มองเห็นติเค่นประคومی	ชีวแมนกมลครอง

กวีสรรคำมาพรรณนาความได้อย่างไพเราะสละสลวย และถูกต้องตามฉันทลักษณ์ โดยเฉพาะใช้วสันตดิถีฉันทลักษณ์ 14 ซึ่งเหมาะอย่างยิ่งในการใช้เป็นบทพรรณนาภาพพระบรมหาราชวังอัน โอ่อ่า คำที่สรรมาใช้ ดังนี้ อำพน (ท้องฟ้า) , พระมนทึระ (เรือนหลวง) , วโรพาร์ (ยิ่งใหญ่,กว้างขวาง) , อัพภัทร (ภายใน, ท่ามกลาง) , พาหิร (ภายนอก) , ดุสิต (สวรรค์ชั้นที่ 4 ในฉกามาพจร) , รังสฤษฏ์ (สร้าง, แต่งตั้ง) , ทิมมพร (ท้องฟ้า) , บราลี (เจดีย์เล็กๆมีฐานนาคขุดพระเจดีย์ทราย ใช้วางเป็นระยะ ไปบนหลังคาปราสาทแบบโบราณ) , นภศูล (เหล็กแหลมบนยอดปราสาทหรือเจดีย์ มักทำเป็นแฉกๆ คือ มียอดกลางหนึ่ง และมียอดล้อมสองชั้นชั้นละสี่ยอด),ประภัสสร(สีเลื่อมพราย) ,หางหงส์ (เครื่องประดับ ที่ทำด้วยรูปคล้ายหงส์อยู่ปลายจันทน์หน้าจั่วหรือปลายตะเฒ่หัวเสาของสถาปัตยกรรมไทย)

การปรุงแต่งคำ โดยวิธีการสรรคำ ในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ ที่เป็นบทอาขยาน กวี ใช้วิธีการปรุงศัพท์ เพื่อให้ได้เสียงหนัก เบา ตรงตามฉันทลักษณ์ ที่กำหนดไว้ และมีความหมาย ตรงตามบริบท ที่กวีต้องการสื่อความหมายออกมาให้กับผู้อ่านได้ทราบตามเจตนาที่แท้จริง

2.2 การเล่นคำ พบการเล่นคำในคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ดังนี้

2.2.1 เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์

- เล่นคำที่มีความหมายว่า “ไม่” พบในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

“อีกความพยายาม	มนะมุ่งจ้านร้าย
ก่อเวรปู้วาย	ฤจะพันซึ่งเวรา”

คำว่า บ่ ในวรรคที่ว่า “ก่อเวรปู้วาย” หมายถึง สร้างเวรกรรมไม่รู้จักหมดสิ้น และเล่นคำ ฤ ในวรรคที่ว่า “ฤจะพันซึ่งเวรา” หมายถึง จะไม่พันซึ่งเวรกรรมที่สร้างขึ้น

“เชื่อผิดและเห็นผิด	สิจะนิจะเสื่อมพา
เศร้าหมองมีผ่องผา-	สุกระรื่นฤดีสบาย”

คำว่า มิ ในวรรคที่ว่า “เศร้าหมองมีผ่องผา-สุฯ” หมายถึง เกิดความเศร้าหมองไม่

สดใส

- เล่นคำ ที่มีแปลว่า “ใจ ” ดังนี้	
“เศร้าหมองมีผ่องผา-	สุกระรื่นฤดีสบาย
ละสิ่งอกุศล	สิจะมลจะพึงหมาย”

คำที่มีความหมายแปลว่า ใจ คือ คำว่า ฤดี , กมล

- เล่นคำที่มีความหมายว่า “ท้องฟ้า” พบในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

“สามยอดตลอดระยะระยะยับ	วะวะวับสลัปพรณ
ช่อฟ้าตระการกลจะหยัน	จะเยาะยั่วทิมมพร
บราลีพิลาศศุภจรูญ	นภศูลประภัสสร
หางหงส์ผจงพิจิตรงอน	คจกวัจนภาลัย”

คำที่หมายถึงท้องฟ้า ได้แก่ คำว่า ทิมมพร, นภาลัย ซึ่งมีความหมายเดียวกัน เพราะต้องการไม่ให้เกิดเสียงอ่านที่ซ้ำกัน แต่ยังคงความหมายเดียวกัน ในวรรคที่ว่า “จะเยาะยั่วทิมมพร” มีความหมายว่า แสดงอาการหรือคำพูด เยาะหยันให้ท้องฟ้า และในวรรค “คจกวัจนภาลัย” หมายถึง เหมือนกับจะกัวกมือเรียกให้ท้องฟ้าให้มองเพราะหางหงส์มีลักษณะงอนคล้ายมือของผู้หญิง

การเล่นคำที่มีความหมายเดียวกัน เป็นการหลอกลำ เพื่อให้มีเสียงอ่านที่ไม่ซ้ำกัน และมีความหมายชัดเจนหนักแน่นขึ้น

2.2.2. เล่นคำตรงข้ามหรือขัดแย้งกัน พบคำที่ตรงกันข้าม ดังนี้

พบในฉันทันมัทสการอาจารย์คุณ ดังนี้

“ยัง บ ทราบก็ได้ทราบ
ชี้แจงและแบ่งปัน

ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน
ขยายอรรถให้ชัดเจน”

“ขจัดเขลาบรรเทาโม
กังขาณ อารมณ

หะจิตมีคที่งุนงม
ก็สว่างกระจ่างใจ”

คำตรงกันข้าม ได้แก่ บุญ-บาป, มีค-สว่าง, กังขา- กระจ่าง

การเล่นคำตรงกันข้ามเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นสารของกวีที่ต้องการสื่อให้แจ่มแจ้ง ชัดเจน ยิ่งขึ้น

2.2.3 เล่นคำซ้อน พบในธรรมาธรรมะสงคราม ดังนี้

เชื่อผิดและเห็นผิด

เสวร้ามองมิผ่องผา-

ใครทำละนี้ไซร์

เนานานสราญสุข

สัจจะนิจะเสื่อมพา

สุกะรินนุติสบาย

ก็จะไดนิราสทุกข

และจะไดคระไลสวรรค

คำซ้อน ได้แก่ เสวร้ามอง , สราญสุข

พบในฉันทันมัทสการมาดาปิตุคุณ ดังนี้

พุมพิกทะนุดนอม

สนยากท่าใรใก

ตรากทนระคนทุกข

ปกบ็องชึ่งอันตราย

บบำราศนิราไกล

บคิดยากลำบากภาย

ถนอมลียงรูวาย

จนใ้รอดใ้นภายา

“หลือที่จะทแนทด

หับูชไนยอัน

จะสนองคุณานันต

อุคมลีศประเสริฐคุณ”

คำซ้อน ได้แก่ ฟุ่มพิก, ทะนุถนอม, ปกป้อง, แทนทด

พบในนมัสการอาจารย์คุณ ดังนี้

อนึ่งข้าค้ำับน้อม	ต่อพระครูผู้การุญ
<u>โอบเอื้อ</u> และ <u>เจือจุน</u>	อนุสาสน์ทุกสิ่งสรรพ
ยัง บ ทราบก็ได้ทราบ	ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน
<u>ชี้แจง</u> และ <u>แบ่งปัน</u>	ขยายอัคคีให้ชัดเจน
จิตมากด้วยเมตตา	และกรุณา บ <u>เอียงเอน</u>
เหมือนท่านมาแกล้งเกณฑ์	ให้ฉลาดและแหลมคม
ขจัดเขลาบรรเทาโม	หะจิตมืดที่ <u>งุนงม</u>
กังขา ฌ อารมณ์	ก็สว่างกระจ่างใจ

คำซ้อน ได้แก่ โอบเอื้อ, เจือจุน, ชี้แจง, แบ่งปัน, เอียงเอน, งุนงม
การเล่นคำซ้อน เป็นจำนวนมากใน 1 บท จะช่วยให้คำประพันธ์เกิดความไพเราะและ
เป็นการย้ำความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบการซ้ำคำ ในนมัสการมาตาปิตุคุณ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

“ฟุ่มพิกทะนุถนอม	บบำราสนิราไกล
แสนยากเท่าไรๆ	บคิद्यากล้าบากกาย”
“เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนิจือฎผา
ใหญ่พื่นพสุณธธา	ก็บเทียบบเทียบทัน”

กวีซ้ำคำว่า บ ซึ่งมีความหมายว่า ไม่ โดยซ้ำในวรรคเดียวกัน ดังในวรรค
“ก็บเทียบบเทียบทัน” เป็นการย้ำคำให้มีจังหวะ และมีความหมายที่ให้หนักแน่น ชัดเจน ตามบริบท
วรรคนี้มี ความหมายว่า ไม่มีสิ่งใดเทียบเท่า และ ซ้ำคำคนละวรรค ดังในวรรค “บบำราสนิราไกล”
“บคิद्यากล้าบากกาย”เป็นการย้ำความ เพื่อให้มีเสียงอ่าน และความหมายที่ให้ชัดเจน ความหมายใน
วรรคแรก หมายถึง ไม่ได้จากไปไหนไกล และในวรรคที่ 2 หมายถึง ไม่เคยคิดถึงความยากลำบากที่จะ
เกิดขึ้น

พบในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

ใครเล่าจะสามารถ
หักล้าง บ แผลกลาญ

มนอาจรระรานหาญ
ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน

กวีกล่าวซ้ำคำว่า เพราะ เพื่อเน้นความให้เกิดความหนักแน่น ชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อ และเพื่อให้ถูกต้องตรงตามเสียงของฉันทลักษณ์ ได้แก่ ในวรรค “ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน” กวีซ้ำคำว่า เพราะ เพื่อเน้นความ ให้เหตุผลถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความพร้อมเพรียง

เหล่าไหนผิไมตรี
กิจไฉจะขวยชน

สละลี ณ หมุ่มตน
บ มีพร้อมมีเพรียงกัน

กวีซ้ำคำว่า มี ในความหมายที่แปลว่า ไม่ เพื่อเน้นความ ถึงความไม่พร้อมเพรียง

“ไปมีก็ให้มี
เนื่องเพื่อภย โยจึง

ผิมีก็ค้ำนึ่ง
จะประสบสุขาลัย”

กวีซ้ำคำว่า “มี” ถึงสามคำ ในบาทที่ว่า “ไปมีก็ให้มี ผิมีก็ค้ำนึ่ง” การซ้ำถึงสามคำส่งผลให้เนื้อหามีความสำคัญ เน้นหนัก และชัดเจน ตรงตามเจตนาของกวีที่ต้องการให้มี ให้เกิดขึ้น

พบการซ้ำคำในมงคลสูตรคำฉันท์ ดังนี้

หนึ่งคือบ่คบพาล
หนึ่งคบกะबंधิต
หนึ่งกราบและบูชา
ข้อนี้แหละมงคล

เพราะจะพาประพฤติผิต
เพราะจะพาประสบผล
อภิภูษณีย์ชน
อติเรกอุคมดี

กวีซ้ำคำว่า “หนึ่ง” ในต้นวรรคทั้ง ๓ วรรค เพื่อแยกส่วนการอธิบายความให้เข้าใจ และชัดเจนยิ่งขึ้น และซ้ำคำว่า “เพราะจะพา” ในวรรคที่ ๒ และ ๔ ทั้งนี้เป็นการซ้ำเพื่อให้เหตุผลประกอบการอธิบายความที่กล่าวไว้ในวรรคหน้า

การซ้ำคำในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ เป็นการซ้ำเพราะต้องการให้เกิดเสียงสัมผัสหนัก เบา ตรงกับฉันทลักษณ์ กวีจึงต้องเลือกคำมากว่าซ้ำ แต่ คำซ้ำเหล่านั้นก็มีความหมายตรงกลมกลืนไปตามบริบท และเจตนาของกวี

การปรุงแต่งคำในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา ใช้การสร้างความงามทางสุนทรียรส และความหมาย โดยการสรรคำ ที่เป็นการปรุงศัพท์ขึ้นมาใหม่ให้ตรงกับเสียงหนัก เบา ของฉันทลักษณ์ โดยการเล่นคำ ได้แก่ เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคำไวพจน์ เล่นคำที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน และเล่นคำซ้อน และโดยการใช้คำซ้ำกัน ซึ่งเป็นวิธีที่จะได้เสียงตรงกับฉันทลักษณ์มากที่สุด

การปรุงแต่งคำของฉันทลักษณ์ในรูปแบบต่างๆดังที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการแต่งถ้อยคำอย่างประณีตพิถีพิถันทั้งเสียงและความหมาย ทั้งนี้เพราะคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ เป็นการแสดงออกถึงความสามารถของกวีที่มีคลังคำมากมายในการเลือกสรรคำมาให้เหมาะสมกับลีลาของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด และเมื่ออ่าน จะเกิดความไพเราะ ชาบซึ้ง กินใจ จดจำได้ง่าย เหมาะที่จะเป็นบทอาขยานให้นักเรียนได้จดจำต่อไป

3. การปรุงแต่งความ พบการปรุงแต่งความในคำประพันธ์ที่เป็นบทอาขยาน ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ เป็นการเขียนอย่างแจ่มแจ้งโดยใช้ความเปรียบ ซึ่งพบการใช้ภาพพจน์ ดังนี้

3.1.1 อุปมา เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง เหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำเชื่อมเหล่านี้ เหมือน ราวกับ เปรียบ คูก ประคอง ตั้ง ตั้ง แจก เช่น เพียง เพียง ประหนึ่ง ถนัด กล เล่ห์ ปั้นว่า ปาน กรูณา ปูน ฟาง ละม้าย แม้น

พบโวหารอุปมา ในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

“บราลีพิลาสสุภจรูญ

นภศูลประภัสสร

หางหงส์ผองพิจิตรงอน

คูกกวัจนภาลย์ ”

บทประพันธ์นี้ เปรียบลักษณะของ หางหงส์ ซึ่งเป็นเครื่องประดับของตัวปราสาท ที่ทำเป็นรูปคล้ายหางของหงส์ อยู่ปลายจันทน์หน้าจั่ว หัวเสาของสถาปัตยกรรมไทยซึ่งงดงาม อ่อนช้อย รูปร่างของหางหงส์ทอดขึ้นฟ้าเหมือนกับจะกวักท้องฟ้า กวีใช้คำว่า คูก เป็นคำเชื่อมเปรียบให้เห็นภาพ

3.1.2 บุคคลวัต เป็นการสมมุติสิ่งต่างๆให้มีอาการ ความรู้สึกเหมือนมนุษย์

พบในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

“สามยอดตลอดระยะระยะยับ

วะวะวัปสลัปพรณ

ช่อฟ้าตระการกลจะหยัน

จะเขายั่วทิมพร

บทประพันธ์นี้กล่าวเปรียบลักษณะของช่อฟ้า ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ที่วางอยู่ยอดจั่ว ของโบสถ์ รูปเหมือนหัวนาค ชูขึ้นเบื้องบน กริมองเห็นรูปร่างของช่อฟ้าที่สูงตระหง่านแล้วจินตภาพให้มีชีวิตจิตใจ ความรู้สึกเหมือนมนุษย์ นั่นคือ การแสดงอาการเขี้ยวหยัน เขายั่ว ท้องฟ้า ในความสูงที่ทัดเทียมกัน

3.1.3 อติพจน์ เป็นการกล่าวข้อความที่กล่าวเกินจริง พบในสามกถีกถาคำฉันท์ ดังนี้

“เล่าเดือนชะลอคูสติฐา-

นมหาพิมานรมย์

มารังสฤษฎ์พิศนิยม

ผิจะเทียบก็เทียบทัน”

ถกกล่าวชมความงามของปราสาทโดยเปรียบเทียบเกินจริงว่างามเหมือนกับวิมานที่อยู่บนสวรรค์ชั้นที่ 4 หรือสวรรค์ชั้นดุสิต ที่มาสร้างไว้ให้กับมนุษย์ได้ชื่นชม ไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้เลย

การปรุงแต่งความโดยใช้ภาพพจน์ในคำประพันธ์ประเภทฉันท์ของบทอาขยาน พบว่ามีการใช้ภาพพจน์ แบบอุปมา บุคคลวัต และอติพจน์ ภาพพจน์เหล่านี้ช่วยให้เนื้อความลึกซึ้ง ถึงสาร และอารมณ์ ของบทอาขยาน ทำให้ผู้อ่านสัมผัสได้ถึงสุนทรียรสแลความหมายอันลึกซึ้ง

3.2. การใช้โวหาร พบการใช้โวหารในคำประพันธ์ประเภทฉันท์ของบทอาขยาน ดังนี้

3.2.1. พรรณนาโวหาร คือ เป็นการเขียนที่เน้นรายละเอียด มีการเปรียบเทียบจากสิ่งที่ใกล้เคียง มุ่งหมายให้ผู้อ่านซาบซึ้งจับใจและเห็นภาพตามไปด้วย พบในสามกถีกถาคำฉันท์ ดังนี้

อำพนพระมนทิตรพระราช

สุนิวาสน์วโรพาร์

อัปภัตร ไพจิตรและพา-

พิรภาคก็พึงชม

เล่าเดือนชะลอคูสติฐา-

นมหาพิมานรมย์

มารังสฤษฎ์พิศนิยม

ผิจะเทียบก็เทียบทัน

สามยอดดลอดระยะระยับ

วะวะว็บสลับพรรณ

ช่อฟ้าตระการกลจะหยัน

จะเขายั่วทิมพร

บรรลือพิลาสสุภจรูญ

นภศูลประภัสสร

หางหงส์ผองพิจิตรงอน

คจกวัณภาลัย

รอบด้านตระหง่านจักรมุข

พิศสุกอร่ามใส

กาญจน์แกมมณีกนกไพ-

ฑุรย์พรางพะแพรวพราย

บานบัวพระบัณฺฑุรสลัก

ฉลุลักษณะเฉลาตาย

เพดานก็ดารกะประกาย

ระกะคายนประดิษฐ์ดี

เพ่งภาพดลอดคะตะผนัง

ก็มีลึงเมถ็องศรี

มองเห็นศิเค่นประคุมิ

ชีวเม่นกมลครอง

กวีใช้โวหารพรรณนาในวรรคที่ขีดเส้นใต้ ในการพรรณนาความอลังการ ของพระบรมมหาราชวัง และปราสาทราชมณเฑียร ที่เป็นเรือนหลวงที่พำนักของพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่ ภายในก็ตกแต่งด้วยความวิจิตร ส่วนภายนอกก็น่าชม เปรียบเสมือนวิมานที่อยู่บนสรวงสวรรค์ ที่ชะลอลงเอาวิมานชั้นคติมาตั้งไว้ในโลกให้คนได้ชื่นชม ซึ่งไม่มีสิ่งใดเทียบได้เลย ภาพปราสาทสามยอดมีแสงระยิบระยับจับตา ซ่อฟ้าก็สูงเด่นขึ้นไปราวกับจะยั่วห้องฟ้าเหนือฟากฟ้า เจดีย์ขนาดเล็กที่วางอยู่บนหลังคาปราสาท กิ่งดงามสดใส ยอดเจดีย์มีสีล้อมพราย หางหงส์ที่ประดับอยู่หน้าจั่วก็มีความวิจิตรงดงามเหมือนกับจะกวักเรียกให้ห้องฟ้าลงมา รอบด้านของปราสาททั้งสี่ด้านก็ประดับประดาด้วยทอง แก้วมณี ไพฑูรย์ ที่พรางพราย ส่วนบานประตู ก็แกะสลักเป็นรูปช้าง ฉลุ ลาย สวยงาม เพดานก็ประดับราวกับดาวส่องแสงเป็นประกายทั่วพื้นเพดาน ส่วนผนัง แต่ละด้านก็มีภาพที่คู่เด่น ชวนให้รู้สึกซาบซึ้งไปกับภาพ

3.2.2 โวหารเทศนา เป็นการเขียนที่ใช้โวหารจงใจผู้อ่านให้คล้อยตาม มักจะมีอุปมาอุปไมยหรือสาธกคือการเล่าเรื่องประกอบ เพื่อเน้นข้อคิดสอนใจนั้นให้เห็นจริงจังยิ่งขึ้น

พบโวหารเทศนา ในนมัสการมาดาปิตุคุณ ดังนี้

ข้าขอนนชนกคุณ	ชนนี้เป็นเค้ามูล
ผู้คอบนุถุลพูน	ผดุงจวบเจริญวัย
พุ่มฟักทะนุถนอม	บบำราศนिरาไกล
แสนยากเท่าไรๆ	บคิดยากลำบากกาย
ตราทนระคนทุกซ์	ถนอมเลี้ยงถูวัย
ปกป้องกันอันตราย	จนได้รอดเป็นกายา
เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนี้คือภูผา
ใหญ่พื้นพสุธรธา	ก็บเทียบบเทียบทัน
เหลือที่จะทดแทน	จะสนองคุณนันต์
แท็บชไนยอัน	อุดมเลิศประเสริฐคุณ

กวีใช้โวหารเทศนาในวรรคที่ขีดเส้นใต้ เพื่อสอนให้สรรเสริญคุณของบิดามารดา ที่ได้เลี้ยงดู ทะนุถนอมบุตรจนเติบโตใหญ่ ไม่เห็นแก่ความยากลำบาก พระคุณอันยิ่งใหญ่ไพศาลแม้ภูผาและแผ่นดินที่กว้างใหญ่ก็อาจเทียบเทียมได้ คุณอันยิ่งใหญ่ ไม่มีสิ่งใดที่จะทดแทนได้ บิดามารดาเป็นบุคคลที่ควรบูชา การบูชาคุณบิดามารดา จึงเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดแล้ว

พบโวหารเทศนา ในนมัสการอาจารย์คุณ ดังนี้

อนึ่งข้าค้ำับน้อม	ต่อพระครูผู้การุณ
โอบเอื้อและเจือจน	อนุสาสน์ทุกสิ่งสรรพ
ยัง บ ทราบก็ได้ทราบ	ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน
ชี้แจงและแบ่งปัน	ขยายอรรถให้ชัดเจน
จิตมากด้วยเมตตา	และกรุณา บ เอียงเอน
เหมือนท่านมาแก้มกษัตริย์	ให้ฉลาดและแหลมคม
ขจัดเขลาบรรเทาโม	หะจิตมืดที่งุนงม
กัฏขา ณ อารมณ์	ก็สว่างกระจ่างใจ
<u>คุณส่วนนี้ควรนับ</u>	<u>ถือว่าเลิศ ณ แคนไตร</u>
<u>ควรนึกและตรึกใน</u>	<u>จิตน้อมนิยมชม</u>

กวีใช้โวหารเทศนาในวรรคที่ขีดเส้นใต้ เพื่อสอนให้สรรเสริญพระคุณของครูบาอาจารย์ ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณา ทำหน้าที่สั่งสอนให้ความรู้ในสรรพวิชา ขจัดความงมงาย สิ่งที่เคยสับสนเคลงสงสัย ให้กระจ่าง ฉลาดหลักแหลมขึ้น อบรมศีลธรรม จริยธรรม ให้เข้าใจในบาปบุญคุณโทษ พระคุณของครูเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ เป็นพระคุณที่จะต้องจารึกไว้ในใจตลอดไป

พบในฉันทธรรมาธรรมะสงคราม ดังนี้

อีกความพยายาม	มนะมุ่งจ้านงร้าย
ก่อเวรปฐวาย	ฤจะพันซึ่งเวรา
เชื่อผิดและเห็นผิด	ติจะนิจจะเสื่อมพา
เศร้าหมองมิพ้องผา-	สุกระรื่นฤดีสบาย
ละสิ่งอกุศล	ติกะมลจะพึงหมาย
เหมาะยั้งทั้งหญิงชาย	สุจริต ณ ไตรทวาร
จงมุ่งบำเพ็ญมา -	ศุปีศุปีภูฐานการ
บำรุงบิตามาร-	ครให้เสวยสุข
ใครทำละนี้ไซ้รู้	ก็จะได้นิราศทุกข์
เนานานสราญสุข	และจะได้กระไลสวรรคต์
ยศใหญ่จักมาถึง	กิติพึงจะตามทัน
เป็นนิจจะนิรัน-	ครช่อมจะहरษา

กวีใช้โวหาร เทศนาเพื่อสั่งสอนให้ประพฤติดี ละความพยายาหมุ่งร้าย ความเชื่อผิด เห็นผิด จิตอกุศลต่างๆ ให้สูจริตทั้งกายวาจาใจ มีจิตอันเป็นกุศลเพื่อความพ้นทุกข์และมีความสุข สอนเรื่องใกล้ตัว มุ่งเน้นให้ทำความดีต่อผู้มีพระคุณ ได้แก่ บิดา มารดา บุคคลที่เลี้ยงดูอุปถัมภ์บิดามารดา ก็ จะปราศจากทุกข์ มีแต่ความสุข และจะได้ขึ้นสวรรค์ มีเกียรติชื่อเสียงอยู่เสมอ

กวีใช้โวหารเทศนา เพื่อสั่งสอนให้รู้ถึง คุณและโทษของการความสามัคคี โดยการยกตัวอย่าง หรือสาธกโวหาร เป็นโวหารเปรียบเทียบ ซึ่งเป็นการอ้างเหตุผล เพื่อประดับเนื้อความ ทำให้บทแจ่มชัด ยิ่งขึ้น พบในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

“แม้มากผิกิ่งไม้ ผิวใครจะใคร่ลอง
มัดกำกระนั้นป้อง พลหักก็เต็มทน”

กวีกล่าวว่า ถ้าเอากิ่งไม้มามัดรวมกันเป็นกำขนาดใหญ่ไม่มีใครที่จะสามารถไปหักมันได้ เป็นการใช้สาธก นั่นคือ กิ่งไม้มามัดตัวอย่างประกอบให้เห็นถึงความสำคัญของความสามัคคี

การปรุงแต่งความโดยการใช้โวหารพบ การใช้คำโวหารแบบเทศนามากที่สุด รองลงมาคือแบบพรรณนา นั้นเพราะว่าคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ของบทอาขยานนิยมนำมาแต่งเพื่อเป็นบทสั่งสอน หรือ แนะนำ ให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดี การปรุงแต่งความโดยการใช้โวหารจะสร้างสุนทรียรสทางเสียง และความหมาย ที่เกิดจากความไพเราะของการใช้คำ กลุ่มคำ สร้างเสียง และภาพ ที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของกวี และสื่อความหมายได้อย่างกลมกลืน

3. การลำดับเนื้อความ เป็นการเรียงเนื้อความให้ มีสัมพันธ์ภาพ ตลอดจนการจัดระเบียบการเล่า และดำเนินเนื้อความให้น่าสนใจ

การปรุงแต่งความ โดยการลำดับเนื้อความ ในคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาพบวิธีการดังนี้

3.1 เรียงข้อความบรรจุสาระสำคัญไว้ท้ายบท ในตอนต้นเป็นการให้ข้อมูลเชิงเงื่อนไข หรือให้รายละเอียด ตอนท้ายเป็นบทสรุป พบในมงคลสูตรคำฉันท์ ดังนี้

“หนึ่งคือบ่คบพาล เพราะจะพาประพฤติผิด
หนึ่งคบกะบัณฑิต เพราะจะพาประสบผล
หนึ่งกราบและบูชา อภิภูษนิยชน
ข้อนี้แหละมงคล อติเรกอุดมดี”

มงคลสูตรคำฉันท์ มีคุณค่าต่อสังคมเพราะให้ข้อคิดสำคัญแก่ตนเองเป็นหลัก ในการดำเนินชีวิต ถ้าหากนำไปปฏิบัติจะทำให้ชีวิตรวมทั้งสังคมเจริญก้าวหน้า ได้ ดังในบทนี้ ได้กล่าวถึงมงคลเกี่ยวกับการคบเพื่อน ตามสำนวนไทยที่ว่า “คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล” และ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา การเรียงลำดับเนื้อความ เป็นการเรียงเงื่อนไขโดยเริ่มเป็นข้อๆจากการไม่ให้คบกับคนพาล เพราะจะพาไปทำในสิ่งที่ไม่ดี ให้คบกับบัณฑิตซึ่งจะพาให้ไปพบความสำเร็จ และให้บูชา สรรเสริญผู้ที่สร้างคุณความดี เพื่อนำไปใช้เป็นแบบอย่าง และมาถึงบทสรุปที่ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นมงคลแก่คนที่จะทำให้ชีวิตประสบแต่ความสุข

พบในนมัสการมาตาปิตุคุณ เป็นการลำดับเนื้อความโดยให้รายละเอียดแยกเป็นส่วนต่างๆ ดังนี้

“ข้าขอชนกคุณ ชนนี้เป็นเจ้ามุล
ผู้กอบนุกลพูน ผดุงจวบเจริญวัย”

เริ่มบทด้วยการเกริ่นนำ เป็นลักษณะของการเขียนเรียงความ ว่าขอขอบไว้บิดามารดาผู้ที่เลี้ยงดูบุตรจนเติบโตใหญ่

“พุมพิททะนุถนอม บบาราสนิราไกล
แสนยากเท่าไรๆ บคิตยากลำบากกาย
ตราทนระคนทุกข์ ถนอมเลี้ยงดูวัย
ปกป้องซึ่งอันตราย จนได้รอดเป็นกายา
เปรียบหนักชนกคุณ ชนนี้คืออุพา
ใหญ่พื้นพสุธรรา กับเทียบเทียมทัน”

ให้รายละเอียด โดยการอธิบายความ ขยายความ ว่า บิดา มารดาได้เลี้ยงดูบุตรด้วยความยากลำบาก แต่ก็ไม่เคยคิดถึงความยากลำบากนั้น ยังคงตราทน ถนอมเลี้ยงเป็นอย่างดี คอยปกป้องอันตรายที่จะมาถึงบุตร และได้ใช้ความเปรียบบุญคุณนี้ว่ายิ่งใหญ่ กว่าสิ่งใดที่ถือว่ายิ่งใหญ่อแล้ว เช่น พื้นดิน หรือ ภูเขา ทั้งนี้เพื่อยำน้ำหนักความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

“เหลือที่จะแทนทด จะสนองคุณานันต์
แท้นุชในยอัน อุดมเลิศประเสริฐคุณ”

บทนี้เป็นบทสรุป กล่าวอ้างว่าบิดามารดานั้นมีพระคุณอนเนกอนันต์ ถือว่าเป็นบุคคลผู้ที่ควรบูชาอย่างยิ่ง

พบการลำดับเนื้อความเช่นเดียวกันกับฉันทน์นัมสการมาตาปิตุคุณ คือ ฉันทน์นัมสการอาจารย์คุณ ดังนี้

“อนึ่งข้าค้ำับน้อม	ต่อพระครูผู้การุณ
โอบเอื้อและเจือจุน	อนุสาสน์ทุกสิ่งสรรพ”

เริ่มต้นบทด้วยการเกริ่นนำว่า ขอนบไหว้ครูอาจารย์ ผู้เปี่ยมด้วยความการุณ ทำหน้าที่สั่งสอนทั้งทางโลก และทางธรรม

“ยัง บ ทราบก็ได้ทราบ	ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน
ชี้แจงและแบ่งปัน	ขยายอรรถให้ชัดเจน
จิตมากด้วยเมตตา	และกรุณา บ เอียงเอน
เหมือนท่านมาแก้มัดเกล้า	ให้ฉลาดและแหลมคม
ขจัดเขลาบรรเทาโม	หะจิตมืดที่งุนงม
กังขา ณ อารมณ	ก็สว่างกระจ่างใจ”

บทนี้เป็นการขยายความให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า ครูอาจารย์ได้ทำหน้าที่สั่งสอนศิษย์ ชี้แจงเนื้อหาสาระที่ไม่เข้าใจให้กระจ่างแจ้ง ขจัดความเขลา คืออวิชา แก่ศิษย์ สอนให้รู้บาปบุญ คุณ โทษ เพื่อเป็นแนวทางให้กับศิษย์ได้นำไปใช้ในทางที่ถูกต้องควร

“คุณส่วนนี้ควรนับ	ถือว่าเลิศ ณ แคนไตร
ควรนึกและตรึกใน	จิตน้อมนิยมชม”

บทนี้เป็นบทสรุปของเนื้อความว่า พระคุณของครูอาจารย์ที่ได้กล่าวมาเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ศิษย์จึงควรตรึกตรองจดจำให้ดี และระลึกถึงคุณอันยิ่งใหญ่นี้ตลอดไป

พบวิธีการลำดับเนื้อความเช่นเดียวกันนี้ ในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังนี้

ฟังมรรยาชยิด	สุประพฤติสงวนพรรค
รื้อริษยอัน	อุปเฉทไมตรี
ตั้งนั้น ณ หมู่ใด	ผิ บ ไร่สมครมี
พร้อมเพียงนิพัทธ์นี้	รวิวาทระแวงกัน
หวังเทอญมิต้องสง	สยคงประสพพลัน
ซึ่งสุขเกษมสันต์	หิตะกอบทวิการ
ใครเล่าจะสามารถ	มนอาจรระรานหาญ
หักล้าง บ แผลกลาญ	ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน
ป่วยกล่าวอะไรผู้	นรสูงประเสริฐครัน
ฤสรรพสัต์วอัน	เฉพาจะมีชีวีครอง
แม้มากคิดถึงไม้	ผิวใครจะใคร่ลอง
มัดกำกระนั้นปอง	พลหักก็เต็มทน
เหล่าไหนผิไมตรี	สละลี ณ หมู่คน
กิจใดจะขวายน	บ มิพร้อมมิเพรียงกัน
อย่าปรารถนาหวัง	สุขทั้งเจริญอัน
มवलมาอุบัติบร	ลูไฉน บ ได้มี
ปวงทุกข์พิบัติสรร	พภัยันตรายกลี
แม้ปราสนิขมปรี	ดิประสงคก็คงสม
ควรชนประชุมเช่น	คณะเป็นสมาคม
สามัคคีปรารม	ภนิพัทธรำพึง
ไปมีก็ให้มี	ผิวมีก็คำนึง
เนื่องเพื่อภโยจึง	จะประสพสุขาลัย

เนื้อหาในตอนต้นกวีได้เล่าเรื่องให้เห็นความแตกต่างโดยการยกตัวอย่างประกอบการเล่า ถ้าหากไม่มีความอิจฉาริษยากัน ก็จะไม่มีการทะเลาะวิวาท เป็นการให้คิดถึงความสำคัญของการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ การรักใคร่ปรองดองกันจะทำให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข แต่ ถ้าหากแตกความสามัคคี จะทำอะไรก็ไม่ประสบความสำเร็จ

ในตอนท้ายกวีได้แนะนำโดยการใช้คำว่า “ควร” ขึ้นต้นบท เพื่อต้องการให้ผู้อ่านเกิดความสามัคคีเป็นหมู่คณะ โดยการพูดจาปราศรัยกัน ประชุมกัน เพื่อสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น อันจะส่งผล

ดีให้ได้ในสิ่งที่ยังไม่มี และยังไม่เกิดขึ้น ก็จะมีและเกิดขึ้นตามที่ปรารถนา และจะทำให้ได้พบแต่ความสุขตลอดไป

3.2 เรียงเนื้อความขึ้นไปตามลำดับ คุณชั้นบันได เป็นการเรียงลำดับความ หรือประโยค ให้เนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับ ใจความสำคัญของบทประพันธ์อยู่ท้ายข้อความ เนื้อความก่อนจะถึงตอนสุดท้ายจะเกี่ยวเนื่องเป็นลูกโซ่ เรียงความสัมพันธ์จากความสำคัญน้อยที่สุดไปมากที่สุด พบในมงคลสูตรคำฉันท์ ดังนี้

“อีกความพยายาม ก่อเวรไม่รู้วาย	มนะมุงจำนงร้าย ฤจะพ้นซึ่งเวรา”
-----------------------------------	-----------------------------------

กวีขึ้นต้นบทประพันธ์ด้วยการกล่าวถึงความพยายามซึ่งจะกลายเป็น
เวรกรรมคิดตัวไป

“เชื่อผิดและเห็นผิด เสร์้าหมองมีผ่องผา-	สิจะนิจะเสื่อมพา สุกะรินฤดีสบาย”
--	-------------------------------------

บทนี้ เป็นการเห็นผิดเป็นชอบ ได้แก่ การเชื่อผิด และเห็นผิด ซึ่งจะทำให้ชีวิต
เสร์้าหมองและไม่มีความสุข

“ละสิ่งอกุศล เหมาะยังทั้งหญิงชาย	ตีกะมลจะพึงหมาย สุจริต ณ ไตรทวาร”
-------------------------------------	--------------------------------------

บทนี้เป็นการละสิ่งที่เป็นอกุศล จะทำให้ชีวิตมีความสุขสุจริต เหมาะที่จะนำมาใช้
ทั้งหญิงและชาย

“จงมุงบำเพ็ญมา- บำรุงบิดามาร-	คูปีฎฐานการ ครให้เสวยสุข”
----------------------------------	------------------------------

บทนี้เป็นการบำรุงบิดามารดา ให้มีแต่ความสุข

“ใครทำฉะนี้ไซ้ เนานานสราญสุข	ก็จะได้นिरาสุทุกข์ และจะได้กระไลสวรรค”
---------------------------------	---

บทนี้ เป็นบทก่อนจะถึงตอนสุดท้าย ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมด ซึ่ง
จะเกี่ยวเนื่องเป็นลูกโซ่ โดยสรุปว่าถ้าผู้ใดทำได้เช่นนี้แล้ว ก็จะพบแต่ความสุข ห่างไกลจากความทุกข์
และได้ขึ้นสวรรค์

“ยศใหญ่จักมาถึง กิติพឹងจะตามทัน
เป็นนิจจะนิรัน- ครย่อมจะหรรษา”

ในบทสุดท้าย เป็นใจความสำคัญของบทประพันธ์ ซึ่งเป็นการบอกผลของการ
กระทำทั้งหมดเป็นสิ่งที่ดีซึ่ง จะทำให้ได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ตามมา และจะทำให้ชีวิตมีความสุขหรรษา
ตลอดไป

การลำดับเนื้อความในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา
เป็นการลำดับเนื้อความ พบว่า ใช้วิธีการเรียงลำดับโดยการเรียงข้อความบรรจุสาระสำคัญไว้ท้ายบท
และการเรียงเนื้อความให้เข้มข้นขึ้นไปตามลำดับ คู่จิ้นบันได

การเรียงลำดับความเป็นการปรุงแต่งเนื้อความให้มีสัมผัสพยางค์ เป็นการจัดระเบียบการ
เล่าให้น่าสนใจ ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย มองเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

สรุป

บทอาขยานประเภทฉันทลักษณ์ของระดับมัธยมศึกษา ใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และ
ปรุงแต่งเนื้อความให้เกิดความงามทางสุนทรียรส ดังนี้

การปรุงแต่งเสียง โดยการเล่นเสียงสัมผัสใน ในบทประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ ใช้วิธีการ
เล่นจังหวะ ตามแบบแผนที่กำหนด ทั้งจังหวะเน้น จังหวะสมดุล และจังหวะกระชั้น ซึ่งพบการเล่น
จังหวะเน้นมากที่สุด เป็นการเน้นจังหวะเป็นช่วงๆ ให้เกิดเสียงไพเราะและเร้าใจเวลาอ่าน

การปรุงแต่งคำ ใช้วิธีการสรรคำ โดยการสรรคำที่เกิดจากการปรุงแต่งศัพท์ขึ้นมาใหม่
เพื่อใช้กับคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์โดยเฉพาะ เพราะต้องการให้คำนั้นเกิดเสียงหนักเบา ตรงตามฉันท
ลักษณ์ และต้องมีความหมายสอดคล้องกับบริบท ใช้วิธีการเล่นคำ ได้แก่ เล่นคำที่มีความหมาย
เหมือนกัน หรือคำไวพจน์ คำที่ความหมายขัดแย้งกัน และคำซ้อน ใช้วิธีการซ้ำคำ เพื่อเน้นจังหวะหนัก
เบา ตรงตามฉันทลักษณ์ และสื่อความหมายที่สมบูรณ์ ชัดเจน

การปรุงแต่งความ โดยวิธีการใช้ภาพพจน์ อุปมา อุปลักษณ์ บุคคลวัต และอติพจน์
พบการใช้โวหารแบบเทศนา และ พรรณนา ซึ่งกวีใช้โวหารแบบเทศนา ในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์
เพื่อการสั่งสอน ชี้นำ ได้อย่างเหมาะสมกับความ วิธีการลำดับเนื้อความในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์
ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาใช้วิธีการเรียงลำดับโดยการเรียงข้อความบรรจุสาระสำคัญไว้ท้ายบท

และการเรียงเนื้อความให้เข้มข้นขึ้นไปตามลำดับความ ดูชั้นบันได ซึ่งเป็นวิธีการสร้างสัมพันธภาพในการเล่าให้น่าสนใจ ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย มองเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

คำประพันธ์ประเภทฉันทมีฉันทลักษณ์โดยกำหนดเสียงหนักเบา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างให้บทอาขยานมีเสียงที่ตรงฉันทลักษณ์ ซึ่งเกิดจากคำที่มีความหมาย คำที่มีความหมายรวมกันจะได้เนื้อความที่สมบูรณ์ขึ้น ฉะนั้นการที่กวีจะปรุงแต่งเสียง คำ และความ จึงต้องพิจารณาให้ดีกว่าคำนั้นมีเสียงตรงตามฉันทลักษณ์หรือไม่ และมีความหมายเหมาะกับบริบทเพียงใด เพื่อให้บทกวีนั้นมีสุนทรียรส ทางเสียงและความหมาย ซึ่งจากการวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทนี้ ปรากฏผลแล้วว่า มีความไพเราะทางเสียง ทางความหมาย เหมาะที่จะเป็นบทอาขยานที่ใช้ในระดับมัธยมศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

3. กาพย์

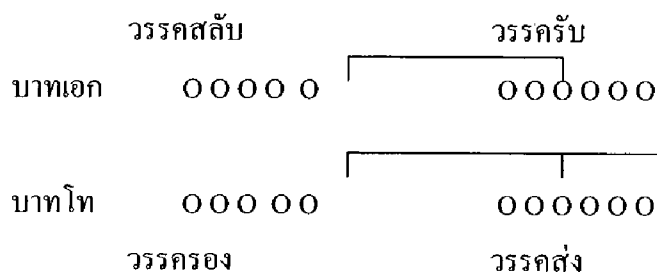
กาพย์ เป็นคำกานท์พวกหนึ่ง ซึ่งต่างจากคำประพันธ์ประเภทต่างๆ ดังนี้ การจัดวรรคต่างกับโคลง และร่าย เป็นบทประพันธ์ที่ไม่บังคับวรรคยুক্ত และต่างกับฉันท เพราะไม่นิยมครุ ลหุ แต่ประพันธ์เข้ากับฉันทได้

กาพย์มี 3 ประเภท คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ในที่นี้จะกล่าวถึงกาพย์ยานี 11 และ กาพย์ฉบัง 16

กาพย์ยานี ในปัจจุบัน มีคำสัมผัสมากกว่ากาพย์ยานีโบราณ มีข้อบังคับ ดังนี้

คณะ บทหนึ่งมี 2 บาท บาทต้นเรียกว่า บาทเอก บทท้ายเรียกว่า บาทโท บาทหนึ่งมี 2 วรรค มีชื่อเรียกตามลำดับคือ วรรคสลัป วรรครับ วรรครอง และวรรคส่ง วรรคหน้ามี 5 คำ วรรคหลังมี 6 คำ รวมบทหนึ่งเป็น 11 คำ ทั้ง 2 บาท จึงเรียกว่า กาพย์ยานี 11 ดังแผนผัง

สัมผัสนอก คำสัมผัสบังคับ ใช้ทีเดียว กับสัมผัสกลอนทุกอย่าง เพียงแต่คำมีน้อยกว่าเท่านั้น ดังแผนผัง ต่อไปนี้

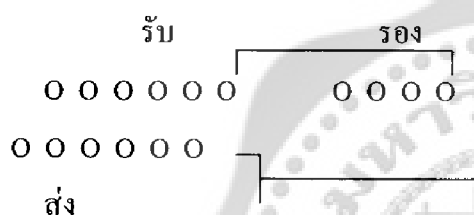
คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 1 2 หรือ 3 ของวรรคที่ 2 คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 และ คำที่ 1 2 3 ของวรรคที่ 4

สัมผัสใน พบในกาพย์ที่เป็นคำสวด จะมีสัมผัสสระทุกวรรค และโดยมากเป็นสัมผัสชนิด จะใช้สัมผัสคั่นก็ได้ แต่เพราะมีจำนวนคำน้อย บางแห่งใช้สัมผัสอักษรแทน แล้วแต่ความเหมาะสม ส่วนสัมผัสเสียงวรรณยุกต์ ไม่ได้บังคับเสียงวรรณยุกต์ เหมือนอย่างกลอน แต่นิยมสัมผัสสระ เพื่อให้เกิดความไพเราะมากกว่า (อุปกิตศิลปสาร. 2541: 430-433)

กาพย์ฉับย บทหนึ่งมี 16 คำ มีชื่อบังคับ จึงเรียกว่า กาพย์ฉับย 16 ดังนี้

คณะ บทหนึ่งมีบาทเดียว ไม่มีบาทโทอย่างกาพย์ยานี 11 และบาทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคต้น มี 6 คำ วรรคกลางมี 4 คำ และวรรคท้ายมี 6 คำ รวมเป็นบทหนึ่งมี บาทเดียว 16

คำสัมผัส มี สัมผัสนอกใช้ 3 แห่ง ดังนี้ คำสุดท้ายวรรคต้น เป็นสัมผัสรับ คำสุดท้ายวรรคกลางเป็นสัมผัสตรง และคำสุดท้ายเป็นสัมผัสส่ง ดังนี้

ในบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาที่ใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์มี 3 บท ดังนี้ บทพากย์เอราวัณ อย่ายืนกงจักรว่าเป็นดอกบัว กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน

การปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ในบทอาขยานทั้ง 3 บท มีดังนี้

1.การปรุงแต่งเสียง ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง โดยการเล่นเสียงสัมผัสใน

1.1 การเล่นเสียงสัมผัสใน พบในบทอาขยานทั้ง 3 บท ดังนี้

ในบทพากย์เอราวัณ

อินทรีชิตบิดเบือนกาบิน	เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงคชเอราวัณ	
ช้างนิรมิตฤทธิ์แรงแข็งขัน	เผือกผ่องผิวพรรณ
สี่สังข์สะอาด โอฬาร	
สามสิบสามเศียร โสกา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตน์รูจี	
งาหนึ่งเจ็ด โบกขรณี	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล	
กอหนึ่งเจ็ดดอกดวงมาลัย	ดอกหนึ่งแบ่งบาน

มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสกา
นางหนึ่งยอมมีบริวาร	อีกเจ็ดเขาวมาลย์
ล้วนรูปนิรมิตมารยา	
จันระบำรำร่ายสำหา	ชำเลื่องหางตา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร	
มีแก้ววิมานงามบวร	ทุกเทศกฤษุช
คังเวไซขันค้อมรินทร์	

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสชนิดกัน ดังนี้

“อินทรชิตบิคนกอิน” สัมผัสสระ ชิต กับ บิด

“ช่างนิรมิตฤทธิ์แรงแข่งขัน” สัมผัสสระ (นิร)มิตร กับ ฤทธิ์

“จันระบำรำร่ายสำหา” สัมผัสสระ ร่าย กับ สำ

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“อินทรชิตบิคนกอิน” สัมผัสอักษร บิด กับ เบือน

“เหมือนองค์อมรินทร์” สัมผัสอักษร องค์ กับ อัม(รินทร์)

“ช่างนิรมิตฤทธิ์แรงแข่งขัน” สัมผัสอักษร ฤทธิ์ กับ แรง

“เผือกผ่องผิวพรรณ” สัมผัสอักษร เผือก ผ่อง ผิว พรรณ

“สี่สังข์สะอาดโอพาร์” สัมผัสอักษร สี่ กับ สังข์ กับ สะ(อาด)

“สามสิบสามเศียรโสกา” สัมผัสอักษร สาม สิบ สาม เศียร โส(กา)

“คังเพชรรัตนรุจี” สัมผัสอักษร รัตน กับ รุ(จี)

“เจ็ดกอบุบลบันดาล” สัมผัสอักษร (อุ)บล กับ บัน(ดาล)

“กอนึ่งเจ็ดดอกดวงมาลย์” สัมผัสอักษร ดอก กับ ดวง(มาลย์)

“ล้วนรูปนิรมิตมารยา” สัมผัสอักษร (นิร)มิตร กับ มา(รยา)

“จันระบำรำร่ายสำหา” สัมผัสอักษร รำ กับ ร่าย

“ทุกเทศกฤษุช” สัมผัสอักษร เกศ กับ กฤษุ(ช)

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“แน่งน้อยลำพานงพาล” สัมผัสอักษร แน่ง น้อย นง(พาล) และ (ลำ)พา
กับ (นง)พาล

“จับระบำร่าร่ายส่ายหา” สัมผัสอักษร ระ(บำ) กับ รำ กับ ร่าย

“ทำที่คังเทพอัปสร” สัมผัสอักษร ทำ กับ ที่ กับ เทพ(อัปสร)

ในอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว

“อย่า นิยมสิ่งทุกข์	เห็น สนุกกลับทุกข์ทน
กง จักรว่าบัวจน	จักร พัดตนจึงรู้ตัว”
“ว่า โธ่ตัวเรานั้น	เป็น ออกตัญญูมัวหมอง
ดอก บัวขั้วจิตจง	บัว ผิดปองเป็นจักรไป”

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชิดกัน ดังนี้

“ดอก บัวขั้ว จิตจง” สัมผัสสระ บัว กับ ขั้ว

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน ดังนี้

“เห็น สนุกกลับทุกข์ทน” สัมผัสสระ (ส)นุก กับ ทุกข์

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชิดกัน ดังนี้

“เห็น สนุกกลับทุกข์ทน” สัมผัสอักษร ทุกข์ กับ ทน

“ดอก บัวขั้วจิตจง” สัมผัสอักษร จิต กับ จง

“บัว ผิดปองเป็นจักรไป” สัมผัสอักษร ปอง กับ เป็น

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“กง จักรว่าบัวจน” สัมผัสอักษร (กง)จักร กับ จน

“บัว ผิดปองเป็นจักรไป” สัมผัสอักษร เป็น กับ ไป

ในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน

พระเสด็จ โดยแดนชล	ทรงเรือคั่นงามเฉิดฉาย
กิ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนยากร
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง

เรือครุฑขุดนาคหัว	ลิวลอมมาพำผันผยอง
พลพายกรายพายทอง	รื่องโห่เห่ไ้อ้เห่มา
สรนุขมุขสีด้ำน	เพียงพิมานผ่านเมฆา
ม่านกรองทองรจนา	หลังคาแดงแย้งม้งกร
สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแวววิบจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	คั่งร้อนฟ้ามาแดนดิน
สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	กนิลาศเลื่อนเดือนดาชม
เรือชัยไวว่องวิ่ง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระดม	ห่มท่ายเข่นเดินคู่กัน
	เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์

1.1.1 สัมผัสสระ

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิดกัน ดังนี้

- “กึ่งแก้วแพรวพรรณราย” สัมผัสสระ แก้ว กับ แพรว
 “พายอ่อนหยับจับงามงอน” สัมผัสสระ หยับ กับ จับ
 “เรื่อรวิทิวธงสลอน” สัมผัสสระ รวิ กับ ทิว
 “สาครถันครันกรันฟอง” สัมผัสสระ ถัน กับ ครัน
 “เรือครุฑขุดนาคหัว” สัมผัสสระ ครุฑ กับ ขุด
 “ลิวลอมมาพำผันผยอง” สัมผัสสระ มา กับ พา
 “พลพายกรายพายทอง” สัมผัสสระ พาย กับ กราย
 “เพียงพิมานผ่านเมฆา” สัมผัสสระ (พิ)มาน กับ ผ่าน
 “ม่านกรองทองรจนา” สัมผัสสระ กรอง กับ ทอง
 “หลังคาแดงแย้งม้งกร” สัมผัสสระ แดง กับ แย่ง
 “สมรรถชัยไกรกาบแก้ว” สัมผัสสระ (สมรรถ)ชัย กับ ไกร
 “แสงแวววิบจับสาคร” สัมผัสสระ (แวว) วิบ กับ จับ
 “เรียบเรียงเคียงคู่จร” สัมผัสสระ เรียง กับ เคียง
 “คั่งร้อนฟ้ามาแดนดิน” สัมผัสสระ ฟ้า กับ มา
 “สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย” สัมผัสสระ หงส์ กับ ทรง
 “งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์” สัมผัสสระ (ชด)ช้อย กับ ลอย
 “กนิลาศเลื่อนเดือนดาชม” สัมผัสสระ เลื่อน กับ เดือน

“เรือชัยไวว่องว้าง” สัมผัสสระ ชัย กับ ไว
 “รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม” สัมผัสสระ จริง กับ ยิ่ง
 “เสียงเส้าเร้าระคม” สัมผัสสระ เส้า กับ เร้า
 “ห่มท่ายเอ็นเคินคู่กัน” สัมผัสสระ เอ็น กับ เคิน

1.1.2 สัมผัสอักษร

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“พระเสด็จโดยแดนชล” สัมผัสอักษร เสด็จ กับ โดย กับ แคน
 “กึ่งแก้วแพรวพรรณราย” สัมผัสอักษร แพรว กับ พรรณ
 “ล้วนรูปสัตว์แสนยากร” สัมผัสอักษร สัตว์ กับ แสน(ยากร)
 “เรือเร็วทิวธงสลอน” สัมผัสอักษร ทิว กับ ธง
 “ลือลอมมาพาคันผยอง” สัมผัสอักษร พา คัน ผยอง
 “เพียงพิมานผ่านเมฆา” สัมผัสอักษร เพียง กับ พิมาน)
 “สมรรดชัยไกรทาบแก้ว” สัมผัสอักษร ไกร ทาบ แก้ว
 “งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์” สัมผัสอักษร ลอย กับ หลัง
 “ลินลาศเลื่อนเดือนดาชม” สัมผัสอักษร ลิน ลาศ เลื่อน
 “เรือชัยไวว่องว้าง” สัมผัสอักษร ไว ว่อง ว้าง
 “รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม” สัมผัสอักษร ยิ่ง กับ อย่าง
 “เสียงเส้าเร้าระคม” สัมผัสอักษร เสียง เส้า และ เร้า กับ ระ(คม)
 “ล้วนรูปสัตว์แสนยากร” สัมผัสอักษร ล้วน กับ รูป

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“นาวาแน่นเป็นชนัด” สัมผัสอักษร นา(วา) แน่น (จ)นัด
 “แสงแวววับจับสาคร” สัมผัสอักษร แสง กับ สา(คร)
 “คั่งร่อนฟ้ามามาแดนดิน” สัมผัสอักษร คั่ง แคน ดิน
 “สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย” สัมผัสอักษร หงส์ กับ ห้อย
 “เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์” สัมผัสอักษร เพียง กับ พรหมินทร์
 “รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม” สัมผัสอักษร รวด เร็ว ลม

การปรุงแต่งเสียงในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบว่า
 กาพย์ทั้งสามเรื่อง ใช้วิธีการปรุงเสียงโดยการเล่นสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ได้อย่าง
 ไพเราะ ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนคำในวรรคน้อย แต่กวีก็สามารถสรรคำขึ้นมาเล่นสัมผัสในวรรคได้อย่าง
 ไพเราะและมีความหมายที่กลมกลืน คำสัมผัสสระจะพบเป็นคู่ ทั้งสัมผัสสระชนิด และสัมผัสสระคั่นกัน

“กลีบหนึ่งมีเทพธิดา เจ้าองค์โสภา
แน่น้อยลำพานงพาล”

คำที่หมายถึงงาม ได้แก่ แน่น้อย, ลำพา, โสภา
 - เล่นคำที่หมายถึง “ผู้หญิง” ดังในวรรคที่ว่า
 “นางหนึ่งข้อมมีบริวาร อีกเจ้าเขวมาลย์
ล้วนรูปนิรมิตมารยา”

“กลีบหนึ่งมีเทพธิดา เจ้าองค์โสภา
แน่น้อยลำพานงพาล”

คำที่หมายถึง “ผู้หญิง” ได้แก่ นาง, นางพาล, เขวมาลย์
 - เล่นคำที่หมายถึง “ดอกไม้” ดังในวรรคที่ว่า
 “งาหนึ่งเจ้า โอบกษรณี สระหนึ่งข้อมมี
เจ้าคอกออุปถัมภ์”
 “กอหนึ่งเจ้าดอกดวงมาลย์ ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ้ากลีบผลา”

คำที่หมายถึง “ดอกไม้” ได้แก่ ดวงมาลย์, ผลา
 - เล่นคำที่หมายถึง “ช้าง” ดังในวรรคที่ว่า
 “อินทรชิตบิดเบือนกายิน เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงคชเระว้า”

“มีแก้ววิมานงามบวร ทุกเทศกฤษณ
ดั่งเวไซยันค้อมรินทร์”

คำที่หมายถึง “ช้าง” ได้แก่ คช, เระว้า, กฤษณ
 - เล่นคำที่หมายถึง “นางฟ้า” ดังในวรรคที่ว่า
 “กลีบหนึ่งมีเทพธิดา เจ้าองค์โสภา
แน่น้อยลำพานงพาล”

“จับระบำรำร่ายสายหา ข้าเลื่องหางดา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร”

คำที่หมายถึง “นางฟ้า” ได้แก่ เทพธิดา, เทพอัปสร

พบในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน ดังนี้

- เล่นคำที่มีความหมายว่า “น้ำ” หรือ “แม่น้ำ” ดังในวรรคที่ว่า

“พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือตั่งงามเนติฉาย
กึ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนขากร
เรือรวทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง”

คำที่มีความหมายว่า “น้ำ” หรือ “แม่น้ำ” ได้แก่คำว่า ชล, สาคร การเล่นคำว่า ชล เป็นการตัดเสียงพยางค์ท้ายของคำว่าชลาลัย แต่ความหมายก็ยังคงเดิม

2.2 เล่นคำซ้อน พบในบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

“ช่างนิรมิตฤทธิ์แรงแข่งขัน เผือกผ่องผิวพรรณ
สีสังข์สะอาด ไอลัวร์”

“กอนหนึ่งเจ็ดดอกดวงมัลย์ ดอกหนึ่งเบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา”

“จับระบำรำร่ายสายหา ข้าเลื่องหางดา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร”

กวีเล่นคำซ้อน เช่น แข่งขัน, เผือกผ่อง, ผิวพรรณ, เบ่งบาน, รำร่าย

พบในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน ดังนี้

“พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือตั่งงามเนติฉาย
กึ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนขากร
เรือรวทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง

เรือครุฑขุดนาคหัว	ลิวลวยมาพาคันผของ
พลพายกรายพายทอง	ร้องไห้เห่ไอ้เห่มา”
“สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแวววัับจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	คั่งร้อนฟ้ามาแคนดิน
สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาคเลื่อนเดือนดาชม
เรือชัยไหว้องวิ้ง	รวคเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระดม	ห่มท่ายเย็นเดินคู่กัน”

กวีเล่นคำซ้อน เช่น เจ็ดฉาย, ครั้นครั้น, ลิวลวย, แวววัับ, เรียบเรียง, เคียงคู่, แคนดิน, ชดช้อย, ไหว้อง, รวคเร็ว

2.3 เล่นคำพ้องรูป พ้องเสียง พบในกาพย์เห่เรือดังนี้

“เรือครุฑขุดนาคหัว	ลิวลวยมาพาคันผของ
พลพายกรายพายทอง	ร้องไห้เห่ไอ้เห่มา”

คำในวรรคที่ว่า “พลพายกรายพายทอง” (พล)พาย คำแรก เป็นคำกริยาหมายถึง คนพายเรือ พาย(ทอง) คำที่สอง เป็นนาม หมายถึง พายที่เป็นสีทอง

“สรमुखมุขี่ด้าน	เพียงพิมานผ่านเมฆา
ม่านกรองทองรงนา	หลังคาแดงแย่งมังกร”

คำว่าในวรรคที่ว่า ““สรमुखมุขี่ด้าน” (สร)มุข คำแรกเป็นชื่อลายการแต่งเรือมุข คำที่สองเป็นส่วนของเรือนที่ยื่นออกมา

การเล่นคำในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบ ดังนี้ เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ เล่นคำซ้อน และเล่นคำพ้องรูป พ้องเสียง

3. การใช้คำซ้ำกัน พบการใช้ซ้ำคำ ในบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

- ซ้ำคำว่า “เจ็ด” ดังในวรรคที่ว่า

สามสิบสามเศียรโสกา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตนรุจี	
งาหนึ่งเจ็ด โบกขรณี	สระหนึ่งข้อมมิ

เจ้าดอกอุบลบันดาล

กอหนึ่งเจ้าดอกดวงมัลย์

ดอกหนึ่งแบ่งบาน

มีกลีบได้เจ้ากลีบผกา

กลีบหนึ่งมีเทพธิดา

เจ้าองค์โสภา

แน่นน้อยลำพางพาล

นางหนึ่งยอมมีบริวาร

อีกเจ้าเขาวมาลย์

ล้วนรูปนิรมิตมารยา

กวีใช้คำว่า “เจ้า” ในแต่ละความหมาย ได้แก่ เจ้าเงาะ, เจ้าโบกขรณี, เจ้าดอกอุบล, เจ้าดอกดวงมัลย์, เจ้ากลีบผกา, เทพธิดาเจ้าองค์, บริวารอีกเจ้าเขาวมาลย์ การที่กวีใช้คำว่าเจ้ามาอธิบายลักษณะของสิ่งต่างๆ แบ่งย่อยออกไป เป็นเพราะความเชื่อ ในเรื่องการนับถือเขาสัตว์บริภัณฑ์ ซึ่งมีอยู่ 7 ลูก

- ใช้คำว่า “กลีบ” ดังในวรรคที่ว่า

“กอหนึ่งเจ้าดอกดวงมัลย์

ดอกหนึ่งแบ่งบาน

มีกลีบได้เจ้ากลีบผกา

กลีบหนึ่งมีเทพธิดา

เจ้าองค์โสภา

แน่นน้อยลำพางพาล”

กวีใช้คำว่า “กลีบ” ดังในวรรคที่ว่า “มีกลีบได้เจ้ากลีบผกา” ใช้เพื่อความชัดเจนของคำ ในความหมายที่ว่า มีกลีบ ดอกบัวอยู่ 7 กลีบ

การปรุงแต่งคำ ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการปรุงแต่งคำ โดยการสรรคำ ที่ให้เกิดภาพ เสียง และให้เล่นสัมผัส ตรงกับฉันทลักษณ์ การเล่นคำ พบการเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ คำซ้อน และคำพ้องรูปพ้องเสียง และการใช้คำซ้ำกัน เพื่อแบ่งส่วนของการอธิบายตามความเชื่อของกวี

จะเห็นได้ว่า ทั้งการสรรคำ เล่นคำ และซ้ำคำ เป็นกลวิธีสำคัญที่กวีปรุงแต่งคำบทให้มีความหมายลึกซึ้ง ถึงแม้ว่าคำประพันธ์ประเภทกาพย์ จะมีจำนวนคำน้อย ทำให้การสื่อความหมายน้อยไปแต่ด้วย การสรรคำที่ดี มีความหมาย เหมาะกับบริบท เล่นคำที่หลากหลาย และซ้ำคำเพื่อเน้นความ ทำให้บทอาขยานเกิดสุนทรียรสทางเสียง และความหมายที่สมบูรณ์

3. การปรุงแต่งความ กวีใช้วิธีการปรุงแต่งความ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ พบการใช้ภาพพจน์ ดังนี้

3.1.1 อติพจน์ เป็นการเปรียบเทียบโดยการกล่าวข้อความที่เกินจริง มักเปรียบเทียบในเรื่องปริมาณว่ามีมากเกินไป มีเจตนาเน้นข้อความนั้นให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น

พบในบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

สามสิบสามเศียร โสกา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตนรูจี	
งาหนึ่งเจ็ด โบกขรณี	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล	
กอหนึ่งเจ็ดคอกดวงมาลัย	ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสกา
แน่นน้อยลำพานงพาล	
นางหนึ่งย่อมมีบริวาร	อีกเจ็ดเขาวมาลัย
ล้วนรูปนิรมิตมารยา	
จับระบำรำร่ายสายหา	ชำเลื่องหางตา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร	
มีแก้ววิมานงามบรร	ทุกเทศกฤษุช
ดั่งเวไชยันต์อมรินทร์	

ก็กล่าวถึงช้างที่เนรมิตขึ้นจากจินตนาการของตน โดยมีรูปร่างที่พิสดารแตกต่างจากช้างทั่วไป เช่น มีหัวสามสิบสามหัว หัวหนึ่งมี 7 งา สวยงามดั่งเพชร เป็นต้น

3.1.2 อุปมา เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง เหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำเชื่อมเหล่านี้เหมือน ราวกับ เปรียบ ดุจ ประดุจ ดั่ง ดั่ง เฉก เช่น เพียง เพียง ประหนึ่ง ถนัด กล เล่ห์ ปีมว่า ปาน ครุณา ปูน พ่าง ละม้าย แม้น

พบในบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

“สามสิบสามเศียร โสกา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตนรูจี”	
“จับระบำรำร่ายสายหา	ชำเลื่องหางตา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร”	

“มีแก้ววิมานงามบวร ทุกเทศกฤษณ
ดั่งเวไชยันต์อมรินทร์”

กวีใช้อุปมาโวหาร เพื่อเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีการใช้คำเชื่อมโยง ดังนี้ “เศียรหนึ่งเจ้าคาง ดั่งเพชรรัตนบุรี” กวีได้เปรียบเทียบงาเจ็ดงาแน่นว่ามีความงามเหมือนเพชรที่ส่องประกายเจิดจ้า “ชำเลื่องหางตา ทำที่ตั้งเทพอัปสร” กวีเปรียบเทียบที่แปลงกายมา ล้วนทำท่าที่เหมือนกับนางฟ้าที่อยู่บนสวรรค์ “ทุกเทศกฤษณ ดั่งเวไชยันต์อมรินทร์” กวีเปรียบเทียบว่าทุกหัวของช้างมีวิมานแก้วที่สวยงามเหมือนกับรถทรงของพระอินทร์

พบการใช้อุปมาในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน ดังนี้	
สรमुखมุขี่ด้าน	<u>เพียง</u> พิมานผ่านเมฆมา
ม่านกรองทองรงจนา	หลังคาแดงแย่งมังกร
สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแวววับจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	<u>ดั่ง</u> ร้อนฟ้ามาแดนดิน
สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
<u>เพียง</u> หงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเดือนดางม

กวีใช้ภาพจน์แบบอุปมา ในการเปรียบเทียบกระบวนเรือกับความงาม ที่เกิดขึ้นบนสวรรค์ ได้แก่ “สรमुखมุขี่ด้าน เพียงพิมานผ่านเมฆมา” กวีใช้คำว่า เพียง เป็นคำเชื่อมเพื่อเป็นการเปรียบเทียบความงามของมุขทั้งสี่ด้านเหมือนกับพิมาน หรือที่อยู่ของเทวดา “เรียบเรียงเคียงคู่จร ดั่งร้อนฟ้ามาแดนดิน” กวีใช้ คำว่า ดั่ง ในการเชื่อมโยงประโยคเพื่อเปรียบเทียบว่า เรือมีความงดงามเหมือนกับเรือที่ร้อนมาจากสวรรค์แล้วมาลอยอยู่ ณ ที่แห่งนี้ และ “เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์ลินลาศ เลื่อนเดือนดางม” กวีใช้คำว่า เพียง เป็นคำเชื่อม เรือสุวรรณหงส์ ที่มีความงดงาม เหมือนกับ หงส์ ที่เป็นพาหนะของพระพรหม ที่ลอยมาให้คนทั่วไปได้ชื่นชม

การใช้ภาพจน์ ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของบทอาขยาน ภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา พบภาพจน์แบบอุปมา และอติพจน์ ในการเปรียบเทียบสิ่งที่ยกมาเพื่อให้มองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน

3.2 การใช้โวหาร พบการใช้โวหาร ดังนี้

3.2.1 พรรณนาโวหาร พบการใช้โวหารในบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

 อินทรชิตบิดเบือนกาอิน เหมือนองค์อมรินทร์

ทรงคชเอรಾವัณ	
ข้างนิรมิตฤทธิ์แรงแข็งขัน	เฟือกผ่องผิวพรรณ
สีสังข์สะอาดโอพาร์	
สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตน์รูจี	
งาหนึ่งเจ็ด โบกขรณี	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล	
กอหนึ่งเจ็ดดอกดวงมาลย์	ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสภา
แน่นน้อยลำพานงพาล	
นางหนึ่งย่อมมีบริวาร	อีกเจ็ดเขาวมาลย์
ล้วนรูปนิรมิตมารยา	
จันระบำรำร่ายสายหา	ชำเลื่องหางตา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร	
มีแก้ววิมานงามบวร	ทุกเทศกฤษุช
ดั่งเวไซยันต์อมรินทร์	

กวีใช้พรรณนาโวหาร เพื่อให้รายละเอียดที่ชัดเจน โดยมีการเปรียบเทียบให้เห็น
 ยิ่งใหญ่ อลังการ ของเอรಾವัณ ซึ่งเอรಾವัณ หรือไอยรวัณ เป็นเทพบุตรองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นบริวารของพระ
 อินทร์ เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปที่ใด เอรಾವัณเทพบุตร ก็จะนิมิตตนเป็นช้างทรง ให้กับพระอินทร์
 รายละเอียดของช้างเอรಾವัณ เริ่มตั้งแต่การบรรยาย ลักษณะ สี หัว งา และสิ่งที่อยู่บนงา แต่ละงาของช้าง
 เอรಾವัณ ให้ทั้งรายละเอียด ความใหญ่โต ความพิสดาร เป็นต้น

พบในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือ กระบวน ดังนี้

พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือคันทันงามเฉิดฉาย
กึ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนยากร
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครถันครันครันฟอง
เรือครุฑยุคนาคหิว	ถวัลลอยมาพาผันผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องโห่เห่โื้อ่เห่มา

สรุขมขุขี่ด้ำน	เพ็ญงพิมำนผ่นเมมหม
ม่านกรองทองรจนำ	หล่งคำแดงแ่งม่งกร
สมรรถชั้ไกรคำบแ่ก้ว	แสงเวววับจับสำคร
เร็บบเร็ยงเค็ยงคู่จร	ดั่งร่อนฟำมำเดนดิน
สุวรรมหงส์ทรงพู่ห้อย	งำมชคช้อยลลยหล่งสินธุ์
เพ็ยงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลศลล่อนเต็ยงค้ำม
เร็ยชั้ไวว่องวี่ง	รวดเร็วจริงยี่งอย่งลม
เส็ยงเส้ำเร้ำระคม	หม่มท้ำยเ็ยงเดินคู่กัน

กวีใช้โวหารแบบพรรณนา กระบวนเรือพระที่นั่ง และเรืออื่นๆ ให้เห็นภาพกระบวนเรือที่งดงาม และฝีพาย ที่มีความพร้อมเพรียง มีการเปรียบเทียบให้เห็นจริง เกิดจินตภาพ ที่สวยงาม เพราะการตกแต่งกระบวนเรือ และเสียงของการเห่เรือที่มีความลึกลับ และจังหวะที่พร้อมเพรียง

การใช้โวหารในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ของบทอาขยาน พบการใช้โวหารแบบพรรณนา เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งใจ และมองเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

3.3 การลำดับเนื้อความ กวีใช้วิธีการปรุงแต่งเนื้อความ ดังนี้

3.3.1 เรียงเนื้อความที่มีความสำคัญเท่าๆกันเรียงลำดับตามกันไปอย่างมีระเบียบ พบในบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

“อินทรีชิตบิเด็ยงค้ำยิน เหมือนองค้อมรินทร์
ทรงคชเอราวัณ
ช้างนิรมิตฤทธิ์แรงแข็งขัน เผือกผ่องผิวพรรณ
สีสังข์สะอาดโอพาร์”

เป็นการเรียงความ หรือการจัดระเบียบการเล่า โดยเรียงข้อความที่มีความสำคัญเท่าๆกัน เคียงขนานกันไป โดยเริ่มกล่าวถึง ตัวช้าง ผีพรรณ เสียร สิ่งประดับบนเศียรช้าง จนกระทั่งจบบท

3.3.2 เรียงลำดับความให้เนื้อหาเข้มข้นหรือลดหลั่นกันไปตามลำดับ พบในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน ดังนี้

“พระเสด็จโดยแคนชล
กิ่งแก้วแพรวพรรณราย
นาวาแน่นเป็นขนัด
เร็วรีวทิวรงสลอน

ทรงเร็ยค่นงำมเจ็ดฉาย
พำยอ่อนหยับจับงำมงอน
ล้วนรูปสัตัวแสนยำกร
สำครล่นคร่นครั้นฟอง”

กวีเรียงเนื้อความ ตามความสำคัญลดหลั่นกันไป โดยกล่าวถึงวีรเวือชบวน เริ่มจาก เรือคัน เรือครุฑ เรือสมรรถชัย เรือยไปจนกระทั่งจบบท

การปรุงแต่งความ ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของบทธาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา และอติพจน์ พบการใช้โวหารแบบพรรณนา และพบการลำดับความ โดยการเนื้อความที่มีความสำคัญเท่าๆกันเคียงขนานกันไป และเรียงลำดับความให้เนื้อหาเข้มข้น หรือลดหลั่นกันไปตามลำดับ ขึ้นไปตามลำดับ อย่างมีระเบียบจนจบบท

สรุป

การสร้างสุนทรียรสในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของบทธาขยานระดับมัธยมศึกษา ใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง โดยการเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ถึงแม้ว่าจำนวนคำของกาพย์จะน้อยกว่ากลอน แต่การเล่นสัมผัสสระและสัมผัสอักษรในวรรค ถือว่าแพรวพราวมาก ทั้งสัมผัสสระชนิดกัน และ สัมผัสอักษรชนิดกัน มีความโดดเด่นมากที่สุด ซึ่งทำให้บทกวีมีความไพเราะทางเสียง เหมาะที่จะนำไปท่องและจดจำต่อไป

การปรุงแต่งคำ โดยการสรรค่าง่ายๆที่เหมาะสมกับบริบท สรรค้ำเพื่อให้เกิดภาพและเพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร โดยการเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ คำซ้อน และคำพ้องรูปพ้องเสียง และการซ้ำคำ ซึ่ง เป็นปรุงแต่งคำให้มีความหมายลึกซึ้ง ถึงแม้ว่าคำประพันธ์ประเภทกาพย์ จะมีจำนวนคำน้อย ทำให้การสื่อความหมายน้อยไปด้วย แต่การสรรค้ำที่ดี มีความหมาย เหมาะกับบริบท เล่นคำที่หลากหลาย และซ้ำคำเพื่อเน้นความ ทำให้บทธาขยานเกิดสุนทรียรสทางเสียง และความหมายที่สมบูรณ์

การปรุงแต่งความ โดยการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา เปรียบเทียบให้เห็นภาพที่ชัดเจน การใช้โวหารแบบพรรณนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายอย่างลึกซึ้ง เห็นภาพที่กระจ่างชัด และ การลำดับเนื้อความ เพื่อให้รายละเอียดที่เกิดจากการเรียบเรียงอย่างมีระบบ เดินความได้อย่างน่าสนใจ

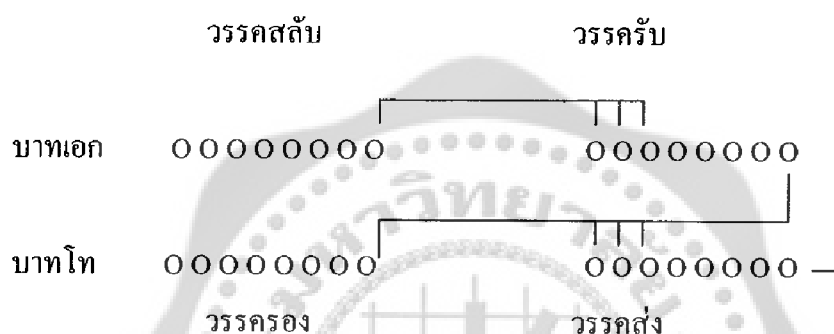
จะเห็นได้ว่า ทั้งการปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และปรุงแต่งความ ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ของบทธาขยานระดับมัธยมศึกษา เป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการสร้างความงามทางสุนทรียรสให้กับบทธาขยาน ให้มีคุณค่า ทั้งทางเสียงและความหมาย เพื่อให้เหมาะสมที่จะนำมาให้เด็กได้อ่าน ได้จดจำ เกิดความประทับใจ และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป

4. กลอน

คำประพันธ์ประเภทกลอนเป็นคำประพันธ์ที่เกิดขึ้นหลังสุดในบรรดาคำประพันธ์ทั้งหมด แต่เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย เพราะแต่งง่าย ลักษณะบังคับของกลอนมีดังนี้

คณะ บทหนึ่งมี 2 บาท เรียกว่าบาทเอก บาทโท ในบาทหนึ่งๆมี 2 วรรค เรียกว่าวรรคสลับ วรรครับ อยู่ในบาทเอก วรรครอง วรรคส่ง อยู่ในบาทโท และในวรรคหนึ่งๆมี 6-9 คำ แต่โดยมากนิยม 8 คำเป็นเกณฑ์

สัมผัส มีสัมผัสนอก และสัมผัสใน ดังนี้

สัมผัสนอก คำสุดท้ายของวรรคสลับ (ใช้ได้ทั้ง 5 เสียง แต่เสียงสามัญไม่เพราะ) สัมผัสกับ คำที่ 1-5 ในวรรครับ แต่นิยมคำที่ 3 ซึ่งห้ามลงเสียงสามัญ แต่นิยมลงเสียงจัตวา คำสุดท้ายของวรรครับ สัมผัสกับ คำสุดท้ายของวรรครอง ซึ่งห้ามมีเสียงวรรณยุกต์ซ้ำกัน และห้ามเสียงจัตวา แต่นิยมใช้เสียงสามัญ คำสุดท้ายของวรรครอง สัมผัสกับคำที่ 1-5 แต่นิยมคำที่ 3 ในวรรคส่ง คำนี้ห้ามเสียงจัตวา แต่นิยมเสียงสามัญมากที่สุด และคำสุดท้ายของวรรคส่ง ส่งสัมผัสในบทต่อไป

สัมผัสใน มีทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ซึ่งไม่ได้บังคับ แต่เป็นที่นิยมกันทั่วไป ยังมีมากยิ่งเพราะ และนิยมสัมผัสสระ มากกว่าสัมผัสอักษร ตอนต้น ตั้งแต่ ที่ 1-4 เลือกคำสัมผัสใส่ตรงไหนก็ได้ ใช้สัมผัสชนิด หรือสัมผัสกันก็ได้ ตอนท้าย ตั้งแต่ 5-8 นิยมสัมผัสกัน เพราะ ถ้าได้คู่สัมผัสคือ 5 , 7 นั้นมีเสียงยาวหรือหนัก (กรุ) และคำคั้น คือ 6 นั้น ให้มีเสียงเบา (ลหุ) ยิ่งสละสลวยมากขึ้น วรรคหลัง ตอนต้น นิยมคำที่ 3 ตอนท้าย คำเชื่อมอยู่ในคำที่ 3 ก็ให้วางสัมผัสอย่างเดียวกับตอนท้ายของวรรคหน้า สัมผัสอักษร ให้สลับกันไปกับสัมผัสสระ เหมาะตรงไหนก็วางไม่ได้จำกัด และสัมผัสชนิดจะใช้ติดกันเรียงไปก็คำก็ได้ ส่วนสัมผัสคั้นจะมีก็คำก็ได้ เช่นกัน อยู่ที่ความไพเราะเป็นหลัก

คำประพันธ์ประเภทกลอน คำสัมผัสบังคับอยู่ที่คำสัมผัสนอก ส่วนสัมผัสใน เป็นการเพิ่มความไพเราะยิ่งขึ้น แต่ถ้าหากใช้ถ้อยคำไม่ได้ความชัดเจนก็ใช้ไม่ได้ กลอนบางบทมีแต่สัมผัสนอก และ ใช้ถ้อยคำเหมาะสม เข้าใจความได้ชัดเจน กินใจผู้อ่านก็นับว่าเป็นกลอนที่ดีได้เหมือนกัน (อุปกิตศิลปสาร, 2541: 358-366)

จากการวิเคราะห์บทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบว่าแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอน จำนวน 16 เรื่อง ได้แก่ นิราศภูเขาทอง บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิสาขกรรมา อิศรญาณภายิต รามเกียรติ์ วัฒนธรรม พอใจให้สุข พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ พระอภัยมณี ตอน อุศเรนตีเมืองผลึก พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีตีเมืองใหม่ อิเหนา ตอน ตีกะหมังกุหนิง นิราศพระบาท สวรรค์ชั้นกวี อยู่เพื่ออะไร วารีดุริยางค์ อิเหนา ตอน สังคามาระตาแต่งง้า และ ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ซึ่งทั้ง 16 เรื่อง แต่งด้วยคำประเภทกลอนแบบต่างๆ ดังนี้ กลอนแปด 8 เรื่อง กลอนนิราศ หรือกลอนเพลงยาว 3 เรื่อง กลอนบทละคร 3 เรื่อง และกลอนเสภา 2 เรื่อง

การปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ในคำประพันธ์ประเภทกลอน ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา ดังนี้

1.การปรุงแต่งเสียง ในคำประพันธ์ประเภทกลอน ความไพเราะของคำประพันธ์ประเภทนี้ ขึ้นอยู่กับคำสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ยังมีทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร มากเท่าใดก็ ยิ่งเพิ่มความไพเราะ เสนาะทางเสียงยิ่งขึ้น ดังนี้

1.1 การเล่นเสียงสัมผัสใน คำประพันธ์ประเภทกลอน ทั้ง 16 บท มีคำสัมผัสในทุกบท แต่ บทที่มีสัมผัสในที่แพรวพราว ดังนี้

มาถึงบางครณิทวีโสภ	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็จ่านี้	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยกา
ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า	ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มีมอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย
ไอ้สามัญผ่นแปรไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างเขียงชายหญิงทั้งวิสัย
นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด
ถึงบางพุดพุดคือเป็นศรีศกดิ์	มีคนรักรสดีอวยอ่อยจิต
แม่นพุดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา

พระสุนทรโวหาร(ภู่)

ในนิราศภูเขาทอง มีการปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นสัมผัสในแทบทุกวรรค ทั้งสัมผัสสระ 2 คู่ พบ 10 วรรค 1 คู่ พบ 9 วรรค และไม่มีการเล่นสัมผัสสระเพียง 1 วรรคเท่านั้น คือ ในวรรค “ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย” สัมผัสอักษร พบ 18 วรรค ไม่มีสัมผัสอักษร 2 วรรค คือ “ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา” และ “ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด”

การเล่นสัมผัสสระ และสัมผัสอักษรแทบทุกวรรค ทำให้กลอนมีความไพเราะคล้องจอง รื่นหู ง่ายแก่การจดจำ จึงเหมาะที่จะเป็นบทอาขยาน ดังนี้

1.1.1 การเล่นสัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิดกัน ดังนี้

- “ยามวิโยคยากใจให้สะอื่น” สัมผัส ใจ กับ ให้
- “เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก้เท่านี้” สัมผัส ร้าย กับ กาย
- “ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ” สัมผัส (หนาม)เหน็บ กับ เจ็บ
- “ผู้หญิงเกล้ามวงามตามภาษา” สัมผัส งาม กับ ตาม
- “เคี้ยวนี้มอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา” สัมผัส มอญ กับ ถอน
- “ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย” สัมผัส เขม่า กับ เหมือน
- “ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง” สัมผัส(สา)มัญ กับ ผัน(แปร)
- “เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงทั้งวิสัย” สัมผัส หญิง กับ ทั้ง
- “นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ” สัมผัส จิต กับ คิด
- “แม่นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร” สัมผัส ชั่ว กับ ตัว

1.1.1.2 สัมผัสสระกันกัน ดังนี้

- “มาถึงบางกรณีทวิโสภ” สัมผัส (ธ)ณี กับ (ท)วิ
- “ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น” สัมผัส แน่น กับ แผ่น
- “ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร” สัมผัส แสน กับ แดน
- “ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย” สัมผัส (พสุ)ธา กับ อา(ศัย)
- “ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ” สัมผัส แสบ กับ (คับ)แคบ
- “เหมือนนกไรรังเรออยู่เอกา” สัมผัส (รัง)เร่ กับ เอ(กา)
- “ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า” สัมผัส มอญ กับ ก่อน
- “เคี้ยวนี้มอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา” สัมผัส จุก กับ ตุ๊ก(ตา)
- “ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง” สัมผัส(ผัน) แปร กับ แท้(เที่ยง)
- “นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ” สัมผัส หมาย กับ หลาย
- “ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด” สัมผัส หนึ่ง กับ พึง
- “ถึงบางพูดพูดคือเป็นศรีศักดิ์” สัมผัส ดี กับ ศรี(ศักดิ์)
- “มีคนรักรดถ้อยอร่อยจิต” สัมผัส ถ้อย กับ (อ)ร่อย
- “แม่นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร” สัมผัส ตาย กับ (ทำ)ลาย
- “จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา” สัมผัส (ม)นุษย์ กับ พุด

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิด ดังนี้

“ขามวิโยคยากใจให้สะอื่น” สัมผัส (วิ)โยค กับ ขาก

“ไอ้สุรานาแน่นเป็นแผ่นพื้น” สัมผัส หนา กับ แน่น

และ แผ่น กับ พื้น

“ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ” สัมผัส นาม กับ เหน็บ

และ คับ กับ แคบ

“เหมือนนกไรรังเร่ออยู่เอกา” สัมผัส ไร รัง เร

“ถึงเกร็ดข่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า” สัมผัส ก่อน กับ เก่า

“ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง” สัมผัส แท้ กับ เที่ยง

“เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงทั้งวิสัย” สัมผัส อย่าง กับ เยี่ยง

“นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ” สัมผัส หมาย กับ มี

“ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์” สัมผัส ศรี กับ ศักดิ์

“มีคนรักรสดีออร่อยจิต” สัมผัส รัก กับ รส

“แม่นพุดชั่วตัวตายทำลายมิตร” สัมผัส ตัว กับ ตาย

“จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา” สัมผัส เพราะ กับ พุด

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“มาถึงบางกรณีทวิโสภ” สัมผัส ฐ(กรณี) กับ ท(วิ)

“ขามวิโยคยากใจให้สะอื่น” สัมผัส ขาม กับ (วิ)โยค

“ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร” สัมผัส สี่ กับ สอง

“เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็เท่านี้” สัมผัส ร้าย กับ เรา

“ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ” สัมผัส เจ็บ กับ ใจ

“ถึงเกร็ดข่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า” สัมผัส เกร็ด ก่อน เก่า

“ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง” สัมผัส (สา)มัญ กับ ไม่

“เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงทั้งวิสัย” สัมผัส ย่าง เยี่ยง หญิง

“ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด” สัมผัส ใคร กับ คิด

“มีคนรักรสดีออร่อยจิต” สัมผัส รัก รส (อ)ร่อย

“แม่นพุดชั่วตัวตายทำลายมิตร” สัมผัส แม่น กับ มิตร

“จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา” สัมผัส จะ กับ จา และ ใน กับ

(ม)นุษย์

จะเห็นได้ว่า กวีปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระชนิดกัน สระกันกัน และอักษรชนิดกัน อักษรกันกัน ซึ่งพบมากมายในแต่ละวรรค ทำให้บทอาขยานบทนี้มีความไพเราะทางเสียงมากเป็นพิเศษ ทำให้จดจำง่าย และเหมาะที่จะใช้เป็นบทท่องจำอย่างยิ่ง

ใน พระอภัยมณีตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ พบการเล่นสัมผัสในที่ไพเราะซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสุนทรภู่ ดังนี้

พระโหมยขององค์อภัยมณีนาถ	เพลินประพาสพิศดูหมุ่มัจฉา
เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา	ค่อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล
ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่	ขึ้นฟองฟูฟ่องฟองละอองฝน
ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างคำจร
กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้น โบกหาง	ลอยส้างกลางกระแสนแลสลอน
มังกรเกี่ยวเลียวลอดกอดมังกร	ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าเผ่น	ขึ้นลอยเล่นเลียวลัดจวดเฉวียน
ตะเพียนทองท่องน้ำนำตะเพียน	คายนเคียรดูเพลินจนเกินมา
เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชอุ่ม	โจัดตะคุ่มเคียงเคียงเรียงรุกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา	จะเลขวาควันกลุ่มกลุ่ม โขยม
จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกหวาดองค์พระทรงโหม
ฟังสำเนียงเสียดลิ้นดังครื้น โครม	ยิ่งทุกข์โหมนัสในฤทัยทวิ

สุนทรภู่

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิด ดังนี้

“พระโหมยขององค์อภัยมณีนาถ” สัมผัส (โหม)ยง กับ องค์

“เพลินประพาสพิศดูหมุ่มัจฉา” สัมผัส ดู กับ หมู่

“เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา” สัมผัส (ฉ)ลาม กับ ตาม

“ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่” สัมผัส อยู่ กับ คู่

“ลอยส้างกลางกระแสนแลสลอน” สัมผัส (ส)้าง กับ กลาง

และ (กระ)แส กับ แล

“มังกรเกี่ยวเลียวลอดกอดมังกร” สัมผัส เกี่ยว กับ เลี้ยว

และ ลอด กับ กอด

“เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชอุ่ม” สัมผัส (ละ)เมาะ กับ เกาะ

“โจัดตะคุ่มเคียงเคียงเรียงรุกษา” สัมผัส เคียง กับ เรียง

“จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา” สัมผัส ซ้าย กับ สาย

และ (ส)มุทร กับ สุด

“จะแลขวาควันคลุ้มคลุ้มโพยม” สัมผัส คลุ้ม กับ กลุ้ม

“ฟังสำเนียงเสียงคลื่นคังครื้นโครม” สัมผัส (สำ)เนียง กับ เสียง

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน ดังนี้

“ค่อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล” สัมผัส คล้าย กับ สาย(ชล)

“ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่” สัมผัส (ฉ)นาก กับ จาก

“ขึ้นฟองฟู่ฟ่นฟองละอองฝน” สัมผัส ฟอง กับ (ละ)ออง

“บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างคำจร” สัมผัส น้ำ กับ คำ

“ประชุมช่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน” สัมผัส ชล กับ วน(เวียน)

“ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าแผ่นดิน” สัมผัส ท่า กับ ม้า

“ขึ้นลอยเล่นเดี่ยวลัดฉวัดเฉวียน” สัมผัส ลัด กับ (ฉ)วัด

“คาบเคียวคูเพลินจนเกินมา” สัมผัส เพลิน กับ เกิน

“จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ” สัมผัส แสง กับ แฝง

“ให้วิเวกวาคองค์พระทรงโถม” สัมผัส องค์ กับ ทรง

“ยิ่งทุกข์โถมน้ำสโนฤทัยทวี” สัมผัส ใน กับ (ฤ)ทัย

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิด ดังนี้

“พระโหมขององค์อภัยมณีนาถ” สัมผัส องค์ กับ อ(ภัย)

“เพลินประพาสพิศดูหม่มัจฉา” สัมผัส (ประ)พาส กับ พิศ และ หมู่ กับ

มัจ(ฉา)

“เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา” สัมผัส (ฉ)ลาม กับ ล้วน

“ค่อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล” สัมผัส ค่อย เคลื่อน คลาด

คล้าย

“ขึ้นฟองฟู่ฟ่นฟองละอองฝน” สัมผัส ฟอง กับ ฟู่

“บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างคำจร” สัมผัส ผุด กับ พ่น

“มังกรเกี่ยวเกี่ยวตลอดคอดมังกร” สัมผัส (มัง)กร กับ เกี่ยว

“ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าแผ่นดิน” สัมผัส ท่า กับ ท่า และ เหมือน กับ ม้า

“ขึ้นลอยเล่นเดี่ยวลัดฉวัดเฉวียน” สัมผัส ลอย เล่น เลี้ยว ลัด

“ตะเพียนทองท่องน้ำน้ำตะเพียน” สัมผัส ทอง กับ ท่อง และ น้ำ กับ

น้ำ

“คายนเดียวรอุพลินจนเกินมา” สัมผัส ดาย กับ เดียร กับ ดู
 “เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวช่อม” สัมผัส เขา กับ เขียว
 “โชคตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรุกขา” สัมผัส (ตะ)กุ่ม กับ เคียง และ เรียง

กับ รุก(ขา)

“จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา” สัมผัส ซ้าย สาย ส(สมุทร)
 “จะแลขวาควันคลุ้มคลุ้มโพยม” สัมผัส ขวา กับ ควัน
 “ให้วิเวกหวาดคองค์พระทรงโฉม” สัมผัส วิ(เวก) กับ หวาด
 “ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครืนโครม” สัมผัส ครืน กับ โครม
 “ยิ่งทุกข์โทมน์สในฤทัยทวี” สัมผัส ทุกข์ กับ โทม(น์ส)และ (โทม)น์ส

กับ ใน และ (ฤ)ทัย กับ ท(วี)

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“พระโฉมขององค์อภัยมณีนาถ” สัมผัส ม(ณี) กับ นาถ
 “เพลีนประพาสพิศศุหมุมัจฉา” สัมผัส เพลีน กับ (ประ)พาส
 “เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา” สัมผัส เหล่า กับ (ฉ)ลาม
 “ขึ้นฟ่องฟูพ่นฟองละอองฝน” สัมผัส ฟ่อง ฟู ฟอง ฝน
 “ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน” สัมผัส ฝูง กับ แฝง
 “ลอยสล้างกลางกระแสนแลสลอน” สัมผัส ลอย ส(ล้าง) แล ส(ลอน)
 “มังกรเกี่ยวเกี่ยวลอคอดมังกร” สัมผัส เกี่ยว กอด (มังกร)
 “ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน” สัมผัส (ประ)ชุม กับ ชล
 “โชคตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรุกขา” สัมผัส โชค กับ (รุก)ขา
 “จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา” สัมผัส ส(สมุทร) กับ สุด
 “จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ” สัมผัส สุริย์ กับ แสง
 “ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครืนโครม” สัมผัส สำ(เนียง) กับ เสียง

จะเห็นว่าในบทนี้กวีสัมผัสอักษรโดดเด่นมากทั้งสัมผัสเป็นกลุ่ม เป็นคู่ 2 คู่ ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดเสียงไพเราะเป็นพิเศษ ต่างจากบทร้อยกรองทั่วไป จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาเป็นบทอ่านเป็นทำนองเสนาะ เพื่อให้เด็กได้จดจำ และซาบซึ้งในสุนทรียรสทางเสียง

ในบทกวีสวรรค์ชั้นกวี กวีสร้างความงามทางเสียงโดยการเล่นสัมผัสในดังนี้
 สรวงสวรรค์ชั้นกวีจิรัถน์ ผ่องประภัสร์พลอยหาวพราวเวหา
 พริ้งไพเราะเสนาะกรณวณณา สมสมญาแห่งสวรรค์ชั้นกวี

อ้อมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ	อันโอภาสแผ่ผายพรายรังสี
รัศมีมีเพียงเสียงดนตรี	ประทีปที่มรัสสระจังหวะโยน
รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ	สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโผน
โผด้นนั้นผันตนไปด้นโน้น	จังหวะโจนส่งจับรับกันไป
เสียงนกร้องคล้องคำลำนำขับ	ดุริยศัพท์สำนึกเมื่อพฤกษ์ไหว
ไปรยประทีนกลิ่นผกาสุราลัย	เป็นกลิ่นในเวทาศหยาดยินดี
บังคมคัดอัญชติกวีเทพ	ซึ่งสุขเสพย์สำราญมาณศรี
ณภพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี	แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง
ไม่มีเวลาว่ายในภายนำ	เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง
เชิญสดับรับรสบทลอบอง	ซึ่งข้าปองสตุคิกวีเอย
	พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิด ดังนี้

“สำรวจสวรรค์ชั้นกวีรุจิรัตน์” สัมผัส (ส)วรรค กับ ชั้น
“ผ่องประกายพลอยหาวพราวเวหา” สัมผัส หาว กับ พราว
“พริ้งไพเราะเสนาะกรรณวิณณา” สัมผัส กรรณ กับ วิณ(ณา)
“อ้อมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ” สัมผัส (อา)รรณ กับ ชม
“อันโอภาสแผ่ผายพรายรังสี” สัมผัส (แผ่)ผาย กับ พราย
“รัศมีมีเพียงเสียงดนตรี” สัมผัส เพียง กับ เสียง
“รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ” สัมผัส ไม้ กับ ใบ
“โผด้นนั้นผันตนไปด้นโน้น” สัมผัส นั้น กับ ผัน
“จังหวะโจนส่งจับรับกันไป” สัมผัส จับ กับ รับ
“เสียงนกร้องคล้องคำลำนำขับ” สัมผัส ร้อง กับ คล้อง และ คำ กับ

ลำนำ

“ไปรยประทีนกลิ่นผกาสุราลัย” สัมผัส (ประ)ทีน กับ กลิ่น
“เป็นกลิ่นในเวทาศหยาดยินดี” สัมผัส (เว)ทาศ กับ หยาด
“บังคมคัดอัญชติกวีเทพ” สัมผัส คัด กับ อัญ(ชติ)
“ซึ่งสุขเสพย์สำราญมาณศรี” สัมผัส (สำ)ราญ กับ มาณ(ศรี)
“เชิญสดับรับรสบทลอบอง” สัมผัส (ส)ดับ กับ รับ และ รส กับ บท

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน ดังนี้

“ตรวจสวรรค์ชั้นกวีรุจิรัตน์” สัมผัส (ก)วิ กับ (ร)จิ
 “พริ้งไพเราะเสนาะกรรณวิณณา” สัมผัส (ไพ)เราะ กับ เสนาะ
 “อัมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ” สัมผัส (ส)ถาน กับ (วิ)มาน
 “ประทีปที่มรัตสระจังหวะโยน” สัมผัส (ที่มรัต)สระ กับ (จังหวะ)
 “รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ” สัมผัส โบก กับ (สุ)โนค
 “สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโผน” สัมผัส นก กับ ผก(โผน)
 “คูริศัพท์สำนึกเมื่อพฤกษ์ไหว” สัมผัส (สำ)นึก กับ พฤกษ์
 “ไปรยประทีนกลั่นผกาสุราลัย” สัมผัส (ผ)กา กับ (สุ)รา
 “บังคมคัลลัญชวลีกวีเทพ” สัมผัส (อัญช)ลี กับ (ก)วี
 “แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง” สัมผัส ถ้อย กับ ร้อย(กรอง)
 “ไม่มีเวลาว่ายในภายน่า” สัมผัส ว่าย กับ ภาย
 “เนาในฟ้าในดินทั้งดินสอง” สัมผัส ดิน กับ ถิ่น
 “ซึ่งเข้าปองสคูคิกวีเอย” สัมผัส (สคู)คิ กับ (ก)วี

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิดกัน ดังนี้

“ตรวจสวรรค์ชั้นกวีรุจิรัตน์” สัมผัส สรวง กับ สวรรค์
 “ผ่องประภัสร์พลอยหาวพราวเวหา” สัมผัส (ประภัสร์) กับ พลอย
 “พริ้งไพเราะเสนาะกรรณวิณณา” สัมผัส พริ้ง กับ ไพ(เราะ)
 “อัมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ” สัมผัส อัม กับ อา(รณม์) และ (วิ)มาน

กับ มาศ

“อันโอภาสแผ่ผายพรายรังสี” สัมผัส อัน กับ โอ(ภาส) และ แผ่ผาย กับ

พราย

“ประทีปที่มรัตสระจังหวะโยน” สัมผัส (ประ)ทีป กับ ที่(มรัต)

“รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ” สัมผัส (ร)เมียร กับ ไม้ และ ใบ กับ

โบก

“สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโผน” สัมผัส สุด กับ เสนาะ และ ผก กับ

โผน

“เสียงนกร้องคล้อยคำลำน่าขับ” สัมผัส คล้อย กับ คำ

“คูริศัพท์สำนึกเมื่อพฤกษ์ไหว” สัมผัส ศัพท์ กับ สำ(นึก)

“ไปรยประทีนกลั่นผกาสุราลัย” สัมผัส ไปรย กับ ประ(ทีน)

“เป็นคลื่นในเวหาศหยาดยินดี” สัมผัส หยาด กับ ยิน(ดี)

“บังคมคัลอัญชลีกวีเทพ” สัมผัส (บัง)คม กับ คัล
 “ซึ่งสุขเสพย์สำราญมาณศรี” สัมผัส สุข กับ เสพย์ กับ ตำ(ราญ)
 “ณภพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี” สัมผัส โน้น กับ ใน
 “แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง” สัมผัส นี้ กับ ใน
 “ไม่มีเวลาว่ายในภายน่า” สัมผัส ไม่ กับ มี
 “เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง” สัมผัส เนา กับ ใน
 “เชิญสดับรับรศบทบอง” สัมผัส รับ กับ รศ

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน ดังนี้

“สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโผน” สัมผัส เสนาะ กับ นก
 “ไผคั่นนั้นผันตนไปคั่นโน้น” สัมผัส ไผ กับ ผัน นั้น กับ โน้น คน

กับ ต้น

“จังหวะโจนส่งจับรับกันไป” สัมผัส จัง(หวะ) โจน จับ
 “เสียงนกร้องคล้องคำลำน่าจับ” สัมผัส คล้อง คำ จับ
 “ณภพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี” สัมผัส ณ โน้น ใน
 “ไม่มีเวลาว่ายในภายน่า” สัมผัส ใน กับ น่า
 “เชิญสดับรับรศบทบอง” สัมผัส บท กับ (ล)บอง

จะเห็นได้ว่าบทนี้ กวีเล่นสัมผัสสระชนิดกัน สัมผัสสระคั่นกัน สัมผัสอักษรชนิดกัน สัมผัสอักษรคั่นกันมากมาย ซึ่งทำให้เกิดความไพเราะ เสนาะขณะที่อ่าน และทำให้จดจำได้ง่ายเหมาะที่จะนำไปให้เด็กได้ท่องจำอย่างยิ่ง

ในวารวิจิตรยางค์ กวีเล่นสัมผัสใน ดังนี้

จงหยุดชมชื่นใจในใจเถิด	ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน
สมมติจากหัวใจไปทุกตอน	ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลงไว้
สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง	วนและวิ่งคืบและวันวันและไหว
เหมือนถูกกายกำบังกักขังใจ	ใจจึงได้คืบรนทุกหนทาง
กลางคืนคอยเป็นควันอันอัดไว้	ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง
ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์	เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ
เมื่อใจทุกข์กายก็ต้องทนครองทุกข์	ครั้นใจสุขกายก็สุขสนุกสนาน
วนเวียนหว่างทุกข์สุขทุกวันวาร	แล้วสะสมสันดานการเป็นคน

ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง	ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายคืน
ที่โจรของใจไม่เคยจน	ไม่เคยผันไม่เคยพรากจากวงจร
ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อขล้า	วุ่นผวาอ่อนไหวถูกลัดด้อน
เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร็นเย็นแล้วร้อน	ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบฟู
รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก	จึงเหมือนฉากขวากขวางกำบังอยู่
หยุดเสียที่หยุดเกิดเปิดประตู	เพื่อให้รู้และได้เห็นตามเป็นจริง
ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้	ยืนอยู่ได้โดยกพสงบนิ่ง
เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง	แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วคราว
และใจเจ้าจงเป็นเช่นสายน้ำ	ใสเย็นฉ่ำชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน
เพื่อเลี้ยงชีพโลมไล่ให้เบิกบาน	เพียงพองพานผิวแผ้วแล้วผ่านเลย
อิสระเสรีที่จะไหล	ด้วยเพลงไพเราะล้ำรำฉลย
ชมดอกไม้สายลมพรมรำเพย	และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

1.1.1 เล่นสัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิด ดังนี้

- “จงหยุดชมชื่นใจในใจเถิด” สัมผัส (ชื่น)ใจ กับ ใน กับ ใจ
- “ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน” สัมผัส (ก่อ)ไว้ กับ ใน กับ ใจ
- “สมมติจากหัวใจไปทุกตอน” สัมผัส (หัวใจ) กับ ไป
- “ใจจึงช้อนทุกสิ่งจริงลงไว้” สัมผัส สิ่ง กับ จริง
- “วนและวังคืนและวันหวนและไหว” สัมผัส วัน กับ หวน
- “ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง” สัมผัส ไฟ กับ ไป
- “ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์” สัมผัส ถูก กับ ผูก และ พัน กับ

สรร(พางค์)

- “วนเวียนหว่างทุกข์สุขทุกวันวาร” สัมผัส ทุกข์ สุข ทุก
- “แล้วสะสมสันดานการเป็นคน” สัมผัส (สัน)ดาน กับ การ
- “ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง” สัมผัส (วิ)ถี กับ ที่ และ ใจ กับ ได้
- “ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายคืน” สัมผัส (ระ)หว่าง กับ กลาง
- “ที่โจรของใจไม่เคยจน” สัมผัส ใจ กับ ไม่
- “ไม่เคยผันไม่เคยพรากจากวงจร” สัมผัส พราก กับ จาก
- “เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร็นเย็นแล้วร้อน” สัมผัส ก่อ กับ ล่อ และ เร็น กับ

“รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก” สัมผัส เห็น กับ เป็น
 “หยุดเสียที่หยุดเถิดเปิดประตู” สัมผัส เถิด กับ เปิด
 “ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้” สัมผัส เป็น กับ เช่น
 “แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล” สัมผัส (ฤ)ดู กับ อยู่
 “เพื่อเลี้ยงชีพโลมไล่ให้เบิกบาน” สัมผัส ไล่ กับ ให้
 “เพียงพ้องพานผิวแผ่วแล้วผ่านเลย” สัมผัส (ผิว)แผ่ว กับ แล้ว
 “อิสระเสรีที่จะไหล” สัมผัส (เสรี) กับ ที่
 “ด้วยเพลงไพเราะล้ำรำเจอลย” สัมผัส ล้ำ กับ รำ
 “ชมดอกไม้สายลมพรมรำเพย” สัมผัส ลม กับ พรม

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน ดังนี้

“สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง” สัมผัส เอ๋ย กับ เคย
 “เหมือนถูกกายกำบังกักขังใจ” สัมผัส (กำ)บัง กับ (กัก)ขัง
 “ใจจึงได้คืนรนทุกหนทาง” สัมผัส (คืน)รน กับ หน(ทาง)
 “เป็นสื่อกลางแก้ไขรับใช้การ” สัมผัส ใจ กับ ใช้
 “ครั้นใจสุขกายก็สุขสนุกสนาน” สัมผัส สุข กับ (ส)นุก
 “ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า” สัมผัส เหนื่อย กับ เมื่อย
 “วุ่นขวาววุ่นไหวถูกไล่ต้อน” สัมผัส ไหว กับ ไล่
 “รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก” สัมผัส ไป กับ ใจ
 “เพื่อให้รู้และได้เห็นตามเป็นจริง” สัมผัส ให้ กับ ได้ และ เห็น กับ เป็น
 “ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง” สัมผัส ภพ กับ (ส)งบ
 “เพื่อแผ่ร่วมและเป็นหลักให้พักพิง” สัมผัส หลัก กับ พัก(พิง)
 “และขึ้นเซยกับชีวิตทุกทิศทาง” สัมผัส (ชี)วิต กับ ทิศ(ทาง)

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรชนิด ดังนี้

“จงหยุดชมชื่นใจในใจเถิด” สัมผัส ชม กับ ชื่น
 “ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน” สัมผัส เกิด กับ ก่อ
 “สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง” สัมผัส ใจ กับ เจ้า
 “วนและวังคั้นและวันห้วนและไหว” สัมผัส วัน กับ ห้วน
 “เหมือนถูกกายกำบังกักขังใจ” สัมผัส กาย กับ กำ(บัง)
 “ใจจึงได้คืนรนทุกหนทาง” สัมผัส ใจ กับ จึง และ ได้ กับ คืน
 “กลางคืนคอยเป็นควันอันอัดไว้” สัมผัส คืน กับ คอย และ อัน กับ อัด

“เป็นสื่อกลางแก้ไขรับใช้การ” สัมผัส กลาง กับ แก้
 “เมื่อใจทุกข์กายก็ต้องทนครองทุกข์” สัมผัส กาย กับ ก็
 “วนเวียนหว่างทุกข์สุขทุกวันวาร” สัมผัส วน เวียน หว่าง และ วัน กับ

วาร

“แล้วสะสมสันดานการเป็นคน” สัมผัส สะสม กับ สัน(ดาน)
 “ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง” สัมผัส (วิ)ถิ กับ ที่ และ เที่ยว กับ ท่อง
 “วุ่นผวาอ่อนไหวถูกไล่ค้อน” สัมผัส (ผ)วา ว่อน ไหว
 “เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร้นเข็นแล้วร้อน” สัมผัส ล่อ แล้ว เร้น และ แล้ว

กับ ร้อน

“ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบพู่” สัมผัส พัก ผ่อน เพียง และ เฝ้า

กับ แปบ พู่

“รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก” สัมผัส เป็น กับ ไป
 “จึงเหมือนฉากขวากขวางกำบังอยู่” สัมผัส ขวาก กับ ขวาง
 “หยุดเสียวที่หยุดเถิดเปิดประตู” สัมผัส เปิด กับ ประตู
 “ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง” สัมผัส ยืน กับ อยู่ และ ได้ กับ โดย
 “เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง” สัมผัส เพื่อ กับ แผ่ และ ร่ม กับ

และ

“แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล” สัมผัส พริ้ง กับ พลัด
 “และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ” สัมผัส ใจ กับ เจ้า กับ จัก
 “ใสเย็นจ๋าชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน” สัมผัส จ๋า กับ ชื่น แล้ว กับ ไหล

และ แผ้ว กับ ผ่าน

“เพื่อเลี้ยงชีพโลมไล่ให้เบิกบาน” สัมผัส โลม กับ ไล่
 “เพียงพ้องพานผิวแผ้วแล้วผ่านเลย” สัมผัส เพียง พ้อง พาน ผิว แผ้ว
 “ด้วยเพลงไพเราะล้ำรำเผลย” สัมผัส เพลง กับ ไพ(เราะ)
 “และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง” สัมผัส ชื่น กับ เชย และ ทุก กับ ทิศ

ทาง

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคันกัน ดังนี้

“จงหยุดชมชื่นใจในใจเถิด” สัมผัส จง กับ ใจ
 “ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน” สัมผัส เกิด ก่อ ก่อน
 “สมมติจากหัวใจไปทุกตอน” สัมผัส จาก กับ (หัว)ใจ
 “ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลงไว้” สัมผัส ซ่อน กับ สิ่ง

“วนและวังคั้นและวันห้วนและไหว” สัมผัส วน วัง วัน ห้วน ไหว
 “เหมือนถูกกายกำบังกักขังใจ” สัมผัส กาย กำ(บัง) กัก(ขัง)
 “ใจจึงได้คั่นรนทุกหนทาง” สัมผัส ทุก กับ ทาง
 “กลางคั่นคอยเป็นควันอันอัดไว้” สัมผัส คั่น คอย ควัน
 “ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง” สัมผัส กลาง กับ ก็ และ เป็น กับ

ไป

“ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์” สัมผัส พัน กับ (สรรพ)ปางค์
 “เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ” สัมผัส กลาง แก่ การ
 “เมื่อใจทุกซ์กายก็ต้องทนครองทุกซ์” สัมผัส ทน กับ ทุกซ์
 “วนเวียนหว่างทุกซ์สุขทุกวันวาร” สัมผัส วนเวียน กับ วันวาร
 “ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง” สัมผัส ทุก กับ ที่ กับ เที่ยวท่อง
 “ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายคั่น” สัมผัส ล้วน กับ ล่อง กับ

ระ(หว่าง)

“ที่โคจรของใจไม่เคยจน” สัมผัส โค(จร) กับ เคย และ (โค)จร กับ

ใจ จน

“ไม่เคยพันไม่เคยพรากจากวงจร” สัมผัส พัน กับ พราก และ จาก กับ

(วง)จร

“ใจจึงหน่ายจึงเหน้อยจึงเมื่อยล้า” สัมผัส โน้ย กับ เหน้อย
 “วุ่นผวาอ่อนไหวถูกไล่ต้อน” สัมผัส วุ่น กับ (ผ)วา ว่อน ไหว
 “เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง” สัมผัส เพื่อ กับ พัก พิง
 “แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล” สัมผัส ดอก กับ (ฤ)ดู
 “เพื่อเลี้ยงชีพโลมไล่ให้เบิกบาน” สัมผัส เลี้ยง กับ โลม ไล่
 “เพียงพ้องพานผิวแผ่วแล้วผ่านเลย” สัมผัส ผิว แผ่ว ผ่าน และ แล้ว กับ

เลย

“ชมดอกไม้สายลมพรมรำเพย” สัมผัส พรม กับ (รำ)เพย

“และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง” สัมผัส ชื่น เชย กับ ชี(วิต)

จะเห็นได้ว่าบทนี้เล่นสัมผัสสระชนิดกัน สัมผัสสระคั่นกัน สัมผัสอักษรชนิดกัน สัมผัสอักษรคั่นกัน มากมาย โดยเฉพาะสัมผัสอักษรในบทนี้มีความโดดเด่นมาก เพราะใช้อักษรที่มีเสียงเดียวกันมาเล่นสัมผัสในเชิงเสียงและความหมายได้อย่างไพเราะ และสื่อความหมายที่ลึกซึ้งกินใจ ทำให้

เวลาอ่านเสนาะหูยิ่งนักเหมาะสมที่จะนำไปอ่านไปท่องจำเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันต่อไป

การเล่นสัมผัสในในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบทุกบทแต่ที่ได้ยกตัวอย่างมาเป็นบทที่มีความไพเราะเป็นพิเศษ เพราะกวีได้ปรุงแต่งเสียงขึ้นมาใช้อย่างวิจิตรบรรจง เพื่อให้เกิดสุนทรียรสทางเสียง และได้ความหมายที่กลมกลืนกับเสียงและบริบท บทอาขยานประเภทกลอนจึงทรงคุณค่า และเหมาะที่จะนำไปให้เด็กได้ท่องจำ เพื่อกล่อมเกล่าจิตใจให้ซาบซึ้งในวรรณคดีไทย และเกิดความรักความหวงแหนในสมบัติของชาติสืบไป

1.2 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ พบในกลอนวัฒนธรรม ดังนี้

“เป็นของร่วมรวมไทยให้คงไทย นี่แหละประโยชน์ในประเพณี”

ในบทกวีวัฒนธรรม กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์สูงๆต่ำๆในคำสัมผัสอักษร เพื่อให้เกิดเสียงที่ไพเราะขณะอ่านและสื่อความหมายได้ชัดเจน ดังคำว่า “ร่วม-รวม” คำว่า ร่วม มีเสียงโท ส่วน รวม มีเสียงสามัญ กวีสื่อความหมายถึงประเพณีที่มีส่วนร่วมให้เกิดเป็นวัฒนธรรม และรวมประเทศไทยคงให้คงอยู่

พบในบทพระอภัยมณีตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ ดังนี้

“จนาอยู่กุณากไม่จากกุ ขึ้นฟองฟุ่นฟองละอองฝ่น”

“ตะเพียนทองทองน้ำน้ำตะเพียน คายเดียรดูเพลินจนเกินมา”

กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ ในวรรคที่ว่า “ขึ้นฟองฟุ่นฟองละองฝน” “ตะเพียนทองท่องน้ำน้ำตะเพียน” คำว่า ฟอง-ฟอง, ทอง-ทอง, น้ำ-น้ำ กลุ่มคำเหล่านี้นำมาเรียงไว้ในวรรคเดียวกัน เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสวรรณยุกต์ในขณะที่อ่าน ซึ่งจะเกิดความไพเราะทางเสียง และยังสื่อความหมายที่สมบูรณ์

พบในอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ดังนี้

“แบกเต้าจับเต้าร้างร้อง เหมือนร้างหองมาหารศมิ”

ในอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง กวีเล่นเสียงหนักเบา เป็นการเล่นเสียงวรรณยุกต์สูงๆต่ำๆคล้ายเสียงของดนตรี ได้แก่ คำว่า เต้า-เต้า เป็นการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำเดียวกัน โดยการใช้รูปวรรณยุกต์ โท และเอก ไล่ระดับเสียงสูงต่ำ ทำให้เกิดความไพเราะทางเสียงมากขึ้น

พบในสวรรค์ชั้นกวี มีการเล่นเสียงวรรณยุกต์สูง ต่ำ เพื่อให้เกิดความไพเราะทางเสียง
ดังนี้

“รัศมีมีเพียงเสียงดนตรี ประทีปที่ฆรัสระจิงหะโยน”

ในสวรรค์ชั้นกวี มีการเล่นเสียงวรรณยุกต์สูง ต่ำ เพื่อให้เกิดความไพเราะทางเสียง
ได้แก่ ในวรรคที่ว่า “รัศมีมีเพียงเสียงดนตรี” กวีเล่นเสียงคำว่า หมี-มี คำว่า หมี เป็นเสียงจัตวา ส่วน มี
เป็นเสียงสามัญ การเล่นเสียงเช่นนี้ทำให้เกิดความไพเราะและเกิดความงามอย่างยิ่ง

“โผต้นนั้นผันตนไปต้นโน้น จิงหะ โจนส่งจับรับกันไป”

ในวรรค “โผต้นนั้นผันตนไปต้นโน้น” กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ คำว่า ต้น- ตน- ต้น คือ
เสียง โท - สามัญ-โท เป็นการ เล่นเสียงสูงๆต่ำๆ คล้ายเสียงดนตรี ทำให้เกิดความไพเราะขณะอ่าน

พบใน ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ โดยใช้คำ
เดียวกันแต่วรรณยุกต์คนละรูป ดังนี้

“สี่สู่นกุหลาบมะลิซ้อน ซ่อนชูชุกลินถวิลหา”

คำว่า “ชู-ชู” คำว่า ชู มีรูป โท เสียงตรี ส่วน ชู ไม่มีรูปวรรณยุกต์ เป็นเสียง
สามัญ และ คำว่า “ซ้อน-ซ่อน” คำว่า ซ้อน มีรูปโท เสียงตรี ส่วน คำว่า ซ่อน มีรูปเอก เสียงโท การเล่น
สัมผัสวรรณยุกต์ทำให้เกิดความงามทางเสียงในขณะอ่าน

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ก็เพื่อให้เกิดเสียงอ่านที่ไพเราะ เสนาะหู ซึ่งเป็นการปรุงแต่งเสียงที่
แสดงถึงความสามารถของกวี ที่นำมาใช้ในคำประพันธ์ประเภทกลอนได้อย่างลงตัวเพราะมีคำในแต่ละ
วรรคมากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น การพบการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในบทอาขยานจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เด็ก
ได้เรียนรู้เพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ใน โอกาสต่อไป

การสร้างความงามทางสุนทรียรสในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับ
มัธยมศึกษาใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง โดยการเล่นสัมผัสใน และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ การเล่นเสียง
สัมผัสใน พบทั้งการเล่นสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร การเล่นสัมผัสสระ พบทั้งการเล่นสัมผัสสระชนิด
กัน และสัมผัสสระคั่นกัน การเล่นสัมผัสอักษร พบทั้งสัมผัสอักษรชนิดกัน และสัมผัสอักษรคั่นกัน
โดยเฉพาะการเล่นสัมผัสอักษรในแต่ละวรรคที่มีความแพรวพราวมาก ซึ่งกลายเป็นลักษณะเด่นของคำ
ประพันธ์ประเภทกลอน ที่ใช้วิธีการเล่นสัมผัสอักษรเพื่อสร้างความงามทางเสียงต่างจากคำประพันธ์

ประเภทอื่น และเมื่อนำมาใช้ในบทอาขยาน เพื่อให้เด็กได้อ่าน ได้จดจำ และซาบซึ้งสุนทรียรสทางวรรณศิลป์นั้น จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมอย่างยิ่ง

2. การปรุงแต่งคำ พบการปรุงแต่งคำในคำประพันธ์ประเภทกลอน ดังนี้

2.1 การสรรคำ พบการสรรคำในลักษณะต่างๆดังนี้

2.1.1 สรรคำเพื่อให้เล่นสัมผัสอักษร พบในรามเกียรติ์ ตอน ศีกอินทรชิต ดังนี้

บุษเอยบุษบกแก้ว	สีแวแสงวับฉายฉาน
ห้ายอดเห็นเยี่ยมเทียมวิมาน	แก้วประพาฟกาบเพชรสลบกัน
ชั้นเหมซ้อห้อยล้วนพลอยบุษย์	บัลลังก์ครุฑหลายเครื่องกระหนกกัน
ภพรายพื่นรูปเทวัญ	คนธรรพ์คั่นเทพกนิษฐ
เลื่อนเมฆลอยมาในอากาศ	อำไพโอภาสประกัสสร
ไขแสงแข่งสีศศิธร	อัมพรเอี่ยมพื่นโพยมพราย
ดั่งพระจันทร์เดินจรส่องดวง	แลเจดิลอยช่วงจำรัสฉาย
ดาวกลาดคายเกลื่อนเรียงราย	เร็วคล้ายรีบเคลื่อนเลื่อนลอยมา

ในรามเกียรติ์ตอน ศีกอินทรชิต กวีสรรคำที่มีอักษรเดียวกันมาเล่นสัมผัสเป็นคู่ๆ ในแต่ละวรรค ทำให้เกิดเสียงอ่านที่ไพเราะและมองเห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น ดังนี้

“สีแวแสงวับฉายฉาน” สัมผัสอักษร ส , ว , ฉ

“ห้ายอดเห็นเยี่ยม” สัมผัสอักษร ห , ย

“แก้วประพาฟกาบเพชร” สัมผัสอักษร ก , พ

“ชั้นเหมซ้อห้อย” สัมผัสอักษร ช , ห

“คนธรรพ์คั่นเทพ” สัมผัสอักษร ค , ท

“เลื่อนเมฆลอยมา” สัมผัสอักษร ล , ม

“อำไพโอภาส” และ “อัมพรเอี่ยมพื่น” สัมผัสอักษร อ , พ

“ไขแสงแข่งสี” สัมผัสอักษร ข , ส

“ดั่งพระจันทร์เดินจร” สัมผัสอักษร ด , จ

“ดาวกลาดคายเกลื่อนเรียงราย” สัมผัสอักษร ด , กล, ร

“เร็วคล้ายรีบเคลื่อนเลื่อนลอย” สัมผัสอักษร ร , คล, ล

พบในพระอภัยมณีตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ

พระโฌมขององค์อภัยมณีนาถ เพลินประพาสพิศดูหม่มัจฉา

เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา ก้อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล

ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่	ขึ้นฟ้องฟุ่พ่นฟ้องละองฝน
ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างดำจร
กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้น โบกหาง	ลอยส้างกลางกระแแสแลสตอน
มังกรเกี่ยวเกี่ยวตลอดคอดมังกร	ประทุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าแผ่นดิน	ขึ้นลอยเล่นเลียวลัดฉวัดเฉวียน
ตะเพียนทองท่องน้ำนำตะเพียน	คายนเคียรคูเพลินจนเกินมา
เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชอุ่ม	โจดตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรูกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา	จะแลขวาค้วนคดลุ่มกลุ้มโพยม
จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกวาคองค์พระทรงโฉม
ฟังสำเนียงเสียงคลื่นคังครื้น โครม	ยิ่งทุกข์โทมนัสในฤทัยทวี

ที่ว่า

ในพระอภัยมณีตอน พระอภัยมณีเห็นนางผีเสื้อ กวีสรรคำเพื่อเล่นสัมผัสอักษร ดังในวรรค

“ลอยส้างกลางกระแแสแลสตอน” เล่นสัมผัสอักษร ล, ส, กล-กร

“ขึ้นลอยเล่นเลียวลัดฉวัดเฉวียน” เล่นสัมผัส ล, ฉว

การเล่นสัมผัสดังกล่าวทำให้เกิดความไพเราะในขณะที่อ่านออกเสียง

พบในพระอภัยมณี ตอน อุตเรนตีเมืองผลึก

สงสารสุดอุตเรนเมื่อรู้ศึก	ทรวงสะทีกแทบจะแยกแตกสลาย
พอเห็นองค์พระทัยยิ่งให้อาย	จะใคร่ตายเสียให้พ้นก็จวนใจ
กล่าวพระแสงแฝงองค์ที่ทรงหนีบ	เขาก็เก็บเสียเมื่อพบสลบไสล
ให้อัดอันตันตึงตะลึงตะไล	พระอภัยพิศคูก็รู้ที
จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด	เราก็เหมือนญาติกันคอกน้องอย่าหมองศรี
เมื่อแรกเริ่มเดิมก็ได้เป็น ไมตรี	เจ้ากับพี่เล่าก็รักกันหนักครัน
มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ขัน	
อันวิสัยในพิภพแม้นับกัน	ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ
ซึ่งครั้งนี้พี่พาเข้ามาไว้	หวังจะได้สนทนาวิสาสะ
ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องธุระ	แล้วก็จะรักกันจนวันตาย
ทั้งกำป็นบรรดาโยธาทัพ	จะคืนกลับให้ไปเหมือนใจหมาย
ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย	เชิญภิปรายโปรดครัสัตย์สัตย์ญา

กวีสรรคำเพื่อเล่นสัมผัสอักษร ได้อย่างไพเราะทางเสียงและสื่อความหมายที่แยบคาย ดังในวรรคที่ว่า“ให้อัดอันตันตึงตะลึงตะไล” ในวรรคนี้เล่นสัมผัสอักษร ต คำที่สรรมาล้วนสื่อความหมายถึงอาการตกใจ ของอุศเรนที่พ่ายแพ้ การรบกับพระอภัยมณีเมื่อถูกจับก็รู้สึกอับอาย ตกใจ ขวัญหนีดีฝ่อไม่รู้ในชะตากรรมของตนเอง คำที่สรรมาจึงสื่อภาพ ได้อย่างชัดเจน

2.1.2 สรรคำเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความต่างที่ชัดเจนขึ้น พบในพองใจให้สุขดังนี้

แม้มิได้เป็นดอกกุหลาบหอม	ก็จงยอมเป็นเพียงลดาขาว
แม้มิได้เป็นจันทร์อันสกา	จงเป็นดาวดวงแจ่มแอร่มตา
แม้มิได้เป็นหงส์ตระหงาศักดิ์	ก็จงรักเป็นโนรีที่ทรพยา
แม้มิได้เป็นน้ำแม่คงคา	จงเป็นธาราใสที่ไหลเย็น
แม้มิได้เป็นมหาหิมาลัย	จงพอใจจอมปลวกที่แลเห็น
แม้มิได้เป็นวันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จงเป็นวันแรมที่แจ่มจาง
แม้มิได้เป็นต้นสนระหง	จงเป็นพงอ้อสะบัดไม้ขัดขวาง
แม้มิได้เป็นนุชสุดสะอาง	จงเป็นนางที่มิใช่ไร้ความดี
อันจะเป็นสิ่งใดไม่ประหลาด	กำเนิดชาติดีที่รามตามวิถี
ถือสันโคขบ่าเพ็ญให้เด่นดี	ในสิ่งที่เราเป็นเช่นนั้นเทอญ

ในพองใจให้สุข กวีสรรคำเพื่อเปรียบเทียบสองสิ่ง เพื่อให้เห็นความแตกต่าง และภาพที่ชัดเจน ขึ้นได้แก่ คำว่า ดอกกุหลาบ-ลดาขาว, จันทร์-ดาว, หงส์-นกโนรี, แม่น้ำคงคา-ธาราใส, มหาหิมาลัย-จอมปลวก, วันพระจันทร์เพ็ญ-วันแรม, ต้นสน-พงอ้อ, ผู้หญิงสวย-ผู้หญิงดี,

2.1.3 สรรคำเพื่อให้เกิดภาพเคลื่อนไหว เกิดเสียง และเกิดกลิ่น พบในนิราศพระบาท ดังนี้

- การสรรคำให้เกิดภาพเคลื่อนไหว

“พื้นผ้งหลังบัวที่ฐานปัทม์
หยิกขยับกุมวาสุกรีกำ
เป็นครุฑอัคคีเป็นเหยียบภูษงค์ขยำ
กินนราร่ำเทพประนมกร”

“เป็นนาคครุฑขุดเหนียวในเครือวัลย์
สิงโตอัดกัก้านกระหนกเกี่ยว
รูปยักษ์อันยืนกอดกระบองกุม
ชมพูพานกอดก้านกระหนกรวม
เทพเหนียวเครือกระหวัดหัดด้ขยับ
สุกรีพุ่มขรรค์เงื้อในเครือวง
พรหมเจริญเสด็จยังบังลังก์หงส์

รูปอมรกรภาพระชารงค์

เสด็จทรงคชสารในบานบัง”

คำที่ขีดเส้นใต้เป็นคำที่แสดงอาการ อากัปกริยาต่างๆทำให้เห็นทั้งภาพ นิ่งและภาพที่เคลื่อนไหว ซึ่งเป็นคำที่สรรขึ้นมาเฉพาะและเหมาะสมกับบริบทอย่างยิ่ง

- การสรรคำให้เกิดเสียง

“นาคสะดุ้งรุงรังกระดิ่งห้อย
เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งดัง

ไบโพธิ์ร้อยระเรงอยู่แห่งหงษ์
วิเวกวังเวงในหัวใจครัน”

คำว่า “แห่งหงษ์” เป็นคำที่ แสดงเสียง ที่มีวัตถุประสงค์ไปกระทบกัน ในที่นี้หมายถึง เสียงของกระຈัง ไบระกา ไบโพธิ์ กระกระทบกันจนเกิดเสียงดัง คล้ายเสียงของระฆัง

- การสรรคำให้เกิดกลิ่น ในวรรคที่ว่า

“หอมควันรูปเทียนตรลบอยู่อบอวล ฟุ้งกระจายรินรินทั้งห้องทอง”

กวีสรรคำว่า ตรลบ ฟุ้งกระจาย รินริน มาใช้กับกลิ่นหอมของ รูป เทียน ทำให้ผู้อ่านสัมผัสได้ถึงกลิ่นหอมที่อบอวลฟุ้งกระจายไปทั่วห้อง

2.1.4 สรรคำที่ใช้ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งแตกต่างจากการเขียนในปัจจุบัน พบใน สวรรค์ชั้นกวีคังนี้

สรวงสวรรค์ชั้นกวีวิจิรัตน์

พริ้งไพเราะเสนาะกรณวิณณา

อิมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ

รัศมีมีเพียงเสียงดนตรี

รเมียรไม้ใบ โบกสุโนนเกาะ

โผด้นนั้นผันตนไปคั่น โน้น

เสียงนกร้องคล่องคำลำน่าขับ

โปรยประทีนกลิ่นผกาสุราลัย

บังคมคัลลัญชลีกวีเทพ

ณภพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี

ไม่มีเวลาว่ายในภายน่า

เชิญสดับรับรสบทลอบอง

ผ่องประภัสร์พลอยหาพราวเวหา

สมสมญาแห่งสวรรค์ชั้นกวี

อัน โอกาสแผ่ผายพรายรังสี

ประทีปที่ฉวีสระจิงหวะ โยน

สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโผน

จิงหวะ โจนส่งจับรับกันไป

ดุริยศัพท์สำนึกเมื่อพฤษภาไหว

เป็นกลิ่นในเวหาศหาคยินดี

ซึ่งสุขเสพลย์สำราญมาณศรี

แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง

เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง

ซึ่งข้าบองสดุดีกวีเอย

กวีใช้คำศัพท์ไพเราะ แม้ว่าจะแต่งเป็นกลอน โดยรักษาคำตามต้นฉบับเดิมแสดงลักษณะ
อักษรวิธีในสมัยของผู้แต่ง คำต่อไปนี้มีความแตกต่างในการเขียนจากปัจจุบัน ดังนี้

คำว่า ประภัสร์ (ปัจจุบันใช้ ประภัส คือ ประภัสสร หมายถึง แสงเดือนพราย)
วิณณา (ปัจจุบันใช้ วัฒนา คือ พรรณนา หมายถึง การกล่าวอย่างละเอียดให้เห็น
ภาพได้)

โอภาส (ปัจจุบันใช้ โอภาส หมายถึง แสงสว่าง ความสุขใส)
ทิมรัสสะ (หมายถึง จังหวะยาวและสั้นใช้กับเสียงของคนตรีหรือคำประพันธ์)
รเมียร (ปัจจุบันใช้ ระเมียร หมายถึง ดู, นำดู) สุโนค (ปัจจุบันใช้ สุโนก หมายถึง นก)
เวหาส (ปัจจุบันใช้ เวหาส หมายถึง ฟ้า, อากาศ)
มาณ (ปัจจุบันใช้ มาณ หมายถึง ใจในที่นี้คือ มาณศรี หมายถึง สุขสำราญใจ)
ภายน่า (ปัจจุบันใช้ ภายหน้า)
รส (ปัจจุบันใช้ รส ในที่นี้หมายถึง ความไพเราะ) ลบอง (หมายถึง แบบฉบับ)

สรรคำในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาพบการสรรคำ
ดังนี้ สรรคำเพื่อให้เล่นสัมผัสอักษร สรรคำเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความต่างที่ชัดเจนขึ้น สรรคำเพื่อให้
เกิดภาพเคลื่อนไหว เกิดเสียง และเกิดกลิ่น สรรคำที่ใช้ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งแตกต่างจากการเขียนใน
ปัจจุบัน การที่สรรคำขึ้นมาในลักษณะต่างๆ เพื่อให้คำเหมาะสมกับบริบท เกิดเสียงอ่านที่ไพเราะและมี
ความหมายสอดคล้องกับความรู้สึกนึกคิดของกวี

2.2 การเล่นคำ พบการเล่นคำในคำประพันธ์ประเภทกลอน ดังต่อไปนี้

2.2.1 เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ พบในนิราศภูเขาทองดังนี้

“มาถึงบางครุฑที่วิไล	ยามวิไลชยอกใจให้สะอื้น
ไธสุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก้เท่านี้	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนหนามเหน็บเจ็บเสาบับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยกา”

กวีเล่นคำที่มีความหมายว่า “แผ่นดิน” ได้แก่ คำว่า ครุฑ สุธา และพสุธา
การนำคำว่า สุธา และพสุธา มาเล่นเพื่อเปรียบกับชื่อบางคือบางครุฑ

พบในบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวกรรมา ดังนี้

“อันชาติใดไร้สานติสุขสงบ	ต้องมัวรบราญรอนหาผ่อนไม่
ณ ชาตินั้นรชนไม่สนใจ	ในกิจศิลปะวิไลละวาดงาม”

“เพราะการช่างนี้สำคัญอันวิเศษ
จึงยกย่องศิลปกรรมนั้นทั่วไป

ทุกประเทศนานาทั้งน้อยใหญ่
ศรีวิไลวิลาสดีเป็นศรีเมือง”

กวีเล่น คำที่มีความหมายว่า “งาม” ก็คือคำว่า วิไล, ศรีวิไล, วิลาส

พบในรามเกียรติ์ ตอน สึกอินทรชิต ดังนี้

- กวีเล่นคำที่มีความหมายว่า “ดวงจันทร์” ได้แก่ คำว่า ศศิธร
“ไขแสงแข่งสีศศิธร อัมพรเอี่ยมพิน โขมพราย”

- คำที่มีความหมายว่า “งาม สว่าง สุกใส” ได้แก่ คำว่า อำไพ, โอภาส , จัรัส
“เลื่อนเมฆลอยมาในอากาศ อำไพโอภาสประกัสสร”
“ตั้งพระจันทร์เคจรส่องดวง แลเจดิลอยช่วงจรัสฉาย”

- คำที่มีความหมายว่า “ท้องฟ้า” ได้แก่ อัมพร , โขม
“ไขแสงแข่งสีศศิธร อัมพรเอี่ยมพิน โขมพราย”

พบในอิเหนา ตอน สึกกะหมังกุหนิง ดังนี้

นก ดังนี้

- กวีเล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน ได้แก่ คำว่าที่หมายถึง “นก” ได้แก่ วิหค ,

“ชมวิหค นกไม่ไปตามทาง คะนึ่งนางพลางรีบ โขชี้ฯ”

- คำที่หมายถึง “ผู้หญิง” ได้แก่ สุดา นวล สมร แก้ว ดังนี้

“เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ เหมือนวันพีไกลสาม สุดามา
นางนวลจับนางนวลนอน เหมือนพีแนบนวล สมรจินตะหรา”

“นกแก้วจับแก้วพาที เหมือน แก้วพื้ทั้งสามสั่งความมา”

2.2.2 เล่นคำตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน พบในนิราศภูเขาทอง กวีเล่นคำขัดแย้ง

พบดังนี้

มาถึงบางกรณีทวิโสภ
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นดิน

ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดน ไตร

เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน

ล้วนหนามหนึบเจ็บแสบคับแคบใจ

ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย

เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย

ในนิราศภูเขาทอง กวีเล่นคำขัดแย้งในวรรคที่ว่า “ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นดิน ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร” มาขัดแย้งกับคำว่า “เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย” กวีสื่อความว่า แผ่นดินที่กว้างใหญ่ไพศาล แม้ร่างกายของคนที่เกิดมามีชีวิตอยู่ ไม่มีที่จะยืนอยู่

“ไอ้สามัญคนแปรไม่แท้เที่ยง

นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ

เหมือนอย่างเขียงชายหญิงทิ้งวิสัย

ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด”

คำว่า คนแปร-แท้เที่ยง , ชาย-หญิง , หลายใจ-เป็นหนึ่ง เป็นการเล่นคำที่ตรงกัน
ข้ามกัน

“แม่นพุดชั้วตัวตายทำลายมิตร จะชอบผิด ในมนุษย์เพราะพุดจา”

คำว่า ชอบ-ผิด เป็นคำตรงกันข้ามกัน

พบในอิศรญาณภายิต กวีเล่นคำตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกัน ดังนี้

“ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสาร โบราณว่า น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอักษาสัย”

คำตรงกันข้าม คือ ชายข้าวเปลือก -หญิงข้าวสาร กวีเล่นคำตรงข้ามกันเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะความแตกต่างของผู้ชายและผู้หญิง

“รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น

รักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย”

คำตรงกันข้ามคือ คำว่า รักสั้น-รักยาว เป็นการเปรียบเทียบความรักกับระยะเวลา
ของกวี

ในวาริคุริยางค์ กวีเล่นคำตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกัน ดังนี้

“สมมติจากหัวใจไปทุกตอน

ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลงไว้”

คำตรงกันข้าม คือ “จริง-ลวง”

“สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง วนและวิ่ง คืนและวัน หวั่นและไหว”

คำตรงกันข้ามคือ “นิ่ง-วิ่ง” และ “คืน-วัน”

“กลางคืนคอยเป็นควันอันอัคไว้ ครันกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง”

คำตรงข้ามคือ “กลางคืน-กลางวัน”

“ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายต้น”

คำตรงข้ามคือ “ขึ้น-ล่อง”

“เกิดแล้วก่ล่อแล้วเร็น เย็นแล้วร้อน”

คำตรงข้ามคือ “เย็น-ร้อน”

ในอยู่เพื่ออะไร กวีเล่นคำตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน ดังนี้

“เพื่อสื่อแสงแจ่มสว่างพร่างตระการ กลางวิญญานมีมิดคิวิชา”

คำตรงกันข้าม คือ สว่าง กับ มืด

“เพื่อรอยยิ้มพริ้มยลปนน้ำตา บนดวงหน้าโศกชำระกำกรม”

คำตรงกันข้าม คือ ยิ้ม กับ โศก

“เพื่อความกลัวกลับกลัวนั้น อาธรรม”

คำตรงกันข้ามคือ กลัวกับกล้า

การเล่นคำตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน เป็นการปรุงแต่งคำให้เกิดภาพที่ชัดเจนขึ้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายที่กวีต้องการสื่อสารความคิดของตนมาสู่ผู้อ่านได้อย่างถูกต้อง

2.2.3 เล่นคำซ้อน พบในบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวกรรมา ดังนี้

อันชาติใดไร้सानดิสุขสงบ	ต้องมัวรบราญรอนหาผ่อนไม่
ณ ชาตินั้นนรชนไม่สนใจ	ในกิจศิลปะวิไลละวาดงาม
แต่ชาติใดรุ่งเรืองเมืองสงบ	ว่างการรบหรือพลอันสิ้นหลาม
ย่อมจำนงศิลปาส่างงาม	เพื่ออร่ามเรืองระยับประดับประดา
อันชาติใดไร้ช่างชำนาญศิลป์	เหมือนนารินไร้โฉมบรร โลมสง่า
ใครใครเห็นไม่เป็นที่จำเริญตา	เขาจะพากันเขี่ยให้ยับอาย
ศิลปกรรมนำใจให้สร้างโศก	ช่วยบรรเทาทุกข์ในโลกให้เหือดหาย
จำเริญตาพาใจให้สบาย	อีกร่างกายก็จะพลอยสุขสราญ

“จึงยกย่องศิลปกรรมนั้นทั่วไป ศรีวิไลวิลาสดีเป็นศรีเมือง”

การเล่นคำซ้อน ได้แก่ ราษฎรอน, รุ่งเรือง, สิ้นหลาม, สง่างาม, ประดับประดา, ยับอาย, เหือดหาย, สุขสราญ, ยกย่อง

พบในอิเหนาตอน สังคามาระดาแต่งถ้ำ ดังนี้

พระเสด็จลดเกล้าเยียวเทียวชม	มีม โนภิรมย์แจ่มใส
เปลวปล่องห้องถ้ำอำไพ	พื้นลาดคาคไปด้วยเงินงาม
เพดานดาราระย้าย้อย	ทองทับประดับพลอยเรื่องอร่าม
อจกลับแก้วมณีอัคคีตาม	สว่างวามแวววัับจับจินดา
มีชะวากวุ้งเว้งเป็นเชิงชั้น	ล้วนทองคำทำคั่นกันฝา
ฉลักรูปสิงสัตว์นานา	คุณเด่นออกมาเหมือนจริง
ทั้งเนื่อนกดังเป็นเห็นประหลาด	พฤกษาชาติเหมือนจะไหวไกวถึง
อันรูปเสื่อสีห์หมึกะทิง	เหมือนจะอย่างวางวิ้งเวียนวง

ในอิเหนาตอน สังคามาระดาแต่งถ้ำ คำซ้อนที่ปรากฏในคำประพันธ์ดังนี้ ลดเกล้า, เปลวปล่อง, แจ่มใส, เปลวปล่อง, เงินงาม, ระย้าย้อย, เรื่องอร่าม, สว่างวาม, แวววัับ, วุ้งเว้ง, เชิงชั้น, เนื่อนก, วางวิ้งเวียนวง

พบในอยู่เพื่ออะไร กวีเล่นคำซ้อน ดังนี้

ฉันอยู่เพื่อบุคคลที่ฉันรัก	ซึ่งใจซื่อถือศักดิ์สุจริต
และรักฉันมันมานปานชีวิต	ในความผิดความหลงปลงอกัย
ฉันอยู่เพื่อหน้าที่ที่พันผูก	เพื่อฝังปลุกความหวังพลังใจ
เป็นต่อธารรักที่สิ้นพันไป	หล่อดวงใจแล้งร้อนให้ชุ่มบาน
ฉันอยู่เพื่อค้นคว้าหาสัจจะ	กลางโมหะอนาภิธรรมเบียดประหาร
เพื่อสื่อแสงแจ้งสว่างพร่างตระการ	กลางวิญญานมีคัมภีร์วิชา
ฉันอยู่เพื่อดวงใจที่ไร้ญาติ	ที่เร้นแค้นแคลนขาดวาสนา
เพื่อรอยยิ้มพร้อมลปนน้ำตา	บนดวงหน้าโสภณชำระกำกรรม
ฉันอยู่เพื่อเยื่อใยใจมนุษย์	บริสุทธิ์สอดผสานงานผสม
เป็นเกลียวมันขันแกร่งแรงกลืนกลม	พายุร้ายสายลมมิอาจรอน
ฉันอยู่เพื่อความฝันอันเพริศแพรว	เมื่อโลกแผ้วหลุดพ้นคนหลอกหลอน
เมื่ออามิสฤทธิ์แรงแห่งทองปอนด์	มิอาจคลอนใจคนให้หม่นมัว

“เพื่อโลกใหม่ใสสะอาดพิลาสเหลือ เมื่อคนเอื้อไมตรีอวยไม่ช่วยจำ
เพื่อแสงรักส่องรุ่งพุ่งเป็นลำ สว่างนำร่องที่มีชัยเยย”

ในอยู่เพื่ออะไร กวีเล่นคำซ้อน ได้แก่ คำว่า โสภณ, พันผูก, ฝังปลุก, ต่อธาร, สิ้นพัน, ค้นคว้า, แจ้งสว่าง, มีคัมภีร์, เยื่อใย, กลืนกลม, เพริศแพรว, หลอกหลอน, หม่นมัว, ช่วยจำ, หลุดพ้น, ชุ่มบาน, ระกำกรรม

พบในวาริครุยางค์ กวีเล่นคำซ้อน ดังนี้

สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง	วนและวังคินและวันหวั่นและไหว
เหมือนถูกกายกำบังกักขังใจ	ใจจึงได้คืนรนทุกหนทาง
กลางคืนคอยเป็นควันอันอัคไว้	ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง
ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์	เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ
เมื่อใจทุกซ์กายก็ต้องทนครองทุกซ์	ครั้นใจสุขทุกซ์ก็สุขสนุกสนาน
วนเวียนหว่างทุกซ์สุขทุกวันวาร	แล้วสะสมสันดานการเป็นคน
ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง	ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายตัน
ที่โคจรของใจไม่เคยจน	ไม่เคยพ้นไม่เคยพรากจากวงจร
ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า	วุ่นควาวอนไหวถูกไล่ด้อน
เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร้นเขินแล้วร้อน	ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบพู่

“ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้	ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง
เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง	แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล
และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ	ใสเย็นน้ำชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน
เพื่อเลี้ยงชีพโลมไล้ให้เบิกบาน	เพียงพองพานควิวแผ้วแล้วผ่านเลย
อิสระเสรีที่จะไหล	ด้วยเพลงไพเราะล้ำรำไหลย
ชมดอกไม้สายลมพรมรำเพย	และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง”

กวีเล่นคำซ้อน ได้แก่ คำว่า หนทาง, ผูกพัน, เกิดก่อ, กักขัง, คั่นร่น, วนเวียน, สะสม, วันวาร, เทียวท่อง, เมื่อยล้า, พักผ่อน, พักพิง, ฉ่ำชื่น, เบิกบาน, พองพาน, สนุกสนาน ,ทิศทาง

การเล่นคำซ้อนในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาเป็นการปรุงแต่งคำเพื่อให้เกิดความไพเราะทางเสียงในขณะที่อ่านและมีความหมายไปในทำนองเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันเพื่อสื่อความหมายที่สมบูรณ์ตรงตามบริบทในแต่ละวรรค

2.2.4 เล่นคำพ้อง พบคำพ้องเสียง และคำพ้องรูปพ้องเสียง ดังนี้

2.2.4.1 คำพ้องเสียง เป็นการเล่นคำที่มีเสียงเหมือนกัน แต่รูปต่างกัน

พบในอิเหนา ตอนศึกกะหมิงกุหนิง โดย กวีนำคำพ้องซ้อนกับชื่อพรรณไม้ มาเล่นคำได้อย่างกลมกลืน ดังนี้

- เล่นคำพ้องเสียง “วัน” ในวรรคที่ว่า

“เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ เหมือนวันพีไกลสามสุคามา”

คำว่า เบญจวรรณ (ชื่อนกแก้วขนาดใหญ่มีหลายสี) วัลย์ชาติ

(คือ ชิงช้าชาติ ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง คล้าย บอระเพ็ด แต่เถาค่อนข้างเกลี้ยง ใช้ทำยาได้ และ วัน (ระยะเวลา 12 ชั่วโมงตั้งแต่ย่ำรุ่งถึงย่ำค่ำ)

- เล่นคำพ้องเสียง “เวน” ในวรรคที่ว่า

“ตระเวนไพรร้อนร้องตระเวนไพร เหมือนเวยไรให้นราศเสนหา”

คำว่า ตระเวนไพร (หมายถึง ท่องเที่ยวไปในป่า) เวยไร (การกระทำ,กรรม)

ในวารีดุริยางค์ กวีเล่นคำพ้องเสียง ดังนี้

“วนเวียนหว่างทุกข์สุขทุกวันวาร แล้วสะสมสันดานการเป็นคน”

คำว่า “ทุกข์” หมายถึง ความทุกข์หรือความไม่สบายใจ ส่วน “ทุก” หมายถึง ถ้วน,ทั่ว

2.2.4.2 เล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง เป็นการเล่นคำที่มีรูปและเสียงเหมือนกัน แต่ความหมายต่างกัน พบในอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ดังนี้

“นางนวลจับนางนวลนอน เหมือนพี่แนบนวลสมรจินตะหรา”

- คำว่า นางนวล คำแรก หมายถึง ชื่อนกน้ำมี 2 วงศ์ย่อย นางนวล คำที่สอง เป็นชื่อต้นไม้ ส่วน นวล คำที่ สาม หมายถึงผู้หญิง

“จากพรากจับจากจันรจจา เหมือนจากนางสะการะวาตี”

- คำว่า จากพราก (ชื่อนกในวงศ์นกเป็ดน้ำ) จาก (ต้นไม้ชนิดหนึ่งใช้ใบมุงหลังคาและกรุฝา) และ จาก (ไป)

“แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง เหมือนร้างห้องมาหารัศมี”

- คำว่า เต้าร้าง (ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ต้นคล้ายต้นหมาก ผลเป็นทะลายเป็นพวง) และร้าง (จากไปชั่วคราว)

“นกแก้วจับแก้วพาตี เหมือนแก้วพี่ทั้งสามสั่งความมา”

- คำว่า นกแก้ว (ชื่อนกปากงุ้มเป็นขอตัวสีเขียวปากมีหลายสี) แก้ว (ชื่อไม้พุ่มหรือต้นไม้ขนาดกลาง) และ แก้วพี่ (หญิงสาวอันเป็นที่รัก)

“ตระเวนไพรร้อนร้องตระเวนไพร เหมือนเวรใดให้นิราศเสนาหา”

- คำว่า ตะเวนไพร (ชื่อนกชนิดหนึ่ง มักชอบหากินเป็นฝูง และส่งเสียงตลอดเวลา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ระวังไพร) ตะเวนไพร(หมายถึงห้องที่เข้าไปในป่า)

“เค้าโมงจับโมงอยู่เอกา เหมือนพื้่นับโมงมาเมื่อไกลนาง”

- คำว่า เค้าโมง (ชื่อนกชนิดหนึ่ง) โมง (ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งอยู่ตามป่าใช้เปลือกแช่ปูนขาวทำให้ปูนแข็ง) และ โมง (อัตรานับเวลากลางวัน)

“คับแค้นคับแค้น โดยเดียว เหมือนเปล่าเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง”

- คำว่า คับแค้น (ชื่อนกเป็ดน้ำที่เล็กที่สุดในประเทศไทยอ้วนป้อม ปากสั้น) และ แค้น (ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่งดอกสีขาวและสีแดง)

“คับแค้นคับแค้น โดยเดียว เหมือนเปล่าเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง”

- คำว่า คับแค้น (ชื่อนกเป็ดน้ำที่เล็กที่สุดในประเทศไทยอ้วนป้อม ปากสั้น) และ คับใจ (อึดอัดใจ, อึดอันใจ)

พบในนิราศภูเขาทอง กวีเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง ดังนี้

“ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักรสดียอรอยจิต”

กวีเล่นคำว่า “พุด” ใน 2 ความหมาย คือ ชื่อสถานที่ที่กับการพุดจา ดังคำกลอน คำว่า (บาง)พุด หมายถึง ชื่อสถานที่แห่งหนึ่ง ส่วน พุด เป็นคำกริยา เป็นอาการที่เปล่งเสียงออกมาเป็นคำๆ

พบใน พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ ดังนี้

“ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างคำจร”

กวีเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง คำว่า (พิม)พา หมายถึง ชื่อปลาชนิดหนึ่ง คือ ปลาพิมพา ส่วนคำว่า พา เป็นคำกริยา หมายถึง นำไปหรือนำมา

พบในสวรรค์ชั้นกวี กวีเล่นคำพ้องเสียง ดังนี้

“พริ้งไพเราะเสนาะกรรณวณณา สมสมญาแห่งสวรรคชั้นกวี”

กวีเล่นคำว่า “สม” สม คำแรก หมายถึง เหมาะสม ส่วน สม คำที่สอง คือคำว่า สมญา หมายถึง ชื่อ

พบในขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ดังนี้

“ถ้าดวงกวนใจให้ไคลคลา สาวหยุดหยุดชั่วแล้วเย็นชม”

กวีเล่นคำพ้อง คำว่า “หยุด” คำว่า สาวหยุด เป็นชื่อดอกไม้ชนิดหนึ่ง ส่วน หยุด เป็น คำกริยาแสดงอาการหมายถึงรอดู

จะเห็นได้ว่า การเล่นคำพ้องเสียง และพ้องรูปพ้องเสียง เป็นการเล่นคำ ให้มีเสียงที่ไพเราะในขณะอ่าน และมีความหมายที่หลากหลาย ทำให้เกิดความซาบซึ้ง และชวนให้จดจำยิ่งขึ้น

การปรุงแต่งคำ โดยการเล่นคำในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการเล่นคำดังนี้ เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคำไวพจน์ เล่นคำที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน เล่นคำซ้อน และเล่นคำพ้อง พบทั้งคำพ้องเสียง และคำพ้องรูปพ้องเสียง ซึ่งในคำประเภทกลอนพบวิธีการเล่นคำซ้อนมากที่สุดและพบเกือบทุกบท

2.3 การซ้ำคำ เป็นการนำคำเดียวกันมากล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่งบท พบใน บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวกรรมา ดังนี้

อันชาติใดไว้ทานดีสุขสงบ	องมัวร์บรรณอรอนหาอ่อนไม
ณ ชาตินั้นนรชนไม่สนใจ	ในกิจศิลปะวิไลละวาดงาม
แต่ชาติใดรุ่งเรืองเมืองสงบ	ว่างการบอริพลอันล้นหลาม
ย่อมจ้านงศิลปะสาข่างาม	เพื่ออร่ามเรื่องระยับประดับประดา
อันชาติใดไว้ช่างชำนาญศิลป์	เหมือนนารินไว้โคมบรร โลมสง่า

กวีซ้ำคำว่า “ชาติ” 4 แห่ง เพื่อต้องการย้ำความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อ นั่นคือ การให้เห็นความสำคัญของชาติบ้านเมืองและการมีศิลปะคู่บ้านคู่เมือง

พบในกลอนวัฒนธรรม ดังนี้

“ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้ ของไทยแน่นั้นหรือคือภาษา”

“อีกคนตรีร่ำร้ายลาวดลไทย อวดโลกได้ไทยแท้อย่างแน่นอน

และอย่าลืมจิตใจแบบไทยแท้	เชื่อพ่อแม่ฟังธรรมคำสั่งสอน
กำเนิดธรรมจริยาเป็นอาภรณ์	ประชากรโลกเห็นเราเป็นไทย
แล้วยังมีประเพณีมีระเบียบ	ซึ่งไม่มีที่เปรียบในชาติไหน
เป็นของร่วมรวมไทยให้คงไทย	นี้แหละประโยชน์ในประเพณี
ชั้นเห็นชัดสมบัติชาติ	เหลือประหลาดล้วนเห็นเป็นศักดิ์ศรี
ทยแท้ไทยแท้ไทยเรามี	สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม”

“วัฒนธรรม” กวีเข้าใจว่า “ไทย” ถึง 8 แห่ง ทั้งนี้เพื่อย้ำความให้นักแน่น และความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อ นั่นคือ ความเป็นไทย ที่มีวัฒนธรรมต่างๆ เป็นสมบัติของชาติ ที่ไม่เหมือนใคร

พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ ดังนี้

พระโณมยงองค์อภัยมณีนาถ	เพลินประพาสพิศดูหมุ่มมัจฉา
เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา	ค่อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล
ฉลามอยู่คู่ฉลามไม่จากคู่	ขึ้นฟองฟูฟ่นฟองละอองฝน
ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดพ่นฟองน้ำบ้างคำจร
กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้น โบกหาง	ลอยส้างกลางกระแสนแลสลอน
มังกรเกี่ยวเลี้ยวลอคอคอมังกร	ประชมช่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าแผ่นดิน	ขึ้นลอยเล่นเลี้ยวลัดลวดเฉวียน
ตะเพียนทองท่องน้ำนำตะเพียน	คายนเคียรูเพลินจนเกินมา

กวีเข้าใจที่ชัดเจนได้ ในแต่ละวรรค เพื่อดึงการกล่าวถึงสัตว์ทะเลที่มีจำนวนมากว่า 1 ตัว ที่อาศัยอยู่ด้วยกันและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

พบในอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ดังนี้

ว่าพลางทางชมคณานก	โผผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันที่ไกลสามสุดามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนที่แนบนวลสมจรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสะการะวาตี
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหารัศมี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วที่ทั้งสามสั่งความมา

ตระเวน ไพร่ร้อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรไฉไลให้วีรสาสน์หา
เก้าโมงจับ โมงอยู่เอกา	เหมือนพินับ โมงมาเมื่อไกลนาง
คับแค้นคับแค้น โดยเดี่ยว	เหมือนเปล้าเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคณก ไม่ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรีบโยธีฯ

กวีชี้คำว่า เหมือน ถึง 8 แห่งในต้นวรรคสุดท้ายของบทแรก และในวรรคที่ 2 และ 4 ของบทที่ 2 3 4 และ 5 เพื่อใช้คำนี้เปรียบเทียบสิ่งที่กล่าวถึงในวรรคแรก

พบในวารวิคฤยางค์ ดังนี้

- ช้ำคำว่า “ใจ” 14 แห่ง เพื่อย้ำความหนักแน่นขึ้น และเน้นให้ใจมีความสำคัญ เกิดความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อออกมา นั่นคือ ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับใจของคนเรา ดังในวรรค

“จงหยุดชมชื่นใจในใจเกิด	ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน
สมมติจากหัวใจไปทุกตอน	ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลวงไว้
สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง	วนและวังคั้นและวันหวั่นและไหว
เหมือนลูกกายกำบังกักขังใจ	ใจจึงได้คั่นรนทุกหนทาง”

“เมื่อใจทุกข์กายก็ต้องทนครองทุกข์	ครั้นใจสุขกายก็สุขสนุกสนาน
วนเวียนหว่างทุกข์สุขทุกวันวาร	แล้วสะสมสันดานการเป็นคน
ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง	ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายต้น
ที่โคจรของใจไม่เคยจน	ไม่เคยพ้นไม่เคยพรากจากวงจร
ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า	วุ่นผวาว่อนไหวถูกไล่ค้อน
เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร้นเข็นแล้วรื้อน	ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบพู่”

“กลางคืนคอยเป็นควันอันอัดไว้	ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง
ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์	เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ
และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ	ใสเย็นฉ่ำชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน”

- ช้ำคำว่า “ทุกข์-สุข” ในวรรค

“เมื่อใจทุกข์กายก็ต้องทนครองทุกข์	ครั้นใจสุขกายก็สุขสนุกสนาน”
-----------------------------------	-----------------------------

- คำว่า “จึง” ได้แก่ ในวรรค
“ใจจึงหน้าจึงเหน้อยจึงเมื่อยล้า วุ่นสวาว่อนไหวถูกไล่ต้อน”
- คำว่า “แล้ว” ได้แก่ ในวรรค
“เกิดแล้วก่อนแล้วเร็นเย็นแล้วร้อน ไม่พักก่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบฟู”
- คำว่า “หยุด” ได้แก่ ในวรรค
“หยุดเสียที่หยุดเกิดเปิดประตู เพื่อให้รู้และได้เห็นตามเป็นจริง”

การซ้ำคำต่างๆเหล่านี้ เพื่อเป็นการเน้นความชัดเจนของสารที่ต้องการสื่อหรือเพื่อเป็นการย้ำความให้หนักแน่นขึ้นนั่นเอง

การปรุงแต่งคำในคำประพันธ์ประเภทกลอนในบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบ การปรุงแต่งคำ โดยการสรรคำ การเล่นคำ และ การซ้ำคำ การสรรคำ พบการสรรคำเพื่อให้เล่นสัมผัสอักษร สรรคำเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความต่างที่ชัดเจนขึ้น สรรคำเพื่อให้เกิดภาพเคลื่อนไหว เกิดเสียง และเกิดกลิ่น สรรคำที่ใช้ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งแตกต่างจากการเขียนในปัจจุบัน การที่สรรคำขึ้นมาในลักษณะต่างๆ เพื่อให้คำเหมาะสมกับบริบท เกิดเสียงอ่านที่ไพเราะและมีความหมายสอดคล้องกับความรูสึกนึกคิดของกวี

การเล่นคำพบดังนี้ เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคำไวพจน์ เล่นคำที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน เล่นคำซ้อน และเล่นคำพ้อง พบทั้งคำพ้องเสียง และคำพ้องรูปพ้องเสียง

จะเห็นได้ว่า การปรุงแต่งคำโดยวิธี การต่างๆข้างต้น เป็นการสร้างให้เกิดสุนทรียรสทางเสียง และความหมายจากคำที่ปรุงแต่ง ซึ่งคำประพันธ์ประเภทกลอนใช้วิธีการปรุงแต่งคำที่หลากหลาย ทำให้บทประพันธ์สละสลวย งดงาม น่าอ่าน และ เหมาะที่จะนำไปให้เด็กได้ท่องจำ เพื่อเด็กจะได้ซาบซึ้งและเห็นคุณค่าของวรรณคดีไทยอันเป็นสมบัติของชาติที่ควรรักษาไว้สืบไป

3. การปรุงแต่งความ พบการปรุงแต่งความในคำประพันธ์ประเภทกลอน ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ พบการใช้ภาพพจน์ดังนี้

3.1.1 ภาพพจน์อุปมา พบในนิราศพระบาทดังนี้

“เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็คเท่านี้ ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบคับแค้นใจ เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอกา”

กวีใช้ภาพพจน์ในการให้รายละเอียดของภาพที่พบเห็นอยู่ใกล้ตัว หรือที่ผ่านพบในระหว่างการเดินทาง โดยการใช้อุปมา และใช้คำว่า เหมือนเป็นคำเปรียบ ดังในวรรคที่ว่า “ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ เหมือนนกไรรังเร่อยู่เอนกา” กวีเปรียบตัวเองเหมือนนกที่ไม่มีรังจะอาศัยอยู่ ซึ่งนกที่ไรรังก็พบเห็นอยู่ทั่วไป

“ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มอญถอนไรจกเหมือนตุ๊กตา ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย”

กวีพบเห็นชาวมอญที่ทำการแต่งหน้าทำผมเกล้าตั้งแต่ก่อนมาเป็นแบบวัฒนธรรมแบบไทย คือการถอนไรผมออกทำให้ดูหน้าเกลี้ยงปราศจากไรเหมือนใบหน้าของตุ๊กตา และชาวมอญก็มีการผัดหน้าและใช้เขม่าทาผมเหมือนชาวไทย

พบใน “บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวกรรมา”

“อันชาติใดไร้ช่างชานาญศิลป์ เหมือนนารินไร้โฉมบรรโลมสง่า
ใครใครเห็นไม่เป็นที่จำเรียดา เขาจะพากันเหย้าให้อับอาย”

กวีใช้ภาพพจน์แบบอุปมาโวหาร เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันสองสิ่งคือ ช่างชานาญศิลป์ กับ นาริน (ผู้หญิง) โดยใช้คำเชื่อม โยงคือคำว่าเหมือน กวีได้เปรียบเทียบว่า หากชาติใดไม่มีช่างที่มีความรู้ความสามารถในศิลปะก็เหมือนกับผู้หญิงที่ไม่มีความงามซึ่งทำให้ผู้อื่นหลงใหล เป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาตน

พบใน “พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีตีเมืองใหม่” ดังนี้

“พระโศภนกรวญเพลงวังเวงจิต ให้คนคิดถึงถิ่นดวลห้วง
ว่าจากเรือนเหมือนนกกมาจากรัง อยู่ข้างหลังก็จะแลชะเง้อคอย”

กวีใช้ภาพพจน์แบบ อุปมา เพื่อเปรียบเทียบการจากบ้านเมืองมาของตัวละครว่าเหมือนนกที่จากรัง ดังวรรคที่ว่า “ว่าจากเรือนเหมือนนกกมาจากรัง”

ในอิเหนา ตอนศึกกะหมังกูหนิง กวีใช้ภาพพจน์อุปมา เปรียบเทียบสิ่งที่พบเห็นระหว่างเดินทางกับ เรื่องราวชีวิตของตัวละคร โดยใช้ คำว่า เหมือน เป็นคำเชื่อม ดังนี้

- เห็นนกเค้าโมงจับต้นไม้ อยู่ตัวเดียว เปรียบว่าเหมือนกับตอนที่ตนก็นับ
ชั่วโมงเมื่อตอนที่ไกลจากนางอันเป็นที่รัก

“คับแคบแคตัน โดยเดี่ยว เหมือนเปล่าเปลี่ยวกับใจในไพรกว้าง”

- เห็นนักลับแค จับต้นไม้อยู่ตัวเดียว เปรียบว่า เหมือนกับคนที่อ้างว่างอยู่ในป่า
อันกว้างใหญ่เพียงผู้เดียว

พบใน “รามเกียรติ์ ตอน สึกอินทรชิต” ดังนี้

“คั่งพระจันทร์เดินจรส่องดวง แลเจ็ดลอยช่วงจำรัสฉาย
ดาวกลาดคายเกลื่อนเรียงราย เร็วคล้ายรีบเคลื่อนเลื่อนลอยมา”

ซึ่งภาพพจน์แบบอุปมา ในการเปรียบเทียบความงามระยิบระยับของนุชบก กับความ
งามของจันทร์ฉายแสง ดังคำประพันธ์ที่ว่า “คั่งพระจันทร์เดินจรส่องดวง”

3.1.2 ภาพพจน์อุปลักษณ์ ในอิศรญาณภายิต กวีใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ ดังนี้
“ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสาร โบราณว่า น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอชฌาสัย”

กวีนำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันทีโดยไม่มีคำเชื่อม เป็นการ
ได้เปรียบผู้ชายเป็นข้าวเปลือก ซึ่งมีลักษณะเกิดง่าย ไม่ว่าจะไปอยู่ที่ใดก็สามารถเจริญงอกงามได้ ส่วน
ผู้หญิงเป็นข้าวสาร ซึ่งถ้าตกไปอยู่ที่ใดก็มีแต่จะเน่าเสียหาย

พบใน “วารีดุริยางค์” ดังนี้

“ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้ ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง
เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล
และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ ไสเย็นฉ่ำชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน
เพื่อเลี้ยงชีพโลม ไล่ให้เบิกบาน เพียงพ้องพานผิวแผ้วแล้วผ่านเลย”

กวีใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ โดยใช้คำว่า “เป็น” เป็นคำเชื่อมความดังบทประพันธ์
ข้างต้น กวีเปรียบร่างกายเป็นต้นไม้ที่ขึ้นสงบนิ่งไม่เคลื่อนย้ายไปที่ใดแผ่ร่มเงาให้คนได้มาพักพิง และกวี
เปรียบจิตใจ เป็นสายน้ำที่ใสสะอาด และให้ความชุ่มฉ่ำกับทุกชีวิต

3.1.3 ภาพพจน์อดีตพจน์ ในพระอภัยมณีตอน อูศเรนตีเมืองผลึก ดังนี้

“สงสารสุคอูศเรนเมื่อรู้สึก พอเห็นองค์พระทัยยิ่งให้อาย	ทรงวงสะทีกแทบจะแยกแตกสลาย จะใคร่ตายเสียให้พ้นก็จวนใจ”
--	--

กวีใช้โวหารอดีตพจน์ ในการกล่าวถึงอาการของอูศเรนที่เกิดความรู้สึกอับอายเมื่อพ่ายแพ้สงคราม เหมือนกับบอกจะแตก

พบใน “นิราศพระบาท” ดังนี้

“ไพบระกาน้ำบันบนชั้นมุข ดูยอดเยี่ยมเทียมยอดคุณุณธร	สุวรรณสุกเลื่อมแก้วประภัสสร กระจิ่งซ่อนแซมไพบระกาบัง”
---	--

กวีใช้ภาพพจน์อดีตพจน์ เปรียบความสูงของไพบระกาที่อยู่บนชั้นมุข ว่ามีความสูงเทียบเท่ากับ ยอดของภูเขาคุณุณธร ซึ่งเป็นภูเขาหัวหนึ่งในหมู่เขาทั้ง 7 ซึ่งล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ในดินแดนหิมพานต์

พบใน “สวรรค์ชั้นกวี” ดังนี้

“สรวงสวรรค์ชั้นกวีจรู้อัน พริ้งไพเราะเสนาะกรรณวัฒนา	ผ่องประภัสร์พลอยท้าวพรทเวหา สมสมญาแห่งสวรรค์ชั้นกวี”
--	---

กวีใช้ภาพพจน์อดีตพจน์ ในการกล่าวถึงสรวงสวรรค์ชั้นกวีตามจินตนาการของกวีที่มีแต่สิ่งสวยงาม

3.1.4 บุคคลวัต พบในอิเหนา ตอน สังคามาระดาแต่งถ้ำ ดังนี้

“มีชะวากวุ้งเว้งเป็นเชิงชั้น ฉลักรูปสิ่งสัตว์นานา ตั้งเนืองนคั่งเป็นเห็นประหลาด อันรูปเสื่อสีห์หมึกะทิง	ถ้วนทองคำทำคั่นกันฝา คุณเด่นออกมาเหมือนจริง พฤษชาติเหมือนจะไหวไกวกึ่ง เหมือนจะย่างวางวิ้งเวียนวง”
--	--

กวีใช้ภาพพจน์บุคคลวัต ในการสมมุติสิ่งไม่มีชีวิต เช่น รูปภาพ สัตว์ ต้นไม้ ให้เกิดมีชีวิตจิตใจ และแสดงอาการเคลื่อนไหวได้

พบใน “ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง” ดังนี้

“ยี่สุน่กุหลาบมะลิซ้อน	ซ่อนซู้ชุกกลิ่นฉลิทา
------------------------	----------------------

ลำควนกวนใจให้โคลกลา

สาวหุกหุกช้ำแล้วยิ้มชม”

กวีใช้ภาพพจน์บุคคลวัต ในการให้แสดงอาการของดอกไม้ ให้มีอาการเหมือนมนุษย์

พบใน “วัฒนธรรม” ดังนี้

“ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้
ซึ่งผลิดอกออกผลแต่ต้นมา

ของไทยแน่นั้นหรือคือภาษา
รวมเรียกว่าวรรณคดีไทย”

กวีใช้ภาพพจน์บุคคลวัต ในการแสดงอาการของภาษาวามีลักษณะเหมือนกับการเจริญงอกงามของพืชผล

การปรุงแต่งความ โดยใช้ภาพพจน์ในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยาน ระดับมัธยมศึกษา พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ และบุคคลวัต พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมามากที่สุด การใช้ภาพพจน์ทำให้บทอาขยาน มีความไพเราะทางเสียง และมีความหมายที่ลึกซึ้งเข้าถึงอารมณ์และความรู้สึกของกวีมากขึ้น

3.2 การใช้สัญลักษณ์ พบในพอใจให้สุข ดังนี้

“แม่มิได้เป็นดอกกุหลาบหอม
แม่มิได้เป็นจันทร์อันสกา
แม่มิได้เป็นหงส์ที่นางศักดิ์
แม่มิได้เป็นน้ำแม่คงคา

ก็จงยอมเป็นเพียงลดขาว
จงเป็นดาวดวงแจ่มแอร่มดา
ก็จงรักเป็นโนรีที่หรรษา
จงเป็นธรราสีที่ไหลเย็น”

กวีใช้สัญลักษณ์ แทนสิ่งต่างๆ เช่น ดอกกุหลาบ แทน สิ่งที่สวยงามมีค่า ดวงจันทร์ แทนความสว่างงาม หงส์ แทน ผู้ที่สูงศักดิ์

การปรุงแต่งความโดยการ ใช้สัญลักษณ์ พบ บทในพอใจให้สุข ซึ่งในบทนี้มุ่งหวัง จะให้มนุษย์พอใจในสิ่งที่ตนมี ให้รู้จักพอเพียง ถือสันโดษ ทำแต่ความดี สิ่งเหล่านี้จะทำให้ชีวิตมีความสุขขึ้นได้

อย่างไรก็ตาม ในการนำสัญลักษณ์มาใช้ก็เพื่อให้ผู้อ่านตีความได้อย่างกว้างขวางตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

3.3 การใช้โวหาร พบโวหารในบทประพันธ์ ดังนี้

3.3.1 พรรณนาโวหาร พบในนิราศภูเขาทอง ดังนี้

มาถึงบางครณิทวีโสภ
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นดิน

ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร

เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็อ่าน
ล้วนหนามหนีบเจ็บแสบคับแค้นใจ

ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
เหมือนนกไรรังเร่อยู่เอกา

ในนิราศภูเขาทอง กวีใช้พรรณนาโวหาร ความในใจ ความคับแค้นใจ ที่ตนต้องตก
ระกำลำบาก ไม่มีที่จะอยู่อาศัย ซึ่งเหมือนกับนกไม่มีรังนอน

ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า
เดี๋ยวนี้มีมอญถอน ไรจุกเหมือนตุ๊กตา
ไอ้สามัญผันแปร ไม่แท้เที่ยง
นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ

ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
ทั้งผัดหน้าจับเขมาเหมือนชาวไทย
เหมือนอย่างเขียงชายหญิงทั้งวิสัย
ที่จิตใจจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด

ในนิราศภูเขาทอง กวีใช้พรรณนาโวหาร เพื่อแสดงรายละเอียดและวิถีชีวิต ความ
เป็นอยู่ และการทำมาหากินของผู้คน ตามรายทางที่กวีได้ผ่านไป โดยเฉพาะชาวมอญที่อยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งมี
วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยจนกลายเป็นสิ่งเดียวกัน

พบใน “รามเกียรติ์ตอน ตีกลอินทรีชิต” ดังนี้

บุษเยยบุษบกแก้ว
ห้ายอดเห็นเข็มเทียมวิมาน
ชั้นเหมซ้อห้อยล้วนพลอยบุษย์
ภาพรายพื้นรูปเทวัญ
เลื่อนเมฆลอยมาในอากาศ
ไขแสงแข่งสีศศิธร
ดั่งพระจันทร์เดินจรส่องดวง
ดาวกลาดคายเกลื่อนเรียงราย

สีแวแสงวับฉายฉาน
แก้วประพาพกาบเพชรสลักกัน
บัลลังก์ครุฑลายเครือกระหนกคั่น
คนธรรพ์คั่นเทพกนิษฐ
อำไพโอภาสประกายสร
อัมพรเอี่ยมพื้นโพยมพราย
แลเกิดลอยช่วงจรัสฉาย
เร็วคล้ายรีบเคลื่อนเลื่อนลอยมา

กวีใช้พรรณนาโวหารในการให้รายละเอียดและลักษณะของบุษบกได้อย่างชัดเจน
โดยการใช้ถ้อยคำที่ประณีต สร้างให้เห็นภาพบุษบกทั้งงดงามและวิจิตรบรรจง

พบใน “พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางสีเสื่อ” ดังนี้

พระโคมยงองค์อภัยมณีนาถ
เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา
ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่

เพลินประพาสพิศดูหม่มัจฉา
ค่อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล
ขึ้นฟองฟู่ฟ่นฟองละอองฝน

ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างคำจร
กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้น โบกหาง	ลอยสล้างกลางกระแเสแลสลอน
มังกรเกี่ยวเกี่ยวลอคอคอมังกร	ประหม่อมองแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าแผ่นดิน	ขึ้นลอยเล่นเลียวลัดฉวัดเฉวียน
ตะเพียนทองท่องน้ำนำตะเพียน	คายนเคียรดูเพลินจนเกินมา
เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชอุ่ม	โจัดตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรูกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา	จะแลขวาควันคลุ้มกุ่มโพยม
จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกวาดองค์พระทรงโฉม
ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครื้น โครม	ยิ่งทุกข์โถมน้ำสในฤทัยทวี

กวีใช้โวหารพรรณนาในการเล่าฉากทะเลทำให้เห็นภาพของหมู่ปลาในทะเล นานาชนิด และยังสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกของพระอภัยมณีที่เห็นความสวยงามของทะเล และเห็นสัตว์ทะเลที่ต่างก็อยู่เป็นคู่กัน แต่ตนต้องมาจากคู่ มองดูทิวทัศน์รอบทะเลทำให้รู้สึกอ้างว้าง เศร้าโศกใจยิ่งขึ้น

พบใน “อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง” ดังนี้

ว่าพลางทางชมคณานก	โผผกจับ ไม้ไผ่ยังมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันพี่ไกลสามสุดามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพี่แนบนวลสมจรินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสะการะวดี
แขกเฝ้าจับเต่าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหรรค์มี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพี่ทั้งสามสั่งความมา
ตระเวนไพรร้อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรใดให้นิราศเส่นหา
เค้าโมงจับ โมงยูเอกา	เหมือนพี่นับโมงมาเมื่อไกลนาง
คับแคจับแคสัน โดษเดียว	เหมือนเปล่าเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคณกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรีบโยธีฯ

กวีใช้โวหารพรรณนา การเดินทางด้วยสำนวน โวหารทำนองนิราศ ซึ่ง ได้แสดงถึงภูมิรู้และจินตนาการในการพรรณนาเรื่องราวให้สอดคล้องกันของชื่อนกแต่ละชนิด กับชื่อพรรณไม้ในป่า และยังสอดคล้องกับการรำพึงรำพันถึงนางอันเป็นที่รักอันเป็นลักษณะของนิราศ โดยใช้โวหารแสดงความรักอันวิเศษ ซึ่งเป็นโวหารที่มุ่งเอ่ยถึงเรื่องราวระหว่างตนกับหญิงสาวอันเป็นที่รัก ถ้อยคำที่

แสดงออกจึงเป็นบทพรรณนาได้อย่างวิเศษ เป็นบทเปรียบเทียบที่แสดงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง

พบใน “นิราศพระบาท” ดังนี้

พื้นผนังหลังบัวที่ฐานปัทม์	เป็นครุฑอัศยีนเหยียบภุขงค์ขยำ
หยิกขลุ้มกุมวาสุกรีกำ	กินนรรำรายเทพประนมกร
ใบระกาหน้าบันบนชั้นมุข	สุวรรณสุกเลื่อมแก้วประกัสสร
คูยอดเชื่อมเทียบยอดคุกุณธร	กระจิงซ้อนแซมใบระกาบัง
นาคสะคั่งรุงรังกระดิ่งห้อย	ใบโพธิ์ร้อยระเรงอยู่แห่งหงษ์
เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งคัง	วิเวกวังเวงในหัวใจครัน
บานทวารลานแลล้วนลายมุก	นำสนุกในกระหนกคุกฝั้น
เป็นนาคครุฑยุคเหนี่ยวในเครือวัลย์	รูปยักษ์ยันอินทกอดกระบองกุม
สิงโตอัคคัก้านกระหนกเกี่ยว	เทพเหนี่ยวเครือกระหวัดหัดดัชชั่ม
ชมพูพานกอดก้านกระหนกรม	สุกรีพุ่มขรรค์เสื่อในเครือวง
รูปนารายณ์ทรงขี้ครุฑาเหิน	พรหมเจริญเสด็จยังบังลังก์หงส์
รูปอมรกรกำพระธำรงค์	เสด็จทรงคชสารในบานบัง
ผนังในคูตีทั้งสี่ด้าน	โอพาพารทองทาฝาผนัง
จำเพาะมีสี่ด้านทวารบัง	ที่พื้นนั่งคาคด้วยแผ่นเงินงาม
มณฑปน้อยสวมรอยพระบาทนั้น	ล้วนสุวรรณแจ่มแจ้งแสงอร่าม
เพดานคาคลาดล้วนกระจ่างาม	พระเพลิงพลาหมพรางพรางสว่างพราย
ตาข่ายแก้วปีกกรองเป็นกรวยห้อย	ระย้าย้อยแวววามอร่ามฉาย
หอมควันรูปเทียนตรลบอยู่อบอาย	ฟุ้งกระจายรื้นรื้นทั้งห้องทอง

ในนิราศพระบาท กวีใช้โวหารพรรณนาความงามของมณฑปพระพุทธบาทซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมของไทย ที่สร้างสรรค์อย่างวิจิตรบรรจงกับประติมากรรมเรื่องราวของสัตว์ในวรรณคดีไทย ทำให้เกิดจินตภาพอย่างเด่นชัดและกลมกลืนกับบริบท

พบใน “อิเหนาตอน สังคามาระดาแต่งถ้ำ” ดังนี้

พระเสด็จลคเลี้ยวเที่ยวชม	มีมโนภิรมย์แจ่มใส
เปลวปล่องห้องถ้ำอำไพ	พื้นลาดคาคไปด้วยเงินงาม
เพดานดาราระย้าย้อย	ทองทับประดับพลอยเรืองอร่าม

อังกาบแก้วมณีอัคคีตาม	สว่างวามแวววัจับจินดา
มีชะวากวุ้งเว้งเป็นเชิงชั้น	ล้วนทองคำทำคั่นกันฝา
ฉลักรูปสิ่งสัตว์นานา	คุณเด่นออกมาเหมือนจริง
ทั้งเนื่อนกคังเป็นเห็นประหลาด	พฤกษาชาติเหมือนจะไหวไกวกิ่ง
อันรูปเสื่อสีหมีกระทิง	เหมือนจะย่างวางวุ้งเวียนวง

กวีใช้โวหารพรรณนาความงามของถ้ำ ที่มีความวิจิตรงดงาม โดยเลือกใช้ถ้อยคำที่
วิจิตรบรรจงให้เห็นความงามของสถาปัตยกรรมไทย

พบใน “ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ” ดังนี้

โจนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่คายนดิน
รวรสเกสรเมื่อคอนคิน	ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแก้วกุดพิศุสเกม	ยี่สุ่นแซมมะสังคักคูไสว
สมอรัศคัตตรงสมละไม	ตะขบข่อยคักไว้จิงหะกัน
ตะโกนาหึงกิ่งประกบยอด	แทงทวยทอคอินพรมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน	ซ่อนชูชุกกลิ่นถวิลหา
ถ้าดวงกวนใจให้ไคลคลา	สาวหยุดหยุดช้ำแล้วเย็นชม
ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ	ปลาทองว่ายคล่ำเคล้าคลึงสม
พ่นน้ำคำลอยถอยงม	นำชมชั๊กคูอยู่เคียงกัน
บ้างแหวกจอกออกช่องภูเขาเคียง	วัดเหียงแว้งหางระเหิดหัน
บ้างกินไคลไล่เกล้าพัลวัน	ถัดนั้นแอกไถละไมงอน
กระดิ่งพรวนล้วนสักหลากทับ	ดาวประดับดวงเด่นดูสลอน
สลักเสลาเกลาเกลี้ยงอรชร	เชือกใช้ไว้ซ่อนสลักกัน
เครื่องมือ้าดาดาขังหะวง	เครื่องช้างสารพัคจะจัดสรร
ขอร่ำด้ามพลองทองพัน	ถัดนั้นอย่างเอื้องชำเลื่องมา

กวีใช้โวหารพรรณนา ให้เห็นภาพบ้านไทยของผู้มีฐานะดี สมัยก่อนที่ตกแต่งด้วย
พรรณนาไม้ นานาชนิด เลี้ยงปลาสวยงามในอ่าง มีเครื่องใช้และอุปกรณ์สำหรับสำหรับสัตว์เลี้ยง ทั้ง
เครื่องมือ เครื่องช่าง สิ่งต่างๆเหล่านี้ ล้วนตกแต่งอย่างสวยงามและเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี

การใช้โวหารพรรณนา ทำให้เห็นภาพของบริเวณบ้านที่ปลูกไม้ดอกไม้ประดับและ ต้นไม้ชนิดต่างๆ ได้แก่ แก้ว, เกด, พิกุล, ยี่ลุ่ม, มะสัง, สมอ, ตะขบ, ข่อย, ตะโก, เถาหวาย, นมสวรรค์, กุหลาบ, มะลิซ้อน, ช่อนชู, ลำควน และ สาวหยุด

3.3.2 บรรยายโวหาร พบในวัฒนธรรม ดังนี้

ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้	ของไทยแน่นั้นหรือคือภาษา
ซึ่งผลิคอกออกผลแต่ต้นมา	รวมเรียกว่าวรรณคดีไทย
อนึ่งคิดปึงามเด่นเป็นของชาติ	เช่นปราสาทปราสาททองอันมั่งงาย
อีกคนตรีร่ำรวยลวดลายไทย	อวดโลกได้ไทยแท้อย่างแน่นอน
และอย่าลืมจิตใจแบบไทยแท้	เชื้อพ่อแม่ฝั่งธรรมคำสั่งสอน
กำเนิดธรรมจริยาเป็นอาภรณ์	ประชากรโลกเห็นเราเป็นไทย
แล้วยังมีประเพณีมีระเบียบ	ซึ่งไม่มีที่เปรียบในชาติไหน
เป็นของร่วมรวมไทยให้คงไทย	นี้แหละประโยชน์ในประเพณี
ได้รู้เช่นเห็นชัดสมบัติชาติ	เหลือประหลาดล้วนเห็นเป็นศักดิ์ศรี
ล้วนไทยแท้ไทยเนไทยเรามี	สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม

กวีใช้โวหารบรรยาย โดยได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ซึ่งมีองค์ประกอบต่างๆหลายสิ่งรวมกัน อาทิ ศิลปะของวัดวาอาราม คนตรีไทย ลายไทย รำไทย จิตใจแบบไทย และ ประเพณีไทย เป็นต้น

3.3.3 เทศนาโวหาร พบในนิราศภูเขาทอง ดังนี้

“ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักรดถ้อยอร่อยจิต
เม้นพุดชั้วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา”

กวีใช้ เทศนาโวหาร สั่งสอนในเรื่องของคำพุด โดยชี้ให้เห็นถึง คำพุดที่ดี และไม่ดี จะส่งผลให้ผู้พุดได้รับผลจากคำพุดของตน

พบใน “อิสรญาณภาษิต” ดังนี้

ชายช้ำาแปถือกหญิงช้ำาสาร โบราณว่า	น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอฆาสัย
เราก็จิตกิดคุณเล่าเขาก็ใจ	รักกันไว้ดีกว่าชังระวังการ
ผู้ใดดีดีต่ออย่าก่อกิจ	ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหักหาญ
สิบศึกก็ไม่ถึงกับกิ่งพาล	เป็นชายชาญอย่าเพื่อคาคคประมาทชาย
รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น	รักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย

มิใช่ตายแต่เขาเราก็ตาย	แขนคู่มืออย่าให้อายแก่เทวดา
อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย	น้ำตาหล่อเยิ้มมากเมื่อไรได้หนักหนา
อย่านอนเปล่าเอากระจะยกออกมาก	ส่องดูหน้าเสียบที่หนึ่งแล้วจึงนอน

กวีใช้โวหารเทศนา เพื่อสั่งสอน หรือแนะนำ โดยยกสำนวนขึ้นมาประกอบการสั่งสอน ซึ่งสำนวนดังกล่าว คือ น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า หมายถึง การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และรักษาวินัย รักสันให้ต่อ แต่กวีนำมาดัดแปลงซึ่ง สำนวนเดิมมีความหมายว่า รักที่จะอยู่ด้วยกันนานๆให้ตัดความคิดอาฆาตพยาบาท แต่ถ้าคิดอาฆาต มิตรภาพก็จะสิ้นสุดโดยเร็ว แต่สำนวนในบทนี้ ได้ขยายความต่อว่า “รักสันนั้นให้รู้อยู่เพียงสัน รักขานนั้นอย่าให้เอ็นเกินกฎหมาย” ซึ่งหมายถึงทั้งรักสันหรือรักขานก็ขอให้มีความพอเหมาะพอดี และอยู่ในกรอบของกฎหมาย

การใช้โวหารในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการใช้โวหารแบบพรรณนา บรรยาย และ เทศนาโวหาร โดยพบโวหารแบบพรรณนามากที่สุด เพราะคำประพันธ์ประเภทกลอนมีคำเป็นจำนวนมาก การให้รายละเอียดเนื้อความโดยการใช้พรรณนาโวหารจึงเหมาะสม เพราะเป็นการใช้คำที่สละสลวยและมองเห็นภาพ เข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของกวีได้ดีที่สุด

3.4 การลำดับเนื้อความ พบวิธีการลำดับเนื้อความ ดังนี้

3.4.1 เรียงข้อความที่บรรจุสาระสำคัญไว้ข้างท้ายบท เป็นกลวิธีที่ผู้เขียนมักให้ข้อมูลเชิงเงื่อนไข หรือข้อมูลในแง่รายละเอียดไว้ในตอนต้น แล้วสรุปด้วยใจความสำคัญ พบในนิราศภูเขาทอง ดังนี้

“ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักรสดีออร่อยจิต
แม้พุดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา”

กวีให้รายละเอียดเรื่องของคำพุดว่า ถ้าพุดดี ก็จะเป็นศักดิ์ศรีแก่คน และจะทำให้มีคนรักมากมาย แต่หากพุดไม่ดี ก็จะทำลายตัวเอง และทำลายมิตรภาพที่ดีของเพื่อนด้วย เพราะฉะนั้น จึงมาสรุปบทสรุปที่ว่า มนุษย์จะดีหรือไม่ดีย่อมขึ้นอยู่กับคำพุดของคน

พบใน “วัฒนธรรม” ดังนี้

ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้	ของไทยแน่นั้นหรือคือภาษา
ซึ่งผลิดอกออกผลแต่ต้นมา	รวมเรียกว่าวรรณคดีไทย
อนึ่งศิลป์งามเด่นเป็นของชาติ	เช่นปราสาทปรางค์ทองอันผ่องใส
อีกคนตรีรำรวยลวดลายไทย	อวดโลกได้ไทยแท้อย่างแน่นอน

และอย่าลืมจิตใจแบบไทยแท้	เชื่อพ่อแม่ฟังธรรมคำสั่งสอน
กำเนิดธรรมจริยาเป็นอาภรณ์	ประชากรโลกเห็นเราเป็นไทย
แล้วยังมีประเพณีมีระเบียบ	ซึ่งไม่มีที่เปรียบในชาติไหน
เป็นของร่วมรวมไทยให้คงไทย	นี้แหละประ โยชน์ในประเพณี
ได้รู้เช่นเห็นชัดสมบัติชาติ	เหลือประหลาดล้วนเห็นเป็นศักดิ์ศรี
ล้วน ไทยแท้ไทยเน่ไทยเรามี	สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม

กวี ได้เล่ารายละเอียดในตอนต้นถึงองค์ประกอบต่างๆ อาทิเช่น ภาษา ศิลปะ คนตรี ประเพณี สิ่งเหล่านี้ เมื่อรวมกัน ก็คือบทสรุปของคำว่าวัฒนธรรม

พบใน “พอใจให้สุข” ดังนี้

แม้มิได้เป็นคอกกุหลาบหอม	ก็จงยอมเป็นเพียงลดขาว
แม้มิได้เป็นจันทร์อันสกา	จงเป็นดาวดวงแจ่มแอร่มตา
แม้มิได้เป็นหงส์ทะนงศักดิ์	ก็จงรักเป็น โนรีที่หรรษา
แม้มิได้เป็นน้ำแม่คงคา	จงเป็นธาราใสที่ไหลเย็น
แม้มิได้เป็นมหาหิมาลัย	จงพอใจจอมปลวกที่แลเห็น
แม้มิได้เป็นวันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จงเป็นวันแรมที่แจ่มจาง
แม้มิได้เป็นต้นสนระหง	จงเป็นพวงอ้อสะบัดไม้ขัดขวาง
แม้มิได้เป็นนุชสุดสะอาก	จงเป็นนางที่มีใจไร้ความดี
อันจะเป็นสิ่งใดไม่ประหลาด	กำเนิดชาติดีทรมตามวิถี
ถือสัน โดษบำเพ็ญให้เด่นดี	ในสิ่งที่เราเป็นเช่นนั้นเทอญ

กวีใช้กลวิธี โดยใช้ข้อมูลเชิงเงื่อนไขหรือให้รายละเอียดในตอนต้น นั่นคือ การเปรียบเทียบว่าแม้มิได้เป็นสิ่งที่สูงค่า หรือยิ่งใหญ่ แต่ก็ขอให้เป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีประ โยชน์ ก็เพียงพอ และสรุปด้วยประโยคใจความสำคัญ ซึ่งประโยคใจความสำคัญในเรื่องนี้คือ แม้ว่า จะเกิดเป็นสิ่งใดก็ตาม ก็ขอให้ถือสัน โดษ คือการพอใจหรือยินดีในสิ่งที่ตนมีอยู่

3.4.2 เรียงเนื้อหาที่มีความสำคัญเท่าๆกันต่อเนื่องกันไป อย่างมีระเบียบ พบในอิศรญาณภาษิต ดังนี้

ชายข่าวเปลือกหญิงข่าวสาร โบราณว่า	น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอักษณาสัย
เราก็จิตคิดคู่เล่าเขาก็ใจ	รักกันไว้ดีกว่าซังระวังการ
ผู้ใดดีดีต่อย่าก่อกิจ	ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหักหาญ

สิบศึกไม่ถึงกับถึงพาล	เป็นชายชาญอย่าเพื่อคาดประมาทชาย
รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น	รักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย
มิใช่ตายแต่เขาเราก็ตาย	แหงนคูป่าอย่าให้อายแก่เทวดา
อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย	น้ำดาลย้อยมากเมื่อไรได้หนักหนา
อย่านอนเปล่าเอากระจกยกออกมา	ส่องคูหน้าเสียดที่หนึ่งแล้วจึงนอน

กวีเรียงประโยคที่มีความสำคัญเท่าๆกันเคียงขนานกันไปอย่างมีระเบียบจนกระทั่งจบ บทโดยใช้ความเปรียบเทียบระหว่างผู้ชายและผู้หญิงซึ่งเป็นเพศตรงข้ามกันเป็นต้นบท ค่อยไปใช้คำหรือ ข้อความขัดแย้งกัน เพื่อให้เห็นความแตกต่างที่ชัดเจนขึ้น

การลำดับความเป็นการจัดระเบียบคำสอนได้อย่างน่าสนใจ โดยใช้คำต่างๆ มีความ ไพเราะให้แง่คิดและความหมายที่กินใจ เช่น ในวรรค “ผู้ใดคิดดีต่ออย่างอกิจ ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหัก หมาย” หมายถึง การทำดีกับผู้ที่ดีต่อเรา และผู้ที่ไม่ดีต่อเราก็ไม่ควร โกรธหรือหักหาญน้ำใจเขา และใน วรรค “อย่านอนเปล่าเอากระจกยกออกมา ส่องคูหน้าเสียดที่หนึ่งแล้วจึงนอน” เป็นคำสอนที่ให้ผู้รัก สำรวจจิตใจตัวเองก่อนที่จะเข้านอน เพื่อที่จะได้เตือนตน ได้ทันเหตุการณ์

การปรุงแต่งความในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา อุปถัมภ์ อติพจน์ และบุคลลวัต และการใช้สัญลักษณ์ พบการใช้โวหารแบบพรรณนา บรรยาย และ เทศนาโวหาร และการลำดับเนื้อความ พบกลวิธีเรียงข้อความที่ บรรจุสารสำคัญไว้ข้างท้ายบท และกลวิธีการเรียงคำ วลี หรือประโยคที่มีความสำคัญเท่าๆกันเคียง ขนานกันไป

การปรุงแต่งความทำให้บทกวีมีความไพเราะ สละสลวย สื่อความหมายที่แบบ อัน เป็นคุณค่าของวรรณคดีที่เหมาะสมที่จะให้เด็ก ได้อ่านและจดจำไว้ใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป

สรุป

คำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และปรุงแต่งความ เพื่อให้เกิดสุนทรียรส ทางเสียง และความหมาย การปรุงแต่งเสียง โดย การเล่นสัมผัสใน และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ การเล่นเสียงสัมผัสใน พบทั้งการเล่นสัมผัสสระซิค สัมผัสสระคั่นกัน และสัมผัสอักษรซิค และสัมผัสอักษรคั่นกัน การเล่นสัมผัสอักษรในแต่ละวรรคมี ความแพรวพราวมาก ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของคำประเภทกลอน ที่ใช้วิธีการเล่นสัมผัสอักษรเพื่อสร้าง ความงามทางเสียงต่างจากคำประพันธ์ประเภทอื่น และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ของกวีทำให้บทกลอนมี ความไพเราะเป็นพิเศษ และช่วยให้จดจำได้ง่ายขึ้น

การปรุงแต่งคำ พบการปรุงแต่งคำ โดยสรรคำ การเล่นคำ และ การซ้ำคำ การปรุงแต่งคำในคำประพันธ์ประเภทกลอนในบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการปรุงแต่งคำ โดยการสรรคำ การเล่นคำ และ การซ้ำคำ การสรรคำ พบการสรรคำเพื่อให้เล่นสัมผัสอักษร สรรคำเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความต่างที่ชัดเจนขึ้น สรรคำเพื่อให้เกิดภาพเคลื่อนไหว เกิดเสียง และเกิดกลิ่น สรรคำที่ใช้ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งแตกต่างจากการเขียนในปัจจุบัน การเล่นคำพบดังนี้ เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ เล่นคำที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน เล่นคำซ้อน และเล่นคำพ้อง พบทั้งคำพ้องเสียง และคำพ้องรูปพ้องเสียง การปรุงแต่งคำโดยวิธีการต่างๆช่วยให้คำประพันธ์ประเภทกลอน สละสลวย น่าอ่าน จึงเหมาะที่จะนำไปให้เด็กได้ท่องจำ เพื่อเด็กจะได้ซาบซึ้งและเห็นคุณค่าของวรรณคดีไทยอันเป็นสมบัติของชาติที่ควรรักษาไว้สืบไป

การปรุงแต่งความในคำประพันธ์ประเภทกลอนของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา อุปัลักษณ์ อติพจน์ และบุคลลวัต และการใช้สัญลักษณ์ พบการใช้โวหารแบบพรรณนา บรรยาย และ เทศนาโวหาร และการลำดับเนื้อความ พบกลวิธีเรียงข้อความที่บรรจุน่าสนใจไว้ข้างท้ายบท และกลวิธีการเรียงคำ วลี หรือประโยคที่มีความสำคัญเท่าๆกันเคียงขนานกันไป

ทั้งการปรุงแต่งเสียง คำ และความ ถือว่าเป็นหัวใจของการสร้างสุนทรียรสให้กับคำประพันธ์ประเภทกลอน ให้เกิดมีมนต์เสน่ห์แห่งวรรณศิลป์ ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ให้กับเด็กได้ศึกษาอ่าน และท่องจำ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันต่อไป

5. ร่าย

ร่ายเป็นคำกานท์เก่าแก่ของไทยคู่กับ โคลง คำร่ายเป็นคำขับร้องกันสามัญทั่วไป จำแนกได้ 4 ชนิด คือ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ ร่ายคั่น และร่ายยาว ข้อบังคับทั่วไปของร่ายมีดังนี้

คณะ บทหนึ่งจะมีกี่วรรคก็ได้ แต่มี 5 วรรคขึ้นไป ในวรรคหนึ่งกำหนด 5 คำ หรือมากกว่าน้อยกว่าแล้วแต่ชนิดของร่าย

สัมผัส มีสัมผัสท้ายวรรค และมีสัมผัสรับเชื่อมต้นวรรคหน้าต่อไปเช่นนี้จนจบ และจะต้องเกี่ยวกับเสียงวรรณยุกต์ คือ ต้องส่งและรับคำชนิดเดียวกัน เช่น ส่งคำเอกต้องรับคำเอก ส่งคำเป็นก็ต้องรับคำเป็น เป็นต้น การส่งสัมผัสมักจะใช้รับคำที่ 1, 2, 3 คำใดคำหนึ่ง โดยมากจะรับคำที่ 3 เพราะจะไพเราะกว่าคำอื่น

คำประพันธ์ประเภทร่าย จำแนกได้หลายชนิด แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงร่ายยาว เท่านั้น ดังนี้

ร่ายยาว คือร่ายซึ่งนิยมส่งสัมผัสท้ายวรรค และรับต้นวรรคคำใดก็ได้ เป็นสัมผัสเชื่อมกันไปเช่นนี้จนจบ โดยไม่ได้เคร่งครัดเรื่องการรับ ส่งวรรณยุกต์ เท่ากับร่ายชนิดอื่น คำในวรรคหนึ่งๆจะใช้ 5-6 คำ หรือ 6-7 คำ หรือมากกว่านั้นตามความเหมาะสม ส่งกับรับจะเป็นคำเดียวร่วมกันไม่ได้

ถ้าหากสัมผัสส่งกับรับอยู่ห่างกันมาก เกินไปจะสอดสัมผัสสลับแทรกเข้าในระหว่าง เพื่อให้สัมผัสเชื่อมเป็นคู่ๆเช่น

○○○○○○○○○, ○○○○○○○○○○○○ ○○○, ○○○○

สัมผัสสลับแทรก

เช่น “หญิงๆเร่ร่อน ระเรื่อโรย ชะนีนางเหนียวกิ่งยางโยนและโหน ให้ละห้อย เสียงร้อง ลอยเร็วระรัว ...”

คำว่า โรยและ โหย เป็นสัมผัสร่ายยาวธรรมดา ส่วน นาง กับ ยาง , โยน กับ โหน เป็นสัมผัสสลับซึ่งแทรกเข้ามาเพื่อเชื่อมให้คล้องจองติดต่อกัน

คำประพันธ์ประเภทร่ายที่พบในบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบ 2 เรื่อง คือ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี และมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่มาล ซึ่งแต่งด้วยร่ายยาวทั้งสองเรื่อง

การวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทร่าย ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และปรุงแต่งความดังนี้

1.การปรุงแต่งเสียง ในคำประพันธ์ประเภทร่ายใช้การปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นสัมผัสสลับแทรกในวรรคเป็นคู่ๆและเล่นเสียงวรรณยุกต์ เพื่อสร้างความงามทางเสียง ดังนี้

1.1. สัมผัสสลับแทรกในวรรค เป็นลักษณะการเล่นสัมผัสใน กวีเล่นสัมผัสสลับแทรกในวรรค ทั้งสัมผัสสระ และ สัมผัสอักษร พบในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ดังนี้

“...จึงตรัสว่าไอ้ไอ้เวลาปานฉะนี้เอ๋ยจะมีคิดค้น จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรือ กระทบไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารี่เรืออยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนไหวสุดละห้อยทั้งดวงเดือนก็ เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเข้าไปในยามนี้ ฟุ้งถึงค่างบางชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือก ตัวอยู่ยั่วเยี้ย ทั้งนกหกก็จ้วงเจียงเหงาเสียบทุกรวงรัง แต่แม่ที่เขวเซียงเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปถึงแล สุดโสดแล้วที่แม่จะซบทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกไฟร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเื่องย่องยกอย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุด ค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสพรอยพระลูกน้อยแต่สักนิคไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมนขาทองทั้งคู่ ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล...”

เจ้าพระยาพระคลัง(หน)

1.1.1 สัมผัสสระ ดังนี้

“พระพายรำเพยพัคมารีเรือยอยู่เฉื่อยฉิว” สัมผัส เรือย กับ เฉื่อย

“ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ชั่วเยี้ย” สัมผัส ตัว กับ ชั่ว(เยี้ย)

“แต่แม่ที่ขิวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ” สัมผัส แสวง กับ แห่ง

1.1.2 สัมผัสอักษร ดังนี้

“พระพายรำเพยพัคมารีเรือยอยู่เฉื่อยฉิว” สัมผัสอักษร 4 คำ พระ พาย (รำ)เพย พัด สัมผัสเป็นคู่ รี กับ เรือย และ เฉื่อย กับ ฉิว

“ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ชั่วเยี้ย” สัมผัสอักษร 4 ตัว ก็ กลิ้ง กลับ เกลือก อักษร 3 ตัว อยู่ ชั่ว เยี้ย

“ทั้งนกหกก็จ้วเจียเหงาเจียบทุกรวงรัง” สัมผัสอักษร 4 คำ จ้ว เจีย เหงา เจียบ สัมผัสเป็นคู่ รวง กับ รัง

“สุดผีเฝ้าที่แม่จะเยื้องยอกอย่างลงเหยียบดิน” สัมผัสอักษร 5 คำ เยื้อง ย่อง ยก ย่าง เหยียบ

กวีนำพยัญชนะมาเล่นสัมผัสให้เกิดเสียงที่กลมกลืน และความหมายที่ชัดเจน จะเห็นว่า กวีเล่นเสียงสัมผัสสระสลับ และสัมผัสอักษร โดดเด่นมาก โดยเฉพาะสัมผัสอักษร มีทั้งที่เล่นสัมผัสเป็นคู่ สามคำ สี่คำ และห้าคำ ทำให้คำประพันธ์นี้เกิดความไพเราะเป็นพิเศษ

พบในมหาวาสตันครชาดก กัมมัทกุมาร ดังนี้

โศ โพรสิตโต ปางนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ครัสได้ทรงฟังพระลูกน้อยทรงกันแสงทูลละห้อยวันนั้น กลั้นพระโศกมิได้ละอายพระทัยแก่เทพดา ปณณสาถ์ ปวิสิตวา เสด็จเข้าสู่ภายในบรรณศาลา ชบพระพักตราทรงกันพระแสงสะอื้นให้ ว่าไอ้เจ้าเพื่อนเชิญใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำการกรรมไว้เป็นไฉน จึงมาตกเชิญใจไว้ยากอนาถาให้พราหมณ์ชราว่างร้ายกาจ ตะแกมาทำสีหนาท โยโยบยตี โอว่าปานจะนี่ก็สาขันธ์ คนทั้งหลายเขาเรียกกันกินอาหาร ข้างก็เล่าโลมลูกหลานให้อาบน้ำ แล้วหลับนอน แต่สองบ้งอรของพ่อนี้ ใครจะปราณีให้นมน้ำ ก็จจะตรากตรำลำบากใจ ที่ไหนจะเดินได้ด้วยพระบาทเปล่า ทั้งไอ้แดดจะแผดเผาให้พุพอง จะชอกช้ำคล้ำเป็นหนองลงลามไหล สองสุริยวงศ์ ตั้งแต่ว่าจะทรงกันแสงให้ สุดอาลัยของพ่อแล้วที่จะติดตาม จะบ้ายหน้าไปหาพราหมณ์เมื่อยามเย็น เฒ่าจัญไรไหนเลยจะเห็นด้วยสองเจ้า มีแต่จะรุกร้ารำคาญ รชชีย่อยกระโรเลยไม่เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะคิดคู้บ้างเป็นไรว่าลูก ทั้งสองคนคู่ชีวิตรวม ยังตัดใจไม่ขาดมิให้เสียประโยชน์ แต่ก่อนโศคข้าสินได้สืบมาถึงสี่ชั่ว ผู้อื่นรู้ก็เกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้ วาริชสุเสว เม สโต เสมือนหนึ่งพราหมณ์เบ็ดมาตีปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ บรรดาจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสนินธุ์

พราหมณ์ประมาทหมิ่นมาคำตี เสมือนกระทุ้มวารีให้ปลาตื่น น้ำพระทัยเชือดอยคินจากอุเบกขา บังเกิด
 อวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญาอันกลัดกลุ้มไปด้วยโมหะให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำสงให้บังเกิดวิหิงสาขึ้น
 ทันที ว่าอุเหม! อุเหม! พราหมณ์ผู้นี้เฝ้าของทะเลงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ชซีเอ่ย ภูมาอยู่ป่า
 เป่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศัลปีชัยก็ถือมา ธนุจาป คเหตุวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมันกับมือ มา
 พราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดหืออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอริยประเพณี
 หน่อพุทธางกูร ก็รู้ว่าอาตมะนี้เพิ่มพูนมหาปุตตบริจาตเจิวลิหว่า เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราช
 ฤทัยเธอจึงตรัสสอนพระองค์เองว่า โภ เวสฺสนฺตร คุกรมหาเวสสันดร อย่าอาวรณไว้ไว้ทำสำเนาเขา ข้า
 กับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอดแค้นเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิ
 ระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโสภสงบแล้ว พระพิภคร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส คุจทองอุไรทั้งแท่ง อันบุคคล
 แกล้งหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเซชมพระปิยนุตรทานบารมีแห่งหน่อพระชินศรีเจ้า
 นั้นแล

เจ้าพระยาพระคลัง(หน)

1.1.1 สัมผัสสระ ดังนี้

“กลั้นพระโสภมิได้ละอายุพระทัยแก่เทพดา” สัมผัส ได้ กับ (ละ)อายุ

“ทั้งใจแค้นจะแผดเผาให้พูปอง” สัมผัส แค้น กับ แผด(เผา)

“จะบ่าหน้าไปหาพราหมณ์เมื่อยามเย็น” สัมผัส หน้า กับ หา และ

พราหมณ์ กับ ยาม

“มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ” สัมผัส ต่อ กับ พ่อ

1.1.2 สัมผัสอักษร ดังนี้

“บ้างก็เล่าโลมลูกหลานให้อาบน้ำแล้วหลับนอน” สัมผัสอักษร เล่า กับ

โลม ลูก หลาน แล้ว หลับ

“มีแต่จะรูกเร้าคำรามตี” สัมผัสอักษร รูก เร้า (คำ)ราม

“คุจทองอุไรทั้งแท่ง” สัมผัสอักษร ทอง ทั้ง แท่ง

จะเห็นว่าการเล่นเสียงสัมผัสสระสลับและสัมผัสอักษรในแต่ละวรรคได้อย่างไพเราะ
 โดยเฉพาะสัมผัสอักษร มีทั้งที่เล่นสัมผัสเป็นคู่ สามคำ ทำให้คำประพันธ์นี้มีความไพเราะอย่างยิ่ง

นอกจากนี้จากการสังเกตจะเห็นว่าร้ายทั้งสองบทใช้วิธีการเล่นสัมผัสเหมือนกลอนและกาพย์
 คือมีสัมผัสสระชนิด อักษรชนิด เพื่อเพิ่มความไพเราะให้กับบทมากยิ่งขึ้น เช่น ในวรรคที่ว่า “จะชอกช้ำกล้า
 เป็นหนองลงลามไหล” สัมผัสสระชนิดคำว่า (ชอก)ช้ำ กับกล้า อักษรชนิดคำว่า ลงกับลามกับไหล

1.2 การเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์ ดังนี้

ใน มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในกวีนำคำเดียวกันมาเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์ สูง ต่ำ คล้ายเสียงดนตรี ทำให้เกิดความไพเราะทางเสียง ดังในวรรคที่ว่า

“...จึงตรัสว่าไอ้ไอ้เวลาปานจะนี่เอ๋ยจะมีคิดคั่น...” คำว่า ไอ้ –ไอ้ เป็นการ เล่นเสียงวรรณยุกต์ โท และจัตวา เพื่อเล่นเกมเสียงให้เกิดเสียงสัมผัสในวรรคที่ไพเราะยิ่งขึ้น

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร กวีเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์ เพื่อให้เกิดความงามทางเสียง ดังในวรรคที่ว่า

“พราหมณ์ผู้นี้นี้อาจองทะนงหนอ” คำว่า นี้ มีรูปโท เสียงตรี ส่วน นี้ มีรูป เอก เสียง โท เป็นการ เล่นเสียงสูงต่ำ คล้ายเสียงของคนตรี เพื่อให้เกิดความไพเราะขณะอ่าน

ในคำประพันธ์ประเภทร้อย กวีใช้วิธีปรุงแต่งเสียงโดยการเล่นเสียงสัมผัสสลับแทรก ในวรรค คล้ายกับการเล่นสัมผัสใน ในบทร้อยกรองประเภทกลอนและกาพย์ และ การเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์ สูง ต่ำ ทำให้เกิดความไพเราะสละสลวยในขณะที่ย่าน

2. การปรุงแต่งคำ พบดังนี้

2.1 การสรรคำ พบการสรรคำ ของกวีใน มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ดังนี้

2.1.2 สรรคำ เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสอักษร ดังในวรรคที่ว่า

“สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง” กวีสรรคำสัมผัสอักษร ส และ อักษร ร ในวรรคเดียวกัน เพื่อสื่อความหมายถึงพระนางมัทรีที่ร้องตะโกนเรียกพระกุมารทั้งสองจนไม่เหลือเสียงที่จะร้องอีกแล้ว และในวรรค

“สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกอย่างลงเหยียบดิน” กวีสรรคำสัมผัสอักษร ข ในวรรคเดียวกัน เพื่อสื่อความหมาย ถึง พระนางมัทรีที่ได้ตามหาพระกุมารทั้งสองโดยการวิ่งตามหาจนสุดผีเท่าไม่มีแรงแม้แต่จะก้าวขาและเหยียบลงไปบนพื้นดินแล้ว

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร กวีสรรคำโดยการนำคำที่มีความหมายคล้ายกัน หรือเหมือนกัน นำมาวางไว้เรียงต่อกันในวรรคได้อย่างสละสลวย กลายเป็นกลุ่มคำที่กลมกลืนทั้งเสียง และสื่อความหมาย ได้แก่ วรรคที่ว่า

“จึงมาตกเซ็ญใจไร้ยากอนาธา” คำว่า เซ็ญใจ หมายถึง ยากจนข้นแค้น คำว่า ไร้ยาก หมายถึง ขัดสน, ไม่มี คำว่า ยาก หมายถึง ลำบาก และคำว่า อนาธา หมายถึง ไม่มีที่พึ่ง , ยากจน การสรรคำเหล่านี้มาใช้ เพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่ต้องทนเห็นลูกต้องตกกระกำลำบากอย่างแสนสาหัส แต่ตัวเองไม่สามารถช่วยเหลืออะไรได้เลย

การสรรคำในคำประพันธ์ประเภทร้อยของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาเป็นการสรรคำเพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสอักษร ที่ไพเราะสละสลวยในขณะที่อ่าน และ สรรคำเพื่อให้สื่อความหมายที่กลมกลืนกัน ไปในทำนองเดียวกัน

2.2 การเล่นคำ พบดังนี้

2.2.1 การหลากคำ กวีหลากคำว่า สุด ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ดังในวรรค “ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด” กวีเล่นคำว่า สุดสิ้น , สุดปัญญา, สุดหา, สุดค้นเห็น, และสุดคิด การหลากคำนอกจากจะมีความงามทางเสียงแล้วยังสื่อความหมาย ซึ่งการหลากคำว่า สุด นั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรักอันยิ่งใหญ่ของพระนางมัทรี ที่ทรงมีต่อกุมารทั้งสอง พระนางได้ทรงติดตามค้นหาพระกุมารทั้งสองโดยทุ่มเทพระกำลัง ปัญญา และทุกสิ่งทุกอย่างในตัวของพระนางจนหมดสิ้น

2.2.2 เล่นคำซ้อน พบในคำร่ายทั้งสองบท ดังนี้

“...จึงตรัสว่าไอ้โอ้อเวลาปานฉะนี้เอ๋ยจะมีคิดค้น จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรืออะไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารี่เรืออยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนหิวสุดละห้อยทั้งดวงเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงกลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเจ้าไปในยามนี้ ผูลงค่างบางชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ขี้ขี้ ทั้งนกหกก็จ้วเจียเหงาเจียบทรวงรัง แต่แม่เทียวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศทั่วประเทศทูกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะซบทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกไพโรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกอย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมนทาของทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล..”

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กวีเล่นคำซ้อนดังนี้ คัดค้น, รี่เรือย, เฉื่อยฉิว, ดวงเดือน, เคลื่อนคล้อย, ติดตาม, กลับเกลือก, ขี้ขี้, จ้วเจีย, เหงาเจียบ, ทรวงรัง, เซซัง, เสาะแสวง, เล็งแล, รำเรียก, เยื้องย่อง, สุดสิ้น, พานพบ, ทิ้งขว้าง

พบในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร ดังนี้

โส โปธิสตุโต ปางนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ตรัสได้ทรงฟังพระลูกน้อยทรงกันแสงทูลละห้อยวันนั้น กลั้นพระโสภมิได้ละอายพระทัยแก่เทพดา ปณณสาถ์ ปวิสิตวา เสด็จเข้าสู่ภายในบรรณศาลา ชบพระพักตราทรงกันพระแสงสะอื้นให้ ว่าไอ้เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำการมั่วไว้เป็นไหน จึงมาตกเชษฐาใจไร้ยากอนาถาให้พราหมณ์ชราว่างร้ายกาจ ตะแกมาทำสีหนาท โภยโษยตี โอว่าปานฉะนี้ก็สาขัณฑ์ คนทั้งหลายเขาเรียกกันกินอาหาร บ้างก็เส้าโลมลูกหลานให้อาบน้ำ แล้วหลับนอน แต่สองบังอรของพ่อนี้ ใครจะปราณีให้มนน้ำ ก็จะไม่ตรากตรำลำบากใจ ที่ไหนจะเดินได้

ด้วยพระบาทเปล่า ทั้งไอแดดจะแผดเผาให้พุพอง จะชอกช้ำค้ำเป็นหนองลงลามไหล สองสุริยวงศ์ ตั้งแต่ว่าจะทรงกันแสงให้ สุดอาลัยของพ่อแล้วที่จะติดตาม จะบ่ายหน้าไปหาพราหมณ์เมื่อยามเย็น เค้า จัญไรไหนเลยจะเห็นด้วยสองเจ้า มีแต่จะรุกร้าวคำรามตี รัชชีย์เอ๋ยกระไรเลยไม่เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะคิดดูบ้างเป็นไรว่าลูก ทั้งสองคนคู่ชีวิตมัย ยังตัดใจไม่ขาดมิให้เสียประโยชน์ แต่ก่อนโสดข้าสินได้สืบ มาถึงสี่ชั่ว ผู้อื่นรู้ก็เกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้ วาริชสุเสว เม สโต เสมือนหนึ่งพรานเบ็ดมาตี ปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้า นั้นคือไซ ประรณางจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีคั่งกระแสน้ำ ปรพราหมณ์ประมาทหมิ่นมาคำตี เสมือนกระท่อมวารีให้ปลาตื่น น้ำพระทัยเธอลอยคีนจากอุเบกษา บังเกิด อวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญาอันกลัดกลุ้มไปด้วยโมหะให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้น ทันทิ ว่าอุเหม! อุเหม! พราหมณ์ผู้นี้นี้อาจองทะนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ รัชชีย์เอ๋ย กูมาอยู่ป่า เปลาเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลาปั้งก็ตีออกมา ฆนุจาป คเหตุวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมันกับมือ ฆ่า พราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดหื้ออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอริยประเพณี หน่อพุทราจตุร ก็รู้ว่าอาตมะนี้เพิ่มพูนมหาปถุคตบรืจากเจิวสิหว่า เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราช ฤทธิเธอจึงตรัสสอนพระองค์เองว่า โภ เวสุสนฺตฺร คุกรมหาเวสสันดร อย่าอาวรณไว้ไว้ทำสำเนาเขา ข้า กับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอแค้นแล้วเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิ ระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโศกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส คุจทองอุไรทั้งแท่ง อันบุคคล แกล้งหล่อแล้วมวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเชยชมพระปิยนุตรทานบารมีแห่งหน่อพระชินศรีเจ้า นั้นแล

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่मार กวีเล่นคำซ้อน ดังนี้ โยยตี, ลูกหลาน, หลับนอน , ตราครุรา, แผดเผา, พุพอง, ชอกช้ำ, ลามไหล, ติดตาม, รุกร้าว, เกรงขาม, เกรงกลัว, แตกฉาน, ห่อหุ้ม, กลัด กลุ้ม, ลุ่มหลง, ผ่องแผ้ว, แจ่มใส, เชยชม,

2.2.3 เล่นคำตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน ดังปรากฏ ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ กู่मार ในวรรคที่ว่า

“ผู้อื่นรู้ก็เกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้” คำว่าผู้อื่น หมายถึง บุคคล อื่น ส่วนผู้นี้ หมายถึง พราหมณ์ชุก เป็นการเล่นคำเพื่อให้เกิดความขัดแย้ง สื่อความให้เห็นถึงการ กระทำของชุกที่โยยตี พระกู่मारทั้งสองค่อนหน้าพระเวสสันดร โดยไม่ได้เกรงกลัวอำนาจใดๆ ของ พระองค์เหมือนเช่นกับพราหมณ์ผู้อื่น

การเล่นคำในคำประพันธ์ประเภทนี้ พบการเล่นคำ โดยการหลากคำ เล่นคำซ้อน และเล่นคำตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นวิธีการปรุงแต่งคำในเชิงเสียงและความหมายเพื่อให้เกิด ความไพเราะสละสลวย และมีความหมายที่เหมาะสมกลมกลืนกับบริบท

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ดังนี้

“...จึงตรัสว่าโอ้อ้อเวลาปานจะนี้จะจะมีศึกคืน จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรืออะไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารี้อยู่เยื้องฉิว ออกแม่นี้ให้อ่อนหิวสุดละห้อยทั้งดวงเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเจ้าไปในยามนี้ ผุ่งลึงค่างบ้างชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ยั่วเยี้ย ทั้งนกหกก็จ้วเจียเหงาเจียบทรวงวัง แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเส็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะจับทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิคไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๊ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิต ไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล...”

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กวีนำคำว่า “สุด” มาซ้ำหน้าวรรค ทูทวรรค เพื่อย้ำความให้นักแน่นขึ้น และเกิดความชัดเจนของสารหรือเนื้อหาที่ต้องการสื่อ ซึ่งในคำประพันธ์นี้กวีต้องการสื่อให้เห็นถึงการทุ่มเทของพระนางมัทรี ในการตามหาพระกุมารทั้งสอง ทั้งสุดแนวป่า สุดสายตาที่มองหา สุดเสียงที่เรียกหา สุดผีเท่าที่ได้วิ่งตามหา แต่ก็ไม่เจอ จนต้องคิดว่าพระกุมารทั้งสองได้สิ้นชีวิตไปเกิดที่อื่นแล้ว ซึ่งเหมือนกับความฝันที่พระนางได้ฝันในคืนที่ผ่านมาแล้ว

การปรุงแต่งคำในคำประพันธ์ประเภทร้อย ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา พบการปรุงแต่งคำโดยการสรุคำ เพื่อให้สัมผัสอักษรเกิดเสียงอ่านที่ไพเราะ และเพื่อให้มีความหมายที่กลมกลืนมีความหมายไปด้วยกัน การเล่นคำ พบการเล่นคำโดยการหลากคำ การซ้อนคำ และการเล่นคำตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน พบการซ้ำคำ เพื่อให้สื่อความหมายที่ชัดเจน นักแน่นขึ้น ตรงตามเจตนาและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร

3. การปรุงแต่งความ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ พบการใช้ภาพพจน์ดังนี้

3.1.1 ภาพพจน์นามนัย พบในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กวีใช้ดอกมณฑาทอง แทนลูกทั้งสองของพระนางมัทรี ดังปรากฏในวรรคที่ว่า

“จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๊ย” เจ้าดวงมณฑาทอง หมายถึง กัณฑ์ และชาติ กวีได้เปรียบความน่ารัก น่าทะนุถนอมเหมือนดอกมณฑาทอง ซึ่งมีกลิ่นหอม ดอกมีสีเหลืองนวล

3.1.2 ภาพพจน์อุปมา ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“เสมือนหนึ่งพรานเบ็ดมาตีปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ พรารณาจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็น

ทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสน้ำ ปรากฏประมาทหมิ่นมาคำดี เสมือนกระท่อมวารีให้ปลาตื่น” พระเวสสันดร เปรียบตนเป็นปลา เปรียบ การได้บรรลุความสำเร็จ เป็นเหมือนไซ ลูกทั้งสองเปรียบเหมือน สายน้ำที่จะช่วยตนไปพบความสำเร็จ ส่วนพราหมณ์ เปรียบเหมือน พรานเบ็ด ที่มาดีน้ำให้ปลาไม่เข้าไปไซ แต่เมื่อพระองค์ตั้งสติได้และทำสมาธิ ความโกรธและโมโหก็หายไป ทำให้หน้าผองใส เหมือนทองคำ ดังคำเปรียบที่พบในวรรณคดีว่า “กลิ่นพระโศกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส คุจทองอุไรทั้งแห่ง”

จะเห็นได้ว่า การใช้ภาพพจน์ในร่ายทั้งสองบท ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพที่ชัดเจน และเข้าใจในเนื้อหาที่กวีได้นำเสนอยิ่งขึ้น

3.2 การใช้โวหาร พบการใช้โวหารดังนี้

3.2.1 โวหารพรรณนา ในมหาเวสสันดรชาดก กัณท์มัทรี กวีได้พรรณนาความ อุดสาหกรรม และความพยายามของพระนางมัทรีในการตามหาพระกุมารทั้งสองพระองค์ ซึ่งพระนางก็ได้ ออกตามหาจนสุดกำลัง ทั้งกำลังสติปัญญาและกำลังความสามารถที่พระนางมี พอลาไม่พบก็คิดไป ต่างๆนานาว่าพระกุมารนั้นได้สิ้นชีวิตไปแล้ว เหมือนกับความฝันที่บอกเหตุไว้ล่วงหน้านั่นเอง

3.2.2 โวหารเทศนา ในมหาเวสสันดรชาดก กัณท์กุมาร กวียกตัวอย่างสำนวน “ตีปลาหน้าไซ” มาประกอบเพื่ออธิบายให้เข้ากับเรื่องที่น่าเสนอเพื่อให้สมเหตุสมผล และน่าเชื่อถือ สำนวน “ตีปลาหน้าไซ” หมายถึง พุดหรือทำให้กิจการของคนอื่น ซึ่งกำลังดำเนินไปด้วยดีกลับเสียไป โดยพระเวสสันดรได้ เปรียบเทียบพฤติกรรมของพราหมณ์ ซึ่งมาทำให้พระองค์ต้องโกรธ และละทิ้ง การทำทานบารมีไป เพราะเห็นลูกถูกทำร้าย และอยากเข้าไปช่วยเหลือ แต่พระเวสสันดรต้องกลั้น พระทัย ทนดูลูกทั้งสองถูกทำร้ายต่อหน้าต่อตา เพราะต้องการทำให้สำเร็จเพื่อนำไปสู่พระโพธิญาณ ตามที่มุ่งหมายไว้ ที่ทำได้ก็เพียงแต่ร้องไห้เสียใจ เพราะสงสารลูก และคิดไปถึงขั้นจะฆ่าพราหมณ์ แต่ในที่สุด พระเวสสันดรก็สามารถระงับ ความโกรธ ด้วยสติ สมาธิและการเตือนตนเอง บทนี้ จึงเป็นการ แสดงความขัดแย้งในพระทัย และความข่มพระทัยได้ของพระเวสสันดร

3.3 การลำดับเนื้อความ การลำดับความดังนี้

3.3.1 เรียงข้อความให้เนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับ คุจชั้นบันได เป็นกลวิธีเรียง เนื้อหาโดยมีใจความสำคัญปรากฏในข้างท้ายของข้อความ เนื้อความก่อนจะถึงข้อความสุดท้ายเป็นเรื่อง เกี่ยวเนื่องเป็นลูกโซ่ หรือมีเนื้อความทำนองเดียวกันกับข้อความสุดท้าย ผู้เขียนจะจัดเรียงความสัมพันธ์ ของข้อความไล่จากความสำคัญน้อยที่สุดไปมากที่สุด ดังนี้

“...จึงตรัสว่าไอ้ไอ้เวลาปานฉะนี้เอ๋ยจะมีดีคิดค้น จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสีย แล้วหรืออะไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัคมารีเรืออยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนหิวสุดละห้อยทั้งดวง เดือนก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเจ้าไปในยามนี้ ผู้ถึงค่างบางขณะนี้ที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับ

เกลือกตัวอยู่ชั่วเขี้ย ทั้งนกหกก็จ้วเจียเหงาเจียบทุกรวงรัง แต่แม่เที้ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทั่วประเทศทูกราวป่า สูดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สูดโสตแล้วที่แม่จะจับทราบฟังสำเนียง สูดสุรเสียงที่แม่จะร่ำเรียกพิไรร้อง สูดฝิเท่าที่แม่จะเอื้อย่องยกอย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุคหาสุค คั้นเห็นสุคคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมนทาของทั้งคู่ ของแม่เอ๊ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล...”

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กวีเรียงเนื้อหาโดยเล่ารายละเอียดการออกตามหาพระ กุมารทั้งสองของพระนางมัทรี โดยมีเนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับตั้งแต่ตอนที่นางออกตามหาจนถึง ก่อนรุ่งก็ไม่พบจนพระนางหมดแรง กวีใช้คำว่า สูด เพื่อไต่ระดับความสัมพันธ์เข้มข้นขึ้นไป ได้แก่ สูด สิ้น สุดปัญญา สุคหา สุคคั้นเห็น สุคคิด และเมื่อนางหาพระกุมารจนสุคคิด แล้วนางจึงคิดว่าทั้งสอง พระองค์ได้จากโลกนี้ไปแล้ว ซึ่งตรงกับความฝันของพระนางนั่นเอง

ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร เป็นการเรียงลำดับเนื้อหาให้ความให้เนื้อหาเข้มข้นขึ้นไป ตามลำดับ ดูจั้นบันได เป็นกลวิธีเรียงเนื้อหาโดยมีใจความสำคัญปรากฏในข้างท้ายของข้อความ นั่นคือ ความข่มพระทัยได้ของพระเวสสันดร ส่วนในตอนต้นเป็นการเล่าเนื้อหาให้เข้มข้นขึ้นไปโดยกล่าวถึง การการกระทำของพราหมณ์ที่ทำร้ายลูกทั้งสองคนของพระเวสสันดร ทำให้พระเวสสันดรคิดไปต่าง ๆ นานา แม้กระทั่งจะทำร้ายด้วยอาวุธที่มี แต่สุดท้ายก็ข่มพระทัยพระองค์ได้

การปรุงแต่งความโดยการลำดับเนื้อหาในคำประพันธ์ประเภทร้อยของบทอาขยาน ระดับมัธยมศึกษาใช้วิธีการลำดับความโดยการเรียงประโยคให้เนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับ ดูจั้นบันได ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้เนื้อความน่าสนใจ และนำติดตามเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเหมาะกับคำประพันธ์ประเภท ร้อยที่มีจำนวนคำในวรรคมาก การอ่านต้องใช้ความใส่ใจเป็นพิเศษ การเล่าเนื้อเรื่องให้เข้มข้นขึ้นจึงเป็น กลวิธีที่จะดึงดูดให้ผู้อ่านได้เพลิดเพลินและสนุกสนานกับการอ่านวรรณคดีมากยิ่งขึ้น

สรุป

คำประพันธ์ประเภทร้อยของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และปรุงแต่งความเพื่อสร้างสุนทรียรส ทางเสียงและความหมาย การปรุงแต่งเสียง โดยการ เล่นเสียงสัมผัสสลับแทรกในวรรค ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร คล้ายการเล่นสัมผัสในในคำ ประพันธ์ประเภทกลอนและกาพย์ แต่ร้อยใช้การเล่นสัมผัสสระแทรกในวรรค และสัมผัสอักษรแทรกใน วรรค ซึ่งพบว่าการเล่นสัมผัสสลับอักษรแทรกในวรรคเป็นวิธีการของกวีที่สร้างให้บทกวีมีความไพเราะ สละสลวย ได้อย่างเยี่ยมยอด เพราะอักษรที่ใช้สัมผัสมีทั้งเป็นคู่ 3 คำ 4 คำ และ 5 คำ ซึ่งคำสัมผัสอักษร มากมายเช่นนี้ทำให้บทอาขยานมีความไพเราะเป็นพิเศษ นอกจากนี้ยังพบว่ากวีใช้การเล่นสัมผัสสระชนิด

และอักษรขีด ซึ่งเป็นลักษณะคำสัมผัสแบบกลอน มาเพิ่มความไพเราะให้กับร้อย และยังเล่นเสียงสัมผัสวรรณยุกต์ ซึ่งช่วยให้เสียงอ่านสูงๆต่ำๆ เมื่อท่องเป็นบทอาขยานจะเกิดความไพเราะน่าฟังยิ่งขึ้น

การปรุงแต่งคำ โดยการสรรคำ การเล่นคำ และการซ้ำคำ การสรรคำของกวีจะนำคำที่มีอักษรเดียวกันมาวางคิดกันเมื่อเวลาอ่านจะเกิดเสียงสัมผัสที่ไพเราะ และสรรคำที่สื่อความหมายไปในทำนองเดียวกันเพื่อเน้นความให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย การเล่นคำ พบว่ากวีเล่นคำโดยการหลាកคำ ซ้อนคำ และคำที่มีความหมายตรงกันข้ามมาวางไว้ในวรรค หรือบทเดียวกัน เพื่อให้เสียงอ่านไพเราะและชวนจดจำยิ่งขึ้น การซ้ำคำ เป็นการซ้ำเพื่อเน้นความชัดเจนหรือหนักแน่นของสาร ให้เข้าถึงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่มีต่อเหตุการณ์นั้นๆ

การปรุงแต่งความ โดยการใช้ภาพพจน์แบบนามนัย และ อุปมา ใช้โวหารแบบพรรณนา และเทศนาโวหาร โดยใช้สาธกในการเล่าเรื่องประกอบให้เห็นจริงจังมากขึ้น และใช้วิธีการการลำดับเนื้อความโดยการเรียงประโยคให้เนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับคู่จันบันใดเพื่อเล่าเรื่องหรือเหตุการณ์ให้น่าสนใจยิ่งขึ้น

การปรุงแต่งเสียง คำ และความในคำประพันธ์ประเภทร้อยถือว่าเป็นหัวใจในการสร้าง สุนทริยรสทางเสียง และความหมายให้กับบทกวี ซึ่งร้อยทั้ง 2 เรื่อง ปรุงแต่งทั้งสามส่วนได้อย่างเหมาะสม กลมกลืน ตามลีลาของร้อย ทำให้บทอาขยานทั้ง 2 บท มีคุณค่าเพราะมีความไพเราะ และมีสัมผัสภาพชวนให้อ่านและจดจำ เหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นบทอาขยานให้เด็กได้ท่องจำ และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป

บทที่ 4

วิเคราะห์คุณค่าด้านสติปัญญาของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา

การศึกษาบทอาขยาน ช่วงชั้นที่ 3 และช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6) จำนวน 35 บท พบว่า บทอาขยานให้คุณค่าด้านสติปัญญาในด้านความรู้ และ ด้านคุณธรรม จริยธรรม เพื่อให้ข้อคิดและแนวทางดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งจำแนกได้ ดังนี้

1. คุณค่าด้านความรู้ เป็นเนื้อหาที่ประเทืองปัญญา ให้ความรู้ ในด้านต่างๆ ดังนี้

1.1 ด้านศิลปะ ได้แก่

1.1.1 ด้านศิลปะพื้นฐาน

1.1.2 ด้านสถาปัตยกรรม

1.1.3 ด้านจิตรกรรม

1.1.4 ดนตรี

1.2 ด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่

1.2.1 ประวัติบุคคล ได้แก่

1.2.1.1 วีรสตรี

1.2.1.2 วีรบุรุษ

1.3 ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่

2. คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นเนื้อหาที่สอน หรือให้แนวคิดในการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องและดีงาม ได้แก่

2.1 การบูชาคุณ ได้แก่

2.2.1 บูชาคุณบิดา มารดา

2.2.2 บูชาคุณครูบาอาจารย์

2.2.3 บูชาคุณกวี

2.2 ความกตัญญู

2.3 การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

2.4 ความรัก

2.4.1 ความรักของแม่ที่มีต่อลูก

2.4.2 ความรักของหนุ่มสาว

- 2.5 ความสามัคคี
- 2.6 ความอดทนอดกลั้น
- 2.7 การผูกมิตรไมตรี
- 2.8 ความสันโดษ
- 2.9 การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
- 2.10 การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม
- 2.11 การมีสติ
- 2.12 ความไม่ประมาท
- 2.13 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.14 การอนุรักษ์ภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรม

1. คุณค่าด้านความรู้ บทอาขยานช่วงชั้นที่ 3 และช่วงชั้นที่ 4 ให้คุณค่าด้านความรู้ในด้านต่างๆดังนี้

1.1 ด้านศิลปะ ได้แก่

1.1.1 ด้านศิลปะพื้นฐาน บทอาขยานที่ให้คุณค่าความรู้ด้านศิลปะ ได้แก่ บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิสวกรรมา ซึ่งมีที่มา ดังนี้

บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิสวกรรมา เป็นบทสำหรับขับเสภาอธิบายนำเรื่องการฟ้องร้องต่างๆ ในตอนนี้กล่าวสรรเสริญพระวิสวกรรม ซึ่งเป็นเทพผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการช่างในสาขาต่างๆ เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของศิลปะต่อบุคคล และต่อชาติบ้านเมือง รวมทั้งเป็นเครื่องชักนำให้มีความสุข ให้เด็กตระหนักในคุณค่า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อันชาติใดไร้सानติสุขสงบ	ต้องมัวรบราญรอนหาผ่อนไม่
ณ ชาตินั้นรชนไม่สนใจ	ในกิจศิลปะวิไลละวาดงาม
แต่ชาติใดรุ่งเรืองเมืองสงบ	ว่างการรบอริพลอันสิ้นหลาม
ย่อมจำนงศิลปะสำอาง	เพื่ออร่ามเรืองระยับประดับประดา
อันชาติใดไร้ช่างชำนาญศิลป์	เหมือนนารินไร้โฉมบรรโลมสง่า
ใครใครเห็นไม่เป็นที่จำเรียดา	เขาจะพากันเหย้าให้อับอาย
ศิลปกรรมนำใจให้สร้างโศก	ช่วยบรรเทาทุกข์ในโลกให้เหือดหาย
จำเรียดาพาใจให้สบาย	อีกร่างกายก็จะพลอยสุขสราญ
แม้ผู้ใดไม่นิยมชมถึงงาม	เมื่อถึงยามเศร้าอร่าน่างสาร
เพราะขาดเครื่องระงับดับรำคาญ	โอสถใดจะสมานซึ่งดวงใจ
เพราะการช่างนี้สำคัญอันพิเศษ	ทุกประเทศนานาทั้งน้อยใหญ่
จึงยกย่องศิลปกรรมนั้นทั่วไป	ศรีวิไลวิลาสดีเป็นศรีเมือง

งานศิลปะมีคุณค่าต่อชาติบ้านเมือง เป็นสิ่งที่ช่วยเชิดหน้าชูตาบ้านเมือง ทำให้ผู้ที่ได้พบเห็นจำเริญตา ในความสวยงามของงานศิลปะที่ประณีตบรรจง อันจะส่งผลให้จำเริญใจ ทำให้จิตใจสบาย หมกทุกข์โศก เป็นยาขนานดีที่ช่วยระงับความรำคาญได้ จึงควรยกย่องงานศิลปะให้อยู่คู่บ้านคู่เมือง ตลอดไป

1.1.2 ด้านสถาปัตยกรรม กล่าวถึงศิลปะในการก่อสร้าง ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต นิราศพระบาท นิราศนรินทร์ และ สามัคคีเภทคำฉันท์

ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมในยุคนั้น ดังปรากฏ ในรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บุษเอยบุษบกแก้ว	สีแวแสงวับฉายจาง
ห้ายอดเห็นเยี่ยมเทียมวิมาน	แก้วประพาพกาบเพชรสลักกัน
ชั้นเหมซ่อห้อยล้วนพลอยบุษย์	บัลลังก์ครุฑลายเครือกระหนกกัน
ภพรายพื่นรูปเทวัญ	คนธรรพ์คั่นเทพกนินร
เลื่อนเมฆลอยมาในอากาศ	อำไพโอภาสประภัสสร
ไขแสงแข่งสีศศิธร	อัมพรเยี่ยมพื่น โขยมพราย
ดั่งพระจันทร์เดินจรส่องดวง	แลเถิดลอยช่วงจรัสฉาย
ดาวกลาดฉายเลื่อนเรียงราย	เร็วคล้ายรีบเคลื่อนเลื่อนลอยมา

รามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต เป็นบทอาขยานที่ให้ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไทยอันเป็นสิ่งเชิดชูคุณค่าของความเป็นไทย ได้อย่างน่าภาคภูมิใจ แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านวัตถุและจิตใจของบรรพบุรุษที่สร้างสมมรดกทางด้านศิลปกรรมไว้ให้กับชนรุ่นหลัง ได้ชื่นชม

สำหรับ บุษบก เป็นสถาปัตยกรรมที่เป็นเรือนยอดขนาดเล็ก ด้านข้าง โปรง มีความสำคัญคือใช้สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน หรือบุคคลที่ยิ่งใหญ่ หรือประดิษฐานปูชนียวัตถุ เช่น พระพุทธรูป สำหรับในวรรณคดีอาจแต่งให้บุษบกเคลื่อนที่ไปในท้องฟ้าได้

การได้รับความรู้ในเรื่องสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งที่จะทำให้ เด็กรู้สึกภูมิใจ ตระหนักและเห็นคุณค่าในฝีมือของช่างไทยที่มีความประณีต ไม่มีใครเสมอเหมือน

ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ในนิราศพระบาท ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พื่นผนังหลังบัวที่ฐานปัทม์	เป็นครุฑอัคคีอันเหยียบภุขรงค์ข่า
หยิกขุ่มกุมวาสุกรีก่า	กนินรรำรวยเทพประนมกร
ใบระกาหน้าบันบนชั้นมุข	สุวรรณสุกเลื่อมแก้วประภัสสร

ดูยอดเข็มเทียมยอดคุณธร	กระจิงซื่อนแซมไบระกาบัง
นาคสะคั่งรุงรังกระดิ่งห้อย	ใบโพธิ์ร้อยระเรงอยู่แห่งหง้ง
เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งดั่ง	วิวทิวเวงโนหัวใจครัน
บานทวารลานแลล้วยลายมุก	นำสนุกในกระหนกคูกผผัน
เป็นนาคครุฑขุดเหนี่ยวในเครือวัลย์	รูปยักษ์ขันยีนกอดกระบองกุ่ม
สิงโตอัดกักก้านกระหนกเกี่ยว	เทพเหนี่ยวเครือกระหวัดหัดถัดข้อม
ชมพูปานกอดก้านกระหนกรวม	สุครีพกุมขรรค์เงื้อในเครือวง
รูปนารายณ์ทรงชี้ครุฑาเห็น	พรหมเจริญเสด็จยั้งบัลังก์หงส์
รูปอมรรคกำพระธำรงค์	เสด็จทรงคชสารในบานบัง
ผนังในคูตีทั้งสี่ด้าน	โอพาพารทองทาฝาผนัง
จำเพาะมีสี่ด้านทวารบัง	ที่พื้นนั่งคาดด้วยแผ่นเงินงาม
มณฑปน้อยสวมรอยพระบาทนั้น	ล้วนสุวรรณแจ่มแจ่มแสงอร่าม
เพดานคาดลาดล้วนกระจ่างงาม	พระเพลิงพลามพร่างพร่างสว่างพราย
ดาข่ายแก้วปีกกรองเป็นกรวยห้อย	ระย้าย้อยแวววามอร่ามฉาย
หอมควันรูปเทียนตรลอบอยู่อบาย	ฟุ้งกระจายรินรินทั้งห้องทอง

สุนทรภู่แต่งนิราศพระบาทเมื่อครั้งเป็นมหาดเล็กอยู่ในพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระราชโอรสกรมพระราชวังหลัง และได้ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ซึ่งผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม ไปนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี การใช้คำพรรณนาความงามของมณฑปพระพุทธบาท ทำให้เกิดจินตภาพ อย่างชัดเจนและกลมกลืน นอกจากความงามที่ได้สัมผัสจากการอ่านบทอาขยานนี้ ยังมี ความหมายที่สื่อให้เห็นถึงคุณค่าของสถาปัตยกรรมไทย ที่สร้างสรรค์อย่างวิจิตรบรรจง ผสานกับ ประติมากรรมเรื่องราวของสัตว์ในวรรณคดีต่างๆ เช่น ครุฑ พญานาค เชื่อกันว่าสัตว์ทั้งสองตัวเป็นศัตรูกัน ทำทางจึงกำลังต่อสู้กันอยู่ และยังมี กิณนร เป็น สัตว์ตัวผู้ซึ่งเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ร่างกายท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก มีปีกบินได้ ตามตำนานเล่าว่าอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เชิงเขาไกรลาส นับเป็นสัตว์ที่มีปรากฏในงานศิลปะของไทยมาก

ศิลปกรรมเป็นฝีมือของคนไทยที่สร้างขึ้นจากความศรัทธา ศิลปวัตถุที่สร้างขึ้น โดยช่างฝีมือคนไทย มีคุณค่าต่อจิตใจของชาวพุทธ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนามาตั้งแต่ในอดีต

การอ่านบทอาขยานนี้ ทำให้เห็นภาพที่ชัดเจน และเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในศิลปกรรมอันทรงคุณค่า ที่บรรพบุรุษ ได้สร้างสรรค์ และสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมให้แก่ชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ และรักษาสืบเนื่องต่อไป

ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ใน “นิราศนรินทร์” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“อุทธายศลัมแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤ
สิงหาสน์ปรางค์รัตนบรร-	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสวรรค์	ศาสน์รุ่ง-เรืองแฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝีกพื้นใจเมือง
เรื่องเรื่องไทรรัตนพัน	พันแสง
วินรสพระธรรมแสดง	คำเช่า
เจดีย์ระตะแซง	เสียดยอด
ยลยิ่งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์”

นิราศนรินทร์ เป็นวรรณคดีเรื่องเยี่ยม ที่ยึดการแต่งตามแบบแผนของการแต่งนิราศ โดยเลียนโวหารตามแบบงานประพันธ์ชั้นครูในสมัยอยุธยาตอนต้น บทอาขยานนี้แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ ซึ่งเป็นแบบอย่างของการแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลงเพราะมีความไพเราะทั้งคำ และความหมายที่เกิดจากแสดงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และจินตนาการของกวี

การใช้คำบรรยายภาพของกรุงเทพมหานครที่มีความเจริญรุ่งเรืองแสงงดงามทัดเทียมกรุงศรีอยุธยาครั้งเป็นราชธานี ภาพที่ปรากฏแสดงให้เห็นความงามของปราสาทราชวังและวัดวาอาราม สร้างสรรค์ขึ้นด้วยฝีมือของช่างไทย อันเป็นสิ่งที่เชิดชูศิลปกรรมของไทยที่ทรงคุณค่า ความงามทางด้านวัตถุส่งผลต่อจิตใจ ให้คนไทยรัก ห่วงแหนและภาคภูมิใจในสมบัติของชาติ ที่เกิดจากฝีมือของบรรพบุรุษไทย ได้สืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ให้กับชนรุ่นหลังได้ชื่นชม

นิราศนรินทร์ ยังเป็นการบันทึกภาพทางประวัติศาสตร์ ในสมัยที่สถาปัตยกรรมทางศาสนาเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ในคำประพันธ์แสดงให้เห็นถึงแสงสว่างที่เกิดจากการวิหาร เจดีย์ ที่มีความสวยงามระยิบระยับจับตา ได้ยินเสียงพระสงฆ์สวดมนต์ ทำวัตรเช้าเย็น การประดับประดา ตกแต่งวัดวาอารามด้วยแก้วนานาชนิดสวยงามเหมือนอยู่บนสวรรค์ สิ่งเหล่านี้เกิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนไทย ที่ควรคู่บ้านคู่เมืองจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้จะได้ตัวอย่างแบบแผนการแต่งโคลงสี่สุภาพจากนิราศนรินทร์ ไปใช้ในการแต่งคำประพันธ์ประเภท โคลงแล้ว ยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมของไทย ที่มีความสวยงามไม่แพ้ชาติใดในโลก จนเกิดความภาคภูมิใจ รักและห่วงแหนเพื่อให้อยู่คู่บ้าน คู่เมืองสืบต่อไป

ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ใน “สามัคคีเภทคำฉันท์” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อำพนพระมนที่รพระราช	สุนิวาสน์วโรพาร์
อัปภัตรไพจิตรและพา-	หิรภากก็พึงชม
เล่ห์เลื่อนชะลอคุสติฐา-	นมหาพิมานรมย์
มารังสฤษฏ์พิศนิยม	ผิจะเทียบก็เทียบทัน
สามขอดตลอดกระยะระยับ	วะวะวับสลัปพรรณ
ซ่อฟ้าตระการกลจะหยัน	จะเยาะยั่วทิมมพร
บราลีพิลาตศุภจรูญ	นภศูลประภัสสร
หางหงส์ผจงพิจิตรงอน	คจกวัจนภาลัย
รอบค้ำนตระหง่านจักรมุข	พิศสุกอรัมไส
กาญจน์แกมมณีคนกไฟ-	จรุย์พรางพะแพรวพราย
บานบัวพระบัญญัติสลัก	จลลัษณ์เฉลาบาย
เพดานก็ดารกะประกาย	ระกะดาษประดิษฐ์ดี
เฟ่งภาพตลอดตะละผนัง	ก็มลิ้งเมลิ้องศรี
มองเห็นสิเค่นประคุมิ	ชีวแมนกมลครอง

สามัคคีเภทคำฉันท์ ในบทอาขยานนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ชื่อว่า วสันตดิลกฉันท์ 14 เป็นเรื่องที่มีความงามที่เกิดจากการพรรณนาภาพพระบรมหาราชวังอันโอ่อ่า ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมไทย ที่มีความอลังการ แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติ สะท้อนความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมอันดีงามที่คนไทยภูมิใจ

ภาพของพระบรมหาราชวัง ที่ปรากฏให้เห็นในบทประพันธ์ มีดังนี้

ในบทที่ 1 อธิบายภาพความงามของเรือนหลวง ที่มีความยิ่งใหญ่ กว้างขวาง ภายในก็งดงามยิ่งนัก ส่วนภายนอกก็น่าชมน่ามอง

ในบทที่ 2 เปรียบความงามของราชวังเหมือนกับที่อยู่ของเทวดาที่สถิตในสวรรค์ชั้นที่ 4 ในฉกามาพจร มาสร้างอยู่บน โลกมนุษย์ให้ได้ชื่นชมความงาม

ในบทที่ 3 อธิบายถึงยอดของราชวังที่มีแสงระยิบระยับ มีซ่อฟ้าซึ่งทำด้วยไม้ที่วางอยู่ยอดจั่วของ โปสต์ รูปเหมือนหัวนาค ชูขึ้นเบื้องบน เหมือนกับจะขั้ว หยันท้องฟ้าเลขที่เดียว

ในบทที่ 4 อธิบายถึงบราลี ซึ่งเป็นเจดีย์เล็กๆมีฐานคูดยอดพระเจดีย์ทราย ใ้สว่างเป็นระยะไปบนหลังคาปราสาทแบบ โบราณ มีความงดงามกระจ่างไสบนหลังคา ส่วน นภศูล ซึ่งเป็นเหล็กแหลมบนยอดปราสาทหรือเจดีย์ ที่มักทำเป็นแฉกๆ จะมียอดกลาง และมียอดล้อมสองชั้น ชั้นละสี่

ยอด ก็คูสีเหลืองพรายแพรวพราว หางหงส์ ที่เป็นเครื่องประดับที่ทำเป็นรูปหงส์ อยู่ปลายจันทน์หน้าจั่ว หรือตะเฒ่ หรือหัวเสานั้น ก็ตกแต่งให้งามจน เหมือนกับจะกวักให้ท้องฟ้าโน้มลงมาหา

ในบทที่ 5 อธิบายรอบจักรมูข ก็ประดับประดาให้เรื่องอร่ามสดใส ด้วยทอง มณี ไพฑูรย์ ที่แพรวพราว

ในบทที่ 6 อธิบายถึงบานแผ่นหน้าต่างที่สลักเฉลาฉลุลายสวยงาม เพดานมีประกาย รูปดาวระยิบระยับสวยงาม

ในบทที่ 7 อธิบายภาพฝาผนังก็มีความอร่ามเรื่อง มองดูเด่นแต่ละภาพดูแล้วประค้อมมีชีวิตเคลื่อนไหวได้

พระบรมหาราชวัง เป็นเอกลักษณ์ไทยที่ชาวต่างชาติรู้จักกันดี เป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาในความเป็นไทย ที่มีสถาปัตยกรรมอันสวยงาม คนไทยมีความชำนาญในการช่าง รักการประดิษฐ์ประค้อม การตกแต่งก็ทำอย่างประณีต บรรจง เพราะเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในวัตถุและตัวบุคคล นั่นคือพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ การสร้างพระบรมหาราชวังจึงต้องสร้างอย่างวิจิตร บรรจง และรักษาขนบธรรมเนียมในการสร้างตามวัฒนธรรมไทยที่เคยมีมา ความสวยงามจึงปรากฏ ดังอาชยานข้างต้น

การที่เด็กที่ได้อ่านอาชยานนี้ จะช่วยให้รู้สึกภาคภูมิใจในมรดกทางสถาปัตยกรรม ที่บรรพบุรุษสร้างสมความรู้และได้สร้างสรรค์ขึ้นไว้ให้กับชนรุ่นหลังได้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ โอ้อ่า ไม่แพ้สถาปัตยกรรมของชาติใด

เด็กไทยควรตระหนักและเห็นคุณค่าสิ่งที่มีอยู่ทั้งสถาปัตยกรรม และมีมือช่างไทยที่มีความสามารถในการสร้างสรรค์ ยากที่จะหาชาติใดเทียบเคียงได้ และกลายเป็นความรักชาติ หรือชาตินิยม ซึ่งจะทำให้ประเทศชาติพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

1.1.3 ด้านจิตรกรรม กล่าวถึง ศิลปะในการวาดภาพ ได้แก่ อิเหนา ตอน สังคามาระตา แต่งถ้ำ และ บทพากย์เอราวัณ ดังนี้

ความรู้เกี่ยวกับจิตรกรรม ใน “อิเหนา ตอน สังคามาระตาแต่งถ้ำ” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระเสด็จลดเถียวเทียวชม	มีมโนกรรมย์แจ่มใส
เปลวปล่องห้องถ้ำอำไพ	พื้นลาดลาดไปด้วยเงินงาม
เพดานดาราระย้าย้อย	ทองทับประดับพลอยเรื่องอร่าม
อังกลับแก้วมณีอัคคีตาม	สว่างงามแววับจับจินดา
มีชะวากวุ้งเว้งเป็นเชิงชั้น	ล้วนทองคำทำคั่นกันฝา
ฉลกรูปสิงสัตว์นานา	คุณเด่นออกมาเหมือนจริง
ทั้งเนียนดั่งเป็นเห็นประหลาด	พฤษชาติเหมือนจะไหวไวกิ่ง
อันรูปเสื่อสีห์มีกระทิง	เหมือนจะบังวางวังเวียนง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปรับปรุงเรื่อง อิเหนา มาจากพระราชนิพนธ์ บทละคร เรื่องดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อให้เหมาะแก่การแสดงละคร ตอนนี้เป็นเหตุการณ์ที่อิเหนาเตรียมจะลักตัวนางบุษบา จึงได้สั่งให้ตั้งคามาระ ตาไปจัดเตรียมแต่งถ้ำไว้เป็นที่พำนักของบุษบา โดยในถ้ำประดับตกแต่งพื้นด้วยเงินระยิบระยับ เพดาน มีรูปดาวเป็นกลุ่มห้อยย้อยลงมา และประดับด้วยทอง พลอยเรื่องอร่าม ตกแต่งด้วยโคมไฟทองเหลือง ส่องสว่างแวววับจับใจ มีช่องกว้างเว้าเข้าไปเป็นชั้นๆ ค้นฝาด้วยทองคำเหลืองอร่าม ในแต่ละฝาดัง นฉลกรูปต้นไม้ ที่ดูเหมือนมีชีวิต และสัตว์นานาชนิด เช่น เนื้อ นก เสือ หมี ราชสีห์ กระตัง ซึ่งดูราวกับมีชีวิตจริง กวีแต่งบทประพันธ์นี้แสดงให้เห็นถึงภูมิรู้ในเรื่องการตกแต่งค้ำานจิตรกรรม ฝาดัง หรือ ถ้ำ บ่งบอกให้รู้ถึงอุปนิสัย ที่ละเอียดอ่อน จินตนาการที่เกิดขึ้นอาจจะมาจากภาพที่เคยเห็นเคยสัมผัส มารวมกับ จินตนาการจนกลายเป็นงานที่วิจิตรบรรจง ดังคำประพันธ์ที่กล่าวไว้ข้างต้น

ความรู้เกี่ยวกับจิตรกรรม ใน “บทพากย์เอราวัณ” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อินทรชิตบิดเบือนกายิน	เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงชชเอราวัณ	
ช่างนิรมิตฤทธิ์แรงแข็งขัน	เผือกผ่องผิวพรรณ
สี่สังข์สะอาดโอฬาร	
สามสิบสามเศียร โสกา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตน์รูจี	
งาหนึ่งเจ็ด โบกขรรณิ	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกอบอุบลบันดาล	
กอนหนึ่งเจ็ดดอกดวงมัลย์	ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสกา
เน่งน้อยลำพานงพาล	
นางหนึ่งย่อมมีบริวาร	อีกเจ็ดเขาวมัลย์
ล้วนรูปนิรมิตมารยา	
จับระบำรำร่ายสายหา	ชำเลื่องหางตา
ทำที่ดั่งเทพอัปสร	
มีแก้ววิมานงามบรร	ทุกเกษกฤษ
ดั่งเวไชยันต์อมรินทร์	

บทพากย์เอราวัณ นำมาจากเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรีชิต ใช้เป็นบทพากย์แสดงหนังใหญ่และ โขน เอราวัณ หรือ โขยราวัณ เป็นเทพองค์หนึ่งซึ่งเป็นบริวารของพระอินทร์ เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปที่ใด เอราวัณเทพบุตรก็จะนิมิตตน เป็นช้างทรง

บทอาชยานนี้ สื่อความให้เห็นความงาม ความอลังการของเอราวัณที่เนรมิตรรูปร่างได้อย่างวิจิตรตระการตา การใช้คำต่างๆ ให้เกิดภาพพจน์ เป็นสิ่งสำคัญในการนำภาพไปสร้างเป็นจินตนาการ ได้อย่างละเอียด สวยงาม และครบองค์ประกอบ

เมื่อเด็กและเยาวชนได้รู้ถึงรูปร่างลักษณะของเอราวัณ อันวิจิตรพิสดาร ทำให้เกิดจินตนาการ และสร้างงานศิลป์ที่เกิดจากความศรัทธาเริ่มสร้างสรรค์ ทำให้เห็นคุณค่าความงามของศิลปะ และเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย

1.1.4 ค้านคนตรี ได้แก่ พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วิเวกวีดกรีดเสียงสำเนียงสนั่น	คนขยับยืนชิงตะลึงหลง
ให้หิววาบซาบทรวงต่างวังงง	ลืมนรกรับสู้เงี้ยวหูฟัง
พระโหยหวนครวญเพลงวังเวงจิต	ให้คนคิดถึงถิ่นถวิลหวัง
ว่าจากเรือนเหมือนนกมาจากรัง	อยู่ข้างหลังก็จะแลชะเง้อคอย
ถึงยามค่ำอำมโง่งจะร้องไห้	รำพิไรัญจวนหวนละห้อย
ไยยามคึกคาวเคลื่อนเดือนก็คล้อย	น้ำค้างข้อยเย็นฉ่ำที่อัมพร
หนาวอารมณ์ลมเรื้อยเฉื่อยเฉื่อยขึ้น	ระรวยรินรินรินกลั่นเกสร
แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน	จะอวรณ์อ้างว้างอยู่วังเวง

พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีตีเมืองใหม่ เป็นตอนที่พระอภัยมณีทำศึกกับลังกา ต้องเผชิญกับกองทัพพันธมิตรของฝ่ายลังกาถึง 12 กองทัพ พระอภัยมณีตกอยู่ในภาวะคับขัน จึงเป่าปี่สะกดทัพของฝ่ายตรงกันข้าม

การใช้ดนตรีเป็นสื่อในการโน้มน้าวจิตใจ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ทั้งนี้ดนตรีเป็นเครื่องประโลมใจ ให้รู้สึกสนุกสนาน เพลิดเพลิน หรือ สงบเงียบ คล้อยตามไปกับจังหวะ และลีลาของเสียงต่างๆ การได้ฟังดนตรีบ่อยครั้งจะทำให้เป็นคนละเอียดอ่อน การปรับอารมณ์ หรือความรู้สึก จะดีขึ้นในการแก้ไขปัญหาหรือความบกพร่องทางด้านพฤติกรรมหรืออารมณ์ มักจะใช้ดนตรีในการบำบัดอาการให้ดีขึ้น

การเรียนรู้เรื่องประ โยชน์ของคนตรีช่วยให้เด็กนำไปใช้ในการปรับเปลี่ยนอารมณ์ หรือพฤติกรรม อันจะเกิดประ โยชน์ต่อตนเองในการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้นและ ช่วยสังคมน่าอยู่มากยิ่งขึ้นด้วย

1.2 ด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่

1.2.1 ประวัติบุคคล ได้แก่

1.2.1.1 วีรสตรี พบใน “พระสุริโยทัยขาดคอช้าง” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บึงอรอักรเศผู้	พิสมัย ท่านนา
นามพระสุริโยทัย	ออกอ้าง
ทรงเครื่องยุทธพิไชย	เช่นอุป-ราชเส
เดลิงคชาธารคว้าง	ควมเข้าขบวนไกล
พลไกรกองนำเร้า	โรมรัน กันเฮย
ช้างพระเจ้าแปรประจัญ	คชให้
สารทรงชวดเซผัน	หลังแล่น เตลิดเฮ
เตลงจับคชไล่ไกล	หวัดท่ายคชาธาร
นงคราญองค์เอกแก้ว	กระษัตริย์
มานมนัสกัตเวที	ยิ่งถ้า
เกรงพระราชสามี	มลายพระ ชนม์เฮย
จับคเชนทรเช่นค้ำ	สะอึกสูัดัสกร
ขุนมอญร่อนง้าวฟาด	ฉาดละ
ขาดแล่งตราบอระ	หรูปคั้น
โอรสรีบกั้นพระ	ศพผู้ นครเฮ
สูญชีพไปสูญสิ้น	พจน์ผู้สรรเสริญ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรรเรื่องในพระราชพงสาวดารให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพและให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงสาวดารตรงที่เขียนรูปภาพคิดไว้ประจำทุกกรอบ

บทกวีนิพนธ์ พระสุริโยทัยขาดคอช้าง เป็นการบันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสู้รบ รวมทั้งประวัติบุคคลสำคัญ นั่นคือสมเด็จพระสุริโยทัยซึ่งเป็นสตรี ที่แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญและความเสียสละชีวิตพระองค์ เพื่อปกป้องสมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้รอดพ้นจากอาวุธของข้าศึก

การอ่านบทอาขยานบทนี้สามารถกระตุ้นความคิดและจินตนาการของเด็กให้เกิดความซาบซึ้งสะเทือนใจ ภูมิใจในบรรพชน และความเป็นชาติไทย

ความหมายที่สื่อจากบทอาขยานนี้นอกจากจะทำให้เด็กรัก และภูมิใจในบรรพบุรุษที่ได้ทรงเสียสละเพื่อปกป้องผู้นำของประเทศและผืนแผ่นดินเอาไว้แล้ว ยังสื่อให้เห็นถึงความเสียสละชีวิตของ

คนเพื่อคนที่รัก ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้หญิงที่มีความรัก ความรักดีต่อสามีของผู้หญิงสมัยก่อน ที่พร้อมจะเสียสละแม้กระทั่งชีวิตของตนเองเพื่อปกป้องคนที่ตนรัก

1.2.1.2 วีรบุรุษ พบใน “ลิลิตตะเลงพ่าย” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เบื่อนั้นนฤนาถผู้	สยามินทร์
เบี่ยงพระมาลาศิน	ห่อนพ้อง
ศัตรารุชอรินทร์	ฤถูก องค์เอย
เพราะพระหัตถ์หากป้อง	ปิดด้วยขอทรง
บัคมงคลพ่าห์ให้	ทวารดี
แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเศียรสะบัด	ตกได้
อุกกลุกพลุกเงยงัด	กอลช เต็กแฮ
เบนบ้ายหงายแขนให้	ท้วงท้อทีถอย
พลอยปล้ำเพี้ยกัณฑ์ท่าน	ในรณ
บัตราขฟาดแสงพล-	พ่ายพื่อน
พระเคษพระแสงคล	เผด็จคู่ เจ็ญแฮ
ถนัดพระอังสาช้อน	ขาดค้ำว โดยขว
อุรารานร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท้าวคั้น
เหนือกอกชอนชบ	สังเวช
วายุชีวิตม์สุดสิ้น	ตู้ฟ้าแสวยสวรรค

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนนี้เป็นตอนที่สำคัญของเรื่อง เป็นการยุทธหัตถี ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กับ พระมหาอุปราชา เป็นสงครามที่สง่างาม การใช้ถ้อยคำพรรณนา ที่แจ่มชัด ใช้โวหารที่คมคาย ทำให้เกิดภาพที่งดงาม นอกจากจะแสดงถึงพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว พระองค์ยังเชิดชูเกียรติพระมหาอุปราชาที่ทรงกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว แสดงถึงชายชาตินักรบกล้ารับคำท้าจากสมเด็จพระนเรศวร ทั้งที่พระองค์ไม่เชี่ยวชาญในการรบแต่ด้วยความมีขีตติยะมานะว่าเป็นกษัตริย์ จึงทรงรักษาศักดิ์ศรีด้วยการกระทำยุทธหัตถี ภาพที่ปรากฏเมื่อพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ จึงดูสมศักดิ์ศรีเยี่ยงนักรบผู้กล้าหาญคนหนึ่ง

บทอาขยานบทนี้นอกจากจะกล่าวชื่นชม ถึงความกล้าหาญ ทั้งสองพระองค์แล้ว ยังให้ภาพที่เป็นการบันทึกประวัติศาสตร์การสู้รบในครั้งสำคัญ มีบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ มีฉาก

เหตุการณ์บางส่วนที่จารึกไว้เป็นรูปแบบของวรรณคดีเรื่องหนึ่ง ที่อ่านแล้วได้รับความเพลิดเพลิน สนุกสนาน และได้เรียนรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของนครที่เป็นกษัตริย์ ที่มีความเก่งกล้าสามารถเป็นแบบอย่าง ทำให้เด็กและเยาวชน รู้สึกภูมิใจ และรักชาติ ยิ่งขึ้น

1.3 วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ได้แก่ นิราศภูเขาทอง ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และภาพย่นเรือ ตอนแห่ชมกระบวนเรือ

1.3.1 ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ พบใน “นิราศภูเขาทอง” คำประพันธ์ที่ว่า

มาถึงบางบรรณทวิโลก	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนใคร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแค้นใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย
ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า	ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย
ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างเชียงชายหญิงทิ้งวิสัย
นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่างพิงคิด
ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักสรรสอ้อยอร่อยจิต
เมื่อนพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา

สุนทรภู่ แต่งนิราศเรื่องนี้เมื่อครั้งเดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ณ วัดภูเขาทอง อันเป็นวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในระหว่างเดินทางได้บันทึกสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ และการทำมาหากิน ของผู้คนที่ได้พบเห็นตามรายทางที่ผ่านไป ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่ถูกบันทึกไว้จากวรรณคดี เรื่องนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ในการศึกษาสังคมในสมัยนั้น

ภาพที่ปรากฏให้เห็นคือ วิถีชีวิตของผู้หญิงชาวมอญที่ทำการเกล้ามวยผมตามวัฒนธรรมของคน มาเป็นการแต่งผมแบบไทย โดยการจับเขม่า ซึ่งเป็นวิธีการแต่งผมของหญิงสมัยโบราณ โดยใช้เขม่าเป็นละอองคำที่เกิดจากควันไฟ หรือดินปืนผสมกับน้ำมันหอม ทำให้ผมดำและเงาสวยงามขึ้น

ความหมายที่แฝงอยู่ในบทอาขยานนี้ อีกประการหนึ่งคือ การระมัดระวังในคำพูด ที่จะทำให้นักรัก หรือเกลียด ย่อมขึ้นอยู่กับคำพูดของคน

ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ใน “ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง” คำประพันธ์ที่ว่า

โจนลงกลางขานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่คายน
รวรสเกสรเมื่อก่อนคืน	ขึ้นชั้นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแก้วเกดพิกลเกม	ยี่สุนัชมะสังคักคูไสว
สมอรัศคัคทรวงสมละไม	ตะขบข่อยคักไว้จั้งหะกัน
ตะโกนาทังกั้งประกบยอค	แทงทวยทอคยอคอินพรมนมสวรรค์
บั้งผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุนักลมลาบมะลิซ้อน	ช่อนชูชุกกลิ่นถวิลหา
ลำควนควนใจให้ไคลคลา	สาวหยุดหยุดช้ำแล้วเย็นชม
ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ	ปลาทองว่ายคล้ำเกล้ากลิ้งสม
พ่นน้ำคำลอยลอยจรม	นำชมชั๊กคูอยู่เคียงกัน
บั้งแหวกจอกออกช่องูเขาเคียง	วัดเหวี่ยงแว้งหางระเหิดหัน
บั้งกินไคลไล่เกล้าพัลวัน	ถัดนั้นแอกไถละไมงอน
กระดิ่งพรวนล้วนสักหลาดทับ	ควาประดับดวงเด่นดูสลอน
สลักเสลาเกลาเกลี้ยงอรชร	เชือกใช้ไว้ช่อนสลักกัน
เครื่องม้าดาดาขังหะวาว	เครื่องช้างสารพัดจะจัดสรร
ขอคร่ำด้ามพลองทองพัน	ถัดนั้นอย่างเอื้องช้ำเลื่องมา

ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง แต่งขึ้นเพื่อขับเสภา เป็นวรรณคดีพื้นบ้านของไทยที่เป็นเรื่องเล่า ที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย ในตอนนี้แสดงให้เห็นภาพบ้านเรือนไทยของผู้มีฐานะดีในสมัยก่อนที่นิยมตกแต่งด้วยพรรณไม้ เลี้ยงปลาสวยงามในอ่าง มีเครื่องใช้ประจำบ้านที่ครบครัน

บทอาขยานบทนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนที่มีฐานะดีในสมัยก่อน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมไทยที่ถูกบันทึกไว้ในวรรณคดี ได้เห็นร่องรอยภาพที่ปรากฏขึ้นในอดีตของคนไทย ทำให้เด็กได้เรียนรู้ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสมัยนั้น ซึ่งมีความแตกต่างกับสังคมในปัจจุบัน

การสะสมข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนใหญ่ใช้ในการประกอบอาชีพทำกินทั้ง แอก ไถ เครื่องช้าง เครื่องม้า เหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า ในอดีตผู้ที่มีฐานะร่ำรวยมาจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนไทย

คำนิยมในการปลูกไม้ดอกไม้ประดับของผู้ที่มีฐานะดีในสมัยก่อน นิยมปลูกไม้ดอกไม้กลิ่นหอม เช่น ดอกมะลิ ดอกลำควน ดอกกุหลาบ เป็นต้น และไม้เลื้อย เช่น แทงทวย นมสวรรค์ ส่วนไม้ประดับนิยมปลูกไม้ดัด เช่น ตะโก ตะขบ ข่อย เป็นต้น

นอกจากเด็กได้เรียนรู้เรื่องของวิถีชีวิตของผู้คนที่มีฐานะดีในสมัยก่อนแล้ว ยังได้รู้เกี่ยวกับพรรณไม้ดอกไม้ประดับ ที่นิยมปลูกไว้ตามบ้านเรือนเพื่อให้เกิดความสวยงาม และส่งกลิ่นหอมด้วย

1.3.2 ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี พบใน “ภาพย์เห่เรือ ตอน เห่ชมกระบวนเรือ” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางเสด็จประเวศดาว	ชลาลัย
ทรงรัตนพิमानชัย	กิ่งแก้ว
พรั่งพร้อมพวงพลไกร	แหนแห่
เรือกระบวนต้นแพรว	เพชรพริ้งพายทอง
พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือค้ำงามเจ็ดฉาย
กิ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขันธ์	ล้วนรูปสัตว์แสนยากร
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง
เรือครุฑขุดนาคหัว	ล้วนลอยมาพาผันผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องโห่เห่ไอ้เห่มา
สรमुखมุขสีดำน	เพียงพิमानผ่านเมฆา
ม่านกรองทองรจนา	หลังคาแดงแย้มมังกร
สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแววจับจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	ตั้งร้อนฟ้ามาแดนดิน
สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเดือนดาชม
เรือชัยไวว่องวิ่ง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระคม	ห่มท้ายเย็นเดินคู่กัน

ภาพย์เห่เรือ ตอน เห่ชมกระบวนเรือ สื่อความถึง ความสำคัญของพระราชพิธี การเห่เรือ กระบวนพยุหยาตรา ทางชลมารค ของกษัตริย์ในอดีต ที่นิยมเดินทางทางน้ำ คำที่พรรณนาแสดงให้เห็นถึงศิลปกรรมของไทยในการสร้างกระบวนเรือที่ต้องใช้ฝีมือวิจิตรบรรจง และแสดงให้เห็นถึงความชำนาญในการช่างของไทยในการแต่งกระบวนเรือได้อย่างสวยงาม

ความสำคัญของพระราชพิธีเห่เรือ การตกแต่งกระบวนเรือของช่างที่มีความชำนาญชั้นสูง โดยการแกะสลักหัวเรือเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ทั้งสัตว์จริง และสัตว์ในเทพนิยาย ความเป็นมาของเรือรูปสัตว์ หรือที่เดิมเรียกว่า เรือศีระษะสัตว์นี้ เรือรูปสัตว์ของไทย คงได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย เพราะตราประจำตำแหน่งของเสนาบดีตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใช้รูปสัตว์ทั้งสิ้น เช่น ราชสีห์ คชสีห์ ครุฑ นาค ฯลฯ เรือที่มีชื่อปรากฏอยู่ในบทประพันธ์นี้ ได้แก่

เรือรีว หมายถึง เรือที่เข้ากระบวนยาวเป็นเส้นเป็นสาย หลายเส้นหลายสายเรียงขนาดกัน คือบรรดาเรือทุกลำที่ต้องเกณฑ์เข้ากระบวนแล้วจัดเป็นเรือรีวทั้งสิ้น และเรือกระบวน โดยมากมีธงประจำเรือ ตั้งแต่เรือพระที่นั่ง เป็นต้น ลงไปถ้าเป็นเรือที่มีโขงนอนก็มีธงทั้งหัวเรือและท้ายเรือ ถ้าเป็นเรือรูปสัตว์ก็มีธงแต่ท้ายเรือบรรดาเรือแข่งก็ปักธงท้ายทุกลำ จึงสมกับคำที่ว่า "เรือรีวทิวธงสลอน"

เรือครุฑยุดนาค ปรากฏในสมัยอยุธยา มีชื่อว่า "เรือมงคลสุบรรณ" ทำเป็น "ครุฑยุดนาค"

เรือพระที่นั่งศรีสมรรตไชย เรือพระที่นั่งนี้มีมานานแล้วแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาปรากฏในตำราเรือกระบวนแห่พยุหยาตราชลมารคสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นเรือกึ่งพื้นดำและมีปรากฏชื่อในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย เป็นเรือพระที่นั่งสำหรับทรงเปลื้องเครื่อง เพราะมีการดัดบัลลังก์บุษบก อัญเชิญพระชฎามหากษัตริย์นำหน้าเรือพระที่นั่งลำทรง ตั้งเครื่องสูงด้านหน้าฉัตร 7 ชั้น 1 องค์ ฉัตร 5 ชั้น 2 องค์ ด้านหลังบุษบกตั้งฉัตร 7 ชั้น 1 องค์ ฉัตร 5 ชั้น 2 องค์ ม่านบุษบกเป็นผ้าดาด มีตำรวจประจำเรือ 6 นาย นักสราชนั่งเชิงตรง ด้านหน้าและด้านหลังด้านละ 1 นาย

เรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ เป็นเรือที่แกะสลักโขนเรือเป็นรูปหงส์ สำหรับลำปัจจุบันสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นแทนลำเดิมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่ความจริงแล้วเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ มีมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังทราบได้จากบทเห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ฯ นี้เอง

เรือไชยหรือเรือชัยเป็นเรือชนิดที่มีทวนหัวตั้งสูงขึ้นไปเป็นงอน มีลักษณะเช่นเดียวกับเรือกึ่ง เรือไชยนี้เดิมเป็นเรือที่ข้าราชการนั่งในเรือกระบวน และมีพนักงานคอยกระทุ้งเสาให้จังหวะ แต่ถ้าเป็นเรือที่นั่งเจ้านาย และเรือประตุ เรียกว่า เรือเอกไชย

จากความสำคัญของเรือชนิดต่างๆ ทำให้เด็กเข้าใจ และเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ที่ควรค่าแก่การรักษาไว้ตราบนานเท่านาน

2. คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นเนื้อหาที่สอน หรือให้แนวคิดในการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องและดีงาม ได้แก่

2.1 การบูชาคุณ ได้แก่

2.1.1 บูชาคุณบิดา มารดา พบใน“นมัสการมาดาปิตุคุณ”ตั้งคำประพันธ์ที่ว่า

ข้าขอบชนกคุณ	ชนนี้เป็นเจ้ามูล
ผู้กอบนุญลพูน	ผดุงจวบเจริญวัย
พุ่มพื้กทะนุถนอม	บบำราศนิราไกล
แสนยากเท่าไรๆ	บคิद्यากล้าบากาย
ตราทนระคนทุกซ์	ถนอมเลี้ยงดูวัย
ปกป้องซึ่งอันตราย	จนได้รอดเป็นกายา
เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนี้คือภูผา
ใหญ่พื้นพสุธรธา	ก็บเทียบบเทียบทัน
เหลือที่จะแทนทด	จะสนองคุณานันต์
แท้บุชไนยอัน	อุดมเลิศประเสริฐคุณ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ประพันธ์บทนี้ด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่รู้จักกันดีว่า อินทรวีเชียรฉันท 11 เป็นบทที่กล่าวสรรเสริญพระคุณของบิดามารดาที่ได้อบรมเลี้ยงดูทะนุถนอมบุตรจนเติบโตใหญ่ ไม่เห็นแก่ความยากลำบาก พระคุณที่ยิ่งใหญ่ไพศาล แม้ภูผาและแผ่นดินที่กว้างใหญ่ก็มีอาจเทียบเทียมได้

การสรรเสริญคุณบิดามารดา ถือว่าเป็นหน้าที่ของบุตรที่พึงทำ ทั้งทางกาย วาจา และใจ การที่กวีแต่งคำประพันธ์นี้ขึ้นมาแสดงให้เห็นถึงความเชื่อส่วนตัวของกวีที่เห็นความสำคัญของบุพการีทั้งสองคนที่สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องเคารพและบูชาความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยที่ให้ความเคารพผู้ที่อาวุโสกว่า โดย เฉพาะบิดามารดาของตน

กวีชี้ให้ตระหนักถึงคุณของบิดามารดาที่บุตรทุกคนควรกตัญญู รู้คุณ การกตัญญูเป็นสิ่งที่ยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น เป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งที่เด็กและเยาวชนควรทราบและถือปฏิบัติ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในวันหน้า

การซ่อนความหมายของกวีบทนี้นอกจากจะให้ทราบถึงคุณของบิดามารดาแล้ว ลูกๆทุกคนควรที่จะทดแทนคุณด้วยการเป็นคนดี เชื่อฟังคำสอน และตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพื่ออนาคตที่ดีของตนในภายหน้าเพราะสิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่สามารถทำได้ในวัยนี้

2.1.2 บุษาคณ ครูปาจารย์ พบใน “นมัสการอาจารย์คุณ” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อนึ่งข้าค้ำบ้น้อม	ต่อพระครูผู้การุญ
โอบเอื้อและเจือจน	อนุสาสน์ทุกสิ่งสรรพ
ยัง บ ทราบก็ได้ทราบ	ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน
ชี้แจงและแบ่งปัน	ขยายอรรถให้ชัดเจน
จิตมากด้วยเมตตา	และกรุณา บ เอียงเอน
เหมือนท่านมาแกลิ่งเกณฑ์	ให้ฉลาดและแหลมคม
ขจัดเขลาบรรเทาโม	หะจิตมีดที่งุนงม
กัษาณ อารมณ์	ก็สว่างกระจ่างใจ
คุณส่วนนี้ควรนับ	ถือว่าเลิศ ณ แคนไตร
กวนนึ่งและตริกใน	จิตน้อมนิยมชม

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งด้วยคำประพันธ์ ประเภทฉันท์ เช่นเดียวกับ บทนมัสการมาตาปิตุคุณ เป็นบทประพันธ์ที่กล่าวสรรเสริญพระคุณของครูอาจารย์ ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณา ที่คอยประสิทธิ์ประสาทสรรพวิชา อบรมศีลธรรม จริยธรรม ให้กับศิษย์เป็นคนที่มีความรู้ และเป็นคนดี

การแสดงความเคารพครู อาจารย์ด้วยการกราบไหว้ หรือที่รู้จักกันว่าไหว้ครู ทุกคนมีครูทั้งที่สอนอยู่ในโรงเรียน หรือแม้แต่การประกอบอาชีพ การไหว้ครูถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาช้านาน ในโรงเรียนในวันพฤหัสบดี สัปดาห์ที่สองของการเรียนการสอนก็มีการไหว้ครู เพื่อให้เกิดสิริมงคล อาชีพต่างๆก็ต้องมีพิธีไหว้ครูก่อนทำกิจกรรมต่างๆ เช่นเดียวกัน

ด้วยเหตุนี้คำประพันธ์บทนี้จึงแต่งขึ้นเพื่อให้เด็กและเยาวชน เห็นคุณของครูอาจารย์ และคุณค่าของพิธีการไหว้ครู โดยนำไปร้องในพิธีการสำคัญ ทำให้เด็ก และเยาวชน เข้าใจในวัฒนธรรมอันดีงามของไทย และแสดงออกได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม

2.1.3 บุษาคณกวี พบใน “สรวรรค์ชั้นกวี” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สรวรสรวรรค์ชั้นกวีรุจิรัตน์	ผ่องประกายรัศมีพลอยหาวพราวเวหา
พริ้งไพเราะเสนาะกรณวิณณา	สมสมญาแห่งสรวรรค์ชั้นกวี
อิมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ	อัน โอภาสแผ่ผายพรายรังสี
รัศมีมีเพียงเสียงคนตรี	ประทีปทิพย์รสระจังหวะโยน
รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ	สุดเสนาะเสียงนกกิ่งผกโผน
โผด้นนั้นผันตนไปด้นโน้น	จังหวะ โจนส่งจับรับกันไป
เสียงนกร้องคล้อยคำนำน้าบ	ดุริยศัพท์สำนึกเมื่อพฤกษ์ไหว

โปรยประทีปกลิ่นผกาสุราลัย	เป็นกลิ่นในเวทาศหยาณินดี
บังคมคัลลัญชสีกวีเทพ	ซึ่งสุขเสพย์สำราญมาศศรี
ณภพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี	แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง
ไม่มีเวลาว่ายในภายน่า	เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง
เชิญศดับรับรสบทของ	ซึ่งข้าบองสดุดีกวีเอย

พระราชกรณียกิจของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้แต่งบทประพันธ์นี้ ไว้ในช่วงตอนต้นของเรื่อง สามกรุง เนื้อหาเป็นเรื่องของจินตนาการถึงบรรดากวีผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้ไปสถิตอยู่ที่ สวรรค์ และท่านทรงขนานนาม สวรรค์ชั้นนั้นว่า สวรรค์ชั้นกวี

การใช้คำที่แสดงให้เห็นถึงความเคารวต่อกวี เป็นวิธีการสรรเสริญยกย่อง บูชาคุณของผู้ที่เคารพ นับถือ การแสดงความเคารพทำได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ การแสดงออกโดยการเขียนเป็นบทกวี เชิดชู เป็นวิธีหนึ่งที่นิยมยิ่ง เพราะเป็นทุกครั้งที่มีการแต่งบทร้อยกรอง ก็จะเขียนบทบูชาคุณ ในต้นบท จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน

การสรรเสริญครูที่เป็นกวีนั้น เป็นวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดสิริมงคลขึ้นแก่กวีผู้นั้น และเป็นสิ่งที่ควรถือปฏิบัติสืบมา เพราะการแสดงความอ่อนน้อมต่อมคน ยกย่องผู้อื่น เป็นธรรมเนียมของคนไทยมาตั้งแต่โบราณ เมื่อเด็กได้รับรู้ถึงการกระทำดังกล่าว ก็จะต้องปฏิบัติตาม และยึดเป็นหลักในการปฏิบัติสืบไปในภายภาคหน้า

2.2 ความกตัญญู พบใน “บุพการี” คึงคำประพันธ์ ที่ว่า

ใครแทนพ่อแม่ได้	ไปมี เลยท่าน
คือคุณจันทร์สุรีย์ศรี	สว่างหล้า
สิ้นท่านท้าวปฐมพี	มีคหม่น
หมอมิ่งขวัญช่อนหน้า	นั่งน้ำตาไหล
พ่อแม่เสมอพระเจ้า	บนสวรรค์
ลูกนั่งน้อมมิ่งขวัญ	กราบไหว้
น้ำตาต่างรสสุคันธ์	อบร่ำ หอมฤ
หอมค่าน้ำใจไซรั	ท่านให้หมดเสมอ
ถึงตายเกิดใหม่ซ้ำ	โฉนสนอง
คุณพ่อแม่ทั้งสอง	สั่งฟ้า
น่านมที่ถูกรอง	คูดคิม
หวานใหม่ในชาติหน้า	ก็ห้ำหญาสลาย
รอยเท้าพ่อแม่ได้	เหยียบลง ไคแล

เพียงแต่ผู้บรรลุถึง	คำไว้
กราบรอยท่านมิ่งมง-	คลกู่ ใจนา
กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้	เพื่อให้ขวัญปลั่ง

ความกตัญญูรู้คุณ เป็นสิ่งที่ช่วยยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น เป็นคุณธรรมทางจิตใจ
ขั้นสูงที่ถูกทุกคนพึงปฏิบัติ ซึ่งจะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าของชีวิต โดยเฉพาะการรู้คุณของบิดา
มารดา ผู้ที่เป็นบุพการีของลูกทุกคน การดูแลปรนนิบัติ ให้ความเคารพ และเชื่อฟังคำสั่งสอน เป็นการ
ทดแทนพระคุณที่ได้เลี้ยงดู จนกระทั่งเติบโตใหญ่

การที่เด็ก ตระหนักถึงความสำคัญของความกตัญญูรู้คุณ ต่อบุพการี และน้อมนำไปปฏิบัติ
อย่างที่ถูกที่ควร จะส่งผลให้เกิดคุณธรรมขึ้นในจิตใจของเด็ก เกิดมงคลแก่ตน และทำให้ชีวิต
เจริญรุ่งเรือง

2.3 การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ใช้เป็นหลักธรรมในการดำเนินชีวิต พบใน ธรรมชาธรรมะ
สงคราม มงคลสูตรคำฉันท์ โคลงโลกนิติ โคลงสุภายิตนฤพุมนาการ
คำสอนใน “ธรรมชาธรรมะสงคราม” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อีกความพยายาม	มนะมุ่งจ้านงร้าย
ก่อเวรปู้วาย	ฤจะพันซึ่งเวรา
เชื่อศึคและเห็นศึค	สิจะนิจจะเสื่อมพา
เสร์้าหมองมีผ่องผา-	สุกะรันฤติสบาย
ละสิ่งอกุศล	สิกะมลจะพึงหมาย
ยังทั้งหญิงชาย	สุจริต ณ ไตรทวาร
จงมุ่งบำเพ็ญมา-	ศุปีติปฏิฐานการ
บำรุงบิดามาร-	ครให้เสวยสุข
ใครทำจะนี้ไซ้	ก็จะได้นิราศทุกข์
เนานานสรานุสุข	และจะได้คระไลสวรรค
ยศใหญ่จักมาถึง	กิติพึงจะตามทัน
เป็นนิจจะนิรัน-	ครย่อมจะहरรษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น หลังจากได้ฟังสมเด็จพระ
มหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แสดงพระธรรมเทศนาโปรด เนื่องในงานเฉลิมพระ
ชนมพรรษา ของพระองค์ ในปี พ.ศ. 2461 เนื้อหาเป็นคำสอน ให้ประพฤติดี ละความพยายามมุ่งร้าย

ความเชื่อผิด เห็นผิดเป็นชอบ จิตอกุศลต่างๆ ให้สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ มีจิตอันกุศล เพื่อความพ้นทุกข์ และมีความสุข สอนในเรื่องใกล้ตัว มุ่งเน้นให้ทำความดีต่อผู้มีพระคุณ ได้แก่ บิดา มารดา

การแต่งบทประพันธ์ที่นำเรื่องหลักธรรมมาเป็นแกนหลักในการแต่งนี้ เป็นเรื่องใกล้ตัวของคนไทย เพราะเมืองไทยเป็นเมืองพุทธ ที่มีความเชื่อ เรื่องบาปบุญคุณโทษ และผลของการกระทำดี และทำชั่วอยู่แล้ว คำสอนเหล่านี้จึงเข้าถึงจิตใจของคนไทยได้ง่าย

การที่เด็กได้อ่านและรู้ความหมายที่สื่อออกมา จะช่วยกล่อมเกลาจิตใจให้สำนึกในสิ่งที่ผิดชอบชั่วดี หากทำดีจะส่งผลให้ตนพบแต่ความสุข และประสบความสำเร็จ แต่หากทำชั่วก็จะทำให้พบแต่ความทุกข์ ชีวิตมีแต่ความล้มเหลว แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ความกตัญญูต่อบุพการี เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติที่สุด เพราะความกตัญญูเป็นสังฆธรรม ที่คำจูนบุคคลให้ประสบความสำเร็จและมีชีวิตที่มีความสุข

คำสอนใน “มงคลสูตรคำฉันท์” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

(1)	หนึ่งคือบ่คบพาล	เพราะจะพาประพตติผิด
	หนึ่งคบกะบัณฺฑิต	เพราะจะพาประสพผล
	หนึ่งกราบและบูชา	อภิปุชนิยฺชน
	ข้อนี้แหละมงคล	อติเรกอุตมดี
(2)	ความอยู่ประเทศซึ่ง	เหมาะและควรจะสุชี
	อีกบุญญะการที่	ณ อตีตะมาตล
	อีกหมั่นประพตติควร	ณ สภาวะแห่งตน
	ข้อนี้แหละมงคล	อติเรกอุตมดี
(3)	ความได้สดับมาก	และกำหนดวาสุที
	อีกศิลปศาสตร์มี	จะประกอบมบุญการ
	อีกหนึ่งวินัยอัน	นรเรียนและเชี่ยวชาญ
	อีกคำเพราะบรรสาน	ฤติแห่งประชาชน
	ทั้งสี่ประการล้วน	จะประสิทธิ์มบุญผล
	ข้อนี้แหละมงคล	อติเรกอุตมดี
(4)	บำรุงบิดามา-	ตุระด้วยหทัยปรีช
	หากลูกและเมียมี	ก็ถนอมประหนึ่งคน
	การงานกระทำไป	บมิชุ้งและสับสน
	ข้อนี้แหละมงคล	อติเรกอุตมดี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำเนื้อเรื่องมาจาก พระไตรปิฎก เป็นมงคลสูตรที่กล่าวถึง มงคลทั้ง 38 ประการ ในบทอาขยานนี้แต่งเป็นอินทวิเชียรฉันท์ 11

มงคลสูตรคำฉันท์ มีคุณค่าเป็นหลักในการดำเนินชีวิต สำหรับผู้ประพาศิตี ประพาศิตชอบ โดยให้ข้อคิดสำคัญว่า ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตเกิดจากการประพฤติปฏิบัติของคนทั้งสิ้น ข้อปฏิบัติในมงคลสูตรล้วนมีค่าควรยึดถือและน้อมนำไปปฏิบัติ ทำให้บุคคล ตลอดจนสังคมเจริญก้าวหน้า อันได้แก่

มงคลที่ 1 คือ การไม่คบคนพาล เพราะคนพาลจะพาไปทำในสิ่งที่ไม่ดี ไม่งาม ควรที่จะคบกับบัณฑิต เพราะจะพาไปพบแต่ความสำเร็จในชีวิต และควรเคารพบูชาคนที่ควรบูชาอย่างสูง เช่น พ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ เป็นต้น

มงคลที่ 2 คือ การอยู่ในพื้นที่ที่ควรอยู่ในที่เหมาะสม การสร้างสมบุญจากอดีต และการหมั่นเพียร ประพาศิตแต่สิ่งที่ดี จะทำให้ประสบแต่ความสุข

มงคลที่ 3 คือ การได้ฟังมากๆ การระมัดระวังในคำพูดของตน การมีวิชาความรู้ จะทำกิจการใดก็ประสบผลสำเร็จ การมีวินัย ขยันเรียนรู้ให้เกิดความเชี่ยวชาญ การผูกมิตร สิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้ชีวิตรุ่งเรืองขึ้นได้

มงคลที่ 4 คือ การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา ด้วยความเอาใจใส่ การดูแลลูก และเมีย ให้ดีอย่าได้บกพร่อง ให้เหมือนกับดูแลตนเอง การงานต่างๆ ก็จะไม่สับสนวุ่นวาย สิ่งเหล่านี้จะทำให้ครอบครัวประสบสุข ส่งผลให้ชีวิตมีความสุขตลอดไป

การเรียนรู้มงคลทั้ง 4 ประการจาก 38 ประการ ของเด็กไทย โดยเฉพาะมงคลที่ 4 เรื่องการบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา ด้วยความเอาใจใส่ เป็นสิ่งที่เกิดมงคลแก่ตนเอง และจะส่งผลให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สามารถยกระดับจิตใจของเด็กให้สูงขึ้น เพราะถือว่าเป็นการรู้ถึงสิ่งที่ดี ที่งาม เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ก็จะเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ และสร้างความสุข ความเจริญให้กับสังคมไทยสืบไป

คำสอนใน “โคลงโลกนิติ” ที่ใช้เป็นข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

(1) สมุทรสุดลึกลั่น	คณนา
สายดั่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้	ยากแท้หยั่งถึง
(2) ก้านบัวบอกลึกลั่น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โศคนลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
ห่อมญาเหี่ยวแห้งเรือ	บอกร้ายแสดงดิน
(3) โศคนวายวายชีพได้	เขานั่ง

เป็นสิ่งเป็นอันยัง	อยู่ไซ้
คนเด็ดดับสูญสัง-	ขารว่าง
เป็นชื่อเป็นเสียงได้	แต่ร้ายกับดี
(4) เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งนี้
ห่างข หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ่ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก ผ่าผีไซ้	ยากแท้จักหา

โคลงโลกนิติ นี้มีที่มาจากคัมภีร์โลกนิติ ซึ่งเป็นคำสอนของอินเดียโบราณ และเป็นการแนะแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งคนไทยรู้จักดี เพราะถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาช้านาน มีเนื้อหามุ่งสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในสังคม

คำสอนที่ปรากฏ ในบทที่ 1 คือ อย่าไว้ใจผู้อื่นจนเกินไป เพราะไม่มีทางล่วงรู้ได้เลยว่าคนอื่นคิดกับเราอย่างไร

คำสอนที่ปรากฏในบทที่ 2 คือ ควรมีกริยามารยาทที่ดี และควรระวังคำพูด เพราะสิ่งเหล่านี้จะบ่งบอกให้รู้ว่าเราเป็นคนเช่นไร

คำสอนที่ปรากฏในบทที่ 3 คือ ควรประกอบแต่กรรมดี เพราะสิ่งที่เหลืออยู่คือความดีที่จะเก็บไว้ให้ผู้อื่นได้ชื่นชม

คำสอนที่ปรากฏในบทที่ 4 คือ ควรเลือกคบเพื่อนที่ดีและจริงใจ เพราะเพื่อนที่ดีจะช่วยเหลือเราได้เมื่อเราเจ็บป่วยหรือทุกข์ใจ

คำสอนที่ปรากฏในโคลงโลกนิติ ซึ่งเป็นบทอาขยานนี้เป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัว สัมผัสได้ เพราะหากเด็กนำไปปฏิบัติก็จะทำให้ชีวิตมีความสุข และเกิดผลดีทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น

คำสอนใน“โคลงสุภาษิตนฤมุนาการ” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

1.เพราะความดีทั่วไป

ทำดีไปเลือกเว้น	ผู้ใด ไคเฮย
แต่ผูกไมตรีไป	รอบข้าง
ทำคุณอุหนุนใน	การชอบ ธรรมเนียม
ไว้ศักรูปองมล้าง	กลับช่องสรรเสริญ

3. เพราะถามฟังความก่อนตัดสินใจ

ยินคดีมีเรื่องน้อย	ใหญ่ใจน ก็ดี
ยังบ่งลงเห็นไป	เด็ดควน

ฟังตอบขอบคำไข	คิดใคร่ ครวญนา
ห่อนตัดสินห้วนห้วน	เหตุด้วยเบาความ
<u>4. เพราะคิดเสียก่อนจึงพูด</u>	
พาทิมีสติรั้ง	รอดคิด
รอบคอบขอบแลผิด	ก่อนพริ้ง
คำพูดพรั่งลิจิต	เขียนร่าง เรียงเส
ฟังเพราะเสนาะต้อง	โสตทั้งห่างภัย
<u>5. เพราะขอโทษบรรดาที่ได้ผิด</u>	
ใดกิจผิดพลาดแล้ว	ไปละ ส้มเลย
ห่อนทิจูมานะ	อ่อนน้อม
ขอโทษเพื่อคารวะ	วายบาด หมางเส
ดีกว่าปดอ้อมค้อม	คิดแก้โดยโง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลบทอาขยานเรื่องนี้จากบทประพันธ์ภาษาอังกฤษ แล้วนำมาพระราชทานเป็น โคลงสี่สุภาพ สอนแนวทางที่ควรประพฤติดี 10 ประการ ในบทอาขยานนี้มี 4 ประการ เนื้อหาสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการครองชีวิต โดยรู้จักไตร่ตรองและอดกลั้นก่อนพูด หรือทำการสิ่งใด รวมทั้งการยอมรับผิดเมื่อตนได้กระทำความผิดลงไป

โคลงสุภาษิตนฤมุนาคาร มีเนื้อความที่แสดงคุณค่าการประพฤติดี ในการใช้ชีวิตในสังคมอันเป็นสากลนิยมซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของคนไทยที่มีมาแต่ดั้งเดิม

คำสอน 4 ประการ ที่ชี้แนะแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

คำสอนที่ปรากฏ ในบทที่ 1 สอนให้ทำดีกับทุกคน สอนให้รู้จักการผูกมิตร และช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ถูกต้อง จะไม่มีศัตรูปองร้าย

คำสอนที่ปรากฏ ในบทที่ 3 สอนให้คิดให้ดีๆ ก่อนตัดสินใจ อย่าฟังความข้างเดียว เพราะจะเกิดผลเสียหากเราตัดสินใจลงไปโดยไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อน

คำสอนที่ปรากฏ ในบทที่ 4 สอนให้มีสติ เพราะการมีสติจะทำให้เกิดความรอบคอบ เมื่อจะทำการสิ่งใด ทั้งการพูด การเขียน จะทำให้ไม่ได้รับความเดือดร้อน

คำสอนที่ปรากฏ ในบทที่ 7 สอนให้รู้จักการยอมรับผิด ไม่ถือตนเป็นที่ตั้ง เพราะความผิดพลาดเกิดขึ้นได้กับทุกคน ถ้าหากยอมรับผิดแล้วเรื่องร้ายๆ จะกลายเป็นดีได้

คำสอนทั้ง 4 ประการ ในโคลงสุภาษิตนฤมุนาการ หวังให้เด็กและเยาวชนรู้และนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลดีแก่ตน เพราะกิจดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดีและเหมาะสมกับเด็ก เมื่อปฏิบัติตามกิจแล้วผู้ประพฤติกจะไม่เสียใจตามชื่อของโคลงที่ตั้งเอาไว้

2.4 ความรัก ได้แก่

2.4.1 ความรักของแม่ที่มีต่อลูก พบใน “มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“...จึงตรัสว่าไอ้ไอ้เวลาปานจะนี่ย่อยจะมีคิดค้น จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรืออะไร ไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัคมารีเรืออยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนหิวสุดละห้อยทั้งดวงเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเข้าไปในยามนี้ ผุ่งลิ่งค่างบ่างชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ยั่วเยี้ย ทั้งนกหกก็ง้งเจียเหงา เจียบทุกรวงรัง แต่แม่ที่เยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศทั่วประเทศทุกราว ป่า สูดสายนัยนาที่แม่จะตาม ไปถึงแล สุดโสดแล้วที่แม่จะจับทราบฟังสำเนียง สูดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเขื่องย่องยกอย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิด ไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวาง จิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล...”

มหาเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีอย่างสูงสุดก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกัณฑ์มัทรี แสดงให้เห็นภาพและความรู้สึกของพระนางมัทรี ที่มีความรักความห่วงใยอันยิ่งใหญ่ของแม่ที่มีต่อลูกทั้งสอง เมื่อไม่เห็นหน้าลูกก็ทรงออกค้นหา โดยทรมทพระกำลังปัญญาและทุกสิ่งทุกอย่างในตัวพระนางจนหมดสิ้น

พระสงฆ์นิยมเทศน์กัณฑ์มัทรี ให้กับผู้ที่มาทำบุญที่วัดให้ได้รับฟังและรู้ซึ่งถึงความรักของพระนางที่มีต่อพระกุมารทั้งสอง การแสดงความรักที่แสดงออกจากพฤติกรรมของนางมีค่ามากกว่าคำพูดหลายเท่าตัว เมื่อเด็กได้อ่านมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ย่อมเป็นการเตือนสติ ให้ระลึกถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูก ซึ่งเป็นสายใยความผูกพันที่แยกจากกันไม่ได้ การรับรู้ถึงความรักของแม่จะทำให้เด็กซาบซึ้ง และหันมาใส่ใจและดูแลแม่มากขึ้น

2.4.2 ความรักของหนุ่มสาว พบใน “อิศรญาณภาษิต” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสาร โบราณว่า	น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอ้อขมาสัย
เราก็จิตคิดดูแลเขาก็ใจ	รักกันไว้ดีกว่าซังระวังการ
โคคิดดีต่ออย่าก่อกิจ	ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหักหาญ
บดก็ไม่ถึงกับกึ่งพาล	เป็นชายชาญอย่าเพ้อคาดประมาทชาย

กสนันนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น	รักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย
ใช้ตายแต่เขาเราก็ตาย	แหงนคู้ฟ้าย่าให้อายแก่เทวดา
อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย	น้ำตาลข้อยมากเมื่อไรได้หนักหนา
ย่านอนเปล่าเอากระจกยกออกมา	ส่องคูน้าเสียวที่หนึ่งแล้วจึงนอน

อิสรญาณภายิต เป็นบทกวีที่ให้ข้อคิดคติเตือนใจ มีเนื้อหาเป็นคำสอนที่หลากหลาย แสดงแนวคิด ค่านิยม และความเชื่อของคนไทยในสมัยก่อน

คำสอนที่แฝงอยู่ในบทอาขยานเรื่องนี้ ซึ่งเป็นประโยชน์ให้แก่เด็กและเยาวชน คือ เรื่องของความรัก ซึ่งทุกคนสามารถรักกันได้ แต่ต้องให้พอดีพองาม อยู่ในกรอบของกฎหมาย ไม่สุดโต่งจนเกินไป และอย่าโทษแต่บุญกรรม หรือวาสนาของตน เพราะทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ที่การกระทำ ของคนทั้งสิ้น จึงควรสำรวจตนเองก่อนที่จะโทษผู้อื่น

คนไทย สมัยก่อนเชื่อเรื่องบุญ กรรม จึงสะท้อนออกมาเป็นแนวคิดเพื่อสั่งสอนให้ระวังเรื่องการกระทำของตน เป็นการเตือนสติ โดยเฉพาะเรื่องของความรักซึ่งถ้าหาก รักจะอยู่ด้วยกันนานๆ ให้ตัดความคิดอาฆาตพยาบาทออกไป ถ้าถ้าคิดอาฆาตพยาบาทต่อไป มิตรภาพก็จะสิ้นสุดโดยเร็ว ดังสำนวนที่ยกมาว่า “รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้นรักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย” หมายถึง ทั้งรักสั้นหรือรักยาวก็ให้มีความพอดีเหมาะพอดี และอยู่ในกรอบของกฎหมาย

เรื่องความรัก เป็นสิ่งที่อ่อนไหวในหมู่เด็กวัยรุ่น ที่มีความรักที่ฉาบฉวย การสอนให้รักอยู่ในขอบเขต และไม่ผิดศีลธรรมจึงเหมาะสมยิ่งสังคมปัจจุบันนี้

2.5 ความสามัคคี พบใน “สามัคคีเภทคำฉันท์” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฟังมรรยาทขี้ด	สุประพฤตีสถวนพรรค
ร้อยริษยาอัน	อุปเจทไมตรี
ตั้งนั้น ณ หมู่ใด	พิบ ไร่สมัครมี
พร้อมเพียงนิพัทธ์นี้	รวีวาพระแสงกัน
หวังเทอญมิต้องสง	สยคงประสพพลัน
ซึ่งสุขเกษมสันต์	หิตะกอบทวิการ
ใครเล่าจะสามารถ	มนอาจรระรานหาญ
หักล้าง บ แผลกลาญ	ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน
ป่วยกล่าวอะไรฝูง	นรสูงประเสริฐจรรัน
ฤๅสรรพสัตว์อัน	เฉพาะมีชีวีครอง
แม้มากผิกังไม้	ผิวใครจะใคร่ลอง
มดกำกระนั้นปอง	พลหักก็เต็มทน

เหล่าไหนดิไมตรี	สละลิ้น หมู่ตน
กิจใจจะชวยชน	บ มิพร้อมมิเพรียงกัน
อย่าปรารถนาหวัง	สุขทั้งเจริญอัน
มวลมาอุบิขรร	ลูไจน บ ได้มี
ปวงทุกซ์พิบัติสรร	พกยันครายกลี
แม้ปราศนิมปรี	ติประสงค์ก็คงสม
ควรชนประชุมเช่น	คณะเป็นสมาคม
สามัคคิปรารม	ภนิพัทธรำพึง
ไปมีก็ให้มี	ฝิมมีก็ค้ำนิง
เนื่องเพื่อกัยโยจิง	จะประสพสุขาลัย

สามัคคีเภทคำฉันท์ แต่งด้วยคำประพันธ์ อินทรวีเชียรฉันท 11 ซึ่งเป็นฉันทที่มีลีลา สอดคล้องกับอารมณ์ของเนื้อความ ได้เป็นอย่างดี เนื้อความในเรื่องสื่อความหมายที่เป็นคติ เตือนใจ แสดงความสำคัญของการอยู่เป็นหมู่คณะซึ่งเปรียบได้กับกิ่งไม้ที่นำมาารวมกัน ย่อมหักหรือทำลายได้ ยาก แต่ถ้าหากแตกความสามัคคีทำการสิ่งใดย่อมประสบความสำเร็จได้ยาก

กวียังได้เสนอแนวคิดว่า ความสามัคคีจะเกิดขึ้นได้ถ้าหากเราหันหน้าเข้าหากัน พูดยุกัน เป็นกลุ่ม หรือพร้อมเพรียงกัน สิ่งที่ต้องการหรือปรารถนา ย่อมสำเร็จได้ตั้งใจหมาย

คำสอนในเรื่องความสามัคคีสามารถใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย ถือว่าเป็นสิ่งที่คงทน ไม่ว่าจะใน ยุคใดสมัยใดก็เป็นคำสอนที่ใช้ได้เสมอ เมื่อเด็กอ่านบทนี้จะทำให้เข้าใจ ถึงประโยชน์ของความสามัคคี โทษของการแตกความสามัคคี และ วิธีการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ เมื่อทำความเข้าใจ แล้วการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะหากนำคำสอนไปใช้สิ่งต่างๆที่เคยยุ่งยากและ ใช้เวลาในการทำเนิ่นนาน แต่เมื่อลงมือและช่วยเหลือกันย่อมประสบความสำเร็จเร็ว และง่ายขึ้นด้วย

การเรียนรู้จากความสามัคคีจะส่งผลให้เด็กตระหนักถึงความสำคัญและนำไปใช้ในการ ดำเนินชีวิตจนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพของสังคมต่อไป

2.6 ความอดทนอดกลั้น พบใน “มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่มาร” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“โส โภธิตโต ปางนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ตรีศได้ทรงฟังพระลูกน้อยทรง กันแสงทูลละห้อยวันนั้น กลั้นพระโสภมิได้ละอายพระทัยแก่เทพดา ปณณสาธ ปวิสิตาวา เสด็จเข้าสู่ภายในบรรณศาลา ชบพระพักตราทรงกันพระแสงสะอื้นให้ ว่า โอ้เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำความไว้เป็นไฉน จึงมาดกเชษฐาใจไร้ยาก อนาถาให้พราหมณ์ชราว่างร้ายกาจ ตะแถม่าทำสีหนาทโทยโทยดี โอว่าปานจะนี่ก็ สายัณห์ คนทั้งหลายเขาเรียกกันกินอาหาร บ้างก็แล้วโลมลูกหลานให้อาบน้ำแล้วหลับ

นอน แต่สองข้างของพอนี้ ใครจะปรานีให้นม น้ำ ก็จะทำกราดรำล่ำบากใจ ที่ไหนจะเดินได้ด้วยพระบาทเปล่า ทั้งไอแดดจะแผดเผาให้พุพอง จะชอกช้ำค้ำเป็นหนองลงลามไหล สองสุริยวงศ์ ตั้งแต่ว่าจะทรงกันแสงให้ สุดอาลัยของพ่อแล้วที่จะติดตาม จะบายหน้าไปหาพราหมณ์เมื่อยามเย็น เค้าจัญไรไหนเลยจะเห็นด้วยสองเจ้า มีแต่จะรุกเร้าคำรามตี ธชีย์เอ๋ยกระไรเลยไม่เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะคิดคุ้งเป็นไรว่าลูก ทั้งสองคนคู่ชีวิต ยังตัดใจไม่ขาดมิให้เสียประโยชน์ แต่ก่อน โสคข้าสกินได้สืบมาถึงสี่ชั่ว ผู้อื่นรู้ก็เกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้ วาริชเสว เม สโต เสมือนหนึ่งพราหมณ์เบ็ดมาตีปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเรารู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ ปรารถนาจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสน้ำ พราหมณ์ประมาทหมิ่นมาคำตี เสมือนกระทู้วาริให้ปลาตื่น น้ำพระทัยเธอลอยคินจากอุเบกษา บังเกิดอวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วยโมหะให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอูเหม่! อูเหม่! พราหมณ์ผู้นี้นี้อาจองทะนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ธชีย์เอ๋ย กูมาอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิขยก็ถือมา ธนุจาป คเหตวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมันกับมือ นำพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดถืออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอรียประเพณีหน่อพุทธางกูร ก็รู้ว่าอาตมาเพิ่มพูนมหาปุศตบวิจักเจียวลิหว่า เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราชฤทัยเธอลึกลับตรัสสอนพระองค์เองว่า โทเวสสนคร ดูกรมหาเวสสันดร อย่าอวดฤทธิ์ไว้ไว้ทำสำเนาเขา เข้ากับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอคแล้วเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยค ถัดนั้นพระโสภณสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดูจทองอุไรทั้งแห่งอันบุคคลแก่งล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเซซชมพระปิยบุตรทานบารมีแห่งหน่อพระชินศรีเจ้า นั้นแล”

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร เป็นชาดกที่แสดงถึงอุดมคติอันสูงส่ง เป็นการเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนของมหาบุรุษ นั่นคือพระเวสสันดร โดยการให้บุตรและภรรยา แก่ผู้ที่มาขอ ในกัณฑ์นี้แสดงความขัดแย้งในพระทัย และการข่มพระทัยได้ของพระเวสสันดร

ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนเกิดมาย่อมที่จะผูกพันกับผู้ที่ใกล้ชิด โดยเฉพาะเนื้อเลือดที่มาจากร่างกายของตนเอง นั่นก็คือ ลูกนั่นเอง ความผูกพัน จนกลายมาเป็นความรัก ความหวงแหน ไม่มีพ่อแม่คนไหนที่ยอมยกลูกให้กับคนอื่น พระเวสสันดรก็เช่นเดียวกัน แต่เพื่อจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้นั้นคือ การสำเร็จพระโพธิญาณ จึงต้องข่มจิตใจของตน ให้รู้จักอดทน อดกลั้น พร้อมที่จะเสียสละ ซึ่งเป็นคุณธรรมขั้นสูงที่มนุษย์พึงกระทำ ทั้งนี้เพื่อให้ประสบผลสำเร็จดังที่มุ่งหวัง

คุณธรรมของพระเวสสันดร เป็นตัวอย่างให้กับเด็ก ที่ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง นั่นคือ ความอดทนอดกลั้น และความเสียสละ เพื่อประโยชน์สุข ของคนหมู่มาก การละทิ้งความเห็นแก่ตัวของ ตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยมีความสุข หากมีบุคคลที่มีคุณธรรมเช่นนี้เกิดขึ้น มากมาย จะส่งผลให้สังคมสงบสุขไม่เกิดความขัดแย้งขึ้นอีก

2.7 การผูกมิตรไมตรี พบใน “พระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองผลึก” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สงสารสุดอุศเรนเมื่อรู้ศึก	ทรวงสะทีกแทบจะแยกแตกสลาย
พอเห็นองค์พระทัยยังให้อาย	จะใคร่ตายเสียให้พันทึ่จใจ
กล่าวพระแสงแฝงองค์ที่ทรงเหน็บ	เขาก็เก็บเสียเมื่อพบสลบไสล
ให้อัดอั้นตันตึงตะลึงตะไล	พระอภัยพิศดูก็รู้ที
จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด	เราก็เหมือนญาติกันคอกน้องอย่าหมองศรี
เมื่อแรกเริ่มเดิมก็ได้เป็นไมตรี	เจ้ากับพี่เล่าก็รักกันหนักครัน
มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง	จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ขัน
อันวิสัยในพิภพแม้รบกัน	ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ
ซึ่งครั้งนี้พี่พาเข้ามาไว้	หวังจะได้สนทนาวิสาสะ
ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องธุระ	แล้วก็จะรักกันจนวันตาย
ทั้งคำปิ่นบรรดาโยธาทัพ	จะคืนกลับให้ไปเหมือนใจหมาย
ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย	เชิญภิปรายโปรดครุสสัตย์สัญญา

สุนทรภู่ แต่งพระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองผลึก โดยให้ตัวละครซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง คือพระอภัยมณี มีบุคลิกลักษณะต่างจาก ตัวละคร เอกทั่วไป ที่เป็นชายชาตินักรบ แต่พระอภัยมณีไม่ใช่ ตัวเอกที่ชอบใช้กำลังในการแก้ปัญหา หากแต่เป็นนักพูด ที่มีความชำนาญในการใช้วาทศิลป์ และกลวิธี พูดเพื่อโน้มน้าวใจฝ่ายตรงกันข้าม

บทอาขยานบทนี้เป็นบทที่สอนในเรื่องการสร้างมิตรภาพมากกว่าการสร้างศัตรู การรู้จัก ใช้ปัญญาแก้ปัญหาในยามคับขัน เพื่อให้รอดพ้นจากอันตราย โดยการมีสติเสมอ และใช้คำพูดโน้มน้าวใจ หวานลุ่ม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พูดชักแม่น้ำทั้งห้า ให้กับผู้ฟังตายใจ และคล้อยตามสิ่งที่เราพูด ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของนักพูดที่ต้องฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งในคำสอนนี้คือ การสอนเรื่องไม่ให้ใช้กำลังในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะการใช้กำลังไม่ใช่ทางออกที่ดีที่สุด และไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาที่ถูกวิธี แต่การหันหน้า พูดคุยกันและเข้าใจในความคิดของอีกฝ่ายต่างหากที่จะช่วยแก้ปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปได้

2.8 ความสันโดษ พบใน “พอใจให้สุข” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แม้มิได้เป็นคอกกุหลาบหอม	ก็จงยอมเป็นเพียงลดขาว
แม้มิได้เป็นจันทร์อันสกา	จงเป็นดาวดวงแจ่มแอร่มตา
แม้มิได้เป็นหงส์ทะนงศักดิ์	ก็จงรักเป็นโนรีที่หรรษา
แม้มิได้เป็นน้ำแม่คงคา	จงเป็นธาราใสที่ไหลเย็น
แม้มิได้เป็นมหาหิมาลัย	จงพอใจจอมปลวกที่แลเห็น
แม้มิได้เป็นวันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จงเป็นวันแรมที่แจ่มจาง
แม้มิได้เป็นต้นสนระหง	จงเป็นพงอ้อสะบัดไม้ขัดขวาง
แม้มิได้เป็นนุขสุดสะอาง	จงเป็นนางที่มีใจไร้ความดี
อันจะเป็นสิ่งใดไม่ประหลาด	กำเนิดชาติคิธรรมตามวิถี
ถือสันโดษบำเพ็ญให้เด่นดี	ในสิ่งที่เราเป็นเช่นนั้นเทอญ

พอใจให้สุข เป็นคำสอนที่แฝงหลักธรรม เรื่องการถือสันโดษ หรือการพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ไม่ต้องดิ้นรนจนเกิดความทุกข์ เพราะมนุษย์เราเกิดมากก็มีเพียงแต่ตัว เมื่อเสียชีวิตก็ไม่สามารถนำสิ่งใดไปด้วยได้

ความทะเยอทะยานอยากได้ อยากรวย อยากสวย อยากหล่อ อยากมีชื่อเสียง เกียรติยศ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งจอมปลอมที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นเพียงแค่ภาพลวงตาหลอกตัวเองให้มีความสุข แท้ที่จริงแล้วความสุขอยู่ที่ใจขึ้นอยู่กับวัตถุ

คนเราเลือกเกิดไม่ได้ แต่คนต่างก็เลือกที่จะเกิดในที่ที่สุขสบาย แต่ความเป็นจริงแล้ว เราไม่สามารถเลือกได้เช่นนั้น ทุกคนเกิดมาต่างไม่มีใครสมบูรณ์แบบ เพราะฉะนั้น จงพอใจในสิ่งที่เราเป็น ก็เพียงพอแล้ว ขอเพียงแต่ให้ทำแต่ความดี อยู่ในศีลในธรรม เพื่อชีวิตของตนจะได้พบแต่ความสุขสงบ

2.9 การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พบใน “โลก” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โลกนี้มีอยู่ด้วย	มณี เดียวนา
ทรายและสิ่งอื่นมี	ส่วนสร้าง
ปวงธาตุต่ำกลางดี	คุณภาพ
ภาคจักรพาลมีร้าง	เพราะน้ำแรงไหนด
ภพนี้มีใช้ห้ำ	หงส์ทอง เดียวเลย
กาที่เข้าของครอง	ชีพด้วย
เมาสวมมุติของหอม	หินชาติ
น้ำมิตรแล้ง โลกม้วย	หมดสิ้นสุขสานต์

โลก เป็นบทกวีที่ประพันธ์อยู่ในหนังสือ ของอังคาร กัลยาณพงศ์ แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2495 เป็นเรื่องที่ทำให้แง่คิดถึงคุณค่าของสรรพสิ่ง ที่มีความเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นมณี-เม็ดทราย หงส์-กา ก็ช่วยสร้างความสมดุลของโลก ทุกสิ่งทุกอย่างต้องเกื้อกูลกัน ไม่มีใครสามารถอยู่ได้โดยลำพัง ความเป็นมิตรกันจะทำให้โลกสงบสุขส่วนความแค้นน้ำใจทำให้โลกหมดสันติ

กวีแสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ ความปรารถนาที่จะให้โลกสงบสุข โดยการไม่ แบ่งชั้นวรรณะ ทุกคนอยู่ด้วยกัน ได้โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน น้ำจิต น้ำใจ ช่วยให้โลกใบนี้น่าอยู่ คำสอนที่ปรากฏหวังให้เด็กเกิดความรัก ความสามัคคีกัน ช่วยเหลือ แบ่งปันกัน รู้จักการ ให้อภัย และเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ซึ่งเป็นลักษณะของ กัลยาณมิตร นั่นเอง

2.10 การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม พบใน “อยู่เพื่ออะไร” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฉันอยู่เพื่อบุคคลที่ฉันรัก	ซึ่งใจซื่อถือศักดิ์สุจริต
และรักฉันมันมานปานชีวิต	ในความผิดความหลงปลงอภัย
ฉันอยู่เพื่อหน้าที่ที่พ้นผูก	เพื่อฝังปลุกความหวังพลังใจ
เป็นต่อธารรักที่สิ้นพันไป	หล่อดวงใจแล้งรินให้ชื่นบาน
ฉันอยู่เพื่อค้นคว้าหาสัจจะ	กลางโมหะอาภีย์ธม์เบียดพาหาร
เพื่อสื่อแสงแจ้งสว่างพร่างตระการ	กลางวิญญูณมิดมิดอวิชชา
ฉันอยู่เพื่อดวงใจที่ไร้ญาติ	ที่เร้นแค้นแคลนขาดวาสนา
เพื่อรอยยิ้มพริ้มขลิบน้ำตา	บนดวงหน้า โศกชำระกำกรรม
ฉันอยู่เพื่อเอื้อโยใจมนุษย์	บริสุทธ์สอดผสานงานผสม
เป็นเกลียวมันขันแกร่งแรงกลืนกลม	พายุร้ายสายลมมมิอาจรอน
ฉันอยู่เพื่อความฝันอันเพริศแพรว	เมื่อโลกแผ้วหุลุดพันคนหลอกหลอน
เมื่ออามิสฤทธิ์แรงแห่งทองปอนด์	มิอาจคลอนใจคนให้หม่นมัว
ฉันอยู่เพื่อยุคทองของคนยาก	ที่เขาถากกรรมซ้ำปิ่นหัว
เพื่อความถูกที่เขาถมจถมทั้งตัว	เพื่อความกลัวกลับกล้าบ้านอาธรรม
เพื่อโลกใหม่ใสสะอาดพิลาสเหลือ	เมื่อคนเอื้อไมตรีอวยไม่ขวยจำ
เพื่อแสงรักส่องรุ่งพุ่งเป็นลำ	สว่างนำร่องพืมิชัยเอย

บทกวี อยู่เพื่ออะไร ถัดมาจากหนังสือกวีนิพนธ์ ขอบฟ้าขลิบทอง ของ ประจักษ์ ชุมสาย ณ อยุธยา ซึ่งเป็นบทที่สะท้อนความนึกคิดเกี่ยวกับชีวิตและธรรมชาติ ความรัก ความหวัง และความปรารถนาที่จะให้สังคมมีความสันติสุข เอื้ออำนวยให้แก่ผู้ที่ตกยาก

กวี มองเห็น โลกที่มีแต่ความ อุดมสมบูรณ์ อาจจะเขียนในช่วงที่พบเหตุการณ์ที่สะเทือนใจ จึงถ่ายทอดงานออกมาด้วยความหวัง ความปรารถนา อยากให้มีโลกใหม่ที่ใสสะอาด ทุกคนมีไมตรีต่อกัน

กวี แสดงเจตนารมณ์ของตนในการมีชีวิตอยู่ ทั้งเพื่อตนเอง เพื่อผู้อื่น และเพื่อความหวัง ที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า ซึ่งเป็นเจตนาที่ดี ที่สร้างสรรค์ให้สังคม หรือ โลก พบแต่ความสุขสงบ

บทอาขยานนี้สะท้อนให้เห็นความรู้สึกรักนึกถึงของกวีที่ปรารถนาอย่างแรงกล้าเพื่อให้เกิดสังคมที่เอื้ออำนวยให้แก่ผู้ที่ลำบากกว่า อันเป็นคุณธรรมของกวี ที่ต้องการปลดทุกข์ให้กับผู้อื่น ซึ่งถือว่าการมีชีวิตอยู่คุ้มค่ากับการเป็นมนุษย์แล้ว

เมื่อเด็กอ่านบทกวีนี้ จะทำให้เห็นตัวอย่างของการมีชีวิตอยู่ในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่ได้บำเพ็ญประโยชน์เพื่อบุคคลอื่น เพราะฉะนั้นจึงควรตอบคำถามตัวเองก่อนว่า คนอยู่เพื่ออะไร และทำประโยชน์ให้กับสังคมแล้วหรือยัง ถ้ายังก็ควรคิดว่าจะทำอะไรเพื่อให้ชีวิตเกิดคุณค่ามากที่สุด จึงจะได้อ่านว่าได้เกิดเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว

2.11 การมีสติ พบใน “ขามมีด” และ “วารีดุริยางค์”

คำสอนในขามมีด เตือนให้ใช้สติ ในการแก้ปัญหา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ขามมีดใช้มีดแท้	ทุกสถาน
คูลิเมื่อรัตติกาล	หม่นเศร้า
ดาวสุรกร์กลับซ้ชาวล	ลุกสว่าง
แม้บ่มีจันทร์เจ้า	ไข่วางหวาดหวี
คราหิวไข้จกต้อง	เสียศรี
อุทกกล้วนาถิ	อยู่ได้
เย็นชานผ่านอินทรีย์	พอชื่น จิตนา
แม้มิได้อิม ไชร์	ไข้ต้องวางวาย
พราภายไข้พรากร้าง	นิรันดรกาล
มีพราภามีพบบพาน	เพื่อนพ้อง
ชิงโสภโสภพผลาญ	เผาจิต
วันหนึ่งนั้นจกต้อง	กลับร้ายกลายเป็นดี
ถึงที่สบเหตุร้าย	แรงเสีญ
พึงพินิจนั้นไข้เป็น	สิ่งร้าย
พักหนึ่งจึงจิตเย็น	ระลึกรอยู่ เถิดรา
รู้แยกรู้ยักย้าย	จัก ใต้ทางเกษม
จุงเปรมปรีติค้ว	ปัจจุบัน

सानคืออยู่คู่กัน	แกร่งกล้า
เพียรระลึกภูทัน	ในเหตุ ผลนอก
โลกทัศน์จักเจดจ้า	แจ่มด้วยปัญญา

รองศาสตราจารย์ ดร. สวานิต ยมาภัย ประพันธ์ขึ้นเพื่อให้แง่คิดแก่นักเรียนวัยรุ่น และผู้ที่สนใจ โดยใช้โวหาร โน้มน้าวใจ ให้คล้อยตามแง่คิดและคติเตือนใจแก่ผู้อ่าน

กวีให้แง่คิดถึงความเป็นจริงของชีวิต ตามหลักศาสนาพุทธ ซึ่งทุกคนเกิดมามีทั้งความสุข และความทุกข์ การคิดพิจารณาต้องคิดอย่างมีสติจะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของโลก รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น จะส่งผลให้เกิดปัญญา และนำไปใช้ตัดสินใจในการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นได้

เด็กวัยรุ่นเป็นวัยที่อารมณ์แปรปรวน การคิดและการตัดสินใจในการแก้ปัญหาจะต้องฟังผู้ใหญ่ ที่คอยชี้นำทางในสิ่งที่ถูกที่ควร การสอน โดยใช้หลักธรรมให้เห็นความเป็นไปของโลกที่เกิดขึ้น คำสอนที่ปรากฏอยู่ในบทประพันธ์นี้

เมื่อเด็กวัยรุ่นได้อ่าน จะเป็นช่องชี้นำทางให้รู้จักคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล ใช้สติในการตัดสินใจปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะปัญหาทุกอย่างย่อมมีทางแก้ไขให้ดีขึ้นได้ เพียงแต่อย่าห่อหุ้มต่อชีวิต เรื่องเลวร้ายทั้งหลายที่เกิดขึ้น วันหนึ่งก็อาจกลับกลายเป็นเรื่องที่ดีขึ้นได้ เหมือนกับสำนวนที่ว่า ฟ้าหลังฝนนั้นเอง

คำสอนใน “วาริคริยางค์” ที่เตือนให้มีสติ สมานธิ คำประพันธ์ที่ว่า

จงหยุดชมชื่นใจในใจเถิด	ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน
สมมติจากหัวใจไปทุกตอน	ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลวงไว้
สงสารใจใจเจ้าเฮ้ยไม่เคยนิ่ง	วนและวิ่งคืนและวันหวั่นและไหว
เหมือนถูกกายกำบังกักขังใจ	ใจจึงได้คืนรนทุกหนทาง
กลางคืนคอยเป็นควันอันฮัดไว้	ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง
ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์	เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ
เมื่อใจทุกข์กายก็ต้องทนครองทุกข์	ครั้นใจสุขกายก็สุขสนุกสนาน
วนเวียนหว่างทุกข์สุขทุกวันวาร	แล้วสะสมสันดานการเป็นคน
ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง	ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายต้น
ที่โคจรของใจไม่เคยจน	ไม่เคยพ้นไม่เคยพรางจากวงจร
ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า	วุ่นขวาววุ่นไหวถูกไล่ด้อน
เกิดแล้วก่อล่อแล้วรันเข่นแล้วร้อน	ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแพพฟู
รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก	จึงเหมือนฉากขวากขวางกำบังอยู่

หยุดเสียที่หยุดเถิกเปิดประตู	เพื่อให้รู้และได้เห็นตามเป็นจริง
ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้	ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง
เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง	แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล
และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ	ใสเย็นน้ำขึ้นแล้วไหลแผ่ผ่าน
เพื่อเลี้ยงชีพโลมไล่ให้เบิกบาน	เพียงพองพานผิวแผ่วแล้วผ่านเลย
อิสระเสรีที่จะไหล	ด้วยเพลงไพเราะล้ำรำจลลย
ชมดอกไม้สายลมพรมรำเพย	และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง

ร้อยกรองวารีดุริยางค์ นำมาจากหนังสือที่มีชื่อว่า วารีดุริยางค์ ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นบทกวีที่ให้แนวคิดว่า ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ที่ใจ หากทำใจให้สงบนิ่ง มีสมาธิ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะพบแต่ความสุขสงบในชีวิต

บทกวีนี้นำหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และศาสนาอื่นที่มีหลักเกี่ยวกับจิต และการทำสมาธิให้เกิดสติ ซึ่งเป็นคำสอนที่ให้คิดถึงหลักความเป็นจริงของชีวิตที่ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่นจนเกินไป เพราะการยึดมั่นถือมั่น จะทำให้ชีวิตไม่มีความสุข หลงใหลกับวัตถุจอมปลอม จนกระทั่งลืมความเป็นจริงของชีวิตที่ควรยึดถือ และปฏิบัติ

คำสอนในวารีดุริยางค์ ช่วยให้จิตใจของเด็กเข้มแข็ง ไม่หุนหันพลันแล่น จะทำการสิ่งใดก็เกิดความรอบคอบ ไม่ประมาท เพราะการสงบนิ่งจะช่วยให้อำนาจในการตัดสินใจดีขึ้น ช่วยให้การเรียนรู้และการงานประสบผลสำเร็จได้ด้วยดี

2.12 ความไม่ประมาท พบใน “อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว” และ “นirasagu cha tong”

คำสอนในอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว เรื่อง ความไม่ประมาท ให้รู้จักพอดี พอประมาณ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อย่า นิยมสิ่งร้ายชอบ	ชมชั่ว
เห็น สนุกทุกข์ถึงตัว	จึงรู้
กง จักรว่าดอกบัว	บอกรับ เร็วเส
จักร พัดเศียรร้องอู้	จึงรู้ผิดตน
อย่า นิยมสิ่งทุกข์	เห็น สนุกกลับทุกข์ทน
กรง จักรว่าบัวงาม	จักร พัดตนจึงรู้ตัว
ว่า โอ้เรานี้ชั่ว	ชอบกรรม ชั่วนา
เป็น ออกตัญญูทำ	โทษไว้
ดอก บัวชั่วเนตรนำ	นึกชอบ
บัว กลับเป็นจักรได้	ดังนั้นกรรมสนอง

ว่า ไอ้ตัวเรานั้น
ดอก บัวยั่วจิตจง

เป็น ออกตัญญูมัวหมอง
บัว ผิดปองเป็นจักรไป

บทอาขยานอย่างเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว มีประโยชน์ต่อเด็กและเยาวชน คือการรู้จักประมาณตน รู้จักพอดี พอเหมาะในความเป็นคน ไม่อวดกล้าถือดี หรือยกตนข่มท่าน การรู้จักประมาณตนจะไม่ทำให้เป็นคนประมาท ในเรื่องต่างๆ ไม่หลงมัวเมา และเห็นผิดเป็นชอบ

คำสอนในนิราศภูเขาทอง เรื่อง ความไม่ประมาท เพราะไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มาถึงบางครมณีทวีโสภ	ขามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็จ่างนี้	ไม่มีที่พิสุธาจะอาศัย
ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบดับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอกา
ถึงเกร็ดข่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า	ผู้หญิงเกล้ามวงงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย
ไอ้สามัญผันแปรไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงทั้งวิสัย
นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด
ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักรสถ้อยอร่อยจิต
แม้พุดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา

บทกวีนี้แฝงไว้ด้วยคำสอน ตามหลักธรรมที่ว่า ความไม่แท้เที่ยง ของมนุษย์ ที่มีศ เสื่อมยศ มีลาภ เสื่อมลาภ เพราะฉะนั้นอย่าประมาท อย่าคิดว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะคงทน และอยู่กับเราเสมอไป สักวันสิ่งเหล่านี้อาจจะไม่เหลือเลยก็ได้ เหมือนอย่างสุนทรภู่ที่เคยรุ่งเรือง มียศดาบรรดาศักดิ์ใหญ่โต แต่เพราะการกระทำ หรือที่สุนทรภู่กล่าวว่าเป็นเคราะห์ร้าย ต้องมาตกยากลำบาก ชัดเชพเนจร เรือยไปเหมือนนกที่ไม่มีรังนอน

สุนทรภู่ยังสอนให้เข้าใจถึงธรรมชาติของมนุษย์ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ไม่มีอะไรที่แน่นอนยั่งยืน เหมือนกับจิตใจของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาได้เช่นเดียวกัน

2.13 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ ของ ทรัพยากรธรรมชาติ ตามจินตนาการของกวี ได้แก่

2.13.1 ทะเล พบใน “พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ” ดังคำประพันธ์ ที่ว่า

พระโหมขององค์อภัยมณีนาถ	เพลินประพาสพิศดูหมุ่มัจฉา
เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา	ค่อยเคลื่อนคลาดคล้ายคล้ายในสายชล
ฉลามอยู่คู่ฉลามไม่จากคู่	ขึ้นฟองฟู่ฟุ้งฟองละอองฝน
ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดพ่นฟองน้ำบ้างดำจร
กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้น โบกหาง	ลอยส้างกลางกระแสแลสลดอน
มังกรเกี่ยวเขี้ยวลอคอกคอดมังกร	ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าเผ่น	ขึ้นลอยเล่นเลียवलัคณวัคเฉเวียน
ตะเพียนทองท่องน้ำน้ำตะเพียน	คาบเคียวดูเพลินจนเกินมา
เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชอุ่ม	โขดตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรุกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดลูกตา	จะแลขวาควันคลุ้มกุ่มโพยม
จะเหลียวขวาสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกวาดองค์พระทรงโหม
ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครื้น โครม	ยิ่งทุกข์โถมน้ำสในฤทัยทวี

สุนทรภู่ เริ่มแต่งบทอาขยานนี้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยการผูกเรื่องขึ้นจากการได้ยินได้ฟังมา ได้อ่านจากวรรณคดีทั้งไทยและเทศ รวมถึงการจินตนาการเอง ในตอนนี้เป็นบทพรรณนาจากทะเล และแสดงอารมณ์ความรู้สึกของพระอภัยมณีขณะหนีเงือกหนีนางผีเสื้อสมุทร

ความหมายที่สื่อจากบทอาขยานนี้คือ คุณค่าของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ที่มีความ สมบูรณ์และสวยงาม ทั้งบรรดาฝูงปลานานาชนิด เช่น ปลาฉลาม ปลาฉลาม ปลาพิมพา ปลากระโห้ ปลามังกร ปลาตะเพียนทอง สัตว์ทะเลต่างๆ เช่น ม้าน้ำ รวมถึงทิวทัศน์ ที่อยู่ในทะเล

การได้รับรู้ถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะทะเล อันประกอบด้วยสัตว์ทะเลนานา ชนิด ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทะเล เหล่านี้จะทำให้เด็กตระหนักถึงคุณค่าอันเป็นแหล่งอาหารที่ อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม โดยเฉพาะทะเลไทยที่ติดอันดับโลกระดับโลกต่างๆ ในเรื่อง ความสวยงาม ทำให้มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมหลายล้านคน สร้างรายได้ให้กับประเทศชาติมากมาย

2.13.2 ป่าไม้ และ สัตว์ป่า พบใน “อิเหนาตอนศึกกะหมังกูหนิง” ดังคำประพันธ์ ที่ว่า

ว่าพลางทางชมคณานก	โศภกจับไม้ไผ่มี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันที่ไกลสามสุคามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพี่แนบนวลสมรจินตะหรา
จากพรากจับจากจ่านรรจา	เหมือนจากนางสะการะวาที
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหยาธรรมิ
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพี่ทั้งสามสั่งความมา
ตระเวนไพรร่อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรโคให้นिरาสเสนาหา
เต้าโมงจับโมงอยู่เอกา	เหมือนพี่น้องโมงมาเมื่อไกลนาง
คับแคจับแคสัน โคมยเคี้ยว	เหมือนเปล่าเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคณกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรีบโยธีฯ

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เพื่อเล่นละคร เรื่องอิเหนา ซึ่งนำมาจากนิทานชาว แต่พระองค์ทรงปรุงแต่งเรื่องให้เกิดวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น พระราชนิพนธ์เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงภูมิความรู้ รวมทั้งจินตนาการที่สร้างฉากขึ้นได้อย่างลงตัว การใช้คำ โวหาร บทเปรียบเทียบ ได้อย่างไพเราะ และสื่อภาพที่แสดงออกถึงความรู้สึกของตัวละคร ได้อย่างลึกซึ้งกินใจ

นอกจากความงามดังกล่าว สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยัง ได้สอดแทรกความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในป่า ที่มีพรรณไม้ ได้แก่ ต้นชิงช้าชาติ ต้นนางนวล ต้นจากต้นเต้าร้าง ต้นแก้ว ต้นโมง ต้นแค พันธุ์นกต่างๆ ได้แก่ นกเบญจวรรณ นกนางนวล นกจากพราก นกแขกเต้า นกแก้ว นกตระเวนไพร นกเค้าโมง นกคับแค และได้เปรียบเทียบกับความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ ต่อหญิงสาว อันเป็นที่รัก ตามแบบขนบของนิราศ ทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน และรับรู้ร่วมไปกับจินตนาการนั้น

ความรู้ที่เด็กและเยาวชนได้รับเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทั้งพืช และสัตว์ที่มีในอดีต พวกเขาสามารถจดจำ เพลิดเพลิน และยังสร้างการเรียนรู้ต่อยอดเดิมที่มีอยู่ โดยการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมได้จากห้องสมุด และอินเทอร์เน็ตได้

การให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่สูญสิ้นไป เป็นการสร้างความตระหนักให้เด็ก และเยาวชนหันช่วยกันดูแลรักษามา และเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ มากยิ่งขึ้น

2.14 การอนุรักษ์ภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรม ได้แก่

2.14.1 ด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรม พบใน “วัฒนธรรม” ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้	ของไทยแน่นั้นหรือคือภาษา
ซึ่งผลิตออกออกผลแต่ต้นมา	รวมเรียกว่าวรรณคดีไทย

อนึ่งศิลป์งามเด่นเป็นของชาติ	เช่นปราสาทปรากฏทองอันส่องไส
อีกคนตรีร่ำรวยลวดลายไทย	อวดโลกได้ไทยแท้อย่างแน่นอน
และอย่าลืมจิตใจแบบไทยแท้	เชื่อพ่อแม่ฟังธรรมคำสั่งสอน
กำเนิดธรรมจริยาเป็นอาภรณ์	ประชากรโลกเห็นเราเป็นไทย
แล้วยังมีประเพณีมีระเบียบ	ซึ่งไม่มีที่เปรียบในชาติไหน
เป็นของร่วมรวมไทยให้คงไทย	นี้แหละประโยชน์ในประเพณี
ได้รู้เช่นเห็นชัดสมบัติชาติ	เหลือประหลาดล้วนเห็นเป็นศักดิ์ศรี
ล้วนไทยแท้ไทยเนไทยเรามี	สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นบทธาขยานที่ให้ความรู้ทางวัฒนธรรมทางภาษา อันเป็นศูนย์รวมของสิ่งที่มีค่าดีงาม อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทยมาช้านาน ได้แก่ วรรณคดีไทย ศิลปกรรมไทย คนตรีไทย จิตใจที่ดีงามอย่างไทย และประเพณีไทย โดยใช้ภาษาที่สละสลวย

บทธาขยานนี้ได้ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีสติปัญญาที่เฉลียวฉลาด เพิ่มความรู้ด้านการอนุรักษ์ภาษาและคำศัพท์ ให้เด็กมีเจตคติในการใช้ภาษาที่ดี รู้จักดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรม การใช้ภาษาอย่างถูกต้อง

จากการวิเคราะห์คุณค่าด้านสติปัญญาในบทธาขยานภาษาไทยช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3) และช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6) ทั้ง 35 บท พบว่า บทธาขยานให้คุณค่าด้านความรู้ และ คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นคำสอนต่างๆ เพื่อใช้ประพจน์ ปฏิบัติ ดังนี้

1. คุณค่าด้านความรู้ บทธาขยานทั้งสองช่วงชั้น พบการให้ความรู้ 3 ด้าน ดังนี้

1.1 ด้านศิลปะ พบ 4 ด้าน ดังนี้

1.1.1 ด้านศิลปะพื้นฐาน พบ 1 เรื่อง คือ บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวกรรมา

1.1.2 ด้านสถาปัตยกรรม พบ 4 เรื่อง คือ รามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต นิราศพระบาท

นิราศนรินทร์ และ สามัคคีเภทคำฉันท์

1.1.3 ด้านจิตรกรรม พบ 2 เรื่อง คือ บทพากย์เอราวัณ และ อิเหนา ตอน สังคามาระดา

แต่งถ้า

1.1.4 คนตรี พบ 1 เรื่อง คือ พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่

1.2 ด้านประวัติศาสตร์ พบ 2 ด้าน ดังนี้

1.2.1 ประวัติบุคคล พบ 2 ด้าน ดังนี้

1.2.1.1 วีรสตรี พบ 1 เรื่อง คือ พระสุริโยทัยขาดคอช้าง

1.2.1.2 วีรบุรุษ พบ 1 เรื่อง คือ ลิลิตตะเลงพ่าย

1.3 วิธีชีวิตความเป็นอยู่ พบ 3 เรื่อง คือ ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง นีราศภูเขาทอง และกาพย์เห่เรือ ตอน เหน้ชมเรือกระบวน

2. คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม เนื้อหาในบทอาขยานจะสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม เพื่อเป็นแนวทางหรือข้อคิด ให้กับเด็ก ได้พึงปฏิบัติ บทอาขยานทั้งสองช่วงชั้น พบคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม 14 ด้าน ดังนี้

2.1 ด้านการบูชาคุณ พบ 3 ด้าน ดังนี้

2.1.1 บูชาคุณ ครูบาอาจารย์ พบ 1 เรื่อง คือ นมัสการอาจารย์คุณ

2.1.2 บูชาคุณบิดา มารดา พบ 1 เรื่อง คือ นมัสการมาดาปิตุคุณ

2.1.3 บูชาคุณกวี พบ 1 เรื่อง คือ สวรรค์ชั้นกวี

2.2 ด้านความกตัญญู พบ 1 เรื่อง คือ บุพการี

2.3 ด้านการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ พบ 4 เรื่อง คือ ธรรมาธรรมะสงคราม มงคลสูตรคำฉันท์ โคลงโลกนิติ โคลงสุภาษิตนฤทมนานการ

2.4 ด้านความรัก พบ 2 เรื่อง ดังนี้

2.4.1 ความรักของแม่ที่มีต่อลูก พบ 1 เรื่อง คือ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

2.4.2 ความรักของหนุ่มสาว พบ 1 เรื่อง คือ อิสรญาณภายิต

2.5 ด้านความสามัคคี พบ 1 เรื่อง คือ สามัคคีเภทคำฉันท์

2.6 ด้านความอดทนอดกลั้น พบ 1 เรื่อง คือ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร

2.7 ด้านการผูกมิตรไมตรี พบ 1 เรื่อง คือ พระอภัยมณี ตอน อุศเรนตีเมืองพลึก

2.8 ด้านความสันโดษ พบ 1 เรื่อง คือ พอใจให้สุข

2.9 ด้านการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พบ 1 เรื่อง คือ โลก

2.10 ด้านการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม พบ 1 เรื่อง คือ อยู่เพื่ออะไร

2.11 ด้านการมีสติ พบ 2 เรื่อง คือ ขามมีด และวารีดุริยางค์

2.12 ความไม่ประมาท พบ 2 เรื่องอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว และ นีราศภูเขาทอง

2.13 ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พบ 2 ด้าน ดังนี้

2.13.1 ทะเล พบ 1 เรื่อง คือ พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีเห็นนางผีเสื้อ

2.13.2 ป่าไม้ และสัตว์ป่า พบ 1 เรื่อง คือ อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง

2.14 ด้านการอนุรักษ์ ภาษาวรรณคดี และวัฒนธรรม พบ 1 เรื่อง คือ วัฒนธรรม

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาคุณค่าในบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา ในด้านสุนทรียรส และด้านสติปัญญา ผลการศึกษาวิเคราะห์สรุปผลได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 คุณค่าด้านสุนทรียรส ในบทอาขยานภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา

บทอาขยานภาษาไทย จำนวน 35 เรื่อง แบ่งตามลักษณะคำประพันธ์ ได้ 5 ประเภท คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และ ร่าย กวีสร้างคุณค่าด้านสุนทรียรส ในคำประพันธ์ทุกประเภท โดยใช้วิธีการปรุงแต่งเสียง ปรุงแต่งคำ และปรุงแต่งความ เพื่อให้เกิดสุนทรียรส ดังนี้

1.โคลง บทอาขยานที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลง พบ 9 เรื่อง ได้แก่ โคลงโลกนิติ โคลงสุภายิตนฤทมนาคาร บุษการี อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว พระสุริโยทัยขาดคอช้าง ลิลิตตะเลงพ่าย นิราศนรินทร์ โลก และยามมีด โดยแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ ทั้ง 9 เรื่อง และโคลงสี่สุภาพ กระทั่ง 2 บท คือ โคลงโลกนิติ และ อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว

จากการวิเคราะห์บทอาขยานที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลง พบวิธีการสร้างสุนทรียรส ดังนี้

1.การปรุงแต่งเสียง ในคำประพันธ์ประเภทโคลง มีดังนี้

1.1 การเล่นเสียงสัมผัสใน พบในโคลงทั้ง 9 เรื่อง ดังนี้

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิดกัน พบในโคลงโลกนิติ โคลงสุภายิตนฤทมนาคาร โคลงบุษการี โคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว โคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงยามมีด และโคลงโลก ไม่พบในโคลงนิราศนรินทร์

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน พบใน โคลงสุภายิตนฤทมนาคาร โคลงบุษการี โคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว โคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง โคลงยามมีด ไม่พบในโคลงนิราศนรินทร์ ลิลิตตะเลงพ่าย โลก และโคลงโลกนิติ

1.1.1.3 สัมผัสสระเชื่อมวรรค พบในโคลงโลกนิติ โคลงบุษการี โคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว โคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงยามมีด ไม่พบในโคลงนิราศนรินทร์ โคลงสุภายิตนฤทมนาคาร และโลก

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรอักษรชนิดกัน พบในโคลง ทั้ง 9 เรื่อง

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน พบในโคลง ทั้ง 9 เรื่อง

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรค พบในโคลง ทั้ง 9 เรื่อง

จะเห็นได้ว่าการปรุงแต่งเสียงของคำประพันธ์ประเภทโคลงเน้นการเล่นสัมผัสอักษรมากกว่าสัมผัสสระ ซึ่งพบการเล่นสัมผัสอักษรทุกบท ทำให้บทอาขยานมีความไพเราะ เพราะมีเสียงสัมผัสอักษรที่สละสลวย จดจำได้ง่าย เหมาะสมที่จะนำไปให้นักเรียนได้ท่องจำต่อไป

1.2 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ พบเพียง 1 เรื่อง ในนิราศนรินทร์

2. การปรุงแต่งคำ ในคำประพันธ์ประเภทโคลง มีดังนี้

2.1 การสรรคำ ดังนี้

2.1.1 สรรคำสั้นๆแต่กินความมาก พบในโคลงโลกนิติ

2.1.2 สรรคำที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบัน พบใน โคลงสุภายิตนฤทมนการ

2.1.3 สรรคำที่แสดงอาการ แสดงเสียงของตัวละคร พบในโคลงพระสุริโยทัย
ขาดคอช้าง และ ลิลิตตะเลงพ่าย

2.1.4 สรรคำที่เกิดจากจินตนาการ ความรู้สึกนึกคิดของกวี พบในโคลงนิราศ
นรินทร์

2.1.5 สรรคำง่ายๆสื่อความหมายได้ชัดเจน พบในโคลงโลก

2.2 การเล่นคำ ดังนี้

2.2.1 เล่นคำพ้องเสียง พบในโคลงยามมีด

2.2.2 เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือ คำไวพจน์ พบในโคลงพระสุริโยทัย
ขาดคอช้าง ลิลิตตะเลงพ่าย และ โคลงนิราศนรินทร์

2.2.3 เล่นคำตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกัน พบในโคลงโลกนิติ โคลงยามมีด และ
โคลงสุภายิตนฤทมนการ

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบในโคลงโลกนิติ โคลงยามมีด โคลงโลก

3. การปรุงแต่งความ เป็นการปรุงแต่งเนื้อความให้ลึกซึ้งถึงสาระและอารมณ์ โดยวิธีการ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ ดังนี้

3.1.1 อุปลักษณ์ พบในโคลงบุพการี โคลงโลกนิติ

3.1.2 บุคคลวัต พบในโคลงยามมีด

3.1.3 อติพจน์ พบในโคลงนิราศนรินทร์

3.1.4 ปฏิพากษ์ พบใน โคลงโลกนิติ และ นิราศนรินทร์

3.2 การใช้สัญลักษณ์ พบในโคลงอย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว และ โคลงโลก

3.3 การใช้โวหาร ดังนี้

3.3.1 บรรยายโวหาร พบในโคลงพระสุริโยทัยขาดคอช้าง

3.3.2 พรรณาโวหาร พบในลิลิตตะเลงพ่าย โคลงนิราศนรินทร์

3.3.3 เทศนาโวหาร พบในโคลงโลกนิติ โคลงสุภายิตนฤพุมนาการ โคลง

อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว

3.4 การลำดับเนื้อความ ดังนี้

3.4.1 ลำดับเนื้อความโดยเรียงข้อความมีสาระสำคัญอยู่ท้ายบท ส่วนในตอนต้นเป็นการให้รายละเอียด พบในโคลงโลกนิติ โคลงสุภายิตนฤพุมนาการ โคลงขามมีด และ โคลงโลก

3.4.2 ลำดับเนื้อความโดยเรียงข้อความที่สำคัญเท่าๆกันขนานกันไป จนจบบท พบใน โคลงโลกนิติ

3.4.3 ลำดับเนื้อความโดยเรียงเนื้อหาให้เข้มข้น หรือลดหลั่นตามลำดับจากน้อยที่สุดไปมากที่สุด พบในโคลงนุภาพารี

2. **ฉันท** คำประพันธ์ประเภทฉันทที่พบในบทอาขยาน มี 2 ชนิด คือ อินทรวิชัยรฉันท 11 และ วสันตศีลฉันท บทอาขยานที่ใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท มี 6 เรื่อง คือ ฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ ฉันทน์มัสการอาจริยคุณ สามัคคีเภทคำฉันท(บทหลัก) ฉันทน์ธรรมาธรรมะสงคราม มงคลสูตรคำฉันท สามัคคีเภทคำฉันท(บทเลือก) พบวิธีการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ดังนี้

1. **การปรุงแต่งเสียง** คำประพันธ์ประเภทฉันทใช้วิธีการเล่นจังหวะ ตามแบบแผนของคำประพันธ์ ดังนี้

1.1 จังหวะเน้น พบในฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ และ ฉันทน์มัสการอาจริยคุณ

1.2 จังหวะสมดุล พบในมงคลสูตรคำฉันท

1.3 จังหวะกระชั้น พบในสามัคคีเภทคำฉันท(บทเลือก)

2. **การปรุงแต่งคำ** ใช้วิธีการดังนี้

2.1 **การสรรคำ** ใช้วิธีการปรุงศัพท์ ให้คำมีเสียงครุ หรือ ลหุ ตรงกับฉันทลักษณ์ พบใน ฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ สามัคคีเภทคำฉันท(บทหลัก) และ สามัคคีเภทคำฉันท(บทเลือก)

2.2 **การเล่นคำ** ดังนี้

2.2.1 เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือ คำไวพจน์ พบในฉันทน์ธรรมาธรรมะสงคราม สามัคคีเภทคำฉันท(บทเลือก)

2.2.2 เล่นคำที่ตรงกันข้าม หรือ ขัดแย้งกัน พบใน ฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ และ ฉันทน์มัสการอาจริยคุณ

2.2.3 เล่นคำซ้อน พบในฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ ฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ ฉันทน์มัสการอาจริยคุณ

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบในมัสการมาตาปิตุคุณ สามัคคีเภทคำฉันท์(บทหลัก) มงคลสูตรคำฉันท์

3. การปรุงแต่งความ พบการปรุงแต่งความ ในคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ ดังนี้

3.1.1 อุปมา พบใน สามัคคีเภทคำฉันท์(บทเลือก)

3.1.2 บุคคลวัต พบใน สามัคคีเภทคำฉันท์(บทเลือก)

3.1.3 อติพจน์ พบใน สามัคคีเภทคำฉันท์(บทเลือก)

3.2 การใช้โวหาร ดังนี้

3.2.1 พรรณนาโวหาร พบใน สามัคคีเภทคำฉันท์(บทเลือก)

3.2.2 เทเสนาโวหาร พบใน ฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ ฉันทน์มัสการอาจริยคุณ มงคลสูตรคำฉันท์ และ สามัคคีเภทคำฉันท์(บทเลือก)

3.3 การลำดับเนื้อความ ดังนี้

3.3.1 ลำดับเนื้อความ โดยเรียงลำดับข้อความให้รายละเอียดในตอนต้น และในตอนท้ายเป็นบทสรุป พบใน มงคลสูตรคำฉันท์ ฉันทน์มัสการมาตาปิตุคุณ ฉันทน์มัสการอาจริยคุณ

3.3.2 ลำดับเนื้อความ โดยเรียงลำดับที่มีความสำคัญเท่าๆกันขนานกันไปจนจบบท พบใน สามัคคีเภทคำฉันท์(บทหลัก)

3. ภาพย์ บทอาขยานที่ใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ พบ 3 เรื่อง คือ กาพย์บทพากย์เอราวัณ กาพย์อย่าเห็นงจกรว่าเป็นดอกบัว และ กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวน พบวิธีการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และ การปรุงแต่งความ ดังนี้

1.การปรุงแต่งเสียง ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มีดังนี้

1.1 การเล่นเสียงสัมผัสใน บทอาขยานประเภทกาพย์ ใช้การเล่นเสียงสัมผัสในคล้าย คำประพันธ์ประเภทกลอน ดังนี้

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิดกัน พบใน คือ กาพย์บทพากย์เอราวัณ กาพย์อย่าเห็นงจกรว่าเป็นดอกบัว และ กาพย์เห่เรือ ตอน เห่ชมเรือกระบวน

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน พบใน กาพย์อย่าเห็นงจกรว่าเป็นดอกบัว

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรอักษรชิดกัน พบในภาพที่ 3 บท

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน พบในภาพที่ 3 บท

1.1.2.3 สัมผัสอักษรเชื่อมวรรณ พบในภาพที่ 3 บท

จะเห็นได้ว่าการปรุงแต่งเสียงในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของบทอาขยาน ใช้วิธีการสัมผัสอักษรมากกว่าการสัมผัสสระ และพบสัมผัสอักษรทุกเรื่อง ซึ่งการสัมผัสอักษรเป็นการสร้างความไพเราะทางเสียง ทำให้เกิดความซาบซึ้ง ในคุณค่าด้านสุนทรียรสของบทอาขยาน

2. การปรุงแต่งคำ ดังนี้

2.1 การสรรคำ พบในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ดังนี้

2.1.1 สรรคำเพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร กลมกลืนทั้งเสียง และความหมาย พบใน กาพย์บทพากย์เอราวัณ

2.1.2 สรรคำเพื่อให้เกิดเสียง และ มองเห็นภาพ ที่ชัดเจนขึ้น พบในกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

2.2 การเล่นคำ ดังนี้

2.2.1 เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือ คำไวพจน์ พบใน กาพย์บทพากย์เอราวัณ กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

2.2.2 เล่นคำซ้อน พบใน บทพากย์เอราวัณ กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

2.2.3 เล่นคำพ้องรูป พ้องเสียง พบใน กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบใน บทพากย์เอราวัณ

3. การปรุงแต่งความ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ ดังนี้

3.1.1 อติพจน์ พบใน กาพย์บทพากย์เอราวัณ

3.1.2 อุปมา พบใน กาพย์บทพากย์เอราวัณ กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

3.2 การใช้โวหาร ดังนี้

3.2.1 พรรณนาโวหาร พบใน กาพย์บทพากย์เอราวัณ กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

3.3 การลำดับเนื้อความ พบการลำดับเนื้อความของกาพย์ดังนี้

3.3.1 ลำดับเนื้อความโดยเรียงข้อความที่มีความสำคัญเท่าๆกันขนานกันไปจนจบบท พบใน บทพากย์เอราวัณ

3.3.2 ลำดับเนื้อความโดยเรียงข้อความ ที่มีความสำคัญเข้มข้นขึ้น หรือลดหลั่นกันไปตามความสำคัญ พบใน กาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวณ

4. กลอน บทอาขยานที่ใช้คำประพันธ์ประเภทกลอน พบ 16 เรื่อง ดังนี้ นิราศภูเขาทอง บทเสภาสามัคคีเสวก ตอน วิศวกรรมา อิศรญาณภายิต รามเกียรติ์ วัฒนธรรม พอใจให้สุข พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ พระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองผลึก พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่ อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง นิราศพระบาท สวรรค์ชั้นกวี อยู่เพื่ออะไร วารีดุริยางค์ อิเหนา ตอน สังคามาระดาแต่งถ้ำ และ ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ซึ่งทั้ง 16 เรื่อง แต่งด้วยคำประเภทยกอนแบบต่างๆ ดังนี้ กลอนแปด 8 เรื่อง กลอนนิราศ หรือกลอนเพลงยาว 3 เรื่อง กลอนบทละคร 3 เรื่อง และ กลอนเสภา 2 เรื่อง

พบการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ในคำประพันธ์ประเภทกลอน ของบทอาขยานระดับมัธยมศึกษา ดังนี้

1. การปรุงแต่งเสียง ดังนี้

1.1 การเล่นเสียงสัมผัสใน พบใน กลอน ทั้ง 16 เรื่อง แต่เรื่องที่มีความโดดเด่น มี ดังนี้

1.1.1 สัมผัสสระ ได้แก่

1.1.1.1 สัมผัสสระชนิดกัน พบในกลอนนิราศภูเขาทอง กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนสวรรค์ชั้นกวี กลอนวารีดุริยางค์

1.1.1.2 สัมผัสสระคั่นกัน พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนสวรรค์ชั้นกวี กลอนวารีดุริยางค์

1.1.2 สัมผัสอักษร ได้แก่

1.1.2.1 สัมผัสอักษรอักษรชนิดกัน พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนสวรรค์ชั้นกวี กลอนวารีดุริยางค์

1.1.2.2 สัมผัสอักษรคั่นกัน พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนสวรรค์ชั้นกวี กลอนวารีดุริยางค์

1.2 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ พบใน กลอนวัฒนธรรม กลอนพระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง กลอนสวรรค์ชั้นกวี กลอนขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

2. การปรุงแต่งคำ พบการปรุงแต่งคำในคำประพันธ์ประเภทกลอน ดังนี้

2.1 การสรรคำ ดังนี้

2.1.1 สรรคำเพื่อให้เล่นสัมผัสอักษร พบใน กลอนรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ พระอภัยมณี ตอนอุศเรนตีเมืองผลึก

2.1.2 สรรคำเพื่อใช้เปรียบเทียบให้เกิดความชัดเจน พบใน พอใจให้สุข

2.1.3 สรรคำเพื่อให้เห็นภาพ อาการเคลื่อนไหว เกิดเสียง เกิดกลิ่น พบใน
นิราศพระบาท

2.1.4 สรรที่ใช้ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งเป็นคำต่างจากการเขียนในปัจจุบัน พบในกลอน
สวรรณค์ชั้นกวี

2.2 การเล่นคำ ดังนี้

2.2.1 เล่นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคำไวพจน์ พบใน กลอนนิราศพระ
บาท กลอนบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิสุทธรมา กลอนรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต กลอนอิเหนา
ตอนศึกกะหมังกุหนิง

2.2.2 เล่นคำตรงกันข้าม หรือ ขัดแย้งกัน พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอน
อิศรญาณภายิต กลอนวารีดุริยางค์ กลอนอยู่เพื่ออะไร

2.2.3 เล่นคำซ้อน พบใน กลอนบทเสภาสามัคคีเสวกตอนวิสุทธรมา กลอน
อิเหนา ตอนสังคามาระดาแต่งถ้ำ กลอนอยู่เพื่ออะไร กลอนวารีดุริยางค์

2.2.4 เล่นคำพ้อง พบคำพ้องดังนี้

2.2.4.1 คำพ้องเสียง พบใน กลอนอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง และ กลอน
วารีดุริยางค์

2.2.4.2 คำพ้องรูป พ้องเสียง พบใน กลอนอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง
กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนสวรรณค์ชั้นกวี กลอน
ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบใน กลอนบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิสุทธรมา กลอน
วัฒนธรรม กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง

3. การปรุงแต่งความ พบการปรุงแต่งความในคำประพันธ์ประเภทกลอน ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ ดังนี้

3.1.1 อุปมา พบใน กลอนบทเสภาสามัคคีเสวก ตอน วิสุทธรมา กลอนพระ
อภัยมณี ตอนพระอภัยมณีตีเมืองใหม่ กลอนอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง กลอนนิราศพระบาท
กลอนรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต

3.1.2 อุปลักษณ์ พบใน กลอนอิศรญาณภายิต กลอนวัฒนธรรม กลอนวารี
ดุริยางค์

3.1.3 อติพจน์ พบใน กลอนพระอภัยมณี ตอนอุสุเรนตีเมืองผลึก กลอนนิราศ
พระบาท กลอนสวรรณค์ชั้นกวี

3.1.4 บุคคลวัต พบใน กลอนอิเหนา ตอนสังคามาระดาแต่งถ้ำ กลอนขุนช้าง
ขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

3.2 การใช้สัญลักษณ์ พบใน กลอนพอใจให้สุข

3.3 การใช้โวหาร ดังนี้

3.3.1 พรรณนาโวหาร พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนรามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต กลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ กลอนอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง กลอนนิราศพระบาท กลอนอิเหนา ตอนสังคามาระตาแต่งถ้ำ และ กลอนขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

3.3.2 บรรยายโวหาร พบใน กลอนวัฒนธรรม

3.3.4 เทศนาโวหาร พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนวาริคริยางค์
กลอนอิศรญาณภายิต

3.4 การลำดับเนื้อความ ดังนี้

3.4.1 ลำดับเนื้อความโดยเรียงข้อความที่มีความสำคัญไว้ท้ายบทให้รายละเอียดในตอนต้น และสรุปด้วยประโยคใจความสำคัญ พบใน กลอนนิราศภูเขาทอง กลอนวัฒนธรรม กลอนพอใจให้สุข

3.4.2 ลำดับเนื้อความ โดยเรียงข้อความที่มีความสำคัญเท่าๆกัน ต่อเนื่องกันไปอย่างมีระเบียบ พบในอิศรญาณภายิต

5. ร่าย บทอาขยานที่ใช้คำประพันธ์ประเภทร่าย พบ 2 เรื่อง คือ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่मार และ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี พบการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ดังนี้

1. การปรุงแต่งเสียง ในคำประพันธ์ประเภทร่ายใช้วิธีการ ดังนี้

1.1 เล่นสัมผัสสลับแทรกในวรรค เป็นลักษณะของการเล่นสัมผัสใน พบดังนี้

1.1.1 สัมผัสสระ พบในร่าย ทั้ง 2 เรื่อง

1.1.2 สัมผัสอักษร พบในร่าย ทั้ง 2 เรื่อง

1.2 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ พบทั้ง 2 เรื่อง ทั้ง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่मार และ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

2. การปรุงแต่งคำ ในคำประพันธ์ประเภทร่ายพบดังนี้

2.1 การสรรคำ ดังนี้

2.1.2 สรรคำเพื่อเล่นสัมผัสอักษร พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

2.2.3 สรรคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคล้ายกัน เพื่อให้กลมกลืนทางความหมาย พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กู่मार

2.2 การเล่นคำ ดังนี้

2.2.1 เล่นคำโดยการหลกคำ พบใน มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

2.2.2 เล่นคำซ้อน พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร และ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

2.2.3 เล่นคำตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกัน พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร

2.3 การใช้คำซ้ำกัน พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

3. การปรุงแต่งความ ดังนี้

3.1 การใช้ภาพพจน์ พบดังนี้

3.1.1 นามนัย พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

3.1.2 อุปมา พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร

3.2 การใช้โวหาร พบดังนี้

3.2.1 พรรณนาโวหาร พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

3.2.2 เทศนาโวหาร พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร

3.3 การลำดับเนื้อความ พบดังนี้

3.3.1 ลำดับเนื้อความโดยการเรียงข้อความให้เข้มข้นขึ้นไปตามลำดับ ไล่จากความสำคัญน้อยที่สุดไปมากที่สุด พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร และ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

การปรุงแต่งเสียง คำ และความในคำประพันธ์ทุกประเภท เป็นหัวใจในการสร้างสุนทรียรส ทางเสียง และความหมายให้กับบทกวี การปรุงแต่งทั้งสามส่วนได้อย่างเหมาะสม และกลมกลืน ตามลีลาของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด จะทำให้บทอาขยาน มีคุณค่า เพราะมีความไพเราะ สละสลวย และมีความหมายที่ลึกซึ้ง ก็นใจ ชวนให้เกิดความประทับใจ จนจดจำ และนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวันต่อไป

5.1.2 คุณค่าด้านสติปัญญาของบทอาขยานภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา

การวิเคราะห์ในด้านสติปัญญาของบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา พบว่า บทอาขยานให้คุณค่าด้านความรู้ และคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม ดังนี้

1. คุณค่าด้านความรู้ พบ 3 ด้าน ดังนี้

1.1 ด้านศิลปะ การให้ความรู้ในเกี่ยวกับ ศิลปะ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และดนตรี

1.2 ด้านประวัติศาสตร์ การให้ความรู้เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ของบุคคล ทั้งวีรบุรุษ และวีรสตรี

1.3 ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่

ในด้านความรู้ ของบทธาขยานทั้ง 35 บท ให้ความรู้ด้านศิลปะ มากที่สุด 7 บท ได้แก่ บทพากย์เอราวัณ รามเกียรติ์ ตอนศึกอินทรชิต นิราศพระบาท อิเหนา ตอน สังคามาระตาแต่งฉำ นิราศนรินทร์ และ สามัคคีเภทคำฉันท์ รองลงมาคือ ให้ความรู้ด้าน ประวัติศาสตร์ 3 เรื่อง ได้แก่ พระสุริโยทัยขาดคอช้าง ลิลิตตะเลงพ่าย และ ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

2. คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นคำสอน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้ปกติสุข พบ 14 ด้าน ดังนี้

2.1 การบูชาคุณ ผู้ที่มีพระคุณ อัน ได้แก่ บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ และกวีที่สร้างสรรค์งานศิลป์

2.2 ความกตัญญู ทั้งต่อบุพการี และ ผู้ที่มีพระคุณ

2.2 การปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ เป็นคำสอน โดยใช้หลักศีลธรรม เป็นเครื่องให้ประกอบแต่กรรมดี

2.4 ความรัก เป็นความรักของแม่ที่มีต่อลูก ซึ่งเป็นความรักที่บริสุทธิ์ และความรักของหนุ่มสาว

2.5 ความสามัคคี เป็นคำสอนเพื่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน

2.6 ความอดทนอดกลั้น สอนให้รู้จักอดทนอดกลั้น เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จ

2.7 การผูกมิตรไมตรี การมีมิตรมาก จะทำให้งานหรือชีวิตราบรื่นขึ้น

2.8 ความสนใจ สอนให้รู้จักพอใจในสิ่งที่มีและเป็นอยู่

2.9 การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือกันจะทำให้งานประสบความสำเร็จได้เร็วขึ้น

2.10 การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม การมีชีวิตอยู่เพื่อช่วยเหลือสังคม จะทำให้สังคมน่าอยู่ยิ่งขึ้น

2.11 การมีสติ สมาธิ การมีสติ ระลึกละเอียด จะช่วยให้แก้ปัญหาสำเร็จ ได้

2.12 ความไม่ประมาท ซึ่งเป็นสัจธรรมของชีวิต เพราะฉะนั้นมนุษย์ ควรตั้งตนอยู่บนความไม่ประมาท

2.13 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้ความรู้ในประโยชน์ของทรัพยากรทางทะเล และ ป่าไม้ สัตว์ป่า นานาชนิดที่มีควรรักษาไว้ให้คงอยู่ตลอดไป

2.14 การอนุรักษ์ ภาษา วรรณคดี และขนบธรรมเนียมประเพณี ให้ความรู้เกี่ยวกับ ความสำคัญของภาษาไทย และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ขึ้น ซึ่งเป็นมรดก ทางวัฒนธรรมที่ควรรักษาและหวงแหนไว้

ในด้านคุณธรรม จริยธรรม ของบทอาขยานทั้ง 35 เรื่อง ให้ข้อคิด เรื่องการปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ มากที่สุด 4 บท ได้แก่ เรื่องธรรมาธรรมะสงคราม มงคลสูตรคำฉันท์ โคลงโลกนิติ และ โคลงสุภาษิตนฤพุนาการ รองลงมาคือ เรื่องการบูชาคุณ ของบุคคลที่ควรบูชา พบ 3 เรื่อง ได้แก่ นมัสการอาจารย์คุณ นมัสการมาดาปิตุคุณ และ สวรรค์ชั้นกวี

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาคุณค่าในบทอาขยานภาษาไทย ระดับ มัธยมศึกษา ในด้านสุนทรียรส และ ด้านสติปัญญา

ในด้านสุนทรียรส ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แยกตามลักษณะคำประพันธ์ ประเภทโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย และวิเคราะห์ใน 3 ด้าน คือ ด้านการปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ พบลักษณะที่น่าสนใจ ดังนี้

คำประพันธ์ทุกประเภทใช้ การปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ ในการ สร้างความงามทางสุนทรียรสให้เกิดขึ้นในบทประพันธ์ โดยมีฉันทลักษณ์ ของคำประพันธ์แต่ละ ประเภท เป็นตัวกำหนดรูปแบบเสียง และคำ เพื่อให้เกิดความเหมาะสม กลมกลืนกัน ทั้งทางเสียง และ ความหมาย กล่าวคือ ในคำประพันธ์ประเภทโคลง มีการกำหนดเสียง เอก และ โท ในบางแห่งของคำ ประพันธ์ เสียงปรากฏเป็นคำที่มีความหมาย และสื่อความเหมาะสมตรงตามบริบท ในคำประพันธ์ ประเภทฉันท์ มีการกำหนดเสียงหนัก เบา ตามจังหวะลีลาของฉันทแต่ละชนิด เสียงต้องตรงกับลักษณะ บังคับ และมีความหมายเหมาะสมกับเนื้อความ ในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มีการกำหนดคำสัมผัสสระ และสัมผัสอักษรในวรรค เช่นเดียวกับกลอน เพื่อให้เกิดความไพเราะ สละสลวย และ จดจำง่าย ในขณะที่ อ่าน ในคำประพันธ์ประเภทกลอน มีการกำหนดให้มีสัมผัสในวรรค ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร เพราะกลอนมีคำในวรรคมาก การนำคำที่มีสระเดียวกัน หรืออักษรเดียวกันมาเล่นสัมผัสในวรรคจึงเป็นที่นิยม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดเสียงที่ไพเราะ เสนาะหู อ่านแล้วเพลิดเพลิน และช่วยให้จดจำบทได้ง่ายขึ้น ในคำ ประพันธ์ประเภทร่าย มีการกำหนดเสียงสัมผัสสลับแทรกในวรรค ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร เป็น ลักษณะเช่นเดียวกับสัมผัสในของคำประพันธ์ประเภทกลอน และกาพย์ ซึ่งเป็นการสร้างสุนทรียรส ทาง เสียงให้ไพเราะ ทั้งนี้เพราะร่ายมีจำนวนคำในวรรคมาก การเล่นสัมผัสจะช่วยให้จำอ่าน ยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่า การปรุงแต่งเสียง การปรุงแต่งคำ และการปรุงแต่งความ เป็นการสร้างคุณค่าด้าน สุนทรียรสให้กับบทอาขยาน ให้มีความไพเราะ สละสลวย มากยิ่งขึ้น และมีความหมายตรงตามเจตนา

ของกรีที่ีต้องการสื่อสาร จากการพบคุณค่าด้านสุนทรียรสในบทอาขยาน ทั้ง 35 เรื่อง เป็นสิ่งที่ยืนยันว่า บทอาขยานที่คัดมานั้น มีความเหมาะสมที่จะนำไปให้กับนักเรียนได้ท่องจำต่อไป

บทอาขยานภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา ให้คุณค่าในด้านสุนทรียรส มากกว่าคุณค่าด้านสติปัญญา เพราะพบวิธีการสร้างความงาม ความไพเราะ จากการสร้างคำให้เกิดเสียงสัมผัส ทั้งสัมผัสอักษร สัมผัสสระ และสัมผัสวรรณยุกต์ มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้เกิดเสียงอ่านที่ไพเราะ จับใจ ชวนให้สนุกเพลิดเพลิน และอ่านซ้ำบ่อยครั้งโดยไม่เกิดความเบื่อหน่าย เสียงที่ไพเราะเป็นสิ่งที่ช่วยให้จดจำเนื้อหาได้ง่าย ยังมีจังหวะในการอ่าน ซึ่งเป็นวิธีอ่านของคำประพันธ์แต่ละชนิด จะช่วยเพิ่มความซาบซึ้งในความไพเราะของบทประพันธ์ และเห็นคุณค่าในความงามของภาษา ทำให้ เกิดความการจดจำ และรับรู้รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ถูกต้องได้ อันจะนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันต่อไป

ส่วนคุณค่าด้านสติปัญญา เป็นสิ่งที่เพิ่มเติมแทรกไว้ในบทอาขยานเพื่อให้ความรู้ และสั่งสอนแนะนำ หรือให้ข้อคิดในเรื่องคุณธรรม จริยธรรม แก่นักเรียน การให้ความรู้ด้านสติปัญญา จะสำคัญน้อยกว่า ความรู้ด้านคุณธรรม จริยธรรม เพราะพบเนื้อหาเรื่องคุณธรรม จริยธรรม มากกว่าด้านอื่นๆ ความรู้ด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นเรื่องที่มีเนื้อหาเหมาะสมกับเด็กไทย เพราะเป็นเรื่องที่ใกล้ตัว ได้แก่ พ่อ แม่ ครูอาจารย์ เพื่อน และสิ่งแวดล้อมต่างๆ การได้รับการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมจากครู ผ่านบทอาขยาน ทำให้นักเรียนเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ดี เพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

บทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา จึงสนองตอบกับวัตถุประสงค์ของการทรงศึกษาธิการ ซึ่งกล่าวไว้ว่า เพื่อให้ให้นักเรียนตระหนักในคุณค่าของภาษาไทย และซาบซึ้งความไพเราะของบทร้อยกรอง เพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม และข้อคิดที่เป็นประโยชน์ แก่นักเรียน เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกทางวัฒนธรรมร่วมกันของคนในชาติ

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาบทอาขยานระดับมัธยมศึกษาในคุณค่าด้านสุนทรียรส และด้านสติปัญญาแล้ว ควรจะศึกษาบทอาขยานระดับประถมศึกษาในคุณค่าด้านสุนทรียรส และด้านสติปัญญา เพื่อให้เปรียบเทียบความแตกต่าง ของบทอาขยานระดับประถมศึกษาและ ระดับมัธยมศึกษา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2548). *หนังสืออ่านเพิ่มเติม กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย บทอาขยานภาษาไทย ช่วงชั้นที่ 1- ช่วงชั้นที่ 4 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544*. กรุงเทพฯ: สำนักงานวิชาการและมาตรฐานการศึกษา.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). *หลักสูตรหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 สาระและมาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- กฤษณา คงทน. (2548). *บทอาขยานภาษาไทยระดับประถมศึกษา : ลักษณะทางจริยธรรมและกลวิธี นำเสนอ*. สารนิพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ดวงมน จิตรจำนง. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธเนศ เวศร์ภาคา. (2549). *หอมโลกวรรณศิลป์: การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- นภลัย สุวรรณธาดา. (2525). "ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดี". นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- นันทา ขุนภักดี. (2537). *ลักษณะเฉพาะของการอ่านทำนองเสนาะ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เบญจมาศ พลอินทร์. (2525). *แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2548). *วารสาร ปากไก่ ฉบับพิเศษ วิทยาวรรณกรรม พระราชนิพนธ์ของพลตรี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์*. สมุทรปราการ: พิมพ์ดี.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). *เจิมจันทร์กึ่งสาด : ภาษาศิลป์ในวรรณคดีไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อำนาจ ใจหวัง. (2545). *คุณค่าบทอาขยานภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อุดม หนูทอง. (2523). *พื้นฐานการศึกษาวรรณคดีไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- อุปกิตศิลปสาร, พระยา. (2541). *หลักภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

ภาคผนวก

บทหลักช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่1-3)

นิราศภูเขาทอง

มาถึงบางครุฑวิไล	ยามวิไลชกใจให้สะอื้น
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นดิน	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนใคร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็อำนี้	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบดับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย
ถึงเกร็ดขานบ้านมอญแต่ก่อนเก่า	ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามหลักภาษา
เดี๋ยวนี้มีมอญอน ไรจุกเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย
ไอ้สามัญผันแปร ไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงทิ้งวิสัย
นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด
ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักรสถ้อยอร่อยจิต
แม้พุดชั่วตัวตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา

พระสุนทรโวหาร (ภู่)

โคลงโลกนิติ

พระสมุทรสุดลือกัณ	คณนา
สายคิ่งทึงทอคมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจ้วควา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไชร	ยากแท้หยั่งถึง

ก้านบัวบอกลือกัณ	ชลธรา
มารยาทส่อสันคาน	ชาติเชื้อ
โฉดณลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
ห่อมญาเหี่ยวแห้งเรือ	บอกร้ายแสดลงดิน

โคควายวายชีพได้	เขานั่ง
เป็นสิ่งเป็นอันยัง	อยู่ไชร
คนเค็ดดับสูญสัง-	ขาร่าง
เป็นชื่อเป็นเสียงได้	แต่ร้ายกับดี

เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก ผ่าฝูไ้	ยากแท้จักหา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

บทเสภาสามัคคีเสวก

ตอน วิศวกรรมา

อันชาติใดไร้ศานติสุขสงบ
 ณ ชาตินั้นรชนไม่สนใจ
 แต่ชาติใดรุ่งเรืองเมืองสงบ
 บ่อมจ่านงคิดปาส่างาม

อันชาติใดไร้ช่างชำนาญศิลป์
 ใครใครเห็นไม่เป็นที่จำเรียดา
 ศิลปกรรมนำใจให้สร้างโคก
 จำเรียดาพาใจให้สบายตา
 แม้ผู้ใด ไม่นิยมชมสิ่งงาม
 เพราะขาดเครื่องระดับรำคาญ
 เพราะการช่างนี้สำคัญอันวิเศษ
 จึงยกย่องศิลปกรรมนั้นทั่วไป

ต้องมัวรบราญรอนหาผ่อนไม่
 ในกิจศิลปะวิไลระวาดงาม
 วางการรบอริพลอันสิ้นหลาม
 เพื่อร่วมเรื่องระดับประดับประดา
 เหมือนนารินไร้โฉมบรรโลมสง่า
 เขาจะพากันเขี้ยวให้อับอาย
 ช่วยบรรเทาทุกข์ในโลกให้เหือดหาย
 อีกร่างกายก็จะพลอยสุขสราม
 เมื่อถึงยามเศร้าอราน่าสงสาร
 โอสถใดจะสมานซึ่งดวงใจ
 ทุกประเทศนานาทั้งน้อยใหญ่
 ศรีวิไลวิลาสดีเป็นศรีเมือง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อิสรณภาพายิต

ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสาร โบราณว่า	น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอักษมาสัย
เราก็จิตคิดดูแลเขาก็ใจ	รักกันไว้ดีกว่าซังระวังการ
ผู้ใดดีดีต่อย่างอกิจ	ผู้ใดผิดก่อนพักอย่าหักหาญ
สิบดีก็ไม่ถึงกับถึงพาล	เป็นชายชาญอย่าเพื่อคาดประมาทชาย
รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น	รักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย
มิใช่ตายแต่เราเขาก็ตาย	แหงนดูฟ้าอย่าให้อายแก่เทวดา
อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย	น้ำตาลข้อยมากเมื่อไรได้หนักหนา
อย่างนอนเบ่งท่าเอาระจกขออกมมา	ส่องดูหน้าเสียดที่หนึ่งแล้วจึงนอน

หม่อมเจ้าอิสรณภาพายิต

บทพากย์เอราวัณ

อินทรีชนิดบิดเบือนกาซิน	เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงคชเอราวัณ	
ช่างนิรมิตฤทธิแรงแข็งขัน	เผือกห้องหิวพรรณ
สี่สังข์สะอาดโอพาร์	
สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
คังเพชรรัตน์รูจี	
งาหนึ่งเจ็ด โบกขรณี	สระหนึ่งข้อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล	
กอหนึ่งเจ็ดดอกดวงมัลย์	ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสภา
เน่งน้อยลำพองงพาล	
นางหนึ่งข้อมมีบริวาร	อีกเจ็ดเขาวมัลย์
ตัวรูปนิรมิตมาฮา	
จับระบาร่ำร้ายส่ายหา	ชำเรื่องหางดา
ทำที่คังเทพอักษร	
มีวิมานแก้วงามบวร	ทุกเทศกัญชร
คังเวไชยันต์อมรินทร์	

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บทเลือกช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่1-3)

รามเกียรติ์ ตอนที่กอินทรชิต

บุษยอบุษบกแก้ว	สีแวแสงวับฉายฉาน
ห้ายอดเห็นเยี่ยมเทียมวิมาน	แก้วประพาพกาบเพชรสลักกัน
ชั้นเหมซ้อห้อยล้วนพลอยบุษ	บังลังค์ครุฑหลายเครือกระหนกคั่น
ภาพรายพื้นรูปเทวัญ	คนธรรพ์คั่นเทพกนิษฐ
เลื่อนเมฆลอยมาในอากาศ	อำไพโอภาสประกัสสร
ไขแสงแข่งสีศศิธร	อัมพรเอี่ยมพื้น โขยมพราย
ตั้งพระจันทร์เดินดวงจรส่องดวง	แลเฉิดลอยช่วงจำรัสฉาย
ดาวกลาดดาษดาเคลื่อนเรียงราย	เร็วคล้ายรีบเคลื่อนเลื่อนลอยมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

บุพการี

ใครแทนพ่อแม่ได้	ไปมี เลขท่าน
คือคุณจันทร์สิริศรี	สว่างหล้า
สิ้นท่านท้าวบุพิ	มีคหม่น
หม่อมมิ่งขวัญอ่อนหน้า	นั่งน้ำตาไหล
พ่อแม่เสมอพระเจ้า	บนสวรรค์
ลูกนั่งน้อมมิ่งขวัญ	กราบไหว้
น้ำตาต่างรสสุคันธ์	อบร่ำ หอมฤา
หอมค่าน้ำใจไซ้	ท่านให้หมดเสมอ
ถึงตายเกิดใหม่ซ้ำ	โชนสนอง
คุณพ่อแม่ทั้งสอง	ตั้งฟ้า
น่านมที่ลูกกรอง	คูดค้ม
หวานใหม่ในชาติหน้า	ก็หล้าฤาสลาย
รอยเท้าพ่อแม่ได้	เหยียบลง ไคแล
เพียงแค่ฝุ่นธุติผง	ค่าไว้
กรอบรอยท่านมิ่งมง-	คลอู้ โจนา
กายสิทธิ์ใส่เกล้าไว้	เพื่อให้ขวัญขลัง

อังคาร กัลป์ยามพงศ์

อย่าเห็นกงจักรว่าเป็นดอกบัว

อย่า นิยมสิ่งร้ายชอบ	ชมชัว
เห็น สนุกทุกข์ถึงตัว	จึงรู้
กง จักรว่าดอกบัว	บอกรับ เร็วเส
จักร พัดเศียรร้องอู้	จึงรู้ผิดคน
อย่า นิยมสิ่งทุกข์	เห็น สนุกกลับทุกข์ทน
กง จักรว่าบัวจน	จักร พัดตนจึงรู้ตัว
ว่า โอ้เรานี้ชัว	ชอบกรรม ชั่วนา
เป็น ออกตัญญูทำ	โทษไว้
ดอก บัวยั่วเนตรนำ	นึกชอบ
บัว กลับเป็นจักรได้	ตั้งนี้กรรมสนอง
ว่า โอ้ตัวเรานั้น	เป็น ออกตัญญูมัวหมอง
ดอก บัวยั่วจิตจง	บัว ผิดปองเป็นจักรไป

พระยาอุปทิศศิลปสาร นิม กาญจนชีวะ

วัฒนธรรม

ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้
 ซึ่งผลิดอกออกผลแต่ต้นมา
 อนึ่งศิลปงามเด่นเป็นชาติ
 อีกคนตรีร่ำรวยลวดลายไทย
 และอย่าลืมจิตใจแบบไทยแท้
 กำเนิดธรรมจริยาเป็นอาภรณ์
 แล้วยังมีประเพณีมีระเบียบ
 เป็นของร่วมรวมไทยให้คงไทย
 ได้รู้เช่นเห็นชัดสมบัติชาติ
 ล้วนไทยแท้ไทยแน่ไทยเรามี

ของไทยแน่นั้นหรือคือภาษา
 รวมเรียกว่าวรรณคดีไทย
 เช่นปราสาทปราสาททองอันส่องไส
 อวดโลกได้ไทยแท้อย่างแน่นอน
 เชื้อพ่อแม่ฝังธรรมคำสั่งสอน
 ประชากรโลกเห็นเราเป็นไทย
 ซึ่งไม่มีที่เปรียบในชาติไหน
 นี้แหละประ โยชน์ในประเพณี
 เหลือประหลาดล้วนเห็นเป็นศักดิ์ศรี
 สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล

พอใจให้สุข

แม่มีได้เป็นคอกกุหลาบหอม	ก็จงยอมเป็นเพียงลดขาว
แม่มีได้เป็นจันทร์อันสกา	จงเป็นดาวดวงแจ่มแอร้มตา
แม่มีได้เป็นหงส์ทะนงศักดิ์	ก็จงรักเป็นโนรีที่หรรษา
แม่มีได้เป็นน้ำแม่คงคา	จงเป็นธาราใสที่ไหลเย็น
แม่มีได้เป็นมหาหิมาลัย	จงพอใจจอมปลวกที่แลเห็น
แม่มีได้เป็นวันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จงเป็นวันแรมที่แจ่มจาง
แม่มีได้เป็นต้นสนระหง	จงเป็นพงอ้อสะบัดไม้ขัดขวาง
แม่มีได้เป็นนุชสุดสะอาง	จงเป็นนางที่มีใช้ไว้ความดี
อันจะเป็นสิ่งใดไม่ประหลาด	กำเนิดชาติดีทรมตามวิถี
ถือสัน โดยบำเพ็ญให้เด่นดี	ในสิ่งที่เราเป็นเช่นนั้นเทอญ

ฐะปะนีย์ นาครทรรพ

พระสุริโยทัยขาดคอช้าง

บึงอรอัคเรศผู้	พิสมัย ท่านนา
นามพระสุริโยทัย	ออกอ้าง
ทรงเครื่องยุทธพิไชย	เช่นอุป- ราชแฮ
เดลิงคาราครว้าง	ควมเข้าขบวนไกล
พลไกรกองนำเร้า	โรมรัน กันเฮย
ช้างพระเจ้าแปรประจัญ	คชไต้
สารทรงชวดเซพั้น	หลังเล่น เติลิกแฮ
เตลงจับคชไล่ไกล	หวิดท้ายคชาธาร
นงคราญองค์เอกแก้ว	กระษัตริย์
มานมนัสกัถเวที	ยั้งถ้ำ
เกรงพระราชสามี	มลายพระ ชนม์เฮย
จับคเชนทรเช่นค้ำ	สะอึกสูัดัสกร
ขุนมอญร่อนจ้าวฟาด	ฉาดละ
ขาดแล่งตราบอระ	หрубคั้น
โอรสรีบกันพระ	ศพผู้ นครแฮ
สุญชีพไปสุญสิ้น	พจน์ผู้สรรเสริญ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระอภัยมณี

ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร

พระโณมขององค์อภัยมณีนาค	เพลินประพาสพิศดูมัจฉา
เหล่าฉลามลี้วนฉลามตามกันมา	ค่อยเคลื่อนคลาคล้ำคล้ายในสายชล
ฉนากอยู่คู่ฉนาก ไม่จากคู่	ขึ้นฟองฟู่ฟั่นฟองละอองฝน
ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผูกพันฟองน้ำบ้างคำจร
กระให้เรียงเคียงกระให้ขึ้น โบกหาง	ลอยส้างกลางกระแสนเลสลอน
มังกรเกี่ยวเกี่ยวลวดคอดมังกร	ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าแผ่นดิน	ขึ้นลอยเล่นเลียवल็ดฉวัดเฉวียน
ตะเพียนทองท่องน้ำนำตะเพียน	คายเดียรดูเพลินจนเกินมา
เห็นละมေးเกาเขาเขี้ยวชอุ่ม	โบริดตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรุกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดสายตา	จะแลขวาควันคลุ้มกลุ่มโพยม
จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกวาดองค์พระทรงโณม
ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครื้น โครม	ยิ่งทุกข์โทมณีสันฤทัยทวี

พระสุนทรโวหาร (ภู่)

พระอภัยมณี
ตอน อูศเรนตีเมืองพลิก

สงสารสุดอูศเรนเมื่อรู้ศึก
พอเห็นองค์พระอภัยยิ่งให้อาย
คลำพระแสงแฝงองค์ที่ทรงเหน็บ
ให้อัดอั้นตันตึงตะลึงตะไล
จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด
เมื่อแรกเริ่มเดิมก็ได้เป็นไมตรี
มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง
อันวิสัยในพิภพแม้นับกัน
ซึ่งครั้งนี้พี่พาเจ้ามาไว้
ใหนักองหายคลายเคืองเรื่องธุระ
ทั้งกำป็นบรรดาโยธาทัพ
ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย

ทรงวงสะทีกแทบจะแยกแตกสลาย
จะใคร่ตายเสียให้พ้นก็จใจ
เขาก็กีบเสียเมื่อพบสลบไสล
พระอภัยพิศคุกรู้ที่
เราเหมือนญาติกันดกนื่องอย่าหมองศรี
เข้ากับพี่เล่าก็รักกันหนักครั้น
จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่กัน
ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ
หวังจะได้สนทนาวินาศ
แล้วก็จะรักกันจนวันตาย
จะคืนกลับให้ไปเหมือนใจหมาย
เชิญภิปรายโปรดครุสสัตย์สัญญา

พระสุนทรโวหาร (ภู่)

พระอภัยมณี

ตอน พระอภัยมณีตีเมืองใหม่

วิวทิวทัศน์ครึบเสียงสำเนียงสนั่น	คนขยับยืนซึ่งตะลึงหลง
ให้หวิววาบซาบพร่วงต่างง่วงง	ลึมฉมรงค์รับสู้งิ้วหูฟัง
พระโหยหวนครวญเพลงวังเวงจิต	ให้คนคิดถึงถิ่นถวิลหวัง
ว่าจากเรือนเหมือนนกกมาจากรัง	อยู่ข้างหลังก็จะแลชะเง้อคอย
ถึงยามค่ำอำม้องจะร้องไห้	รำพิไรรัญจวนหวนละห้อย
โหยยามศึกดาวเคลื่อนเดือนก็คล้อย	น้ำค้างย้อยเย็นน้ำที่อัมพร
หนาวอารมณ์ลมเรื่อยเรื่อยเฉื่อยขึ้น	ระรวรินรินรินกลั่นเกสร
แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน	จะอวรณ์อ้างว้างอยู่วังเวง

พระสุนทรโวหาร (ภู่)

บทหลักช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6)

นมัสการมาตาปิตุคุณ

ข้าขอบชนกคุณ	ชนนีเป็นแก้วมุล
ผู้กอบบุญคุณ	ผดุงจวบเจริญวัย
พุ่มพื้กษะนุถนอม	บบำราศนिरาไกล
แสนยากเท่าไรๆ	บคิยากล้าบากาย
ตราทนระคนทุกซ์	ถนอมเลี้ยงดูวัย
ปกป้องซึ่งอันตราย	จนได้รอดเป็นกายา
เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนีกคือภูผา
ใหญ่พื้นพสุธรธา	ถึบเทียบบเทียมทัน
เหลือที่จะทดแทน	จะสนองคุณนันต์
แท้บุชไนยอัน	อุคมเลิศประเสริฐคุณ

พระยาศรีสุนทร โหวหาร (น้อย อาจารย์ช่างกูร)

นมัสการอาจารย์คุณ

อนึ่งข้าค้ำับน้อม
 โอบเอื้อและเจือจน
 ยงบ่ ทราบก็ได้ทราบ
 ชี้งามและแบ่งปัน
 จิตมากด้วยเมตตา
 เหมือนท่านมาแกลังเกณท์
 ขจัดเขลาบรรเทาโม-
 กังขา ณ อารมณฺ์
 คุณส่วนนี้ควรนับ
 ควรรึกและตรึกใน

ต่อพระครูผู้กาธุ
 อนุศาสน์ทุกสิ่งสรรพ
 ทั้งบุญบาปทุกสิ่งอัน
 ขยายอรรถให้ชัดเจน
 และกรุณา บ เอียงเอียง
 ให้ฉลาดและแหลมคม
 หะจิตมีคที่งุนงม
 ก็สว่างกระจ่างใจ
 ถือว่าเลิศ ณ แดนไตร
 จิตน้อมนิยมชม

พระศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

อิเหนา
ตอนศึกกะหมังกูหนิง

ว่าพลางทางชมคณานก	โผนผกจับไม้ซึ่งมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันพีไกลสามสุดามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาตี
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหารัศมี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพีทั้งสามสั่งความมา
ตระเวนไพรร่อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรใดให้นิราศเสนาหา
เค้าโมงจับโมงอยู่เอกา	เหมือนพีนัดโมงมาอยู่ไกลนาง
คับแค้นแคอยู่โคคเดียว	เหมือนปล่าวเปลี่ยวคับใจอยู่ไพรกว้าง
ชมวิหคณกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรีบโยธี๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลิลิตตะเลงพ่าย

เบื่อนั้นนฤนาถผู้	สยามมินทร์
เบียงพระมาลาผิน	ห่อนพ้อง
ศัสตราวุธอรินทร์	ฤาถุค องค์เอย
เพราะพระหัตถ์หากป้อง	ปัดด้วยขอทรง
บัคมกมลพ่าให้	ทวารดี
เวียงเหวียงเบียงเศียรสะบัด	ตกได้
อุกคฤกพดุกยงจัด	คอกช เส็กเส
เบนบ้ายหงายแขนให้	ท่างท้อทีถอย
พลอยพลาเปลี้ยถ้ำท่าน	ในรณ
บัคธาขฟาดแสงพล-	พ่ายพื่อน
พระเดชพระแสงคด	เผด็จคู่ เจ็ญเฮ
ถนัดพระอังสาซ้อน	ขาดค้ำวโดยขวา
อุรารานร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท้าวคั้น
เหนือคอกชชอนชบ	สังเวช
วายุชีวิตม์สุดสิ้น	ผู้ฟ้าเสวยสวรรค

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

มหาวาสัตถ์นครชาดก

กัณฑ์มัทรี

“จึงตรัสว่า โอ้อ้อเวลาปานจะนี้อะจะมีคิดคืน จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรืออะไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารี้อยู่อยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนหิวสุดละห้อยทั้งดาวเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงกลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเข้าไปในยามนี้ ผุ่งลิ่งกำบังชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ขี้ขี้ ทั้งนกกกก็จ้วเจียเหงาเจียบทุกรวงรัง แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะซัทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสพรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๊ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล...”

เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

กาพย์เห่เรือ
ตอน เหม่ชมเรือกระบวน

โคลงสี่สุภาพ

ปางเสด็จประเวศด้าว	ชลาลัย
ทรงรัตนพิमानชัย	กิ่งแก้ว
พริ้งพร้อมพวงพลไกร	แหนแห่
เรือกระบวนคั่นแพ้ว	เพริศพริ้งพายทอง

กาพย์ยานี 11

พระเสด็จ โดยแดนชน	ทรงเรือต้นงามเจิดฉาย
กิ่งแก้วแพ้วพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนยากร
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครั่นครื้นฟอง
เรือครุฑขุดนาคหิว	ลิวลอยมาพาด้นผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องโห่เห่ไอ้เห่มา
สรमुखมุขสีดำน	เพียงพิमानผ่านเมฆา
ม่านกรองทองรจนา	หลังคาแดงแย่งมังกร
สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแวววิบจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จรร	ตั้งร้อนฟ้ามาแดนดิน
สุพรรณหงส์ทรงพู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเตื่อนตาชม
เรือชัยไวว่องว้าง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระคม	ห่มท้ายเย็นเดินคู่กัน

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐาสุริยวงศ์(เจ้าฟ้ากุ้ง)

สามัคคีเภทคำฉันท์

พืงมรรยาทยัค	สุประพฤติสวงนพรรค์
รือริษยอัน	อุปเลทไมตรี
คั้งนั้น ณ หมูโค	ผิ บ ไร่สมัครมี
พร้อมเพรียงนิพัทธ์นี้	รวิวาทระแวงกัน
หวังเทอญมิต้องสง	สยคงประสพพลัน
ซึ่งสุขเกษมสันต์	หิตะกอบทวิการ
ใครเล่าจะสามารถ	มนอาจรระรานหาญ
หักล้าง บ แผลกลาญ	ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน
ป่วยกล่าวอะไรฝูง	นรสูงประเสริฐครัน
ฤาสรรพสัตว์อัน	เฉพาจะมีชีวิตครอง
แม้มากฝักถึงไม้	ผิวใครจะใคร่ลอง
มัดกำกระนั้นป้อง	พลหักก็เต็มทน
เหล่าไหนผิไมตรี	สละดี ณ หมู่ตน
กิจใดจะขวยชวน	บ มิพร้อมมิเพรียงกัน
อย่าปรารถนาหวัง	สุขทั้งเจริญอัน
มวลมาอุบัติบวร	ลูไฉน บ ได้มี
ปวงทุกข์พิบัติสรร	พกยันตรายกลี
แม้ปราศนิยมปรี	ติประสงคก็คงสม
ควรชนประชุมเช่น	คณะเป็นสมาคม
สามัคคีปรารม	ภนิพัทธ์ร่าพืง
ไปมีก็ให้มี	ผิวมีก็ค้ำนัง
เนื่องเพื่อภยโยจึง	จะประสพสุชาลัย

บทเลือกช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6)

นิราศพระบาท

พื้นพนักหลังบัวที่ฐานปัทม์	เป็นครุฑอัคคีขึ้นเหยียบภุขงค้ำขำ
หยิกขยุ่มกุ่มวาสุกรีกำ	กินนรรำร้ายเทพประนมกร
ใบระกาหน้าบันบนชั้นมุข	สุวรรณสุทธานกแก้วประภัสสร
คูยอดเขี้ยวเทียมยอดยุคนธร	กระจิงซ้อนแซมใบระกาบัง
นาคสะคุ้งรุงรังกระดิ่งห้อย	ใบโพธิ์ร้อยระเรงอยู่แห่งหง้ง
เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งดัง	วิเวกวังเวงในหัวใจครัน
บานทวารลานแลล้วนลายมุก	นำสนุกในกระหนกดูผกผัน
เป็นนาคครุฑยุคเหนี่ยวในเครือวัลย์	รูปยักษ์ยืนยืนกอดกระบองกุ่ม
สิงโตอัดกักก้านกระหนกเกี่ยว	เทพเหนี่ยวเครือกระหวัดหัดดัดขยุ่ม
ชมพูปานกอดก้านกระหนกรวม	สุครีพกุมขรค์เงื้อในเครือวง
รูปนารายณ์ทรงชี้ครุฑาเหิน	พรหมเจริญเสด็จยังบัลลังก์หงส์
รูปอมรกรกำพระธำรงค์	เสด็จทรงคชสารในบานบัง
ผนังในคูตีทั้งสี่ด้าน	โอพาพารทองทาฝาผนัง
จะเพาะมีสี่ด้านทวารบัง	ที่พื้นนั่งคาดด้วยแผ่นเงินงาม
มณฑปน้อยสวมรอยพระบาทนั้น	ล้วนสุวรรณแจ่มแจ้งแสงอร่าม
เพดานคาดลาดล้วนกระจงงาม	พระเพลิงพลามพรางพรางสว่างพราย
ตาข่ายแก้วปักกรองเป็นกรวยห้อย	ระย้าย้อยแวววามอร่ามฉาย
หอมควันรูปเทียนตรลบอยู่อบอาย	ฟุ้งกระจายรินรินทั้งห้องทอง

พระสุนทรโวหาร (ภู่)

สวรรคค์ชั้นกวี

<p> สรวงสวรรคค์ชั้นกวีรุจิรัตน์ พริ้งไพเราะเสนาะกรณณวัฒนา อ้อมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ รัศมีมีเสียงเพียงดนตรี รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ โศคนั้นผันคนไปต้นโน้น เสียงนกร้องคล้อยคำลำน่าขับ ไปรยประทีนกลิ่นผกาสุราลัย บังคมคัลลัญชฎีกวีเทพ ฌภพโน้นในสวรรคค์ชั้นกวี ไม่มีเวลาวยในภายน่า เจริญสดับรับรสบทของ </p>	<p> ผ่องประกัศร์พลอยหาวพราวเวหา สมสมญาแห่งสวรรคค์ชั้นกวี อันโอภาสแผ้วผายพรายรังสี ประทีปที่ขจรสสะจิงหวะโยน สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโฉน จิงหวะโจนส่งจับรับกันไป ดุริยศัพท์ตำนานึกเมื่อพฤกษ์ไหว เป็นกลิ่นในเวหาศหยาอดยินดี ซึ่งสุขเสพย์สำราญมาณศรี แลกพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง ซึ่งข้าปองสดุดีกวีเอย </p>
---	---

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

ธรรมาธรรมะสงคราม

อีกความพยายาม	মনে মূং জানং হমায়
ก่อเวรปู้วาย	গুজে পিন্ণিং ซึ่งเวรา
เชื่อผิดและเห็นผิด	সিঁจะ নিঁจะ সেঁอมพา
เศร้าหมองมีผ่องผา-	সুগেরীন গুতিস্যาย
ละสิ่งอกุศล	সিঁกมลজে ฟิง্งหมาย
เหมาะยั้งทั้งหญิงชาย	সুজরিত ণ্ টাইর ทวาร
จงมุ่งบำเพ็ญมา-	কুপিঁคูปัญฐานการ
บำรุงบิดามาร-	ครให้เสวยสุข
ใครทำอะไรนี้ไ้ไ้	ก็จะได้ นีรัาสทุกข์
เนานานสราญสุข	และจะได้ ั้คระไลสวารรค์
ยศใหญ่จักมาถึง	กิติฟิงจะตามทัน
เป็นนิจะนิรัน-	ครย้อมจะหรรษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อิเหนา

ตอน สังคามาระตาแต่งถ้ำ

พระเสด็จลัดเลี้ยวเที่ยวชม	มีมโนภริมย์แจ่มใส
เปลวปล่องห้องถ้ำอำไพ	พื้นลาดลาดไปด้วยเงินงาม
เพดานคาราระย้าย้อย	ทองทับประดับพลอยเรืองอร่าม
อังก์ลับแก้วฉนิอักคีตาม	สว่างวามแวววับจับจินดา
มีชะวากวุ้งเวียงเป็นเชิงชั้น	ล้วนทองคำทำกันกันฝา
ฉลักรูปสิงสัตว์นานา	คุณเด่นออกมาเหมือนจริง
ทั้งเนื่อนกดังเป็นเห็นประหลาด	พฤษษาชาติเหมือนจะไหวไกวถึง
อันรูปเสื่อสีห์หมีกระทิง	เหมือนจะอย่างวางว้างเวียนวง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

มงคลสูตรคำฉันท์

(๑) หนึ่งคือบ่คบพาล	เพราะจะพาประพตติผิด
หนึ่งคบกะบังนทิต	เพราะจะพาประสพผล
หนึ่งกรามและบุชา	อภิภูษณีย์ชน
ข้อนี้แหละมงคล	อดิเรกอุดมดี
(๒) ความอยู่ประเทศซึ่ง	เหมาะและควรจะสุขจี
อีกบุญญะการที่	ณ อดิตะมาดล
อีกหมั่นประพตติควร	ณ สภาวะแห่งตน
ข้อนี้แหละมงคล	อดิเรกอุดมดี
(๓) ความได้สดับมาก	และกำหนดสุวาที
อีกศิลปศาสตร์มี	จะประกอบมบุญการ
อีกหนึ่งวินัยอัน	นรเรียนและเชี่ยวชาญ
อีกคำเพราะบรรสาน	ฤดีแห่งประชาชน
ทั้งสี่ประการล้วน	จะประสิทธิ์มบุญผล
ข้อนี้แหละมงคล	อดิเรกอุดมดี
(๔) บำรุงบิดามา-	ศุระด้วยหทัยปรีดิ์
หากลูกและเมียมี	กถนอมประหนึ่งตน
การงานกระทำไป	บ่มิยุ่งและสับสน
ข้อนี้แหละมงคล	อดิเรกอุดมดี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

มหาเวสสันดรชาดก

กัณฑ์กู่मार

โต โปธิสตุโต ปางนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ตรัสได้ทรงฟังพระลูกน้อยทรงกันแสงทูล
 ละห้อยวันนั้น กลั้นพระโสภณมิได้ละอวยพระทัยแก่เทพดา ปณฺณสาถ์ ปวิสิตฺวา เสด็จเข้าสู่ภายใน
 บรรณศาลา ชบพระพักตราทรงกันพระแสงสะอื้นให้ ว่าไอ้เจ้าเพื่อนเจิญใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำ
 กรรมไว้เป็นไฉน จึงมาตกเจิญใจไว้ยากอนาถาให้พราหมณ์ชราว่างร้ายกาจ ตะแถม่าทำสีหนาทโพยโบาย
 ดี โอว่าปานฉะนี้ก็สาธัณห์ คนทั้งหลายเขาเรียกกันกินอาหาร บ้างก็เล่าโลมลูกหลานให้อาบน้ำแล้วหลับ
 นอน แต่สองบ้งอรของพ่อนี้ ใครจะประณีใ้หม่นน้ำ ก็จะทำตราคร่ำล่าบาคใจ ที่ไหนจะเดินได้ด้วยพระ
 บาทเปล่า ทั้งไอ้แค้นจะแผดเผาให้พุงพอง จะชอกช้ำค้ำเป็นหนองลงลามไหล สองสุริยวงศ์ ตั้งแต่ว่าจะ
 ทรงกันแสงให้ สุดอาลัยของพ่อแล้วที่จะคิดตาม จะบ้ายหน้าไปหาพราหมณ์เมื่อยามเย็น เฒ่าจัญไรไหน
 เลยจะเห็นด้วยสองเจ้า มิแต่จะรูกเร้าคำรามตี ธชี่เอ๋ยกระไรเลยไม่เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะคิดดูบ้าง
 เป็นไรว่าลูก ทั้งสองคนคู่ชีวะคัม ยังคัดใจไม่ขาดมิให้เสียประโยชน์ แต่ก่อนโตเข้าสินได้สืบมาถึงสี่ชั่ว
 ผู้อื่นรู้ก็เกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้ วาริชสุเสว เม สโต เสมือนหนึ่งพราณเบ็ดมาตีปลาหน้า
 ไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ
 ประรณนาจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสนินธุ์ พราหมณ์
 ประมาทหมิ่นมาคำตี เสมือนกระทุ้มวาริให้ปลาตื่น น้ำพระทัยเธอลอยคืนจากอุเบกษา บังเกิดอวิชชา
 หม่อหุ้ม พระปัญญาอันกลัดกลุ้มไปด้วยโมหะให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่า
 อุเหม! อุเหม! พราหมณ์ผู้นี้นี้อาจจะทนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ธชี่เอ๋ย กูมาอยู่ป่าเปล่า
 เมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลาปี่ชัก็ถือมา ธนุจาป คเหตฺวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมันกับมือ ฉ่า
 พราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดหื้ออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอริยประเพณี
 หม่อพุทธางกูร ก็รู้ว่าอาตมาจะเพิ่มพูนมหาปุศตบริจจากเจิวลิวา เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราช
 ฤณีเธอจึงตรัสสอนพระองค์เองว่า โภ เวสุสนฺตร คุณกรมมหาเวสสันดร อย่าอวรณ์ไว้ไว้ทำสำเนาเขา เข้า
 กับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอดแค้นเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิ
 ระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโสภณสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส คุงทองอุไรทั้งแท่ง อันบุคคล
 แกล้งหลอแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเชยชมพระปิยนุตรทานบารมีแห่งหน่อพระชินศรีเจ้า
 นั้นแล

เจ้าพระยาพระคลัง(หน)

นิราศนรินทร์

อยุธยาขลุ่ยแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงถา
สิงหาสน์ปรางค์รัตนบรร-	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสวรรค์ ศาสน์รุ่ง-	เรื่องเส
บังอบายเบิกฟ้า	ฝีกพื้นใจเมือง
เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสง	คำเช้า
เจดีย์ระคะแซง	เสียดยอด
ยลขึงแสงแก้วแก้ว	แก่นเหล่าหลากสวรรค์
โถมควรวักฝักฟ้า	ฤาจิน ดีฤา
เกรงเทพไทรณินทร์	ลอบกล้า
ฝักลมเลื่อนโถมบิน	บนเต่า นะแม่
ลมจะชายชักช้า	ชอกเนื้อเรียมสงวน
จากมามาแล้วล้ำ	ลำบาง
บางชี้เรือราพลา	พี่พร้อม
เรือแพงช่วยพานาง	เมียงม่าน มานา
บางปรับคำคล่อง	กล่าวน้ำตาคลอ
เอียงออกเทออกอ้าง	อวคองค์ อรเอษ
เมรุชুবสมุทรดินลง	เลขแต้ม
อากาศจักงานผอง	จารึก พอฤา
โถมแม่หยาดฟ้าเข้มน	อยู่ร้อนฤาเห็น

นายนรินทร์วิเบศร์ (อิน)

ยามมีด

ยามมีดไข่มืดแท้	ทุกสถาน
คูชเมื่อรัตติกาล	หม่นเศร้า
ดาวศุกร์กับซ้ชวาล	สุกสว่าง
แม่บ่มีจันทร์เจ้า	ไข่ว่างหวาดหวิว
คราหิวไข้จกค้อง	เสียดศรี
อุทกกล้านาภี	อยู่ได้
เย็นช่านผ่านอินทรีย์	พอขึ้น จิตนา
แม่มีได้อิมไข้	ไข้ต้องวางวาย
พรากหายไข้พรากร้าง	นิรันดร์กาล
มีพรากมีพบพาน	เพื่อนพ้อง
ชิงโศกโศกพาผลาญ	เผาจิต
วันหนึ่งนั้นจกค้อง	กลับร้ายกลายเป็นดี
ถึงที่สบเหตุร้าย	แรงเงิญ
พึงพินิจนั้นไข้เป็น	สิ่งร้าย
พักหนึ่งจั้งจิตเย็น	ระลึกลอยุ่ เกิดรา
รู้แยกรู้ช้กย้าย	จกได้ทางเกษม
จุงเปรมปรีติค้วย	ปัจจุบัน
สานตืออยู่คู่กัน	แกร่งกล้า
เพียรระลึกรู้ทัน	ในเหตุ ผลนอ
โลกทัศน์จกเจดจ้า	แจ่มค้วยปัญญา

สวนิต ยมาภัย

โลก

โลกนี้มีอยู่ด้วย	มณี เคียวนา
ทรายและสิ่งอื่นมี	ส่วนสร้าง
ปวงธาตุต่ำกลางดี	คุณภาพ
ภาคจักพาลมีร้าง	เพราะน้ำแรงไหน
ภพนี้มีใช่หล้า	หงส์ทอง เดียวเลย
กาก็เจ้าของครอง	ชีพด้วย
เมาสวมุดิจองหอง	หินชาติ
น้ำมีตรแล้งโลกม้วย	หมดสิ้นสุขสานต์

อังคาร กัลยาณพงศ์

ขุนช้างขุนแผน
ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

โง่มลงกลางขานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้ค้ำคั้น
รวรสเกสรเมื่อก่อนคืน	ขึ้นขึ้นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแก้วเกดพิกุลแกม	ยี่สุ่นแซมมะสังคักคูไสว
สมอรัคคัตรงสมละไม	ตะขบ ^{ไ้} ช้อยักค ^{ไ้} ไว้จังหวะกัน
ตะโกพุนาหึ่งกึ่งประกบยอด	แทงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน	ช่อนชูชุกลิ่นถวิลหา
ลำควนกวนใจให้ไคลคลา	สาวหยุดหยุดซ้ำแล้วยืนชม
ถัดถึงกระถางอาบน้ำ	ปลาทองว่ายคล้ำเคล้าคลึงสม
พ่นน้ำคำลอยถอยจม	นำชมชั้กู่อยู่เคียงกัน
บ้างแหวกจอกออกช่อภูเขาเคียง	วัดเหวียงเว้งหางระเหิดหัน
บ้างกินไคลไล่เกล้าปลิววัน	ถัดนั้นแอกไถละไมงอน
กระดิ่งพรวนล้วนสักหลาดทับ	ดาวประดับดวงเด่นดูสตอน
สลักเสลาเกลลาเกลี้ยงอรชร	เชือกใช้ไว้ช้อนสลักกัน
เครื่องม้าดาขายจิงหะวาง	เครื่องช้างสารพัดจะจัดสรร
ขอร่ำรำด้ามพลองทองพัน	ถัดนั้นอย่างเอื้องชำเลื่องมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

สามัคคีเภทคำฉันท์

อำพนพระมนทิตรพระราช	สุนิวาส้วโรพาร์
อัปกันทรไพจิตรและพา-	หิรภาคก็พึงชม
เล่ห์เลือนชะลอคฤติศู-	นมหาพิมานรมย์
มารังสฤษฏ์พิศนิชม	ผิจะเทียบก็เทียบกัน
สามยอดคดลอคระยะระยับ	วะวะวับสลัปพรณ
ช่อฟ้าตระการกลจะหยัน	จะเยาะยั่วทิมมพร
บรมลีพิลาตศุกจรูญ	นภาศูลประภัสสร
หางหงส์ผองพิจิตรอง	คจกวักันภาลัย
รอบด้านตระหง่านจักรมุข	พิศสุดอร่ามใส
กาญจน์แกมมณีกนกไพ-	ฑุรย์พร่างพะแพรวพราย
บานบัฏพระบัณูชรสลัก	ฉลุลักษณะแลลาาย
เพดานกัการกะประกาย	ระกะคายประดิษฐ์ดี
เพ่งภาพตลอดคตะละผนัง	กั้มลั้งเมลืองศรี
มองเห็นลิเค่นประคุมมี	ชีวแม่นกมลกรอง

ชิต บุรทัต

อยู่เพื่ออะไร

ฉันอยู่เพื่อบุคคลที่ฉันรัก	ซึ่งใจซื่อถือศักดิ์สูงจรด
และรักฉันมันมานปานชีวิต	ในความผิดความหลงปลงอกซ์
ฉันอยู่เพื่อหน้าที่ที่พันผูก	เพื่อฝังปลุกความหวังพลังใจ
เป็นทอธารรักที่พันพันไป	หล่อดวงใจแล้งรินให้ชื่นบาน
ฉันอยู่เพื่อค้นคว้าหาสัจจะ	กลางโมหะอาภะกรรมเบียดพรหาร
เพื่อแสงแจ้งสว่างพร่างตระการ	กลางวิญญาณมีคัมภีร์วิชา
ฉันอยู่เพื่อดวงใจที่ไร้ญาติ	ที่แรงแก่นแคลนขาดวาสนา
เพื่อร้อยยิ้มพร้อมชลปนน้ำตา	บนดวงหน้าโสภะชำระกำกรม
ฉันอยู่เพื่อเชื้อไขใจมนุษย์	บริสุทธิ์สอดผลสานงานผสม
เป็นเกลียวมันขันแกร่งแรงกลืนกลม	พายุร้ายสายลมมีอาจรอน
ฉันอยู่เพื่อความฝันอันเพริศแพรว	เมื่อโลกแผ้วหลุดพ้นคนหลอกหลอน
เมื่ออามิสฤทธิ์แรงแห่งทองปอนด์	มีอาจคลอนใจคนให้หม่นมัว
ฉันอยู่เพื่อยุคทองของคนยาก	ที่เขาตากทรกรรมซ้ำปิ่นหัว
เพื่อความถูกต้องที่เขาถมจถมทั้งตัว	เพื่อความกลัวกลับกล้าบ้านอารธรรม
เพื่อโลกใหม่ใส่สะอาดพิลาสเหลือ	เมื่อคนเอื้อไมตรีอวยไม่ช่วยจำ
เพื่อแสงรักส่องรุ่งพุ่งเป็นลำ	สว่างนำร่องที่มีชัยเอย

อุชเชนี

วารีดุริยางค์

จงหยุดชมชื่นใจในใจเกิด	ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน
สมมติจากหัวใจไปทุกตอน	ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลงไว้
สงสารใจใจเจ้าเอ๋ยไม่เคยนิ่ง	วนและวิ่งคืนและวันหวั่นและไหว
เหมือนถูกกายกำลังกักขังใจ	ใจจึงได้คืนรนทุกหนทาง
กลางคืนคอยเป็นควันอัคอันไว้	ครึ่งกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง
ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์	เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ
เมื่อใจทุกซ์กายก็ต้องทนครองทุกซ์	ครั้นใจสุขกายก็สุขสนุกสนาน
วนเวียนหว่างทุกซ์สุขทุกวันวาร	แล้วสะสมสันดานการเป็นคน
ทุกวิถีที่ใจได้เที่ยวท่อง	ล้วนขึ้นล่องอยู่ระหว่างกลางปลายคั้น
ที่โคจรของใจไม่เคยจน	ไม่เคยพินไม่เคยพราจากวงจร
ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า	วุ่นผวาอ่อนไหวถูกไล่ค้อน
เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร้นเข้นแล้วร้อน	ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบพู่
รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก	จึงเหมือนฉากขวากขวางกำบังอยู่
หยุดเสียที่หยุดเกิดเปิดประตู	เพื่อให้รู้และได้เห็นตามเป็นจริง
ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้	ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง
เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง	แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วกาล
และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ	ใสเย็นนำชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน
เพื่อเลี้ยงชีพขโลมไล่ให้เบิกบาน	เพียงพองพานผิวแผ้วแล้วผ่านเสย
อิสระเสรีที่จะไหล	ด้วยเพลงไพเราะล้ำรำเผลย
ชมดอกไม้สายลมพรมลำพวย	และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ - ชื่อสกุล	นายวิชัย ไกรสร
วันเดือนปีเกิด	18 พฤษภาคม 2520
สถานที่เกิด	อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	69 หมู่ 5 บ้านโคกปราสาท ตำบลเมืองฝ้าย อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ 31240
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ข้าราชการครู (ครูคศ.1)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนบ้านซับสนุ่น ตำบลซับสนุ่น อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี 18220
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2533	จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จากโรงเรียนหนองหงส์พิทยาคม
พ.ศ. 2539	จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนลำปลายมาศ
พ.ศ. 2543	จบการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) วิชาเอกภาษาไทย จากสถาบันราชภัฏนครราชสีมา
พ.ศ. 2544	จบการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาศิลปกรรม จากสถาบันราชภัฏนครราชสีมา
พ.ศ. 2554	จบการศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษาไทย จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ